
WIDENER LIBRARY
HX H3EW U

J. GOMEZ DE LA CORTINA ET AMICORUM
FALLITUR HORA LEGENDO

M. ANTONII MURETI

SCRIPTA SELECTA.

CURAVIT

CAROLUS PHILIPPUS KAYSER

PHILOSOPHIAE DOCTOR, GYMNASII HEIDELBERGENSIS
PROFESSOR, BIBLIOTHECAE ACAD. PRAEFECTUS.

ACCEDIT

FRIDERICI CREUZERI

EPISTOLA AD EDITOREM.

HEIDELBERGAE

SUMTIBUS MOHRII ET ZIMMERII

MDCCCIX.

HARVARD COLLEGE
JUN 14 1921
LIBRARY

CAROLO PHILIPPO KAYSERO

AMICO ERUDITISSIMO

S. P. D.

FRIDERICUS CREUZER.

Paucis TE volo, Vir humanissime. Meministi enim, vereri me, ne ejusmodi epistola, a me quidem facienda, nedum prolixa illa et loquax, intempestive satis obstrepere judicaretur elegantissimi hominis sermonibus. Elegantissimum autem disertissimumque mortalium Muretum ipse ille Joannes Georgius Graevius praedicavit*). Atque Graevium cum dico, recordari juvat, quoties hujus librorum apparatum unâ TU mecum in manibus tractaveris, per biblio-

---

*) In praefatione ad Ciceron. epistoll. ad famil. pag. 5. ed. Amstel. Elsevir. 1677.

thecae nostrae academicae pluteos, inter jucundissimas vices colloquiorum; cum alter alterum, conjunctum sibi et voluntate et disciplinae genere, quasi manu duceret in memoriam illius temporis, quo Ciceronem imitando felicissime expressit Muretus, emendando interpretandoque insigniter adjuvit Victorius hujusque vestigia persecutus Graevius.

In ejusmodi congressu contigit nuper, ut conquereremur fortunam tot puerorum, qui, instituti ab imperitis, nil nisi vernacula inculcantibus, ne imbuerentur quidem quoquam sensu eximiae eloquentiae Ciceronis, ad quam cum se unice conformasset Muretus, eam is facundiae laudem consecutus sit, ut ab intelligentissimo harum rerum arbitro *) vere Cice-

*) Ruhnkenio, in praefatione ad Mureti opera a se edita, Lugd. Bat. 1789, pag. 4. Conferatur etiam F. A. Wolfii V. C. praefatio ad hujus Varias Lectiones.

ronianus diceretur. Quo gratius accidit, cum TU mihi protinus significares, concinnari a TE Muretinorum operum Selecta. At vero, quaerat quispiam, cur non Ciceronis potius opera excerpebas, quam Ciceroniani? Cui TU continuo ita: „Ain' vero? Equidem praecursionem meditabar ad Ciceronem assequendum, et quasi quandam prolusionem Tullianae palaestrae". Recte TU. Et tuetur caussam Tuam is, quo nemo omnium, qui nunc vivunt, judicium harum rerum acrius magisque tersum habet. Ita enim ille *): „Equidem saepe animadverti, homines, qui primum ad Ciceronis lectionem accedunt, magis capi ac delectari scriptis Mureti et similium: non quod horum oratio minus Latina, ideoque facilior, sit: sed quod ratio materiaque nostrae

---

*) Wyttenbachius in Biblioth. crit. Amstel. Vol. III. Part. II. pag. 115.

aetati nostrisque ingeniis magis aptae sunt. Horum nos lectio, quasi blanda manu, ad Veteres ducit: estque veluti ἐπίβαθρα, seu gradus et aditus ad Veteres, sed purus ille castusque, unde nil sordium ad ipsa eorum sacraria adferamus. Certe, si quid ego ad scribendi facultatem profeci: quod, pro rei magnitudine, exiguum esse, non ignoro: sed si quid profeci, hoc magnam partem debui lectioni operum Mureti: quae me adolescentem mira suavitate deliniebat, exemplis augebat, et ad Ciceronem alliciebat." Haec ille. Neque TU aliter Muretinis operibus et adhuc usus es, et eorundem Selectis posthac utendum censuisti. Quae TU vel omnino privatim tantum tractari ab iis jubes, qui ad Latine scribendi facultatem pervenire cupiant, vel, si forte in scholis, ita duntaxat, ut inde scriptionis argumenta repetantur, ver-

nacule proponenda discipulis.*) Publicam enim operam omnem collocatam cupis in solis Veteribus, et, ubi pueri erudiendi sunt, in Livio praecipue. Qua in re Quintiliano potissimum obtemperandum judicasti; qui non modo lacteam hujus ubertatem dilaudat, quae

---

*) Quae ipsa lectio hactenus quoque profuerit literarum studiosis, ut plurimarum rerum scientiâ imbuantur, quibus aegre careant sive ad penitiorem cognitionem antiquitatis, sive ad cetera disciplinarum genera. Neque enim istiusmodi λογοδαίδαλος putandus est Muretus, qui, unice occupatus in comendâ oratione, nunquam vacarit investigationi rerum: sed eo quoque referebat veteres illos Criticos, quod variarum rerum cogitatione mentem agitabat, et universum paene doctrinarum orbem animo complectebatur. Quo ipso hoc ille consecutus est, ut, cum quidem in Jure Civili habitaret: nihilo tamen minus et physices peritissimus evaderet ethicesque et vero sacrae etiam disciplinae. Atque ex ea doctrinae ubertate sponte illi nata est, et quasi se exclusit, ea vis eloquentiae, quae luculentissimam orationem leniter funderet.

certe nutriendis puerorum ingeniis accommodatissima est, verum etiam diserte praecipit, Livium, ut candidissimum et maxime expositum, a pueris magis lectitandum esse, quam Sallustium *).

Me quidem, nosti, quantopere advertat Tua oratio, cum exponere instituis, quomodo assuefacere soleas pueros cognoscendae proprietati sermonis, quo addiscant genuinam vim verborum verumque Latinitatis usum; nec aliunde hoc effici, ut judicare valeant, quid cuivis rei consentaneum sit, quidve repugnans debeat existimari; inde vero nasci eam intelligentiam, quae perspectum habeat, quid requiratur ad docendi perspicuitatem, ad suavitatem delectandi commovendique gravitatem. Hanc TU viam grammaticam dicis esse, eâque solâ perveniri ad eum

*) Institut. orator. II, 5 et X, 1.

locum, ubi, dispulsa caligine, quae perspicientiae offecerit, jam clara illustriaque pateant plurima. Eo demum qui per gradus accesserit, hunc consecutum illud, ut jam cum sensu miretur, quidquid perennibus consignatum monimentis reliquerit docta vetustas, utque idem mirandi caussas afferre queat.

Haec TU, mi KAYSERE, similiaque explicans mihi quidem animum explebas cum aliis rebus, tum suavissimâ memoriâ superiorum temporum; quandoquidem hujusmodi Grammatici, qualem TU TE dare soles, olim primario apud nostrates loco habebantur. Nempe nunc quidem nonnulli istos pulchrarum rerum jactatores (Aestheticos vocant) praefici volunt ludis, qui poëtis promiscue perstringendis stupere doceant discipulos ad ea, quae ipsis Cimmeriae tenebrae, quique puerulos, Latinitate adhuc initiandos, vario agi-

tent bellularum sententiarum praestigiis. Istis TU illa explicare debebas. — Videlicet nolebas, quod in proverbio est, Aethiopem. Et vero quid aliud est oleum operamque perdere, quam istis edisserere disciplinae scholasticae rationem velle, qui, quidquid e critico genere aut grammatico est, fastidiunt et aversantur, res spectari debere, clamitantes, non verba; haec umbrae esse et paucorum: rerum cognitionem proferri in lucem posse, inque plurimorum usum converti. Itaque factum vidimus, ut, quas doctrinas majores nostri academiis reservari volebant, physicam, scientiam pulchri et morum, metaphysicam et quidquid reliquarum rerum est, id omne fere in ludorum cancellis includerent ii, qui sibi ipsi tantopere plaudunt, quique, cum academias nulli posthac usui esse dictitant, ut reapse nulli usui sint, quantum in iis est, efficiunt.

Longum est ejus perversitatis explicare caussas, nec necesse. Nam si ea in iis deprehenditur, qui sellularii et sunt et habentur, ignoscendum ignorantiae: sin eorum esse cognoscitur, qui literatos se haberi volunt, miserandus stupor, qui plus tribuat recentioris lasciviae flosculis, quam intemerato candori Veterum. TU vero ab institutâ ratione nec transversum unguem recedes, ridens istiusmodi clamatorum arrogantiam et ineptias, inque paucorum doctâ comprobatione acquiescens, prae ceteris Heynii illius, qui unus instar est omnium millium. Qui quidem cum TE, disciplinae suae alumnum, eruditorum notitiae commendabat, nimirum non commendabat umbraticum et literularum captatorem, qui torperet ad poëtarum ornamenta facetiasque, sed eum commendabat, qui in Philetae Coi reliquiis specimen dedisset, quam vim haberet vera

h. e. grammatica ratio ad scriptores poëtasque explicandos eamque intelligentiam in usum discipulorum convertendam.

Redeo ad Muretum, qui unus, eloquentissimus e Grammaticis, grammaticae tuendae suâ ipse auctoritate sufficere existimari debet. Estque is scriptor Muretus, e cujus familiaritate non verendum sit, ne quidquam sordium contrahatur. Cui rei non satis cavit Klosius in libello Variorum e variis scriptoribus, qui post renatas literas aliquo Latinitatis usu inclaruerunt. TU igitur prudenter TE continebas in uno Mureto. — At suppetebant integra hujus opera, eaque diligentissime edita a Ruhnkenio, Criticorum principe. Ostendebas fortunam plerorumque adolescentum, quos quidem res angusta domi his voluminibus emendis pecuniolam suam impendere prohiberet. Wolfii autem editio Variarum Lectionum interrupta videbatur, TUque

praeterea hoc maxime agebas, ut libellus, parvo parabilis, Muretina haberet quam plurima ex omni orationis genere. Etenim hoc ipso Ciceronianum ille se praestat praecipue, quod temperare didicit orationem argumento, neque vero tragoedias agit in rebus levissimis, nec, ut in proverbio dicitur, fluctus in simpulo excitat. Et quo latius hodieque gliscere videtur istud vitium, ut corrupti adolescentes confusâ lectione vernaculorum libellorum stupeant magnificas nugas, ampullasque et tumorem aucupentur: hoc magis faciendum est, ut Mureti similiumque exemplo revocentur ad illam castitatem sincerae pulchritudinis, quam, ut quisque Veterum optimus est, ita maxime tueri reperitur.

Atque quo fontes sectari mature discerent pueri, hoc TU insuper egisti, ut locorum fere omnium, quos e Veteribus

a Mureto laudatos reperisses, indicium faceres secundum paginas optimorum, qui quidem suppeterent, librorum; salubri sane industriâ, quam olim in ejusdem scriptoris Variis Lectionibus ex parte praestitit Janus Gruterus; qui praefectus eidem bibliothecae, cujus TU jam curam geris, sed integrae illi, qualem saepe desideravimus, grammaticâ doctrinâ bonis artibus profuit plurimum. Addidisti denique Francisci Bencii, quem elegantem hominem ipse Ruhnkenius dixit, orationem de vitâ et rebus Mureti; ut igitur recte judicari videatur, hoc uno libello multis multorum juvenum rationibus affatim a TE consultum esse. De me quidem sic TU habeto, et hoc consilium placere summopere, et reliqua Tua omnia, neque unquam commissurum, ut in me dici queat illud poëtae:

Dieser Carton wird in die Vorrede gehörigen Orts eingeheftet.

Καὶ νῦν κείνων μέν μοι
Λάθα.

Itaque vale, mi KAYSERE, meque, quod facis, ama. Scrib. Heidelbergae d. XXIV. Febr. MDCCCIX.

ORATIO

IN

FUNERE

M. ANTONII MURETI

HABITA

ROMAE IN TEMPLO S. TRINITATIS
IN COLLE HORTULORUM

A

FRANCISCO BENCIO

XIV. KAL. QUINTIL. MDLXXXV.

Triste sane atque acerbum, sed solemne tamen ac justum, cardinales illustrissimi, insigni pro vestra pietate atque egregia erga eum voluntate, qui vos vivens perpetuo observavit, officium solvitis M. A. Mureto mortuo, cujus vel ipso commemorato nomine, singularis quaedam species omnis eruditionis atque eloquentiae animis audientium occurrit. Nihil videlicet praetermittitis, quod pertineat ad viri illius clarissimi mortem celebrandam, qui, cum viveret, summorum virorum funera laudationibus persaepe amplissimis honestavit. Quo in officio etsi sapienter illud etiam cogitastis, ut, quemadmodum homine plerumque, quibus vivi florebant maxime, iis mortui honoribus afficiuntur, sic etiam princeps ille oratorum non careret cultu aliquo orationis, et, qui dicendo tam multa tractavit argumenta, fieret ipse dicendi argumentum; ego tamen, qui et vestra autoritate et superiorum meorum permissu et mea etiam nonnulla, ingenue ut fatear, inclinatione voluntatis atque, ut ipse interpretor, erga magistrum meum pietate hoc dicendi onus non postulavi quidem, sed oblatum non recusavi, vereor, ne et praeter expectationem vestram et contra voluntatem meam mea apud vos infantia mortui desiderium non minuam, sed augeam; neque illud tantum dicendo confirmem, quod vos, vel nemine dicente, intelligitis, ad Muretum laudandum eo ipso, qui laudatur, laudatore opus fuisse, sed admoneam etiam, eloquentiam ipsam decessisse cum homine eloquentissimo.

Sed, quoniam aequissimum est, ut, qui plurimum

debet, etiam si reddere non possit, quantum debet, velit reddere, quantulum potest, illud in hoc praestando futurum mihi persuadeo, ut, si minus eloquens ac prudens, at certe benevolus habear et pius: cum ostendam illud unum, quod sciunt permulti, hujus vocis, qualiscunque tandem est, fructum ei potissimum deberi, qui illam aliquamdiu hortatu praeceptisque conformavit. Incitant praeterea currentem diversis stimulis et amor et dolor, qui mihi non tantum a vobis veniam impetrabunt, sed per se etiam afferent, ut spero, opem. Nam, si amor, ut est in veteri proverbio, musicam docet, docebit fortasse et lamentationem; et, si doloris magnitudini vis quaedam dicendi proportione respondet, patefaciet ille se quidem in oratione maximum, ut debet: ac simul aperiet non elegantis quendam dictionis ornatum, quem aspernatur, ac respuit, sed gratum dicentis animum atque eximiam voluntatem. Amor porro erga Muretum meus is est, quem per ipsos duos et viginti annos spectata amplissimi viri virtus et erga me benevolentia excitavit; dolor vero ex ejus desiderio tantus, ut, cum emineat e vultu atque extet, nihil opus sit, cur id faciam, quod olim histrio Polus, qui ad verum dolorem imitandum in scenam filii ossa et urnam dicitur intulisse, cum praecipue sanctissimum hoc templum, in quo condi testamento voluit, ipsum mihi videatur ante oculos ac prope in conspectu constituere.

Dicam igitur, quando ita res tulit, paucas quasdam e plurimis M. Antonii Mureti laudibus: neque enim possunt tam brevi tempore numerari omnes; atque ad ejus formam et praescripta me fingens, ea utar ratione dicendi, quam ille, si praesens esset corpore, quem animo intueor, probaturus videretur.

Vos autem, auditores, quibus pleraque nota sunt omnia (totos enim annos quinque et viginti vir omni honore ac laude dignissimus in hac urbe vixit, id est, in hac luce ingeniorum, in hoc clarissimo orbis terrarum theatro, et quidem cum esset primarum partium), nolite, quaeso, ex iis rebus potius, quae a me dicuntur, quam ex iis, quae sciuntur a vobis, ejus laudes ponderare, qui fuit ingenio, doctrina, eloquentia, ratione vitae mirabili ad laudem ac prope singulari. Sed hoc agite. Quaecunque a me non ponentur in oratione mea, ea vos taciti mentibus vestris subjicite et, quarum rerum quasi capita breviter attingam, ac si in formula et carmine praeirem voce, eas excipientes, reliquas assensu et cogitatione prosequimini.

Unde igitur in te ornando et laudando, quo minus tam multis praesentibus reprehendar ipse, MURETE, incipiam? An a patria et genere et parentibus? haec certe talia sunt, ut, cum ipsa magnam tibi attulerint laudem, tum vero etiam a te acceperint non minorem. Natus est enim, auditores, M. ANTONIUS anno post Christum natum MDXXVI. mense Aprili in Gallia, in pago suburbano Lemovici, cui Mureto nomen, loco honestissimo, patre jurisconsulto, genere perantiquo et nobili, quippe quod et pagum illum antiquitus possederit (unde etiam familiae nomen) et quadringentis abhinc annis tulerit Stephanum Grandimontensium ordinis autorem, virum sanctissimum atque hominem in corporis afflictatione singularem, cujus dies festus in Idus Februarias incurrit. Sed non nititur majorum meritis MURETUS. Talis enim fuit ac tantus, ut etiam, si praeclari generis ornamenta defuissent, summum ipse generi ornamentum esse posset et suarum splendore virtu-

tum afferret lucem majoribus etiam obscurissimis. At, si hoc omittimus, dicemusne, quod est proximum, de bonis corporis et quadam oris dignitate? At turpe, dicebat quidam e Romanis imperatoribus, cum animum habeat homo, laudem captare ex corpore. Itaque haec etiam praetermittantur: non quidem, quod non praestanti specie ac decora forma fuerit ipse, talis nempe, qualem eum plerique vidistis, ut videretur pulcherrima ejus anima aptissimum sibi diversorium, in quo habitaret, vel optasse vel finxisse; sed, quod multo major atque excellentior animi pulchritudo rapiat atque absorbeat orationem meam, quae etiam, ut haec minora relinquam, hortatur. At in praestantissimis ejus animi virtutibus quas potissimum delibabo, ut magis praedicandas? quas etiam, in hisce angustiis temporis, minore jactura praeteribo? Nimirum hoc illud est, quod ante audiveram, aeque magnum esse ac difficile eum laudare, in quo maximae sunt laudes, atque eum, in quo nullae: quod in altero res ipsae desint orationi, in altero rebus ipsa desit oratio. Perstringamne paucis ipsius initia discendi atque educationem puerilem? Sed vereor, ne, si dicam id, quod res est, videar multa quidem veritati tribuere, sed plura benevolentiae, quod tamen nemo existimare debet. Egone hoc suscepto vitae instituto, in hoc templo, in tam nobili consessu, in tam ampla materia atque uberi, ea sciens dicam, quae sciam posse vel tacentium judicio refelli? Velimne tam multos viros primarios esse cupiditati meae ac mendacio conscios? Quam multi e vobis verum esse illud sciunt, quod vix verisimile aliis fortasse videatur, ab ipsa pueritia MURETUM nostrum tam admirabili fuisse ingenii magnitudine, vix ut ullam desideraverit disciplinam? ut paene prius discipulos habere coeperit, quam ma-

gistros? Nam, ut primum *imbutus est litteris*, quibus informari ad humanitatem aetas *puerilis* solet, in patria sua, Lemovici primum, deinde vero Aginni, quae est urbs in Aquitania paene princeps, ea docere incepit, cum esset *adolescentulus* aut potius puer, quae nunc quidem, communi *more* atque usitato, ea aetate si quis disceret, in summa laude poneremus. Quippe ut ingenio doctrinam, sic etiam usu praecurrebat aetatem. Aginni vero eodem tempore usus est suorum duce et adjutore studiorum Julio Caesare Scaligero, viro in omni eruditionis atque humanitatis genere perfecto ac perpolito. Hunc ille ut parentem colebat, a quo etiam ut filius diligebatur: admirabatur enim vir omnino admirabilis excellentissimum ingenium adolescentis eique volens ac libens rectam ac brevem, quae ad rerum scientiam ferret, viam monstrabat, quo sua eum natura ducebat. In qua tamen bonitate naturae atque ingenii abundantia (rem admirabilem!) tanta utebatur contentione animi atque industria, quanta utendum est homini, qui, quo minus ingenio potest, subsidio sibi comparat diligentiam: ut et ingeniosos diligentia vinceret et ingenio diligentes; et totum illud sibi tempus perire crederet, in quo non aut doceret aliquid aut disceret.

Cum igitur aliquamdiu Aginni fuisset, ejusque doctrina atque ingenium omnium fama et oratione celebraretur; ad illud domicilium doctrinarum et, ut ita dicam, orbis terrae museum, Lutetiam profectus est. Ubi cum itidem explicaret divitias illas ingenii, nec latere posset in tanto urbis splendore tam illustre lumen eloquentiae; non magno negotio omnium ad se studia atque ora convertit. Novus videbatur exortus Demosthenes Christianis Athenis: ita, docente MURETO et quidem adhuc peradolescente, concursus

audiendi caussa ex tota urbe fiebant, magna hominum frequentia gymnasium celebrabatur, loci ipsi in gymnasio occupabantur, aditus complebantur, ne pes quidem relinquebatur prae maxima auditorum multitudine, ubi pedem doctor ipse ponere posset, ita per illorum humeros, quasi per undas, gradiebatur ad suggestum, e quo, etsi magno ab omnibus audiebatur studio ac silentio, nihil magis timentibus, quam ne cito faceret dicendi finem, ubi tamen fecerat finem, mirifico omnium clamore et plausu excipiebatur. Quid plura? nihil ferme aliud erat Lutetiae magis eo tempore in hominum sermonibus, quam MURETUS, quem ipse etiam rex aliquando et regina, (at, bone Deus, qui rex, et quae regina!) ut, quod fama et auditione acceperant, re ipsa experirentur, audire voluerunt. Onerasset profecto alium tam mirabilis omnium expectatio et sermo, at M. ANTONIUS, quasi jam non cum aliis, sed secum ipse certaret, quotidie sese admirabilior fiebat et melior: ut, quanta ad diligentiam et doctrinam, tanta ad famam ejus et gloriam fieret accessio. Multa mihi necessario, auditores, praetermittenda sunt, ut servem certum aliquem et laudandi et dicendi modum, quanquam difficile est admodum servare modum dicendo in iis laudibus, quae modum re ipsa superaverunt, cum et, qui eas cognitas habent, alia potius, quam ea, quae dicuntur, dici potuisse, et, qui incognitas, ne ea quidem debuisse, quae majora sint hominum opinione ac fide, arbitrentur: ut ex horum sententia afficta nonnulla, et ex illorum detracta non pauca videantur. Vestram hic ego, Pictavienses, Burdigalenses, Auscitani, Tolosani, (nam Tolosae ille juris civilis docendi primum quidem facultatem, deinde vero etiam potestatem accepit) sed tamen vestram ego,

omnes quos dixi, universae Galliae populi nobilissimi, imploro et autoritatem et fidem: nonne, cum juvenem excellentem omnique laude cumulatum videbatis, cum ejus voce ac doctrina fruebamini, Mercurii vobis filium, ut nonnulli e vestris, ex ipsius litteris nominis apte trajiciendis sciteque connectendis quasi omen conjicientes ingenii, dixerunt, aut ipsum potius Mercurium, ut dicebant alii, videre et audire videbamini? Et fuerunt fortasse, qui adolescentis gloriae, qua ita se extollebat, ut aliquorum luminibus officeret, vel detraherent occulte vel inviderent aperte. Semper enim nascentis gloriae comes fuit invidia, ut solis umbra. Quae tamen gloria, progressione usa admirabili et cursu paene incredibili, ut sol, cum est in altissimo coeli vertice, umbram, sic ipsa, cum pervenisset ad summum, invidiam plane omnem extinxit: ut, quoniam cum sole virum clarissimum comparavi, consequens illud fuerit, ut, posteaquam omnem prope Galliam illuminarat, suam illam lucem diffunderet in Italiam. Itaque Venetias, id est, ad illam urbem, quae veterem hujus urbis splendorem ac speciem aemulatur, cum annum ageret duodetricesimum, venit. Neque vero hic latuit diutius: statim enim praeclara ejus eloquentia, ut Phidiae statua, et perspecta et probata est, quae etiam habita est in aliorum comparatione praeclarior. Venetiis vero apud Lauredanos, Bembos, Contarenos, Sorianos, Manutios ac ceteros clarissimos viros tanto in honore ac pretio fuit, ut dulcis quaedam inter eos contentio nasceretur, qui maxime amarent MURETUM aut admirarentur: incerti omnes, utrumne ipsi admirarentur magis, an amarent, admiratio enim e virtutibus nascebatur, ex admiratione amor, ut e Thaumante Irim, ex Iri amorem nasci poetae voluerunt. Paulo post

concessit Patavium; in optimam illam et vetustissimam in Italia officinam ingenuarum disciplinarum et artium. Neque hic etiam diu versatus est. Anno enim aetatis circiter quarto et tricesimo, honestissimis conditionibus invitatus, ad summum illum doctorum Maecenatem Hippolytum cardinalem Estensem se contulit, in cujus comitatu et cohorte cum rediisset in Galliam, mox etiam in Italiam, Romae tandem anno MDLXIII. ipsius cardinalis suasu atque eorum rogatu, quorum consiliis litterarum studia regebantur, Aristotelis ethicen docere publice incepit, tanta, ut memini, hominum voluptate ac frequentia, ut Aristoteles quidem ipse Romae docere, sed nostra lingua, et lux quaedam huic urbi reddita videretur veteris eloquentiae. Non licet, auditores, sed ne decet quidem, cum Romae loquamur, de iis rebus agere, quae Romae per hosce annos unum et viginti (tot enim annos Romae docuit vir praestanti sapientia) agebantur a Mureto. Quid docuerit, breviter ego cursimque perstringam; quo enim modo docuerit, vobiscum ipsi recordamini. Docuit videlicet annos quatuor libros Aristotelis de moribus, totidem jus civile, nec vulgari sane via, spinosas illas jurisconsultorum concertationes cum sermonis nitore conjungens; reliquos postremo annos, usque ad annum aetatis undesexagesimum, qui fuit annus superior, Gregorii XIII, cujus mortui gloria vivet semper in memoria vivorum, autoritate ac liberalitate permotus, in eorum librorum, qui non solum acuere, sed alere etiam ingenium solent, ut Platonis, Senecae, Horatii, Taciti, Ciceronis explicatione collocavit. Quo interim tempore, cum a Stephano Bathoreo, serenissimo Polonorum rege, qui et consiliis et factis Romanorum veterem imperatorum aequare

videtur gloriam, in Poloniam accerseretur amplissimis praemiis, morem gessisset *optimi principis* voluntati, nisi cum eo, quem *Romani gymnasii lumen* et columen appellabat, egisset *idem* Gregorius, ne discederet; atque id quidem tum sua sponte tum Romanorum monitu magistratuum, qui MURETO ipsi aliquot ante annis ultro detulerant jus Romanae civitatis. Qua etiam ratione effectum est, ut tantum stipendium decerneretur homini amplissimo, quantum haud scio, an unquam antea nemini. Parcite, cardinales illustrissimi, properanti; parcite etiam dicenti: tam enim variam et multiplicem laudationem suppeditat nobis MURETI laudum seges et copia, ut et oporteat properare, et nonnulla tamen attingere sit necesse. Diximus non nihil de iis, quae docuit; de iis, quae scripsit, in quibus ejus spirat imago atque ingenium, adhuc quidem nihil, de quibus etiam nihil est, quod multa dicamus, cum in promptu sint omnia omnibus. Quid enim variis ejus lectionibus, ut inde potissimum incipiam, *uberius*? quid pictius? quid omni lepore conditius? quid magnificentius aut grandius orationibus? quid magis pium aut eruditum versibus? iis dico versibus, quos, Romae cum esset, composuit: illa namque poemata, quae, cum esset annorum circiter viginti, juventutis quodam calore atque impetu profudit in Gallia et convenienti quodam nomine appellavit juvenilia, juvenilia inquam, dicam clarius, ut melius exaudiar ab omnibus, saepe mihi in sermone dicebat sibi ideo non placere, ut ea tanquam sua non modo probaret, sed ne agnosceret quidem. Et cupiebat hujusce suae voluntatis, si vita suppeteret, extare testimonium. Quod ego nunc ipse opportuno *sane loco* et tempore aperte testificor planeque denuncio. Quid igitur senilibus MURETI versibus

magis pium, eruditum, addo etiam jucundum? Quid subtilius atque elegantius iis disputationibus, quas scripsit de jure civili? quid dulcius epistolis? quid verius iis notis et scholiis, quae scripsit ad autores utriusque linguae probatissimos? Haec certe omnia ea sunt, ut jam non septem Thebarum portae, non pyramides Aegyptiorum, non Romanorum trophaea ac monumenta, quorum hodie vix cadavera projecta jacent, ad tam diuturnam posteritatis memoriam pertinuerint, ad quam ipsa pertinebunt. Quae quidem omnia, ut flumina, quae eo magis augentur, quo longius e fontibus et capitibus suis recesserunt, temporis beneficio fient non suis modo virtutibus, sed alienis etiam vitiis (liceat enim hoc mihi dicere, quandoquidem jam fervent omnes ac feruntur scribendi studio) praestantiora. In quibus tamen scribendis utrum admirer magis maximam scribentis elegantiam, an incredibilem ejusdem sive facultatem sive copiam? Mihi credite, auditores, loquor enim, quod non opinor, sed scio; non accepi auribus, sed oculis, neque semel atque iterum, sed quoties se offerebat occasio: ut omnis non tantum assentationis, sed amplificationis etiam suspicio abesse debeat. Nihil unquam bis scribebat Muretus, cum tam multa scribebat, vix adeo bis legebat id ipsum, quod scripserat, raro interpolabat, non saepe mutabat aliquid aut emendabat, rarius demebat, delebat. Ita, cum uno quasi tenore fluerent omnia, nihil nisi aptum et accommodatum ad manum mentemque veniebat: ut multo meliora fortuito illi exciderent, quam alii, qui assiduo opere eandem tundunt incudem, extundant atque excudant labore. Accipe quodvis unum de praeclaris ipsius voluminibus, non dico ex iis, quae adhibito acriore studio scripsit ac diligentia,

sed ex iis, quae effudit ludibundus: una cujuslibet argumenti sententiola, non dico pagina, una cujuslibet paginae vocula, non dico comprehensio, manifesto ostendet, nihil fieri potuisse Mureto in scribendo perfectius: ut non sine caussa inventi sint, qui, cum esset morti proximus, quasi quiritantium more opem implorarint Romanorum civium, quod Metellus fecit Macedonicus, mortuo Africano, non eam quidem ob caussam, quod Romanae urbis moenia essent eversa, ut dicebat ille, sed, quod Romanae eloquentiae splendor extingueretur.

Quae omnia ut ad summam faciunt laudem viri ornatissimi, ita communem augent nostrum omnium dolorem. Accipite enim, auditores, quod, etsi erit auditu acerbissimum, erit tamen et dictu verissimum, nec fortasse ingratissimum scitu. Cum in divinum hominis ingenium et in diuturnam ejus ac paene incredibilem industriam, qua vim sibi et prope mortem afferre visus est (ad summum enim singulis noctibus somno quinas horas, quaternas plerumque aut etiam ternas tribuebat); cum in aureum illud, ut ita dicam, flumen eloquentiae animum mentemque converto; cum et, quae olim pepererit, cogito et, quae jam diu parturiret, etiam si magna et multa ab illo exierunt: ea tamen omnia haud posse conferri existimo cum iis, quae parabat, ut non tantum Mureti mortem, qui vivere poterat diutius, sed ejus etiam operum, quae, ut dicebat Sappho, aeterno quodam vere florere potuissent, lamentari ac dolere possimus. Nam quis tandem nobis Aristotelis ethicen, rhetoricen, politicen, quis Platonis de republica libros ac de legibus, in quae fere omnia inchoatos habebat commentarios, quis insignes illas, quas meditabatur, notas ad Herodotum, Thucydidem, Xenophontem,

Plutarchum, Livium, Plinium, Tacitum, ad juris civilis autores, ad eos denique, quos evolvit, libros (quos autem non evolvit?) repraesentabit? O vita iis quidem, qui nihil agunt, persaepe longa, Mureto certe, qui nunquam non agebat aliquid, nimium brevis! Agebat ille quidem, cum est mortuus, annum sexagesimum: qua aetate qui essent, etiam decennio minores, a Theraeis non lugebantur, quasi vixissent diu. Sed ego tamen sic arbitror, semper acerbam esse eorum mortem, qui immortale aliquid cogitant, ut prosint omnibus mortalibus, etiam si vitam duxerint quam longissimam. Etsi tu quidem, Murete, si spectamus, quod facere poteras, parum vixisti; si, quod fecisti, satis; si praeclari memoriam nominis, quam reliquisti, semper victurus es. Semper enim vivunt, etiam mortui, qui, quam diu vixerunt, vixerunt bene. Bene autem vivere ii dicendi sunt, qui in omni vita prosunt aliis potius, quam sibi, et in ea sunt cogitatione defixi, ut sibi perpetuo migrandum putent ad unum illum, qui omnia audit et videt, Deum.

Quae duo, quoniam hunc in locum incidit oratio, ut praetermittenda non sint, ita extiterunt in Mureto, ut non admirationi magis, quam imitationi esse possit. Nam, quod pertinet ad benignitatem: quis tandem fuit, non dico e summis viris ac principibus, quales vos estis, cardinales illustrissimi, quibus ille omnibus fuit tum propter summam doctrinam et eloquentiam tum vero propter suavitatem morum et elegantiam longe carissimus; sed e mediis, sed ex infimis etiam hominibus, non dico ex illis, qui ei essent familiares et cogniti, sed ex ignotis atque externis, quorum nonnulli vel ex ultima Europa hominis conveniendi et consulendi caussa Romam con-

fluebant, qui tamen profitebantur omnes atque aperte praedicabant, omnia se majora re ipsa comperisse quam fama: quis fuit, inquam, ex omnibus, quin, si vellet, ejus auxilio uteretur et consilio? ecqui unquam suam ille domum, *bibliothecam*, quam habebat instructissimam, aures, arcam denique patere noluit? cui non aut opera benigne fecit aut pecunia? Tribunorum olim domus in hac urbe nunquam claudebantur, ut essent portus quidam ac perfugium omni civitati. Simile quiddam mihi videntur MURETI aedes fuisse, quem nunquam fere solum aut vacuum invenires, quasi a Deo esset, uti erat, ad communem omnium utilitatem datus. Rogares, ut perobscurum aliquem aut Latini scriptoris aut Graeci declararet locum? declarabat; ut carmen corrigeret aut orationem? corrigebat; ut epigramma inscriberet in sepulcro? inscribebat; ut epistolam scriberet? scribebat; ut eclogium in ponte aut in basi statuae ponendum excogitaret? excogitabat; ut haec ipsa recognosceret? recognoscebat: ut interdum mihi diceret (saepe enim mecum perquam familiariter loquebatur), sibi non licere vivere. Et vivebat quidem ipse, sed, ut dixi, vivebat magis aliis, quam sibi. Docebat enim, quae poterat, id est, quae discere velles, omnia: quid enim velles discere, quin posset docere? Ab eo vero, quem docebat, nullam omnino mercedem exigebat, ne illam quidem, quam Thales Milesius a Mandrayto Prienensi, quem docuerat, quanta esset solis magnitudo, exegisse dicitur, cum ab eo cavit, ut ipsum tantummodo tam praeclari inventi laudaret autorem: ut non mirum fuerit, si invenirentur interdum, qui, quae a MURETO gratis acceperant, pro suis venditarent. Atque haec pauca de benignitate in homines.

Quid de religione ac pietate in Deum? Nolite expectare, auditores, dum commemorem, quod plerique meministis, catholicam semper ab eo servatam, servatam dico? immo vero etiam defensam et pro virili parte ornatam religionem ac fidem, cum tamen non defuissent in Gallia homines nequissimi, qui omni machinatione admirabile ingenium ad suas partes abducere conarentur. Itaque propiora videamus. Hic vero mihi quam multa occurrunt, quam ingentia! quot conturbant in hac ipsa extrema, in qua versamur, oratione dicentem! cum et videam, multa esse omittenda, et unumquodque, quod occurrit, praecerpendum esse videatur. Novem jam sunt anni, auditores, cum sacris est initiatus M. Antonius ac sacerdos factus: ex quo tempore tam saepe, tam religiose, tam sancte fecit rem divinam, ut inter sacrificandum nec lacrymas teneret ipse et easdem etiam audientibus excuteret. Sacras vero quotidianas precationes quam diligenter ac sedulo obibat! ut se assidue ad sanctorum et Christi exempla limabat! quam solicite in se inquirebat! quam attente videbat, ne quid aut faceret aut diceret, quod aut reprehensum aut revocatum vellet! Quid? quod saepe mecum (credo etiam cum aliis) de morte tanquam de migratione loquebatur; quod, cum laboraret molesto morbo ac difficili pedum, jam jamque sibi esse cedendum domo, cujus jam labarent fundamenta, praedicebat; quod, cum ei requietem suaderem atque otium nec tamen persuaderem, requietem sibi aeternam adesse propius praesagiebat. Et certe tam insignis vita, quasi fabula, quae tam praestantes habuit ceteras partes, extremo debuit actu praestantissimo terminari, qui talis fuit, ut haud sciam, an meliorem nos ipsi exitum optare possimus.

Mortuus est enim ille, si tamen moritur, qui consequitur immortalitatem, ornatus omni instrumento et viatico, quod Christiana religio tribuere homini atque impertiri solet, quem parat ad mortem; a Xysto etiam quinto pontifice maximo non privatim modo veniam peccatorum impetravit, sed ad eorum expiationem ejusdem etiam illam publicam adhibuit indulgentiam, qua qui rite uteretur, ei vero non liberationem modo culpae, sed remissionem etiam poenae Christi vicarius benignissime concedebat: ut scilicet Muretanae illam mortis opportunitatem non lamentatione et misericordia, sed gratulatione et benevolentia prosequi debeamus. Sed effodit mihi pectus memoria illius diei, post quem diem obiit die tertio, quo cum esset sacrosanctum Christi corpus Christiano more suscepturus, omnibus, qui eo convenerant, praesentibus et audientibus, longo exordio supplex veniam a familiaribus petiit atque, ut sibi ignoscerent, postulavit: quod eo fecit animi sensu ac dolore, ut ex illo numero, qui sibi a lacrymis temperaret, inveneris neminem. Post quem diem, toto eo tempore, quo potuit loqui, in magnis totius corporis doloribus, illas modo voces, interruptis suspiriis, o Jesu! o Deus! moribundus iterabat: ut, quoniam interpres mentis est lingua, eum constet aliud nihil eo tempore, in quo potissimum moriente corpore disceptabat animi salus, habuisse in mente, nisi illum, quem habebat in ore, cum quo et ad quem, ut confidimus, evolavit.

Hem, M. Antoni Murete, vir clarissime! ut vere es natus ad omnem dignitatem et gloriam; contemnebas illam tu quidem inter homines, illis etiam temporibus, cum eras gloriatione dignissimus: cum in sacrosancto purpuratorum patrum senatu, in illo sanctitatis ac religionis domicilio, in illa arce regum ac

nationum omnium, fulminabas, tonabas, splendidissimorum verborum et pulcherrimarum rerum et gravissimarum sententiarum flumina effundebas; sed nunc tandem aeternam istam atque immortalem, quam sperabas, Dei munere et concessu, pro summa tua erga eum pietate atque erga homines benignitate, es consecutus. Nos autem, nos, inquam, afflicti jacemus ac moerentes desiderio tui; quod longinquitas temporis non leniet, sed duplicabit. Et conati quidem sumus, ut horum illustrissimorum principum obsequeremur studiis, tuarum aliquot suscipere laudum commemorationem; sed eorum pondere oppressi nostrarum ostendimus virium imbecillitatem. In quo tamen illa nos cogitatio consolatur, quod illud fecimus, quod potuimus, quod voluimus, quod debuimus, quod etiam haud scimus, an unquam postea viro eruditiori atque homini eloquentiori officium simile praestare possimus. Dixi.

I.

M. ANTONII MURETI

EPISTOLAE.

1.

M. ANTONIUS MURETUS

IOANNI NICOTIO S. D.

Multæ caussæ sunt, Joannes Nicoti, vir clarissime, propter quas magnorum et illustrium virorum epistolæ expetantur. Sunt, quas sermonis nitor et elegantia et nativa quædam pulcritudo, nullo, ut videtur, artificio exculta, nullis pigmentis colorata commendet. Sunt contra, quæ et verborum et sententiarum minime vulgato genere cultum et artificium ostentent. Nonnullæ etiam ita scriptæ sunt, ut historiam quasi quandam contineant eorum temporum, quibus ii, qui illas scripsere, vixerunt. Atque hæ, sive a disertis et ingenuarum artium scientia expolitis hominibus prodierint, tanto cupidius leguntur; sive etiam ab iis, qui lepore ac festivitate dicendi caruerint, non tamen propterea negliguntur. *Historia* enim, ait Plinius [1]) *quoquo modo scripta delectat.* Graves quædam et philosophicæ officii præcepta tradunt; falsas opiniones evellunt

---

[1]) epist. V, 8.

ex animis; quanta in virtute dignitas; quanta in vitiis turpitudo sit, docent: quo in genere Seneca excellit. Quædam, etiamsi ad res modo privatas et familiaria negotia pertinent, excitant tamen hominum studia propter eorum, a quibus scriptæ sunt, auctoritatem. Natura enim comparatum est, ut, quos admiramur ac magni facimus, eorum omnia maxima minima cognoscere cupiamus. Recteque ac vere Xenophon [2]), virorum virtute præstantium non seria modo, sed et joca digna esse, ait, quæ memoriæ commendentur. Et certe si vascula quædam, quibus illi usi erant, et alia, quæ in eorum supellectile ac frivolis fuerant, mortuis ipsis, cupidos emptores invenerunt; (quomodo lucernam Epicteti mille drachmis, Protei Stoici baculum talento venditum accepimus) multo magis eorum quamlibet tenues et exiles epistolæ in pretio esse debent. Sed ego hæc omnia mecum agitans, caussam tamen reperire nullam queo, cur aliquem epistolarum mearum librum videre multi istic, ut scribis, elegantis ingenii homines concupiscant. Sive enim Latinas litteras amant et ad aliquam Latine scribendi faculta-

---

[2]) cyropæd. II, 3, 1.

tem pervenire cupiunt: quisquamne est, qui, cum extent Ciceronis, Senecæ, Plinii epistolæ, non dicam ex meis, sed ex cujusquam, qui his mille annis vixerit, Latinæ linguæ aut integritatem aut copiam sibi petendam putet? idem etiam de illo qualicunque scribendæ epistolæ artificio dixerim. Quid enim aut Plinio limatius aut Seneca gravius aut Cicerone in omni genere perfectius optari potest? Gravidarum mulierum morbus ille fuerit, quæ, neglectis bonis ac salubribus cibis, cinere se nonnunquam et carbonibus pascunt. Ne res quidem ipsæ adducere aut invitare quemquam possunt ad epistolas meas cupide legendas. Homo enim privatus, qui ita in libris ac litteris consenuerim, nullam ut unquam attigerim reipublicæ partem, nullam unquam epistolam scripsi, nisi quæ ad mea non magni momenti negotia pertineret. Quis autem ego sum, ut, quod postremo loco posui, auctoritate quisquam adductus mea res meas cognoscere cupiat? Mitto jam, quod cum in ceteris tum in hoc præcipue genere ita negligens sum, ut epistolas, uno impetu fusas, raro admodum bis legere; certe quidem nunquam bis scribere, sed, ut primum fluxerunt, liturarum sæpe ac macularum plenas ad ami-

cos mittere soleam. Itaque multum negotii habui in iis, quas ad te nunc mitto, colligendis. Nam præter paucas, quas familiares quidam mei descripserant, ceteræ ab iis ipsis, ad quos missæ erant, aut ab iis, in quorum manus, mortuis ipsis, pervenerant, corrogandæ quasique ostiatim conquirendæ fuerunt. Quas non ullo ordine aut personarum aut temporum, (neque enim res tanti videbatur) sed, ut quæque allata erat, et cum eis nonnullas ad me a viris doctrina et auctoritate præstantibus scriptas, in unum volumen congerendas curavi: ut tuæ vel voluntati obsequerer vel auctoritati obtemperarem. Tantum enim et amicitiæ nostræ et prudentiæ tuæ in maximis muneribus publicis obeundis jam pridem spectatæ tribuo, ut nulla in re tibi aut volenti negare aut suadenti adversari fas putem. Quare quid a me postules aut quid me facere jubeas, ipse videris: certe, quidquid postulaveris, quod quidem in me situm sit, consequeris. Hoc autem æquiore animo passus sum, extare aliquas epistolas meas, quod quædam multis jam abhinc annis editæ sunt pro meis, de quibus scribendis ego ne per somnium quidem unquam cogitavi. Confinxerat eas is ipse, qui tanquam a me ad se

missas divulgaverat, homo eruditus ille quidem, sed improbus et natura nocendi ac male faciendi cupidus: cum plurima et maxima officia, quibus a me affectus erat, summis injuriis compensare vellet. Qua de re olim a me graviter objurgatus multis cum lacrymis a me veniam petiit, laqueo digna commisisse se, fassus; cum ei sermoni Hadrianus Turnebus et Ioannes Auratus præsentes interessent. Sed mittamus hæc. A te pro amicitia nostra peto, des operam, ne quid istic excudatur pro meo, quod meum non sit. Quid enim futurum est, nisi coerceatur istorum audacia, qui superioribus mensibus poema quoddam de laudibus Ioannis Austriaci, quod ego nunquam legeram, pro meo ediderunt? In quo et mihi et ei, cujus illud poema est, imposita insignis injuria est. Nunc tua potissimum fide, diligentia, auctoritate, voluntate erga me fretus, nihil tale posthac eventurum esse, confido. Vale. Romæ. IX. Kalend. Septemb. MDLXXIX. (lib. I. epist. 1.)

2.

PAULO MANUTIO.

Heri redeuntem me a Balneis Aponi, quo me partim animi, partim valetudinis caussa contuleram, exceperunt litteræ tuæ: quæ quam mihi gratæ fuerint, noli quærere. Mihi crede, quidquid reliquum erat molestiæ *ἐξ ἐκείνου τοῦ συμπτώματος, οὗ περὶ πρώην ἔμαθες*, deterserunt omnemque ex eo natam ægritudinem depulerunt. Habebant egregiam sane atque illustrem significationem veteris illius ac perpetui amoris erga me tui: de quo, etsi mihi nunquam, ut dubitarem, contigit; tamen fit, nescio quomodo, ut omnis illius expressio *) quasique professio pergrata mihi perque jucunda sit. Ego, mi Manuti, cum de eo, quod mihi contigerat, retulissem ad medicos meque illis omni ex parte indicassem neque quidquam de tota mea ratione ac consuetudine vivendi reticuissem; nihil aliud reperire potui, nisi id, quod ipse per me facile suspicabar: nocere mihi, quod tam raro exirem domo quodque, ut me impetus ceperat,

*) *expressio* insolens hoc sensu. Ruhnkenius.

ita me, nulla habita ratione temporis, aut ad legendum aut ad scribendum darem. Itaque de eorum consilio meditor paullo laxius ac solutius vivere et ante cibum ambulatiuncula modici sudoris aliquid excitare praetereaque, cum videbitur, alienis et oculis legere et manibus scribere: quem ad usum parare cogito amanuensem quempiam, cui epistolas inambulans dictem; nisi, si quid erit τῶν ἀποῤῥήτων: quanquam hæc quoque interdum, sed ἐν αἰνίγμασι. Antea enim solebam statim a prandio calamum in manum sumere et horam unam atque alteram epistolarum scriptioni dare: quo, re ipsa comperi, nihil esse perniciosius. Cavebo igitur et, ut mones, parcam mihi cum mea caussa tum mehercules etiam tua. Non enim levem neque contemnendam jacturam faceres, si quid mihi contingeret. Φίλου γὰρ οὐδὲν κτῆμα τιμιώτερον. Ego vero amicus tibi sum et amicus ex animo: quales admodum paucos esse, non injuria querebatur Theognis [3]). De Catullo, exiguam tu quidem mihi diem præfinis; sed tamen dabitur opera, ut satisfiat tibi. Torquatus Bembus respon-

---

[3]) sentent. 74. 645. 698.

dit, se cognoscendi mei cupidissimum esse mihique libenter gratificaturum, quacunque in re posset. Quod scribam, aliud nihil occurrit. Etiam atque etiam vale, mi Manuti. A. D. (MDLVIII.) IV. Kalend. April. Patavio. (I, 3.)

3.

Quod te a curis omnibus acquiescere in mearum epistolarum elegantia ac suavitate dicis, agnosco humanitatem tuam: neque tamen ita me ignoro, ut in meis quidquam posse reperiri elegantiæ putem. Scribo enim ad te sine ulla cura, quidquid in solum, ut dicitur, et dum tibi animi mei sensus aperiam, quibus id verbis faciam, non laboro. Quod eo dico, quia scrupulum quendam injecisti mihi nuper in sermone, cum significares, te epistolis tuis, si quando eas divulgares, velle admisceri quasdam etiam ad te meas. In quo tu etiam atque etiam vide, quid agas. Nam ego quidem nihil unquam (ita tu me ames) memini ad te scribere, quod non dicam editione, sed lectione magnopere dignum putarem. Sic enim scribo ad te, non quasi ad unum ætatis nostræ

hominem doctissimum et linguæ Latinæ intelligentissimum, sed tanquam ad amicum arctissima mihi necessitudine et familiaritate conjunctum, apud quem in loquendo non modo peccare impune liceat, verum etiam, si quis magnam diligentiam in eo ponat, ut ne peccet, is eo ipso peccare videatur. Itaque ne relegere quidem soleo, quæ ad te mitto. Tuo tamen arbitratu. Scio enim, te meæ laudi æque favere ac tuæ; neque vero mihi sumo, ut in hac re aut omnino ulla in re plus videam, quam tu. Sed de his satis aut etiam plus satis. Obsecro te, quid est, quod tu, quod apud me Catulli reliquum est, id biduo ad te mitti petis? an non satis est, dum ne tuis in mora sim? quanquam faciam equidem, quod voles; sed neque mihi neque tibi expedire istam celeritatem puto. Chartas quinque una cum his litteris accipies; cetera, ubi voles, parata erunt. De Hieronymo tuo valde equidem miror et (vere ut dicam) vix consilium in ea re tuum laudare possum. Tantillum puerum tam procul ablegari? neque te navigatio commovet, quæ concutere ac dejicere etiam homines confirmatæ ac corroboratæ ætatis solet? Mihi crede, valde commoveor:

amo enim puerum illum insigniter, tum quia tuus est tum quia mirifice festivus. Et mihi venit in mentem, quæ ille jam pericula misellus subierit, pæne prius in vitæ discrimen adductus, quam sentire posset, quid jucunditatis esset in vita. Deum tamen cælestesque omnes ex animo comprecor, ut fortunent, quod agis. Et aliud, quod scribam, nihil est, et Molinus noster me admonet, redeundum esse ad Catullum. Nihil igitur addam, nisi ipsius nomine plurimam tibi salutem. Etiam Herculem tuum nostro utriusque nomine plurimum ut salutes, a te petimus: quanquam equidem est, tibi, Hercules, quod succenseam. Tene, cum hic esses, semel tantum ad me adiisse neque postea rediisse amplius? Itaque ut te ulciscar, nihil adhuc ad eas litteras, quas a te plenissimas suavitatis accepi, respondeo. Curavi tamen, ut id, quod petebas, ad te mitteretur. Valete ambo nosque amate ambos. Patavio. A. D. XIV. Kal. Maji. Nolo enim facere, quod tu, qui interdum pro Majo Aprilem, pro X. XVII. ponis. Itaque interdum videor mihi accipere litteras tuas XX. diebus ipsis, posteaquam scriptæ sunt. Interdum contra, sex aut septem diebus, antequam scriptæ sint, perferuntur. Iterum vale. (III, 2.)

4.

Qui possum paria paribus? et, si pergis, clamabo, me circumveniri. Næ tu, mi Manuti, δεινός τις εἶ καὶ τ' ἄλλα καὶ μάλιστα εἰρωνεύεσθαι. Qui cum ad me eas epistolas quotidie mittas, quales post Ciceronem nemo fecit præter te; tamen delicias facis et perinde loqueris, ac si meæ, quas ego popularibus verbis, quasi crassiore filo, contextas, ne relegere quidem, quæ mea pigritia est, sòleo, cum tuis ullo modo conferri debeant. Equidem, qui, ubi cum quibusdam me aliis confero, adulor interdum ipsemet mihi et, quia, quam non Latine alii loquantur, animadverto, videor mihi paullo, quam illi, longius in hac facultate progressus esse: idem vel te audiens vel scriptum a te aliquid legens, hastas, ut dicitur, abjicio et nedum eum putem esse me, quem tu facis, non modo inter principia, sed ne inter impedimenta quidem, ullum mihi relinqui posse arbitror locum. Μακάριος εἶ συ ταύτης τῆς εὐγλωττίας, μακάριοι δὲ καὶ ἡμεῖς, οἷσπερ ὑπὸ σοῦ ἀπέραντον ὅσον ἀπολειφθεῖσιν, οὐ μὴν ἀλλά γε συμβέβηκε τῆς σῆς καὶ ἀπολαύειν ὁμιλίας, καὶ οὐκ ἀναξίους δοκεῖν φιλίας. Sed de his satis. De re Bononiensi, ut plane tibi

assentior, ita vota facio, ut Sigonius noster petat. Nam neque Bargæum descensurum puto; alios, si qui erunt, facile ab illo superatum iri confido. Mihi quidem quid magis in optatis sit, quam ut id eveniat, quod tu mihi amice (utinam etiam vere!) auguraris? Neque video sane, si ille decesserit, quid mihi impedimento esse possit. Fruamur igitur hac spe: quæ sive rata erit, paulo tollemur altius; sive fefellerit, non tamen omnino jacebimus. De Philopono noli laborare, ego istic, si Deus volet, intra quatuor aut quinque dies futurus sum: absens non video, cui possim satis commode id negotii dare. Vale, mi Manuti, vale et me ama. VIII. Kal. Septemb. Patavio. (III, 1.)

5.

Adolescentes, qui ad te has litteras perferent, si genus requiris, nobilissimo ac splendidissimo inter suos orti sunt loco; si bona animi et studia laudandarum artium spectas, conjecturam facere vel ex eo potes, quod, cum ipsis domi in summis deliciis et in maxima rerum omnium affluentia vivere liceret, longinquas peregrinationes suscipere seseque excolendi ingenii caussa infinitis difficultatibus objicere

maluerunt. Ii, cum judicarent idem, quod omnes, qui recte sentiunt, judicant, ingenii et eloquentiæ gloria Italiam ceteris nationibus, in Italia autem longe unum ceteris omnibus Paulum Manutium antecellere; neque se studio suo satisfacere posse arbitrati sunt, nisi in Italiam venirent, neque, cum in Italiam venissent, nisi Pauli Manutii aspectu et collocutione fruerentur. Quod autem de scriptis utriusque nostrum intellexerant, quanta inter nos voluntatum ac studiorum conjunctio esset; statuerunt, se id, quod cuperent, nullo modo melius, quam per me, consequi posse, mecumque egerunt, ut eos tibi quam diligentissime commendarem. Ita igitur facio petoque a te, ut, si ulla unquam apud te mea commendatio valuit, quod scio valuisse quam plurimas, huic plus etiam, quam ceteris, tribuendum putes adjiciasque ad illam humanitatem, qua omnes excipere solitus es, quidquid, rogante atque obsecrante me, adjici potest. Vale. Postrid. Non. Sept. Patavio. (I, 19.)

6.

PAULO SACRATO.

Neque te uno amabilius quidquam aut officii plenius neque litteris tuis festivius omnique

suavitate conditius fieri potest. Quæ si quam lepide ac polite loquuntur, tam etiam vera de me prædicarent, magna caussa esset, cur et ego mihi gauderem, et tu tibi de amicitia nostra gratulareris. Nunc ea res me male habet, quod, cum in meum (ut dicitur) sinum inspicio meque ac mea omnia diligenter excutio, nihil propemodum tale reperio, qualia mihi tu innumerabilia affingis: ut mihi tale quiddam usu veniat, quale histrionibus, qui, dum in scena Agamemnonem agunt aut Atreum, concipiunt spiritus quosdam regios; post, absoluta fabula, dum ad vestitum suum et ad se ipsos redeunt, agnoscant necesse est, ficta fuisse illa omnia et alienæ oblectationis caussa ad breve tempus suscepta; se vero homines tenues et non admodum magni pretii artifices esse. Sic ego quamdiu tuas litteras lego et a te tanquam a chorago aliquo impositam mihi personam sustineo, placeo mihi (fatebor enim, quod verum est) et videor esse aliquis; post, ubi ille quasi ventus resedit, agnitum errorem meum tacitus rideo meque, tanquam ad solitum cultum, ita ad usitatam illam et perpetuam meam de me opinionem refero. Sed hæc aut in aliud tempus reservemus aut, quod satius est, in perpetuum omit-

tamus, Ego te, Sacrate, pro eo ac singularis virtus et doctrina et voluntas erga me multis testata officiis postulat, et amo et magni facio, neque id facere desinam, donec tu is, qui es, esse desieris, quod exploratum habeo nunquam fore. Ardeo autem mirifica quadam cupiditate, si qua id ratione a me perfici potest, ut etiam posteris hujus conjunctionis nostræ memoria prodatur, amicosque vixisse nos, non æquales modo nostri, sed futura etiam secula intelligant. Cujus rei gratia constitueram repertas a me in Gallia neque usque in hunc diem a quoquam divulgatas Victorini veteris, non rhetoris modo, sed philosophi quoque ac theologi lucubrationes in publicum emittere; cumque in eis emendandis non parvum laborem sustulissem, ad te potissimum mittere et tibi quasi dicare, quidquid in eis mea industria effectum esset, jamque id fecissem, nisi me quiddam, quod aliquando intelliges, retardasset. Tu interea, mi Sacrate, perges amare me, ut facis, tibique certo persuadebis, te a me merito tuo mirabiliter amari. Salutabo tuo nomine Janinellum, cum primum eum videro. Vale. V. Id. Sext. MDLXIII. *Romæ*. (III, 12.)

7.

HORATIO CARDANETO.

Volo tecum, Horati, si modo ab eo voluntas tua non abhorret, quasi mercaturam quandam instituere litterarum: ut, quando iisdem fere in studiis nostrum uterque versatur, si quid et bellum atque elegans et non vulgare neque protritum, dum, ut longinqua littora, ita veterum scripta lustramus, reperisse videbimur, id in commune conferamus et alter cum altero communicemus. Hoc fecisse veteres illos, quos *endo cœlo*, ut Cicero in legibus [4]) loquitur, *merita locarunt*, Hippocratem Coum et Democritum Abderiten, Platonem Atheniensem et Tarentinum Archytam; tum e nostris (quanquam illos quoque quidni nostros vocare liceat?) sed tamen ex illis, quos usitatius nostros dicimus, idem inter se Ciceronem ipsum, Nigidium, Atticum, Varronem factitasse, satis aperte ipsorum monumenta declarant. Quorum ego exemplum, quantum in me est, renovare cupiens ad hanc te societatem, Horati, voco: quam nisi refugis, non dubito fore, ut ex ea primum uterque no-

[4]) II, 8.

strum, deinde etiam alii, non eorum modo, qui nunc sunt, sed etiam, ut Homerico [5]) verbo utar, τῶν ὀψιγόνων, si non magnos atque uberes, aliquos tamen aliquando capiant fructus. Ejus autem, nisi tibi secus videtur, eæ leges ac pactiones erunt. Primum, ut, quidquid alterutri nostrum quocunque in scriptore *antiquo* occurrerit, quod aut sit aut videatur *obscurum*, ambiguum, depravatum, de eo ut ipsi alterius sententiam exquirere jus fasque sit. Deinde ut is, qui sententiam rogabitur, re diligenter pensitata, cum amicis etiam, si videbitur, communicata, quidquid aut commode cogitare ipse aut ex aliis expiscari potuerit, aperiat. Tum, ut si alterutri aliqua *alterius* opinio non probabitur, *liberum ei solutum*que sit, caussas, cur eam non probet, exponere, isque, qui reprehendetur aut potius admonebitur, non modo non lædi se ac violari in eo, verum etiam beneficium sibi tribui putet. Postremo, ut quidquid alter ab altero acceperit, nunquam neque privatim neque publice id se ab eo accepisse dissimulet: quin potius uterque omni ope omnes alterius ornandi atque amplificandi occasio-

---

[5]) Il. III, 353. VII, 87. Od. I, 302. III, 200.

nes, non tantum oblatas arripiat, sed etiam studiose diligenterque perquirat. Hæc si faciemus, alter alterius industriam acuemus, ingenium excitabimus et discemus denique vicissim et vicissim docebimus. Gisberto quidem nostro, quem ego adolescentem quotidie plus amo, quod ipse quotidie honesta studia plus amat, præsens ex hac nostra negotiatione lucrum paratum est. Ego enim, qui cum ad cetera omnia tum ad scribendum ita piger sum, ut nemo magis, eo posthac, cum ad te scribam, amanuensi uti cogito. Nam et ipse cum laborem caussa mea libenter capit tum hoc studiis suis inutile non fore arbitratur. Vale. III. Kal. Jan. MDLXIV. (I, 32.)

8.

Respondebo tibi breviter, ut et postulas, et occupationes meæ cogunt. Non te præterit, apud optimos utriusque linguæ auctores reperiri quædam seu de industria seu ab aliud cogitantibus peccata, quæ grammatici modo *ἀνακόλουθα*, modo *σολοικοφανῆ* vocant: cum illi non ipsam conformationem orationis aut vocum convenientiam, sed id modo, quod sensum est, respiciunt. Exempla scio tibi

non deesse; sed tamen, ut videas, me tecum ἀτεχνῶς καὶ ἀδόλως agere, congeram, quæ in mentem venient. Terent. Hecyra: [6]) *Nam nos omnes, quibus est alicunde aliquis objectus labos, Omne, quod est interea tempus, prius quam id rescitum est, lucro est.* Ut omnia conere, non reperies, cum quo cohæreat illud *nos omnes.* Sallustius: [7]) *Sed antea item conjuravere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina fuit: de qua, quam verissime potero, dicam.* Idem: [8]) *Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant.* Idem: [9]) *Familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit: quo tempore magis fides ejus, quam fortuna, pendenda erat, quorum progeniem.* Idem: [10]) *Abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt.* Atque ut in aliis, ita in hoc quoque Sallustius Thucydideus fuit. Apud illum etiam talia ὅσα κόνις. Plautus: [11]) *Hos, quos videtis stare*

---

6) III, 1, 6 sq.
7) Catil. 14.
8) Catil. 52.
9) Jugurth. 10.
10) Jug. 37.
11) Capteiv. prolog. 1 sq.

hic capteivos duos, illi qui astant, ii stant ambo, non sedent. Sed ne apud Plautum quidem talium modus. Hujus generis sunt et illa Homerica:

Τέκνον φίλε [12])

Et: [13])

Ἐννῆμαρ μὲν ἀνὰ ϛρατὸν ᾤχετο κῆλα θεοῖο,
Τῇ δεκάτῃ δ' ἀγορήνδε καλέσσατο λαὸν Ἀχιλλεύς.

Et: [14])

Ἔθνεα πολλ' ὀρνίθων ἀγαλλόμεναι πτερύγεσσιν.

Et illud Virgilianum: [15])

Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
Ingentes Rutulæ spectabis cædis acervos.

Et: [16])

Pars pedes ire parat campo, pars arduus altis
Fertur equis.

Possum e Sophocle, Euripide, Pindaro, aliis quamlibet multa congerere; sed ne longior sim et ne tibi homini eruditissimo videar

---

12) Il. XXII, 84. Od. II, 363. III, 184. XV, 125. 508.

13) Il. I, 53.

14) Il. II, 459 et 462.

15) Aen. X, 244 sq.

16) Aen. VII, 624 sq.

diffidere, pauca tantum tibi in memoriam ex ipso Cicerone revocabo. Ita igitur est in secundo [17]) Tusculanarum: *Etenim si orationes, quas nos multitudinis judicio probari volebamus, (popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiæ est audientium approbatio) sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent*, etc. Scio, esse locum quendam, ubi ad Atticum scribens, cum *epistolam* dixisset, ita reliquum orationis contexuit, quasi *litteras* dixisset, non *epistolam*. Sed nunc non venit in mentem. Inspice diligenter locum illum ex Catone majore, [18]) ubi citantur hi duo versus Cæciliani:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire, ea aetate esse odiosum se alteri,

et vide, cum quo ea, quæ statim subjungit, cohæreant: *Jucundum potius, quam odiosum.* Neque enim hoc dicit: *miserum est sentire, se jucundum potius, quam odiosum*; sed hoc: *si quis commodus senex sit et humanus, eum jucundum potius esse, quam odiosum.* Quæ tamen sententia, si verba tantum spectes, effici nullo modo potest. Revocabo te ad illos

17) c. 1.
18) c. 8.

ipsos libros de oratore [19]. Ita igitur loquitur in jocorum tractatione: *Ex eodem hoc vetus illud est, quod ajunt, Maluginensem illum M. Scipionem, cum ex centuria sua renunciaret Acidinum consulem, præcoque dixisset, Dic de L. Manlio; virum bonum, inquit, egregiumque civem esse arbitror.* Vide, quam conveniat *Maluginensem illum* cum verbo *inquit,* quod postea subjunxit. Eodem igitur modo cum dixisset: *etenim ceteræ fere artes* et cetera; ita dixit postea *cujus terminis septa teneatur,* quasi non *bene dicere* dixisset, sed *ars bene dicendi,* quod orationis ἀκολουθία postulare videbatur. Habes verbosam et insuavem epistolam, ut scriptam a properante et occupato etiamque, ut tibi molestia duplicetur, mea manu scriptam, ut fortassis etiam in legendo aliquid tibi negotii futurum sit. Gisbertus enim noster, propterea quod ei hodie ad fores herilis cubiculi assidendum est, ut statis vicibus omnes cubicularii solent, operam mihi dare non potuit. A te peto, ut me ames: quod cum facies, mutuo me facturum esse, scito. Vale. Romæ. VI. Kal. Mart. MDLXV. (I, 33.)

---

19) II, 64.

9.

GERARDO.

Mihi crede, irascerer Titio nostro, nisi vererer, ne ipse eandem rationem iniret placandi mei, quam iniit abhinc biennium. Etenim, si nescis, cum ego eum, nescio qua de caussa, subaspere appellassem meque illi iratum esse dixissem; renidens ille, *faxo*, inquit, *istud verbum magno redemtum velis.* Eo ipso die sub vesperam, cum mihi jam parata cœnula esset, ecce tibi homo ad fores. Quid tu, inquam, huc? *Tecum*, inquit, *ut cœnem, si forte placare te possim, φιλίαν ἀμφὶ τράπεζαν.* Tu vero cœnare mecum potes: placare me neque tam cito neque tam facile potes. Inter cœnam multa, ut solet, festive narrare, multa urbane dicere: quæ omnia ego, non facile quidem, sed tamen mihi imperans silentio audiebam, ita composito ad severitatem vultu, ut ne illud quidem facerem, quod canes iratæ solent. Discessurus, *etiamne*, inquit, *iratus es?* Multo, inquam, iratior, quam prius. Postridie eadem hora, cum tanquam ad constitutum venisset, quærenti mihi: Quid tu huc denuo

invocatus? Αὐτόματοι δ' ἀγαθοὶ, [20]) inquit ille. Itane, inquam, falsis dictis et versiculis cœnam te quotidie nacturum putas? At ego, ne erres, hodie non cœno. *Recte sane*, inquit, *ego igitur*, *te spectante*, *bona tua comedam. Scio enim*, *quid tibi in cœnam paratum sit.* Forte autem eo die amicus quidam ad me turdos et ficedulas aliquot miserat. Quarum cum partem coqui, partem in crastinum servari vellem; præteriens ipse coquo meo, homini simplici ac credulo, apud quem valde gratiosus est, persuaserat, ut omnes coqueret; alioqui enim fore, ut corrumperentur. Ita mihi denuo hospes habendus fuit non multi tantum joci, sed multi etiam cibi. Ubi adsedimus, tam multa dixit, ut non ceteris tantum domesticis risu ilia distenderit, sed postremo mihi etiam ipsi, qui tristitiam simulare cupiebam, risum invitissimo excusserit. Facile jam perspicere poterat, iram in se meam aut nullam fuisse (et ita erat) aut plane depositam esse; sed expediebat homini putare, me adhuc iratum sibi. Redit tertio et quærenti, quid hoc negotii esset, *volo*, inquit, *parere veteri sententiæ:* Οὐ χρὴ συμποσίοισι φίλων ἀπέχεσθαι

[20]) Platon. sympos. II, 4.

ἑταίρων Δηρὸν. Tum, tu igitur, inquam, unum me sodalem habes? *Ego vero*, inquit, *te unico magis unicum, neque mihi unquam bene est, nisi cum et esse et comesse una tecum licet.* An tibi igitur diu videris abfuisse, qui mecum et heri et nudius tertius cœnaveris? *Quin imo*, inquit, *ita erga te affectus sum, ut Medus ille erga Cyrum*, [21]) *καὶ ὅσον σκαρδαμύττω χρόνον πάνυ πολύς μοὶ δοκεῖ εἶναι.* Abi, inquam, quo dignus es, cum istis tuis ineptiis, an te mihi pro ignoto verba dare postulas? Licuit dicere, licuit objurgare: ipse tamen absterreri nunquam potuit, quin mecum cœnaret. Sublatis mensis, quæso, inquam, amoto ludo, an hoc quotidie facturus es? *Quotidie*, inquit, *donec te mihi plane placatum esse cognovero.* At ego, inquam, potius jusjurandum in eam rem arbitratu tuo dabo. Quid quæris? Nisi irasci desiissem, adhuc, opinor, eum σύνδειπνον quotidianum haberem. Itaque quidvis jam perpeti possum potius, quam ut istis irascar, qui se tam bene vindicare norunt. Extra jocum, mi Gerarde, neque Titio quisquam vir melior est neque officii plenior neque cujus aut sermo aut convictus mihi dulcior sit; sed

---

[21]) Xenoph. cyrop. I, 4, 28.

tamen interdum in me nimis sibi multa permittit. Nihil est in bibliotheca mea ita abstrusum ac reconditum, ut ei non pateat: omnia inspicit, omnia perscrutatur. Fuit etiam tempus, cum, quidquid visum erat, etiam me inconsulto, auferebat ac deinde referebat; sed id facere desiit, postquam me ægre ferre animadvertit. Et tamen sic quoque, absente me, pervolutat omnia, omnes forulos excutit, neque si quid modo absolutum ac perpolitum est, sed rudia etiam, si collibuit, et inchoata describit. *Quis neget hoc nimium?* ait Hispanus poeta. [22]) Sed sit satis; saltem ne me traduceret, fed (quod semper pollicetur, nunquam præstat) nugas meas legeret solus. Nunc, quia ita me amat, ut mea omnia miretur, vos quoque sibi esse hujus erroris socios putat et ea sæpe vobis, ut admiranda, dilaudat, quæ vos, sat scio, contemneretis. Mitto cetera. Hoc de Græca tragœdia quale est? Neque enim uni tibi, ut putas, sed aliis compluribus amicis dixit, vidisse se apud me tragœdiam quandam Græcam admirabilem: cum tamen ego Latine quidem duas tantum adolescentulus tragœdias scripserim, de Græca tragœdia scribenda nun-

[22]) Martialis epigr. XI, 23, 3.

quam, ne per somnium quidem, cogitarim. Non ea vis animo. Et tamen vix credas, quot mihi tragœdias ficta illa tragœdia concitarit: multis, qui ex eo illud audierant, ejus legendæ potestatem sibi fieri postulantibus mecumque, quod id non facerem, expostulantibus. Narrabo tibi rem totam, ut tum porro narrare aliis possis. Sumpseram haud ita pridem otiosus in manus Senecæ tragœdias easque animi caussa evolvebam ac forte incideram in principium Troadum. Ita enim vocandam puto, quæ vulgo dicitur Troas. Libuit tentare, num quid Græce simile possem, et subito quodam impetu ita exorsus sum:

Εἴ τις τυράννῳ θυμὸν ἐξαρθεὶς τύχῃ
Φρένας γέγηθε γαῦρος, ἢ κομπάζεται,
Ἐς ἀεὶ τὸ θεῖον ταυτὸν ἐλπίσας μενεῖν,
Ἐμοί τε καί σοι, δύσμορε Τροῖ', ἐμβλέποι.
Οὐ γάρ ποθ' οἱ θεοὶ τὰ παρὰ τοῖς θνητοῖς σεμνὰ
Σαφέστερον ἀπέδειξαν, ὡς πάντ' ἀσθενῆ,
Παίδων τ' ἄθυρμα καὶ καπνοῦ σκιᾶς ὄναρ.
Φεῦ, φεῦ, τὸ κλεινὸν ἔρεισμα τῆς πρὶν ὀλβίας
Ἀσιάτιδος γῆς, θεῶν πεπονημένον χερὶ,
Ὡς ᾤχετο πολεμίῳ κατασκαφθὲν δορὶ,
Κεῖταί τε φροῦδον οἷον ἐξ οἵου φανέν;

Vereor, ne projicias epistolam, si perrexero.

:n sind gehörig einzuschalten.

Et tamen, blandiente progressu, persecutus sum totam illam Hecubæ *ῥῆσιν*. In illud *αὐτοσχεδίασμα*, absente me, inciderat Titius, et putans, se reperisse, quod *) pueri in faba, avidissime legere exorsus, superveniente me, destitit. Vix a me digressus erat, cum, ut in quemcunque amicorum inciderat, spargit, mirificum poetam esse me: visam a se tragœdiam Græcam meam, *δαιμόνιόν τι χρῆμα*; sed me non temere quemlibet ad mea legenda admittere. Jovis, ut ait Horatius, [23]) auribus illa servare. Paucis post diebus, ut quisque amicorum mihi obvius factus erat, ita omnes orare, obsecrare, obtestari, uti sibi saltem inspiciendæ præclaræ illius tragœdiæ facerem copiam. Cum ego, qui vix jam illorum versuum memineram, negarem, ullam unquam a me scriptam esse tragœdiam Græcam idque etiam jurejurando confirmarem; neque tamen aut hoc persuadere possem aut ab eis cognoscere, quis ejus fabulæ auctor fuisset: extitit tandem unus, qui Titium nominaret. Audito hominis nomine, statim

*) Scribendum *non quod pueri* e Plauto Aul. V, 1. 11. Ruhnk.

[23]) epist. I, 19, 43.

suspicatus sum id, quod res erat. Itaque cum quibusdam eorum, iis præcipue, quos videbam iniquiore animo ferre, quod parum amice agere me secum putarent, eos versus ostendissem; feci, ut tragœdia in mimum verteretur. Video, tibi quoque illud mendaciolum aspersum. Tu vero, mi Gerarde, cave, quidquam meorum esse arbitreris, quod ego non tecum libentissime communicem. Quod si tanti essem, ut quidquam tale scripsissem; non te modo auditorem, monitorem, censorem admitterem, sed alios operis inspectores quam possem plurimos corrogarem. Neque enim mihi cornea fibra est. Neque quisquam unquam, qui bonos versus aut fecisset aut fecisse se putaret, occultos illos habere voluit. Ego de tua valetudine, de studiis tuis, quid in isto amœnissimo secessu legas, quid scribas, cognoscere discupio. Vale et alumnum tuum præstantissimum adolescentem, Ascanium Columnam, quando me ab eo amari scribis, meo nomine saluta. Romæ. Prid. Id. Sextil. MDLXV. (I, 83.)

10.

ALEXANDRO RIPARIO.

Versiculi, quos ad me misisti, ostendunt illi quidem, te, si ad poeticam ingenium tuum contulisses et, bonos magistros nactus, in eo studio perstitisses, ad aliquam præstantiam pervenire potuisse. Nam et numerosi sunt et sententias habent neque inconcinnas neque ineleganter collocatas, et ipsum dicendi genus non abhorret a recto. Planeque sperare posses, te aliquando bonum poetam fore, si hoc agere velles. Sed majora tibi proposita sunt, quæ, quantum potes, urgeas, censeo; et subsicivis horis veterum poetarum scripta manibus teras, non tam ut imiteris, quam ut eis te oblectes simulque aliquid ex eis assidue, quod tibi usui sit, colligas. In scribendis versibus tempus a te collocari, verum ut fatear, nolim. Malos versus facere, turpe est; mediocres, inglorium; bonos, difficilius, quam ut præstari possit ab iis, quibus aliud agendum est. Quid in tuis lima egeat, præsens præsentem monere possem: per litteras non æque facile possum. Recteque ac vere mihi videtur Ovidius [24]) dixisse, emen-

---

[24]) epist. ex Pont. III, 9, 20 sqq.

dandi laborem majorem esse, quam scribendi. Mihi hoc credas velim, me hodie non difficilius ad saltandum, quam ad faciendos versus adduci posse. Si quid erit serium, in quo meam operam desideres, non deero: in his levioribus, si quando de me cogitabis, peto a te, illud quoque cogites, non multo juniorem esse me, quam erat Horatius, cum illa de se scriberet: [25])

Nunc itaque et versus et cetera ludicra pono.

Vale. Romæ. Id. Febr. MDLXVIII. (I, 65.)

11.

JOANNI ANTONIO ODISCALCO.

Etsi pro mutua inter nos voluntate tibi dubium esse non potest, quin tua omnia mihi cara ac jucunda sint; tamen mihi hoc affirmanti credas velim, litteras tuas mihi etiam jucundiores fuisse, quam tu existimare facile possis. Nam et, quod ego summo opere cupiebam, continebant λεπτομερέστατα totam rationem itineris tui, et quæ istic vita, qui mores, quæ cum ceterarum artium tum juris docendi ratio, ita diserte ac luculenter explicabant, ut Ulixis Homerici [26]) narrationem Alcinoo ac Phæacibus minus fuisse jucundam putem. Admiscueras etiam eis plurimum nativi

[25]) epist. I, 1, 10.

[26]) Odyss. IX — XII. cf. XIII, 1 sq.

illius leporis et αὐτοφυοῦς urbanitatis, qua præsens sermones tuos condiebas, ut, eas legens, tantum non spectare te ac tecum confabulari viderer. Accessit ad voluptatem meam, quod patruus tuus V. C., qui eas mihi usque in Quirinalem, (ibi enim nunc sumus) ipsemet attulit, ostendit mihi etiam eas, quas ad alterum patruum scripseras: quibus eadem prope, quæ in meis, sed Latine expressa continebantur. Tum demum agnovi, quid te adduxisset, ut ad me populari sermone scriberes. Neque enim illud te movit, in quo jocaris, Phormionis exemplum; sed id potius fecisti, φιλοτιμούμενος παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῇ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἰδιώμασιν εὐεπείᾳ. Quod artificium tuum cum jam detectum esse videas; censeo, posthac ad me quoque Latine, si videbitur, scribas. Quod tamen ea lege a te peto, ut ne propterea minus crebras aut minus longas litteras des. Quidvis enim malo, quam earum fructu carere. Gaudeo metum meum de iis, qui istic jus civile profitentur, vanum fuisse, et eos scriptores, quos ego tibi dilaudare consueveram, etiam istic vigere. Felicius hac in parte tecum actum est, quam cum quibusdam aliis συμφοιτηταῖς tuis, qui, ut a me digressi sunt, inter illos συρφετώδεις ac βορβορώδεις splendidarum ineptiarum magistros consenescunt. Ego et tibi hoc nomine, ut debeo, gra-

tulor et cupide tempus illud exspecto, cum ad nos non illa inani δοχησισοφίᾳ, sed vera ac solida jurisprudentia instructissimus revertaris. Nondum audiisse te puto, me hic pandectas publice interpretari, non sine aliqua molestia eorum, qui nollent, configi oculos cornicibus, et, *quæ juvenes didicere, senes ridenda fateri* [27]). Equidem dabo studiose operam, ut eripiam ex animis hominum stultissimam illam opinionem, nihil in jure aut sapienter cogitari posse, quod non ex illis lacunis hauriatur, aut erudite dici, quod non insulse ineleganterque dicatur. Spero, me his æstivis mensibus, quibus res proferentur, in Tiburtino secessu aliquid novi edolaturum. Quidquid erit, si quid modo erit, sum enim mirifice callipides, ad te mittetur. Interea amabis me, ut facis, scis enim, te id mutuo facere; et ad me, quam sæpissime poteris, scribes. Vale. Romæ. III. Non. Jan. MDLXVIII. (I, 85.)

12.

JUSTO LIPSIO.

Nihil est aut te amabilius aut litteris tuis dulcius, ad quas ego nudius tertius acceptas statim respondissem, si aut fuisset plus otii, aut statim

---

[27]) Hor. epist. II, 1, 85.

responderi tua interfuisset. Cum et essem paulo, quam soleo, occupatior et, in unius diei mora nihil esse incommodi, viderem, indulsi naturæ meæ, qui perspectam haberem facilitatem tuæ. Desiderio tibi esse mutuam consuetudinem nostram, si vis, me aperte ac simpliciter loqui, ut mea consuetudo fert, et ut nostra summa conjunctio postulat, gaudeo; quodque ipsi mihi admirabile videtur, ex molestia ipsa tua voluptatem capio. Nam neque tu, nisi me valde amares, tam iniquo animo ferres absentiam meam, et mihi nihil jucundius est, quam a te valde amari. I nunc et dicito, verum esse illud Euripideum [28]) *ἐς κοινὸν ἀλγεῖν*: cum duorum, qui certe inter se amicissimi sunt, videas, uni alterius ægritudinem esse jucundam. Cave tamen, putes, minus a me sermones tuos requiri, quam a te meos. Hic enim etsi adfluimus omnibus deliciis planeque Phæacum vitam [29]) vivimus, ubi

- - εὐφροσύνη μὲν ἔχει κατὰ δῆμον ἅπαντα,
Δαιτυμόνες δ' ἀνὰ δώματ' ἀκουάζονται ἀοιδοῦ,
Ἥμενοι ἑξείης, παρὰ δὲ πλήθουσι τράπεζαι
Σίτου καὶ κρειῶν,

---

[28]) Iphig. in Aul. 408.

[29]) Homer. Od. IX, 6 sqq.

nemo tamen est, qui iisdem, quibus nos, studiis delectetur, ut jam verear, cum istuc rediero tamdiu a Musis et a litteris omnibus peregrinatus, ne quis vestrum, quibus adsidue in libris versari licet, mihi illud [30]) occinat: Ἐβαρβάρωσε χρόνιος ὢν ἐν βαρβάροις. At tu, mi Lipsi, si me audis, hominem si non valde prudentem, certe quidem insigniter amantem tui, obdura et noli tam cito de Roma relinquenda cogitare. Mihi crede, *Iste tibi quondam lætitiam feret labos.* Conventum esse a te Manutium meum, gaudeo, et talem repertum, qualem ego tibi eum sæpe descripseram. Hoc tibi liquido confirmare possum, eum virum bonum esse, φιλόφιλον et studiosissimum benefaciendi quam plurimis. Quare auctor tibi sum, ut te, quantum potes, insinues in illius consuetudinem. Cogitabam de eodem oleo et opera ad Plautum nostrum scribere, sed alio vocor. Interea salutabis eum meo nomine et, ut cœpisti, reddes quotidie tua consuetudine doctiorem. Cras ad eum scribam. Bene vale, mi suavissime Lipsi. Tibure. XII. Kal. Sept. MDLXIX. (II, 1.)

---

30) Euripid. Orest. 485.

13.

CORNELIO VALERIO.

Redit ad te Lipsius tuus et redit magno meo dolore. Ita enim me devinxit sibi præstantia ingenii et doctrinæ, integritate morum, suavitate sermonis ac consuetudinis suæ, ut, eo discedente, a memetipso mihi avelli viderer. Felicem te, Corneli, cujus ex disciplina adolescens tam rari exempli prodiit. Equidem antea et magni faciebam te ex scriptis tuis et amabam pro judicio, quod amantissime de emendatis a me Terentii fabulis feceras. Nunc vero, mihi crede, tanta accessio propter Lipsium facta est, et ad opinionem de te et ad amorem erga te meum, nihil ut magis cupiam, quam occasionem mihi aliquam dari declarandi tibi re et factis, quanti apud me sis. Cujus rei si libebit periculum facere, quæso te, si qui huc venient, quos tu ames, præcipueque qui habeant aliquid simile Lipsii, ut eos mihi potissimum commendandos putes. Nam eadem opera et ego mihi videbor abs te beneficium accipere et conabor efficere, ut ipsi quoque eo nomine aliquid se tibi aliquando debere fateantur. Vale. Romæ. III. Non. April. MDLXX. (I, 49.)

14.

ALEXANDRO RIPARIO.

Dulces litteræ tuæ, ut omnia, quæ a te proficiscuntur, etsi in eis multa peccaveras. Sed, ut filioli balbutientes libenter audiuntur a patribus, suntque eorum etiam ipsi errores voluptati, sic mihi ista tua in litteris infantia jucundissima est. Eas ipsas ad te remitto mea manu emendatas. Scis enim, ita inter nos convenisse. Tu, mi Alexander dulcissime ac suavissime, sequere magno animo eam viam, ad quam et tua te natura fert, et ego tibi hortator atque impulsor fui. Magnam de te spem meo testimonio apud parentes tuos concitavi: quæ ne et eos et me fallat, omni tibi cura ac studio providendum est. Vale. Nonis Julii. Tibure. MDLXX. (I, 58.)

15.

Ne priores litteræ tuæ ad te pervenirent, Caroli incuria factum erat, cujus tu quoque negligentiam nosti. Nunc una cum his meis utrasque tuas accipies simulque hoc intelliges, (quod tibi gratuleris) posteriores multo meliores esse prioribus: ut, si ad istum modum pergas, magna mihi spes sit, te præclare responsurum exspectationi

meæ. Vide igitur, si me amas, quod et facis et facere certe debes, ut, omnibus aliis rebus neglectis, quantum quidem valetudinis ratio patietur, urgeas studia tua: multa legas, multa ediscas, multa audias, frequenter cum iis versere, quorum familiaritate ac consuetudine melior ac doctior fieri potes. Fac, cogites, gravissimam esse jacturam temporis; præcipue autem ista ætate, qua tu nunc es, hora nulla tibi perire sine magno dispendio potest. Saluta mihi præceptorem tuum, cui meas ad te litteras ostendas licet. Eas quidem, quas tu ad me missurus es, nemini prorsus ostendi volo: eas enim mihi gratiores faciunt ipsi errores tui. Vale, mi dulcissime Alexander. IV. Id. Julii MDLXX. Tibure.

Oblitus eram scribere, heri in mensa injectum esse sermonem de comœdia: qua occasione multa de te quoque dicta sunt. Valde tibi tunc aures tinnivisse oportet. Omnino spero fore, ut huc tibi ad me veniendum sit. (I, 59.)

16.

Perge, ut facis, mi Alexander, amare litteras, eis te oblectare, in eis omnia et seria et joca tua collocare. Non magnus labor magno tibi olim honori futurus est. Ista via, quam tu nunc ingre-

deris, multi humili et obscuro loco orti ad amplissimas dignitates pervenerunt. Atque etiamsi nulla ejusmodi præmia litteris proposita essent: ipsa tamen doctrina amanda est per se; neque quidquam in homine ingenuo turpius est ignoratione earum rerum, quarum scientia sine litteris comparari non potest. Voluptas, quæ ex turpibus capitur, celeriter transit; dolorem autem in animo diuturnum relinquit: at labor, in rebus honestis collocatus, ipse quidem effugit; memoriam autem sui in animo relinquit plenam honestissimæ et solidissimæ voluptatis. Hæc cogita et vale. Postrid. Id. Jul. Tibure. (I, 60.)

17.

Etsi nihil erat, quod scriberem, ac præterea mirum me quoddam scribendi odium tenebat; nolui tamen verberonem hunc meum sine meis ad te litteris istuc venire. Amo te quotidie magis, quod, a te litterarum studia eodem modo amari, confido. Sed velim, ad me diligenter scribas, quo te nunc scriptore oblectes, Cicerone, an Terentio, an, quod malim, utroque. Dare etiam operam debes, ut in iis, quæ ad me scribes, iis loquendi generibus utare, quæ in illorum scriptis notaveris: ut ea ipsa res fidem mihi faciat

diligentiæ in eis legendis tuæ. Vale. Tibure. V. Kalend. August. MDLXX. (I, 61.)

18.

Nemo est omnium, ad quem libentius, quam ad te, scribam. Sum enim animo ac voluntate erga te plane paterna. Sed vix credas, quam sim in hoc secessu occupatus, quem tamen plerique omnes esse plenum otii putant. Et quotidie quinas aut senas ab amicis litteras accipio, ad quas si respondere omnes velim, nil aliud agendum sit. Gratum est mihi, quod applicuisti te ad consuetudinem P. Æmilii et Horatii Macarani. Eorum enim uterque te et doctrina et exemplo efficere meliorem potest. Tales sectare. Qui autem alio ingenio sunt, eorum consuetudinem quasi pestem aliquam vita. Ætati tuæ nihil diligentius providendum est, quam quibus sodalitatibus utare. Neque ego severum esse te ac tetricum omnique generi voluptatum inimicum volo. Hoc tantum moneo, non eas amicitias quærendas, quæ dulcissimæ videantur, sed inducendum animum, ut, quæ honestissimæ sunt, easdem etiam dulcissimas esse ac suavissimas, putes. Mi Alexander, etiam atque etiam vale. Tibure. V. Id. August. MDLXX. (I, 62.)

19.

Vide, quam te amem! Cum a multis hodie litteras acceperim, nihil mihi prius faciendum esse duxi, quam ut ad te potissimum rescriberem. Cave, putes, Alexander mi, ipsi te patri tuo cariorem esse, quam mihi. Ac si quæras, quæ caussa sit hujus erga te tanti amoris mei, ne vivam, si aliam adferre possum, quam quod videor mihi animadvertisse in te ingenium excellens et, si tu volueris, ad omnia summa natum. Sed tu hoc facito tecum cogites: multas res esse suapte quidem natura bonas, sed quæ culpa eorum, qui illas possident, interdum pessimæ ac perniciosissimæ fiant. Bonæ sunt opes, sed, si quis non recte utatur, malæ. Bonum forma, sed id bonum multis exitio fuit. Ex eodem genere est ingenium. Si recte utaris, nullum prope hominum generi dari potest majus aut præstabilius donum; sed, si ad bonum ingenium mala mens accesserit, itidem erit, ut gladius in manu furiosi. Quo erit melior et acutior, eo plus adferet mali. Ego autem te, Alexander, amo nunc, quia ingenio bono es; amare desinam, si tu bono ingenio male uti cœperis. Sed id spero non fore, teque bono ingenio bene usurum esse confido, vel tuapte sponte, vel quia videris mihi valde amare amorem

erga te meum: quem tueri ac conservare alia ratione nulla potes. Vale et, si me amas, virtutem ac litteras ama. Nulla in humanis rebus majora bona sunt. Iterum vale. Tibure. VIII. Kalend. Sept. MDLXX. (I, 63.)

20.

Accepi ternas tuas litteras; in postremis autem quædam erant ita negligenter scripta, ut facile constaret, aliud egisse te, cum illa scriberes. Ostendam ea tibi, cum istuc venero, et auriculam pervellam tibi: ut postea in scribendo attentior sis et saltem eos solœcismos effugias, quos effugerent etiam pueruli, qui primis litteris imbuuntur. Noli tamen ex hac mea admonitione molestiam ullam capere. Non enim propterea volo quidquam de tua hilaritate detrahi, sed ad *diligentiam addi*. Vale. Tibure. IX. Kalend. Octobr. MDLXX. (I, 64.)

21.

M. ANTONIO CIOFANO.

Et ad litteras tuas et ad versus suavissimi adolescentis Julii Roscii citius respondissem, si habuissem, per quem arbitrarer litteras meas ad vos perlatum iri. Cepi tandem hoc consilium,

ut eas mitterem ad amicum quendam, qui mea caussa eas perferret in seminarium ad Roscium, a quo spero has quoque tibi redditum iri. Eadem caussa est, cur nihil rescribam ad litteras Germani illius, quas tu a Manutio tibi datas ad me misisti. Scribit enim ad me Rostochio, cujus ego oppidi nomen nunquam antea audiveram neque, ubi terrarum sit, scio. Et alioqui, ut verum tibi fatear, non admodum libenter scribo ad homines ignotos; præsertim ortos in iis regionibus, ubi vulgo a recta et vera religione homines desciverunt: vereor enim, ne imprudens ad aliquem τῶν μεμιασμένων litteras dem, cum quibus ego nihil mihi esse aut familiaritatis aut commercii volo. Nec caussa quidem ulla est, cur hoc quidem tempore, præsertim occupatus, respondeam ad litteras fratris tui, quibus mihi gratias agit, quod se episcopo Sulmonensi commendandum curaverim. Ego semper, quæ ad te quæque ad illum pertinebunt, studiosissime procurabo, neque in tanta nostra conjunctione ullus unquam gratiarum actioni futurus est locus. Manutium, si adhuc istic est, meis verbis salutes velim eique adfirmes, invaletudinem *) ipsius mihi summo

---

*) Invalitudo bis terve apud Ciceronem legitur. Sed veteres libri, modo valitudo,

dolori esse: qui si forte animum induceret huc ad nos secedere et nobiscum transigere hos æstivos calores, fortasse perciperet eandem utilitatem e salubritate cœli Tiburtini, quam multi alii capiunt: a me certe exspectare posset ea omnia officia, quæ vetustissimæ inter nos amicitiæ et summis ipsius erga me beneficiis debentur. Salutabis etiam meo nomine optimum et eruditissimum hominem Fulvium Cardulum eique, quod adductus mea commendatione rationibus tuis consulere conetur, ex me quoque gratias ages. Plura scriberem, sed avocor. Vale. XI. Kal. Sextil. MDLXX. (I, 91.)

22.

JULIO ROSCIO.

Ex elegiis, quas a te nuper accepi, dici non potest, quantum ceperim voluptatis: non tantum, quia me laudabant, (etsi ἥδιστον ἄκουσμα ὁ ἔπαινος [31]) sed quia id elegantissime venustissimeque faciebant. Omnino multa mihi Hercules noster de ingenio tuo deque præstantia in pangendis

---

modo invalitudo præbentes, dubiam scripturam faciunt. Vide Drakenborch. ad Liv. epit. 13. Ruhnk.

[31]) Xenoph. Hier. I, 14.

versibus dixerat. Sed tu eam opinionem, quam ego ex ipsius sermonibus de te conceperam, longe multumque superasti. Vere hoc tibi adfirmo, nullum a multis jam annis vidi æqualem tuum, quem tecum in hoc genere conferendum putem; neque dubito, si perrexeris, quin possis aliquando inter optimos hujus seculi poetas censeri, *Jnsignemque tuo capiti petere inde coronam, Unde prius paucis velarint tempora Musæ* [32]. Sin te, quod fore auguror, gravius aliquod studium, progrediente ætate, ab amœnitate poematum abduxerit; tamen te, mi Rosci optime et suavissime, hortor, ne Musas unquam plane deseras, neve unquam ita te addicas cuiquam illarum severioris, ut ita dicam, supercilii artium, ut non tibi identidem ex Musarum cantibus, si nihil aliud, petendam certe graviorum cogitationum allevationem putes. Neque te hoc facturum esse diffido. Μοῦσαι γὰρ ὅσους ἴδον ὄμματι παῖδας, Ἄχρι βίου πολίους οὐκ ἀπέθεντο φίλους [33]. A me vero ut posthac omnia officia expectes, quæ ab homine amicissimo exspectari spossunt, te etiam atque etiam oro. Cum istuc rediero, erit mihi gratissimum, si interdum ad

---

[32]) Lucret. I, 928 sq.

[33]) Callimach. epigr. XX, 5 sq.

me, quod modo permissu eorum fiat, apud quos educaris, ventites meque ac rebus omnibus meis æque libere utaris ac tuis. Spero autem, consuetudinem sermonesque nostros ad istam ipsam laudem, ad quam adspiras, consequendam tibi non prorsus inutiles fore. Vale, mi Rosci, tibique persuade, te a me plane in filii et quidem ὀψιγόνου loco amari. XI. Kal. Sextil. MDLXX. Litteras, quas cum his accipies, peto, ut Ciofano, cum primum poteris, reddendas cures. (I, 95.)

23.

In hac commutatione consilii de instituenda ratione studiorum tui, nihil me magis sollicitum habet, quam quod nescio, quos progressus in Græcis litteris feceris. Quarum sine mediocri saltem cognitione cave putes ad ullam doctrinæ præstantiam perveniri. Eis si ita imbutus es, ut possis Aristotelem suapte lingua loquentem intelligere ejusque etiam interpretes Græcos sine cujusquam interpretatione Latina consulere; non invitus patiar, te ad studia philosophiæ gradum facere, etsi, ut verum fatear, Demostheni, Thucydidi, Herodoto, Xenophonti et hujus generis scriptoribus præterea que poetis Græcis annum adhuc unum dari maluissem. Volo equi-

dem, quidquid ages, prospere tibi ac feliciter evenire; sed tamen non committam, ut, si absque illo instrumento te ad philosophiam contuleris, dicere unquam possis, Muretum tibi ejus consilii auctorem fuisse. Neque hæc a me ita disputantur, quasi tibi in iis litteris, quæ humaniores dicuntur, consenescendum arbitrer. Longe semper ab ea sententia meus abfuit animus; sed tu et ea ætate es, ut properare non debeas, et eo ingenio, ut, si firma ac solida doctrinæ fundamenta jeceris, ad summa omnia facile perventurus esse videaris. Nam quod ais, sine eloquentia multos ad summam amplitudinem pervenisse, sine sapientia neminem: verius dixisses, et sine sapientia et sine eloquentia et sine ullo vero bono multos ea, quæ vulgo habentur amplissima, et olim consecutos esse et quotidie consequi. De quibus constitueram hoc loco pluribus disserere, sed avocor. Tres enim hic habemus cardinales, Augustanum, Varmiensem, Alciatum: qui mihi omne prope tempus eripiunt. Mi Rosci, ignosce occupationibus meis et vale. Tibure. III. Non. Octobr. MDLXX. (I, 94.)

24.

HORATIO CARDANETO.

Valde tardi effecti sunt tabellarii vestri, qui quadragesimo demum die litteras huc istinc adferant. Idem mihi accidit haud ita pridem in litteris quibusdam Gisberti Oddi, quæ, cum scriptæ ab eo essent mense Novembri, perlatæ ad me sunt ineunte Januario. Sed hoc tamen commode, quod hodie potissimum: ut qui dies unus ex omnibus summa hilaritate ab omnibus traduci solet, eo potissimum hilararer jucundissimo sermone litterarum tuarum et recordatione amoris erga me tui; simulque, quoniam ab interpellatoribus nihil est periculi, (ludis enim et spectaculis omnes hodie detinentur) vacui temporis ad respondendum aliquid haberem. Igitur de me meisque studiis jam cognosse te aliquid puto ex iis litteris, quas proxime ad Gisbertum dedi: satis enim scio, earum te statim participem factum. Terentianum [34]) illud *si sit opus* joci caussa dictum est: quasi evenire ullo modo possit, ut hoc quoque facto opus sit. Ergo *si sit opus;*

---

[34]) Eun. II, 1, 17. III, 2, 26. Andr. III, 2, 10. Heaut. I, 1, 28.

si quis a me id fieri postulet; si quis hoc sibi a me officium tribui petat; si quis in eo me sibi gratificari velit; si quid eveniat, ut publice intersit, eum laborem a me capi; et *si cogites,* multa nos quoque vulgo ita jocantes dicimus. *Quando ita jubes, sedebo*, cum tamen nemo jubeat. *Honoris tui caussa ad prandium ibo,* quasi qui id facit, non sua potius caussa faciat. *Hodie in prandio pulcre tibi operam dedi,* quasi, qui bene ac libenter vescitur, non sibi potius operam det, quam amico. Ex eodem genere est illud *si sit opus,* de quo satis jam multa. *Albedo* Latinum non est, non magis quam *Nigredo.* Sed ita sumus omnes, etiam qui paulo melius Latine loqui putamur, quam vulgus solet. Dum confidimus, nos jam eam facultatem consecutos, ut vel aliud agentes emendate loquamur, multa inepta et ne in pueris quidem ferenda effundimus. Isti præcipue delicati, qui omnia sibi præter Ciceronem putere ajunt; qui, si sine Nizolio possint unam aut alteram epistolam scribere, germanos se esse Cicerones, putant; qui Senecam contemnunt, Plinium irrident, Tacitum damnant, ad inferiorum vero temporum scriptores etiam nauseant; qui me aut mirantur aut miserantur aut irrident, quod ex Apulejo ipso aut Sidonio quædam petenda esse

dicam ad usum Latini sermonis: illi igitur ipsi sæpe ita et loquuntur et scribunt, ut non eos modo, quos ipsi tantopere abjiciunt, quos præ se contemnunt, sed eorum pistores ac coquos multo Latinius locutos fuisse constet. Ad omnia epistolæ tuæ capita responsum esse, arbitror. Vale. III. Kalend. Martii. MDLXXI. Romæ, quo ipso die litteras tuas accepi, quibus adscripta erat dies VII. Kalend. Feb., ne me tam sero tibi respondisse mireris. (I, 36.)

25.

Postquam ad te nuper scripsi de illo Terentiano *si sit opus*, venerunt mihi in mentem alia, quæ apertius confirmarent explicationem meam. Simile igitur est illud ex Adelphis: [35])

Tu inter eas restim ductans saltabis. M. probe.
Et tu nobiscum una, si opus sit.

Et illud Catulli ex epigrammate in Vettium: [36])

Ista cum lingua, si usus veniat tibi, possis.

Sed nolo alterum versum adscribere neque puto, esse opus. Quamvis igitur sperabam, sententiam meam ita tibi probatam esse, ut nihil præterea argumentis opus foret; tamen ne

---

[35]) IV, 8, 34 sq.
[36]) XCVIII, 3.

hanc quidem ad te scribendi occasionem prætermittendam putavi. Vale et Gisbertum mihi saluta et si quos istic præterea nosti amantes mei. Romæ. Postrid. Non. Mart. MDLXXI. (I, 37.)

26.

HERCULI CIOFANO.

Accepi volumen orationum: de quo amo te, ut debeo, plurimum; eo simul atque usus ero, remittam. *Demere partem de solido die* apud Horatium [37]) sine ulla dubitatione est *meridiari*, id est, ipso meridie horam unam aut alteram dormire: quod qui faciunt, diem quodam modo frangunt ac dividunt neque eum unum ac solidum et ὁλόκληρον esse patiuntur. Itaque is, qui demit partem de solido die, dicitur id facere *nunc viridi membra sub arbuto stratus, nunc ad aquæ lene caput sacræ.* Et hoc ipsum Varro alicubi vocat *diem dividere.* De verbo *deducendi*, cur eo vim ullam significari putes, non sane video. Cleopatra quidem neque volens neque invita in triumpho ducta est. At non est tamen dubium, neminem volentem θριαμβεύεσθαι. Nemo enim volens vin-

37) carm. I, 1, 20.

citur aut pœnas dat ei, adversus quem bellum gessit. Versus tui non insuaves sunt, et erit mihi gratum, si te, cum licebit, in hoc quoque genere exerceas. Vale. Romæ. IV. Id. Mart. MDLXXI. (I, 95.)

27.

FRANCISCO BENTIO.

Utraeque litteræ tuæ mihi gratissimæ fuerunt: hæ posteriores eo etiam gratiores, quod subdubitabam, ne ægre tulisses, nihil a me ad illas Senenses responsum esse, etsi videbar satis respondisse, cum, quæ petebas, ad te miseram. Mihi enim videtur melius petenti respondere, qui silentio facit, quod rogatur, quam qui verborum affatim rependit, rei nihil. Gaudeo, te Perusiam venisse, unde (opinor) crebrius a te litteras exspectare potero. Cupio autem scire, quem potissimum scriptorem explicandum susceperis. Nam, si nihil aliud, exacuam industriam tuam teque fortassis ad locos quosdam diligentius, quam ab aliis solent, tractandos excitabo. Cave enim, putes, quidquam mihi accidere posse jucundius, quam videre te τηλυγέτην, ut ita dicam, disciplinæ meæ alumnum, florentem laudibus et quotidie longius progredien-

tem in ea via, quam me tibi olim monstrare memini: etsi tu quidem, ut a me discessisti, multo, quam ego sum, meliores magistros nactus es. Sed quid tum? blandior mihi γεροντικῶς et, quia te olim nescio quid docui, videor mihi te, quantus quantus es, aut potius quantus futurus es, produxisse. Sed ut hæc missa faciam, scin' tu, me nuper a pontifice iterum *antiquo*, ut ait Horatius, [38]) *inclusum ludo?* Cum enim Cæsarius multorum jam stipendiorum veteranus missionem impetrasset, egerunt mecum primum cardinales, deinde etiam ἀυτὸς ὁ ἀρχιερεὺς, ut eam provinciam susciperem. Multa argumenta allata sunt, quæ me moverent, sed unum ἄλυτον καὶ ἄφυκτον, quod pro ducentis aureis annuis quadringentos proposuerunt; homini autem egenti et propter imminentem senectutem paulo ad rem attentiori nullum medicamentum adhiberi potuit efficacius. Itaque redibo jam ad veteres illos congerrones meos, Ciceronem, Horatium, ceteros et mihi quodammodo repuerascere videbor. Tumultuantur tamen, qui ex me pandectas audiebant, et negant, se quenquam alium ferre posse; plerique etiam, nisi me habeant, jurisprudentiæ

---

[38]) epist. I, 1, 3.

se multam salutem dicturos esse, profitentur. Ipsi viderint. Ego ludibundus quadringentos illos quotannis in arcam, θεοῦ θέλοντος, concludam, ut sit aliquando, unde otio frui possim. Beatum te, qui eam vivendi rationem ingressus es, ubi a talibus curis animus liber est. Noli tamen putare, a me ipso hæc ita curari, ut angar: *λαμβάνω τὰ διδόμενα*, et, quia usque huc paulo negligentior fui, ex illa negligentia ita aliquid detraho, ut nihil detraham ex hilaritate. Adolescentem, qui mihi litteras tuas reddidit, vidi perlibenter; et mihi, quantum ex una collocutione existimandi potestas fuit, visus est tua commendatione dignissimus. Saluta mihi, si quos istic nosti studiosos mei. Vale, mi Benti optime et suavissime, et me ama. Romæ. V. Kal. Sept. MDLXXII. (I, 41.)

28.

CONSTANTIO BARGELLINO.

Nunquam putassem fore, non modo ut ex tuo, sed ut ex cujusquam dolore voluptatem capere possem. Et tamen, si vera dicenda sunt, fatear necesse est, jucundissimum mihi fuisse, quod ex litteris tuis intellexi, vehementer doluisse te, cum primum de invaletudine mea nuncius

istuc allatus est. Dolor enim ille aliunde, quam ab eximio quodam amore erga me tuo, proficisci non potuit, et mihi, ex quo te primum vidi atque ex aliis plurimis audivi, qua tu eruditione ac virtute vir esses, nihil optatius fuit, quam ut abs te amarer. Jam optabilium rerum signa atque argumenta omnia jucunda esse, notum est. Incredibiliter igitur gavisus sum, Bargelline, vir præstantissime, tanti me a te fieri, ut et mirificum dolorem senseris, cum me graviter ægrotare audisti, et exhilaratus sis, simul atque Dei beneficio morbum depulsum esse cognosti. Quanquam ego ipse nondum satis constitui, utrum mihi satius fuerit, ex hujus vitæ miseriis quam primum eripi, an diutius hic manere. Certe enim, cum omnes summo consensu medici dictitarent, nullam prope amplius reliquam esse spem evadendi; ita me compararam atque ita animum composueram, ut neque angerer neque terrerer mortis, ut putabatur, imminentis metu neque quidquam aliud a Deo peterem, quam ut mecum misericorditer ageret, condonaret errata anteactæ vitæ neque pateretur, me in illa separatione animi a corpore aut diutius aut vehementius torqueri, quam vires meæ ferre possent. Hoc ego tum unum agitabam animo; hoc ex animo preca-

bar; hoc ceteros quoque, qui mihi assidebant, ut a Deo mihi impetrare conarentur, obsecrabam. Spero tamen, relictum esse me a Deo in hac vita, ut maculas superiori ætate contractas lacrymis deleam tandemque, omissis et abjectis vitiorum illecebris, saltem jam senex eam vivendi rationem capessam, quam tenere a principio debuissem. Atque a te, vir clarissime, etiam atque etiam peto, ut me ad hoc animi mei propositum persequendum, ut exemplo incitas, ita et monitis ac præceptis et fusis pro me ad Deum precibus adjuvare digneris. Jucundissimum mihi fuit munus tuum. Nam radiculæ illæ non tantum palato suaves sunt, sed etiam ad valetudinem meam valde accommodatæ. Mitto ad te, ut te pro opibus remunerer, librum unum orationum mearum et poemata quædam, quæ spero te libenter lecturum esse, non quod valde bona sint, sed quod mea. A te peto, uti me amare pergas tibique pro certo persuadeas, te a me ita observari ac coli, ut paucos admodum habeas tui, quam ego sum, studiosiores. Vale. Romæ. XIV. Kalend. Mart. MDLXXVI. (I, 55.)

29.

PAULO SACRATO.

In multis, tenuibus illis quidem, sed ipsa assiduitate molestissimis occupationibus meis usus eram ea libertate, quam tu mihi dederas, ne prius ad litteras tuas respondere necesse haberem, quam episcopus Hadriæ istuc rediret. Quod dum exspecto, etsi quibusdam et meis et ipsius familiaribus negotium dederam, ut me tempestive de discessu ipsius admonerent; prius tamen, eum abiisse, rescivi, quam de abitu cogitare cognossem. Factum id non modo eorum, quibus id mandaveram, negligentia, sed et consuetudine quadam multos jam menses a me suscepta, nunquam, nisi cum urget necessitas, exeundi domo et perraro veniendi in ædes cardinalis: non quin et ipse me libenter videat, et ego eum, qua debeo, observantia colam; sed tanta me satietas, tantum odium et aulæ et rerum aulicarum cepit, ut nunquam mihi magis solus videar, quam in illa turba; nunquam melius comitatus, quam cum me solus in bibliothecam abdidi. Itaque cum cardinale ipso ter, opinor, aut ad summum quater collocutus sum, postquam huc venit. Multi fortassis hanc aut asperitatem aut rusticitatem vocabunt. Vo-

cent sane, ut libet. Mihi ægre est, quod non jam pridem ita vivere cœperim. Et tamen, vivente Hippolyto cardinali, alia ratio erat. Referta erat domus hominibus eruditis, ex quorum convictu ac sermone aliquid perpetuo disceres. Ipse, quanquam doctrina mediocri, magno tamen et excelso ingenio et mirifice dedito studiis nostris. Itaque domus ipsius Academia quædam videri poterat. Hic amat quidem et ipse mirifice homines bonarum artium scientia excultos, sed sua ei comitas damno est. Dum enim omnes blande excipit, cum omnibus humane colloquitur, facilem se atque obvium omnibus præbet; excitat quidem admirabiles amores sui, sed a tam multis gratiam ipsius ambientibus perpetuo obsidetur, ut ei vix ad curandum corpus satis temporis supersit. Quid quæris? Ego, qui quotidie cum illo altero suavissimis sermonibus horas aliquot transigere consueveram, nunc in alium quendam orbem mihi delatus videor. Sed hæc mussanda sunt; quæ tamen semel in tuum hominis amicissimi sinum effundere volui, putans, in eo aliquid levationis fore. Nunc ad alia venio. Quod tam sæpe me in epistolis tuis tamque honorifice appellas, gratiam habeo; etsi video, te multo plus amori, quam judicio tribuere. Sed hoc ipsum

non minus jucundum est, sentire, me a te unice diligi. Quod nunc præterea scribam, nihil habeo, nisi forte illud scire vis, me hoc anno, si Deus volet, explicaturum publice libros politicorum Aristotelis, in quibus videor mihi navaturus operam et multa ab aliis interpretibus non animadversa dicturus. Hoc te puto malle, quam quid de bello aut pace dicatur, et quæ ejus generis vulgo a circumforaneis hominibus disseminantur. Ἕκαστος γὰρ τῶν ἑαυτοῦ κήδεται. Vivamus, mi Sacrate, vivamus et consenescamus in studiis nostris, contemnentes ea omnia, quæ vulgo maximi fiunt. Deum et æternitatem cogitemus. Alia omnia fluxa et caduca sunt. Vale. Romæ. III. Id. Jul. MDLXXVII. (I, 23.)

30.

JOANNES ZAMOSCIUS

M. ANTONIO MURETO S.

Tum ex constanti fama, tum ex scriptis tuis, quæ in lucem a te edita manibus omnium, ob eorum elegantiam, teruntur, cognovi, quantus sis in litteris. Facile igitur tua virtus me, etsi tanto locorum intervallo a te remotum, et eum, qui te nunquam viderim, in tui amorem trahere potuit: cum et ipse eas, licet earum ignarus ac in vita

civili occupatus, amem. Id tibi litteris hisce meis breviter significare volui. Plenius vero per generosum Joannem Zamoscium, serenissimi regis nostri secretarium, qui istuc a rege missus est. Cui tu fidem in iis, quæ tibi nomine meo nunciabit, adhibebis et me tui amantem redamabis. Vale. Ex castris ad Gedanum. III. Kal. Jul. MDLXXVII. (*I.* 79.)

31.

STEPHANO Poloniæ regi.

Nihil in vita aut optabilius aut honorificentius mihi contingere potuit, serenissime rex, quam ut homo neque ingenio neque doctrina præter ceteros præstans, amplissima et honestissima conditione proposita, a majestate tua in Poloniam vocarer. Quo equidem venire cupiebam, non tam privati commodi spe, quam mirifico quodam studio incensus videndi ac venerandi cominus eum principem, qui solus hodie confirmat vetus dictum hominis sapientissimi: [39]) *tum demum beatas civitates fore, cum aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur* Sed id, cum ita cuperem, ut nihil unquam cu-

[39]) Plato. nis de republ. V. p. 52 sq. ed. Bipont.

pierim ardentius, cur efficere non potuerim, regia majestas tua ex Joanne Zamoscio secretario suo intelliget. A qua supplex peto, ut ne propterea dedignetur me in suorum numerum adscribere neque iniquo animo ferat, me, dum vivam, quibuscunque modis potero, et loquendo et scribendo, quantum regiæ ipsius liberalitati debeam, profiteri ac prædicare. Deus Opt. Max. regiam majestatem tuam rebus omnibus florentissimam quam diutissime servet. Romæ. Kalend. Decembr. MDLXXVII. (I, 80.)

32.

JOANNI ZAMOSCIO.

Præter spem et opinionem meam accidit, ut cum inter me et Joannem Zamoscium serenissimi regis secretarium omnibus prope de rebus convenisset, jamque ego me ad iter accingerem atque isthic animo et cogitatione totus essem, subito ostenderit Gregorius pontifex maximus, profectionem meam sibi non placere; meque per viros summa auctoritate præditos monendum curaverit, ne ex urbe discederem: sibi curæ fore, ut ne in urbe deteriori conditione essem, quam quæ mihi in Polonia deferretur.

Quin etiam ad quingentorum aureorum nummorum stipendium, quod mihi jam pridem constitutum erat, statim ducentos adjici jussit mandavitque datario suo, primo quoque tempore quoquo modo efficeret, ut aliunde mihi trecenti aurei nummi quotannis penderentur. Ea re factum est, ut coactus sim deponere consilium, quod ceperam, veniendi ad vos: a quo, ne vivam, si me alia ulla res, quam summi pontificis voluntas atque auctoritas abducere potuisset. Interea, etiam tacente me, facile omnes vident, quantum serenissimo ac potentissimo regi Stephano, quantum tibi, Zamosci clarissime, debeam. Vobis enim, nisi plane ingratus sim, hanc tam luculentam fortunarum mearum accessionem acceptam feram necesse est. Quare dum vivam, me utrique tantum debere fatear oportet, quantum ab homine deberi homini plurimum potest. A te etiam atque etiam peto, ut mihi veniam a serenissimo rege impetres tibique persuadeas, si ullum tempus unquam eveniat, ut me vitam ipsam vel pro majestate ipsius vel pro tua, clarissime Zamosci, dignitate in discrimen exponere oporteat, nemini me concessurum, qui id promptius aut majori animo faciat. Vale. Romæ. Kalend. Decembr. MDLXXVII. (I, 81.)

33.

PAULO SACRATO.

Tandem ad te remitto epistolas tuas: neque enim per assiduas occupationes et per molestissimum oculorum dolorem, quo dies aliquot laboravi, citius licuit. Eæ si conquerentur, se a me paullo severius acceptas esse; recordari debebis, hoc ipsum a te mihi mandatum esse: ut, si mollius ac lenius eas tractare voluissem, verendum mihi fuerit, ne tibi non satis obsequens viderer. Sed de his satis. Nunc exponam tibi totum illud negotium Polonicum, quando litteræ, quas ad te, re adhuc recenti, scripseram, perierunt. Stephanus Poloniæ rex, qui et aliis regiis virtutibus ornatissimus est et hoc supra ceteros omnes reges, qui multis abhinc seculis vixerunt, eximium habet, quod et amat unice homines eruditos et ipse omni elegantis doctrinæ genere mirifice excultus est, miserat in Italiam unum e domesticis suis, qui quasi delectum quendam haberet præstantium doctrina virorum eosque, opimis admodum propositis conditionibus, in Poloniam invitaret ad academiam novam, quam rex Cracoviæ instituere parabat. In mandatis autem regiis, quod ad alios quidem attinet, facta erat potestas ei, qui

huc venerat, optimum quemque et in docendo exercitatissimum deligendi; de tribus nominatim perscriptum erat, de me, de Carolo Sigonio et de Fulvio Ursino. Ac mihi merces proposita mille quingenti quotannis aurei numi. Addebat rex, si sacris initiari vellem, (nondum enim sciebat, me sacerdotem esse) perfecturum se, quo mihi magis liberet manere in Polonia, ut intra breve tempus honesto aliquo sacerdotio, ex quo non minus quingentos annuos aureos numos caperem, cohonestarer. Ea de re unus e primoribus illius regni, Joannes Zamoscius, qui nunc magnus regni cancellarius est, litteras ad me peramanter perque honorifice scriptas dedit. Commotus sum non tam ipsius præmii magnitudine, (etsi his quidem temporibus inusitata) quam tanti regis tam propensa ac benefica erga homines litterarum studiis deditos voluntate. Neque me commovebat itineris difficultas: qui exploratum haberem, cum lectica, una cum filiolo fratris mei, puero sex annos nato, quem mecum illuc ducere cogitabam, ad fanum Lauretanum (eo enim religionis ac pietatis caussa iter facere decreveram) gestatus essem, posse me cisio Cracoviam usque commodissime vehi. Et jam convenerat, ut mihi regis nomine ad iter conficien-

dum darentur trecenti aurei numi, ad quos ego ducentos de meo praeterea addere cogitabam. Jam mihi illud sanctitatis et doctrinae specimen, Stanislaus, cardinalis Varmiensis, gratuitam habitationem in palatio, quod Cracoviæ habet amplissimum, offerebat. Multæ a summis viris litteræ commendatitiæ in Germaniam et in Poloniam promissae erant: ut, cum eo venissem, nunquam fere in diversoria publica ingredi necesse haberem. Neque verebar illam, quae in Polonia esse dicitur, inclementiam caeli asperitatemque frigoris. Sciebam, illa omnia re multo minora esse, quam fama; et alioqui sum ipse quoque natus in parte Galliæ maxime montosa ac frigida. Quod autem quidam, qui deterrere me cuperent, clamabant, gentes illas feras ac barbaras esse; interdum mihi risum, interdum stomachum movebant. Magna mihi, Sacrate, cum multis Germanis, magna cum permultis Polonis familiaritas, magnus usus, magna necessitudo fuit. Semper eos expertus sum bonos viros, rectos, simplices, apertos, humanissimos praeterea et prope omnes eo vitae cultu ac munditia, quae ad elegantiam potius, quam ad ullam barbariem, accederet. Nugae istae sunt hominum,

eos, qui adulari et fallere et aliud loqui, aliud cogitare nesciunt, barbaros vocantium. Utinam nos eo modo barbari essemus! Utri vero barbariores sunt: nati in media Italia, quorum vix centesimum quemque reperias, qui Latine aut Graece loqui sciat aut litteras amet? an Germani ac Poloni, quorum permulti et earum linguarum utramque perfectissime callent et ita litteras ac liberales disciplinas amant, ut in eis tempus omne consumant? Olim illi fortassis asperi ac barbari fuerunt; hoc quidem seculo, vereor, ne ad nos barbaries, ad illos cultus et splendor vitae et eruditio atque humanitas, mutatis sedibus, commigrarint. Itaque, ut verum tibi fatear, libentissime eo commeassem, si nihil obstitisset. Quidquid enim commodi mei caussa ab eis petebam, id omnes prolixe ac copiose offerebant: ut jam constaret, inter nos sine ullo negotio conventurum esse. Quid quaeris? Fidem eis dederam, venturum esse me, si per summum pontificem, cui servio, et per cardinalem Estensem, cujus in clientela ac familia sum, liceret: alioqui enim non posse me, nisi eorum permissu, de me ipso quidquam tale polliceri. Putabam autem, neutrum eorum hoc iniquo animo laturum:

cum cardinalis quidem gratis me alat (nullam enim ad rem mea opera utitur), summus autem pontifex ingentem copiam habiturus esset eruditissimorum hominum, qui se in locum meum substitui postularent. Contra tamen accidit, quam putaram. Etenim cum rumor de meo discessu tota jam Urbe pervulgatus esset, conservatores populi Romani (is summus magistratus est eorum, qui hodie populi suffragiis deferuntur) ad pontificem accedunt, cum praesentes etiam adessent ii ex cardinalibus, quibus studiorum cura commissa est, remque ei exponunt atque ab eo supplices petunt, ne me abire patiatur, addunt multa de me, quae malo te ex aliis cognoscere. Pontifex benigne eos audit, bono animo esse jubet, se, quod opus foret, imperaturum esse, confirmat. Paucis post diebus per Ludovicum Castaneum Rupipozaeum, Christianissimi regis oratorem, virum et claritate generis et virtute et eruditione praestantem, jubet mihi denuntiari, ne abeam: sibi curae fore, ne me, quod auctoritati suae paruissem, poeniteret. Respondi, nullam pecuniam mihi esse tanti, ut mihi quidquam placeret, quod pontifici displiceret, et honorificum quidem mihi visum esse, quod a tan-

to rege vocarer, sed multo honorificentius, quod et a pontifice et a tali pontifice retinerer. Pontifex postea epistolam ad me misit amantissime scriptam, qua ad stipendium quingentorum numorum aureorum, quod jam pridem capiebam, significabat, se ducentos præterea addidisse. Eodem tempore Matthæus Contarellus, pontificis datarius, vir et eximia quadam integritate vitæ et singulari Romanarum rerum intelligentia insignis et mei, ut scis, amantissimus, certiorem me fecit, sibi a pontifice mandatum esse, ut mihi quam primum attribueret et assignaret annuam trecentorum aureorum numorum pensionem. Itaque rex tam longinquus effecit testimonio et judicio de me suo, ut sanctissimi pontificis liberalitate ad veteres fortunulas meas accesserint annui quingenti aurei numi. Sed et cardinalis Estensis, simul atque istinc rediit, amplo me atque honorifico munere donavit: quod ego eo magis prædicare gestio, quod ipse tacere me jussit. Parendum tamen est, ne, dum gratus haberi volo, me illi non satis morigerum præbeam. Sed et ego scribendo defessus sum et te suspicor, cum hæc tam verbose scripta legeris

fessum fore. Vale. Romæ. Prid. Kal. Maji. MDLXXVIII. (I, 66.)

34.

Heri accepi a te litteras reliquarum tuarum simillimas, id est, amorem et suavitatem omni ex parte spirantes. Pro quibus quid tibi, mi Sacrate, respondere possim, equidem non video. Nihil enim jam pridem jubes me tua caussa facere, neque sane, ut sunt tempora, video, qua in re opera mea uti possis. Sed si quid evenerit, noli quæso dubitare, quin is erga te sim, qui debeo et qui semper fui. Mihi crede, neque te quidquam usquam amabilius est, neque tu quemquam habes amantiorem ac studiosiorem tui. Sed hæc inter nos supervacanea videntur. Mitto ad te libellum quendam, quem in gratiam τοῦ ἀνηψιοῦ scripsi *). Cum enim prima elementa Latinæ linguæ ei tradere vellem, nihil reperiebam ad captum tam teneræ ætatis accommodatum. Ea res coëgit me repuerascere. Neque magis id mihi alienum aut indecorum puto, quam olim Agesilao fuit de-

*) Inscribitur Institutio puerilis ad M. Antonium Fratris F. Anno superiore seorsum est edita Heidelbergæ.

prehendi cum filiolis equitantem in arundine longa. Tu illud carmen, qualecunque est, quia meum est, libenter, ut opinor, videbis. Vale. Romæ. XVI. Kal. Dec. MDLXXVIII. (III, 26.)

35.

NATIO GERMANORUM IN SCHOLA PATAVINA JURISPRUDENTIÆ OPERAM NAVANS

M. Antonio Mureto.

Rem arduam sane tentamus atque difficilem, sed, ut speramus, judicio tuo, Murete, et auctoritate confirmati, laudabilem inprimis et fructuosam, non tam nationi nostrae, quam universae reipublicae litterariae. Petimus a scholae Patavinae triumviris, magno multorum nobis adversantium odio atque invidia, jureconsultum, qui pandectas juris civilis in eadem schola publice interpretetur, non more illo barbaro et incondito, sed Gallico, hoc est, omnium recte sentientium judiciis comprobato. Ex omnibus autem jureconsultis, quos praecellenti doctrina in Italia vel ipsi novimus vel fama et praedicatione aliorum accepimus, neminem scimus, quem tibi hac in parte comparare, nedum

anteferre debeamus. Quod itaque ex fide dignis hominibus jam pridem intellexissemus, non te penitus consilium abjecisse redeundi in haec loca et in iis, quod vitae reliquum est, transigendi; unum te, quamvis ignarum hujus instituti nostri, ex omnibus nominare et a triumviris coram et per litteras flagitare non dubitavimus. Qui nobis polliciti fuerunt denique, se ad legatum Venetum, qui Romae est, scripturos eique, ut de hac re tecum agat, negotium daturos. Quod vero scire non possumus, quid tecum ille aut an omnino egerit aliquid, ex diuturna vero mora et conatibus multorum spei nostrae quaedam minus convenientia metuimus; his te litteris rogare ausi sumus, ut de tota hac re deque animo et consilio tuo aliquid certi quam primum nobis significare ne graveris. Nam illud humanitas singularis tua et animus ille tuus ad praeclara omnia comparatus ne rogare quidem nos patitur, ne vel desiderio nostro tam honesto vel communium litterarum caussae vel laudi denique et gloriae tuae deesse velis. Quam etsi summam jam adeptus es, splendescet illa magis tamen, novae hujus dignitatis quasi luce collustrata, quae ad omnis gloriae cumulum uni tibi divina quadam sorte destinata videtur. Praestitisti tu quidem antehac exi-

mia omnia planeque admiranda et eloquentia tua prope divina omnes populos ac gentes tibi devinxisti, quae sensu aliquo humanitatis praeditae sunt. Reliquus est, ad extremum vitae actum tibi reservatus, ingens quidem ille labor, sed viro magnanimo et ad summum laudis et gloriae fastigium contendenti, optatus maxime atque jucundus, ut scilicet, alter tanquam Hercules, hydra illa tot capitum confecta, Augiae stabulo expurgato, denique barbarie foedissima profligata, reginam scientiarum omnium jurisprudentiam in pristinam dignitatis sedem restituas. Est illa sane laus maxima, ut diximus, quam ex ceteris studiis et laboribus tuis es consecutus, sed tamen communis tibi quodammodo cum doctissimis quibusdam viris. Haec vero laus, quae ex inusitato et praeclarissimo facinore te manebit, tua erit propria, tibique uni victoriae tam insignis triumphi omnes debebuntur. Sed indecore facimus, qui ad ea te incitemus, ad quae sponte te inflammatum esse novimus. Studium profecto summum et desiderium tui nostrum ex his litteris perspicies. Cui desiderio si eventus responderit, tuque spem optatissimi adventus ad nos tui nobis confirmaveris; officio apud triumviros nostros non sumus defuturi et, si quid nationis

nostrae preces, si quid utilitas et dignitas scholae Patavinae apud viros prudentissimos et litterarum amantissimos poterunt, brevi magnum illum Muretum in amplissimo hoc orbis terrarum gymnasio de omni barbarie triumphantem aspiciemus. Vale. Datae Patavii III. Non. Januarii, anno post partum Virginis MDLXXVIII. (*III*, 69.)

36.

SODALITATI GERMANORUM IN SCHOLA PATAVINA JURISPRUDENTIÆ STUDIA COLENTIUM

M. ANTONIUS MURETUS.

Tertio Idus Januarii, cum jam advesperasceret, accépi litteras vestras, hoc est, eo ipso die, quo tabellarii publici, qui statis diebus hinc Venetiàs eunt, iter ingressuri erant: quo factum est, ut statim respondere non potuerim. Postridie autem ejus diei conveni legatum Venetum, ut ex eo cognoscerem, num quid in mandatis habuisset ea de re, de qua vos ad me amantissime et honorificentissime scripseratis. Negavit, quidquam ad se tale aut a triumviris aut a quoquam alio

scriptum esse. Ex quo facile intelligere potestis, non tantam haberi honestissimae voluntatis vestrae rationem, quantam par erat. Omnino autem video rationem illam tradendæ veræ ac solidæ jurisprudentiæ, quæ hodie in Gallia viget, Italis non placere: etsi ego quidem in hac urbe, cum libros digestorum interpretarer, multorum studia commoveram jamque illud consecutus eram, ut plerique istorum, qui magno fastu illas, quas vos merito aversamini, ineptias docent, soli in scholis relinquerentur. Itaque quidam ex eis adierunt pontificem ac cum eo egerunt, ut ne me illam docendi juris rationem tenere pateretur; alioqui fore, ut juventus orationis suavitate capta præclaram Bartoli et talium doctrinam repudiarent; se quidem, si ego ulterius pergerem, destituros potiusque se docendi munere abdicaturos. Quid plura? et ipsi facile persuaserunt, quod volebant, et ego non ægre a me obtinere passus sum, ut annuo quingentorum numorum aureorum stipendio proposito, eloquentiæ potius et politices præcepta traderem. Nuper etiam cum me Stephanus Poloniæ rex tantis propositis præmiis, quanta vix cuiquam alii cujusquam artis professori hoc tempore proposita fuisse

scimus, in Poloniam evocasset; pontifex, ut me in urbe retineret, suapte sponte ad vetus illud stipendium quingentorum ducentos præterea numos aureos annuos addidit porroque se multa facturum pollicetur, quo mihi magis in urbe esse libeat. Quo igitur in statu res sit, videtis. Hesterno quidem die curavi, ut ipse pontifex per oratorem regis Galliæ, qui hic est, de vestra audiendi mei cupiditate certior fieret. Qui cum hoc libenter accepisse visus esset, *cur non ipsi*, inquit, *potius huc veniunt? Excipientur enim a nobis omni genere humanitatis*, *neque tunc impediemus*, *quo minus Muretus arbitratu suo illorum studiis obsequatur.* Certe pontifex ipse propensissima est in gentem vestram voluntate; neque vobis ignotum est, quantam vim pecuniæ quotannis attribuerit et assignaverit Germanis aliquot adolescentibus educandis. Ego vero, nobilissimi et ornatissimi viri, semper mirifico animo erga Germanos fui, motus ingenua quadam simplicitate et integritate ab omni fuco et fallaciis remotissima, quam in eorum plerisque ita cognoveram, ut eam laudem gentis vestræ propriam esse statuerem. Quando igitur istic una esse non licet; videte, num rationibus vestris expediat huc venire et

mecum una, communi studio, ad vindicandam a barbarie jurisprudentiam incumbere. Mihi credite: si vobis huc venire libeat, aliquid fiet. Quæso autem obtestorque vos, ut, quidquid hac de re consilii capietis, ad me scribere ne gravemini vobisque ita plane persuadeatis, quidquid a me vestra caussa aut publice aut privatim fieri poterit, id semper cupidissime facturum esse. Romæ. XV. Kalend. Februar. MDLXXVIII. (III, 70.)

37.

JACOBO CUJACIO.

Biennium jam est et eo amplius, Cujaci, V. C., cum Lælius Ubaldinus et Octavius Bandinus, summo genere nati adolescentes, in Galliam se studiorum caussa, auctore potissimum atque impulsore me, contulerunt. Nam cum ex me ipsorum propinqui quæsiissent, quid eis potissimum faciendum esse, quaque ratione ipsorum studiis optime consuli posse censerem; auctor eis fui, ut Lutetiam primum irent ibique se Græcarum litterarum et philosophiæ magistris recoquendos darent, deinde jus civile, cujus studio incensi erant, neque usquam hodie, nisi in Gallia, neque in Gallia, nisi a Cujacio, recte ac vere disci

posse sperarent. Ita igitur fecere et, quod meo consilio paruerint, sibi magis magisque in dies gratulantur. Ego autem, Cujaci, ambitiosum fateor esse me, et, quod Thucydides [40]) ait, unum hoc πάθος senii expers esse, vere ab eo dictum, demum experior. Quare cuperem, eos, qui mihi jam multum se debere agnoscunt, quod indicaverim sibi iter ad fontem, debere etiam mihi, quod a te, mea caussa, libenter viderentur exciperenturque ea humanitate ac comitate, qua tu excipere omnes ingenuo ac liberali præditos ingenio soles. Sed vereor, ne mea jam sera commendatio sit, neve ipsi, qua sunt et morum et ingenii elegantia, ita te jam, hominem ὑπὸ τῶν τοιούτων εὐάλωτον, ceperint, ut novæ commendationi nullus supersit locus. Peto tamen a te, quantum me amas, (et puto, me a te non vulgariter amari) ut, sive aliquid est, quod addi ad tuam erga eos benevolentiam possit, id mea caussa adjicias, sive ita jam eos amas, ut nulla fieri possit accessio; reperias ipse tamen atque excogites aliquid, quod, commendatione mea adductus, eorum caussa fecisse videaris. Ego te, Cuja-

---

[40]) II, 44.

ci, eximie amo et, quantum in me est, excito horum hominum ingenia ad evolvendos libros tuos et ad cognoscendam doctrinæ tuæ præstantiam. Te quoque æquum est aliquid mea caussa facere. Majus autem facere nihil potes, quam si his duobus adolescentibus ostendas, meam commendationem aliquid apud te valere. Vale. Romæ. VII. Kalend. Febr. MDLXXIX. (I, 67.)

38.

PAULO SACRATO.

Volo te, mi Sacrate, miseriarum mearum participem facere: ita enim leviores videntur fore, si eas in amicissimi hominis sinum deposuero. Accidit mihi his diebus quiddam, quod me prope ad insaniam adegit, certe quidem ita conturbavit, ut nunquam in vita commotiorem fuisse me meminerim. Nosti, opinor, facilitatem meam, et ut omnes, qui notam modo aliquam humanitatis præ se ferre videantur, in bibliothecam meam admittere eisque mea omnia aperire ac patefacere soleam. Eorum quidam (quis fuerit, suspicari possum, pro certo adfirmare non possum) nuper, data occasione, Plauti librum,

in quo emendando viginti quinque annos et eo amplius insudaveram, furto subripuit et una cum eo alios aliquot libros, quorum jactura minus me movet, quia similes alios pecunia parare possum. Plautus me conficit, Plautus me angit et exanimat, Plautus quiescere me non sinit. Perierunt tot annorum sudores ac vigiliæ; adempta est voluptas, quam maximam ex illius lectione capiebam; præcisa spes gloriolæ, quæ ex tot locis emendatis sperari poterat: quam etsi non aucupor, facere tamen non possum, quin doleam eam mihi, mea stultitia, aliena improbitate subreptam. Idem ille plagiarius, quisquis est, septem folia libelli mei, quæ tu ad me miseras, abstulit: in quo magis etiam improbitatem suam declaravit, qui id quoque suffurari voluerit, ex quo ad se quidem nihil commodi, ad me autem aliquid incommodi perventurum esset. Peto igitur a te, primum ut meo dolore doleas; deinde ut ad me quam primum septem illa prima folia mittas: octavum enim habeo. Ego autem missurus ad te statim sum interpretationem Græcorum et indicem eorum, quæ a librariis peccata sunt. Vale et me ama. Romæ. III. Idus Januar. MDLXXXI. (III, 28.)

39.

GILBERTO GENEBRARDO.

Et litteræ tuæ suaves mihi atque optatæ fuerunt, et liber, quem ad me misisti, multis nominibus carissimus. Primum quod ingravescente jam ætate, sero quidem, (video enim, quanto id maturius facere debuerim) sed tamen aliquo, ut spero, cum fructu, in sacrorum librorum lectione quotidie temporis aliquid ponere institui, magis magisque in dies perspiciens, alia omnia inania esse, ex eis solis veram animi quietem, solidum et efficax remedium adversus improbas cupiditates, certissimam molestiarum, quibus in hac vita conflictantur etiam, qui felicissimi videntur, consolationem peti oportere. Mihi autem, quanquam in aliis studiis minoris momenti non prorsus inexercitato, in his tamen plane tyroni, multa occurrunt, in quibus hæream neque satis ipse per me explicare me possim. Ac facio quidem, quod Moses jubet, ut interrogem senes meos, id est, ut illos perpetuo ecclesiæ consensu probatos patres consulam, ex illorum libris eorum, quæ minus intelligo, explicationem petam. Sed illi plerumque grandia quædam et sublimia loquuntur, *ἀλ-*

λληγορικὰ καὶ ἀναγωγικὰ, quæ ego suspicio quidem et admiror et divinitus cogitata esse video; sed tamen, ut puerulus, lac concupisco et aliquam ejusmodi interpretationem requiro, quæ simpliciter ac dilucide sententiam eorum, quæ lego, grammaticorum more singula verba minutatim persequens, mihi patefaciat. Ea suffulto ac subnixo faciliorem mihi ad ardua illa gradum fore, confido. Cum tu igitur, talis tantusque vir, tale quoddam munus non susceperis modo, sed, ut ex litteris tuis intelligo, magna jam ex parte confeceris; quantum tibi me, Genebrarde, quantum alios mei similes, qui sane multi sunt, eo nomine debere arbitraris? Deinde quod a psalmorum potissimum editione exorsus es, vix credas, quam id mihi gratum optatumque obtigerit. Mirabiliter enim capior ejus libri lectione, cumque mihi certa pars illius ex ecclesiæ instituto quotidie legenda sit, subiniquo interdum animo ferebam, tam multa esse, quæ intelligentia consequi non possem. Ex quo autem librum tuum accepi, sensi magnam mihi detractam ejus molestiæ partem. Ideoque quoties eum in manus sumo, (quotidie autem id facio) fausta tibi ac felicia omnia comprecor et quanta maxima possum animi

contentione a Deo peto, ut tibi ad tam sanctum ac salutare opus perficiendum vitam proroget, vires augeat, otium ac quietem tribuat; inprimis autem, ut mentem tuam perpetua spiritus sui luce collustret. Perge, obsecro te, Genebrarde, in tam sancto proposito: etiamsi scires, industriam tuam ab iis, qui in cathedra pestilentiæ sedent, non risu modo, sed probris ac conviciis omnibus exceptum iri. Quanto pluris apud te esse debet, quod omnes te pii ac probi laudabunt; quod pro te vota facient; quod, etiamsi ab hominibus nihil consequare, is ipse, qui hoc beneficium hominibus per te præstat, Deus bonum opus suum in te remuneraturus est. Summo quidem pontifici, cujus tu judicium et auctoritatem, ut facis, maximi facere debes, liber tuus jucundissimus fuit, eique, si pari studio ac fide in ceteris sacrosanctis libris illustrandis perrexeris, neque facultas neque voluntas ornandi tui defutura est. De negotio tuo quid actum sit, e fratre tuo intelliges. Vale meque mutuis apud Deum precibus adjuva. Romæ. IV. Id. April. MDLXXXI. (III, 35.)

40.

PAULO SACRATO.

Velim, hoc mihi credas, Sacrate mi optime et amicissime, non te ardentius cupere litteras meas, quam ego ad te et creberrime et longissime de toto rerum mearum statu scribere cupio. Sed ita multa quotidie interveniunt, quæ me varias in partes distrahant, ut interdum vix respirandi otium detur. Itaque cum hic amicos et plurimos et potentissimos habeam, cum omnia mihi Dei beneficio non modo ad commode, sed ad laute ac magnifice vivendum affatim suppetant, cum me libenter omnes videant, cum apud omnes ordines gratiosus sim; major me tamen in dies urbis satietas percipit. Quando enim vivam, si post tot annos laboriosissime actos, ne seni quidem quies ulla conceditur? Alius me negotii sui caussa, cursitare per urbem jubet et modo hunc, modo illum ex proceribus convenire ac colloqui; alius sepulchralem inscriptionem petit; alius quod in ponte aliquo aut in basi alicujus statuæ inscribat; est qui hujus aut illius scriptoris locum sibi aliquem declarari

postulet; est qui epistolam, carmen, orationem emendari aut, quod interdum minus molestum est, totum refingi ac recudi velit. Jam quantum mihi temporis auferri putas ab istis, qui, quoties ipsi, nihil quod agant, habent, alios quoque omnes diffluere otio existimant? Veniunt, admitti volunt; nisi admittantur, fremunt; inhumanum esse me ac difficilem, conqueruntur; admissi, ultro etiam objurgant, quod nimis in studiis defixus sim, quasi per istos quidquam mihi temporis studiis meis tribuere non liceat; relaxandum interdum esse animum clamant, quem ne relaxare possim, ipsi magna ex parte obstant. Tum in alienissimos et mihi molestissimos sermones ingrediuntur: quid novarum rerum allatum sit e Gallia? qui Belgicorum tumultuum futurus exitus putetur? quid agat, quid meditetur pontifex? quot et quos cardinales proximis comitiis hominum fama designet? Quarum omnium rerum ego ita non imperitus modo, sed etiam incuriosus sum, ut sæpe, Romæ an ruri sit pontifex, nesciam. Obdurare tamen et vorare hæc et talibus ineptiis verberandas aures præbere cogor, donec et ipsi tundendo defessi sunt, et ego vapulando enectus. Semianimis et ἐμβρόντητος relictus, ubi

me denuo in bibliothecam abdidi, video in mensa satis multa explicata, quæ mihi torporem excutere possint. Neque est, quod dicas, ista omnia, si quis obfirmet animum, posse vitari. Mihi crede, aut multæ ac graves inimicitiæ suscipiendæ sunt, aut hæc et ejusdem generis innumerabilia perferenda. Eant nunc amici et querantur, ullum tabellarium sine meis ad se litteris venire. Quid quæris? Harum rerum tædio de urbe relinquenda sæpissime cogito et Venetias ire ibique, quod reliquum ætatis est, transigere discupio. Ille mihi locus ad senilem quietem ac tranquillitatem factus videtur. Atque equidem si sperarem, aliqua honesta ac tuta ratione tantum capere me illic ex fructibus pecuniæ meæ posse, quantum ad vitam *γεροντικώτερον*, id est, paullo mollius ac delicatius agendam sufficeret; colligerem omnes vindemiolas meas et istuc venirem. Videor autem conficere posse ad novem aut decem millia numorum aureorum. Ea si possem ita collocare, ut et de sorte nullum discrimen esset, et in singula millia octogenos numos aureos quotannis percipere liceret; non equidem ad te accurrerem, sed advolarem. Efficerentur enim octingenti aurei numi annui, quibus ego

facile sustentare me possem. Viverem interea quietus in studiis et multa scripta mea partim rudia et inchoata perficerem, partim affecta et prope ad extremum perducta edolarem et expolirem. Viderem etiam interdum Sacratum meum. Certe enim nonnunquam aut ipse Venetias, aut ego Ferrariam venirem. O si mihi Deus hoc annuat, quam mihi videor beatus fore! Quid si tu quoque ad hoc consilium meum adjuvandum et accelerandum aliquid curæ ac cogitationis conferas? Quod ut facias, a te peto quæsoque. Vides, quam libenter tecum confabuler? Quippe, hæc enim scribo sexta hora noctis: cum periculum ab interpellatoribus nullum est. Incredibiliter doleo, ægrotasse te; convaluisse, immortaliter gaudeo oroque te, ut vel mea caussa valetudinem tuam diligentissime cures. Sed quid est, quod ais de Tiberii negotio? Nam nullus quidem mihi a te Tiberius commendatus est, nisi quæ litteræ interciderunt. Sed suspicor, voluisse te Victorium dicere. Accipe igitur, quo in statu res sit. Cardinalis ipse mihi aperte dixit, totum negotium mala fide gestum esse, et, ne operam ea in re meam amplius interponerem, monuit; sibi tamen curæ fore, ut Victorius aliquem

ex mea commendatione caperet fructum. Ama me, ut facis, et vale. Romæ. XVI. Kal. Sept. MDLXXXI. (III, 29.)

41.

Otiosus sum. Non sæpe usurpare mihi hoc verbum licet. Ut igitur, si una essemus, quidquid daretur otii, tecum libentissime consumerem: ita nunc tecum absens per litteras colloquar. Sed ut inter præsentes, cum sermonis argumentum deest, quærere alter ex altero solet, ecquid novi audierit, ut inde nascatur sermonis occasio; ita fingam, te ex me nunc quæsiisse, num quid novi Romæ acciderit. Utrum autem respondeam, incertus sum: novane multa quotidie et accidisse et accidere; an nihil omnino novi. Nam et multa nova, insperata, inopinata quotidie eveniunt, et alia quadam ratione vetera, vulgata, usitata omnia. Hic, quem nuper nemo aspectu, nemo sermone, dignabatur, repente dives effectus, colitur ab iis, qui eum haud ita pridem ne resalutandum quidem esse duxissent; fastidit eos ipsos, quos nuper horrebat; aditur per epistolam ab iis, qui nudius tertius eum, si quid peteret, postridie redire

jussissent. Quis non hoc miretur, ut novum? Fit ille ex gregario milite episcopus; alius mulos stringere ac defricare solitus, tanquam ex fonte aliquo biberit, qui prudentes et rerum multarum experientes efficiat, (ut olim Pyrene pota faciebat poetas) in consilium de maximis rebus adhibetur; supercilii ac capitis motu de maximi momenti negotiis, nemine ridente, decernit. Alius, cujus mane exituri atrium cohortes clientium obsidebant, cujus aures precibus obtundebantur, manus osculis conterebantur, ab iis, quos nuper aspectu beabat, insalutatus præteritur. Cui non hæc nova et admiranda videantur? Sed hæc qui mirantur, nunquam eis, quod mirentur, defuturum est. Vetera sunt, quotidiana sunt, obsoleta sunt. Non tam mirandum est, quod eveniant, quam mirandum esset, si non evenirent. Quam multos, qui diu jacuerant, in altum repente sublatos, quam multos, cum diu in sublimi stetissent, momento dejectos vidimus? Qui talia mirantur, solem vesperi occidere eundemque mane redire mirentur. Ego si in quempiam virum antiquæ fidei ac probitatis inciderem, qui et aliis honesta præciperet et ipse ad regulam suam viveret, qui sine ambitione, sine simu-

latione, sine malis artibus ad virtutem et ad honestatem tota mente ferretur; clamarem, *Porro Quirites* [41]). Id mihi novum, inusitatum, admirabile videtur. Ægrotare hunc, illum mortuum esse; alii natos liberos, alii mortuam uxorem; illum iter ingredi, hunc in urbem redire: hæc ita communia et tralatitia sunt, ut mirer esse, qui talia mirentur. Sed nonne divinaveram fore, ut non diu otiosus essem? Ecce tibi nescio quis fores cubiculi pultat. Quicunque est, exspectabit tamen, dum has litteras obsignavero. Multum illi debes, quisquis est. Onerassem te hodie tam multis nugis, ut petiturus fueris a me, ut potius nihil omnino scriberem, quam talia scriberem. Sed iterum ac tertio jam verberatæ sunt fores. Valebis igitur et ineptias meas æquo animo feres. Romæ. XVI. Kal. April. MDLXXXII. (III, 32.)

42.

FABRICIO MANCINO.

Jam pridem ad te scripsi, quod iterum scribam, quando litteras meas ad te perlatas non

---

41) Laberius ap. Macrob. Saturn. II, 7.

esse video, ineptos istos, de quibus scribis, indignos prorsus esse, quibus respondeatur: ita se ne leviter quidem litteris tinctos esse declarant. Quid enim est, cur de *Paullo* et *Quincto* me potissimum accusent? Cur non eum Manutio potius et cum Sigonio agunt? quorum uterque ante hos, opinor, viginti quinque annos ita scribendum esse docuit. Et certe in vetustis marmoribus præcipueque in fastis Capitolinis ita perpetuo scribitur. At versum illum exagitant:

Una virum et virtutum omnium acerba lues.

Ridicula capita, quasi non ei plane geminus sit ille Catullianus [42]:

Troja virum et virtutum omnium acerba cinis.

Desinant igitur stultitiam suam prodere ac patefacere et prima saltem elementa discant, priusquam de reprehendendo cogitent. Satisfacere tibi, quem video mei studiosum esse, volui, alioqui tam stultas reprehensiones risu ac silentio excepturus. Tu quoque idem facias, suadeo, et istos contemnas ac consenescere in inscitia sua sinas. Stulta illos de se persuasio indignos, qui doceantur, facit. Versiculi tui valde me oblectaverunt: nam et

---

[42]) LXVIII, 90.

scite ac lepide facti sunt et habent insignem significationem amoris erga me tui. Si quid hic erit, quod me caussa tua facere posse arbitreris, non committam, ut frustra me amare videaris. Vale. VI. Kal. Julii, (quo ipso die acceperam litteras a te scriptas Idibus Maji, ne me forte ad eas serius respondere mireris) MDLXXXIV. (III, 57.)

43.

JULIANO.

In summis doloribus, quibus vexabar ex ingenti quadam vi flavæ bilis, quæ, diu per totam sinistram corporis mei partem grassata, tandem in tibiam sinistram tota decubuerat, allatæ mihi sunt a te litteræ, Juliane, præsul amplissime, veterem illam, qua vincis omnes, humanitatem tuam singularemque amorem, quem erga me jam pridem suscepisti, omni ex parte spirantes, quæ mihi levationem quidem aliquam doloris attulerunt, neque tamen ita me confirmare potuerunt, ut statim ad te rescribere auderem. Misi igitur ad Joannem Baptistam Altovitam, (ille enim eas mihi curaverat) qui eum meo nomine rogaret, ut in suis ad te litteris excusationem tibi meam

exponeret polliceretur que, me officio non defuturum, simul atque dolor aut depulsus aut mitigatus foret: quod eum fecisse non dubito. Nunc cum Dei beneficio, non quidem me plane reliquerit dolor, sed tamen et multum de priori acerbitate remiserit et intervalla satis crebra habeat; non differam diutius hoc æs alienum, ne merito non rusticus modo, sed plane *ἀναίσθητος* videar, nisi persentiscere me ostendero, quantum tibi debeam, qui, ista nobilitate generis, ista dignitate, ista eruditionis magnitudine præditus, fasces tamen summittere et de rerum mearum statu tam sollicite atque amanter exquirere non graveris. Nam quod meam eruditionem et eloquentiam tam multis verbis commendas, non possum equidem negare, quin mihi gratissimum sit laudari abs te laudato viro; sed mihi sæpe tua legenti veniebat in mentem illud Homericum [43], *οὔτις τοι θεός εἰμι.* Facis tu in eo, quod plerique faciunt, ut, quæ sibi supersunt, aliis non gravate tribuant: sic enim et tu, qui veris ac solidis laudibus abundas, tenuiores amiculos earum non invitus participes facis. Itaque

---

[43]) Il. IV, 58.

iis omissis ad alia, quæ scire cupere ais, venio. Ego, Juliane mi præstantissime, æquitate animi eadem sum, qua semper fui, conditione, quod ad τὰ ἔξωθεν attinet, meliore atque optabiliore. Nam et ipsos principes civitatis amicissimos, quosdam etiam mei studiosos habeo, et opum is modus est, qui ad liberaliter vivendum sit satis. Cujus rei vel hoc tibi argumentum sit, quod superioribus mensibus, petita prius ejus rei a pontifice venia, publico docendi munere, quod annos in hac urbe unum et viginti sustinueram, sponte me abdicavi: et tamen ex eo capiebam quotannis septingentos aureos numos, quam pecuniam nemo, nisi aliunde affatim instructus, facile, ut opinor, contemserit. Caussæ mihi fuerunt capiendi ejus consilii multæ. Quinquaginta octo annos natus sum et sentio, me paulatim viribus defici. Semper autem audivi, a sapientibus dici, desinere satius esse, quam deficere. Multa scripta habeo partim inchoata, partim etiam affecta, quæ mecum omnia intercidant necesse est, nisi mihi ad ea expolienda otii aliquid sumpsero. Simul verebar, ne quis ἀπληστίαν meam accusaret, si, quod satis superque est ad tutandam vitam, consecutus, labori tamen non

parcerem, sed amplificandæ rei supra modum studerem. Ergo et hac suspicione me exsolvi et otium mihi, ut spero, in reliquam vitam comparavi. Quo tamen otio non ad ignaviam abutar; sed semper aliquid moliar, quod me prodesse posteris, si minus potuisse, at certe toto animo voluisse testetur. Describuntur hic nunc a typographis opera omnia Senecæ, emendata studio ac diligentia mea. Quæ simul absoluta erunt, ad te mittentur. Sequetur commentarius in ethica Aristotelis aliaque deinceps, quæ tibi non usquequaque displicitura confido. Interea mitto ad te oratiunculam habitam hic a me in funere Pauli Foxii archiepiscopi Tolosani, magni ac præstantis viri tibique, ut opinor, non ignoti. Addidi duo quædam poematia mea, ad quæ familiaris quidam meus notulas quasdam adjecit, non prorsus inelegantes. Hæc pauca libenter accipies teque iis oblectabis, dum a me gravius aliquid et dignius, quod ad te mittatur, accipias. Interea oro te per illam sæpe mihi spectatam humanitatem ac comitatem tuam, ut amare me pergas ejusque rei mihi fidem interdum, quod commodo tuo fiat, tuis jucundissimis

mihique optatissimis litteris facias. Vale. Romæ. VI. Kal. April. MDLXXXIV. (III, 82.)

44.

POMPILIO AMASÆO.

Quod ad amantissime scriptas litteras tuas serius, quam par erat, respondeo, peto a te, ut id, pro cetera tua humanitate nostraque veteri amicitia, non dicam occupationibus, sed afflictæ valetudini meæ multisque molestiis, quibus hoc toto tempore conflictatus sum, condonandum putes. Nam cum sextum jam mensem tantis tibiarum ac pedum doloribus vexatus sim, ut ardere interdum mihi viderer, eaque res et mihi somnum adimeret et efficeret, ut neque cibum appeterem et id ipsum, quod capiebam, non concoquerem, unde mirabilem cruditatem existere necesse erat; ita me diuturnitas morbi et magnitudo doloris efferaverat, ut, ἄγριός τις καὶ ἀπρόσιτος γεγενημένος, Telephi alicujus aut Philoctetæ, quam ejus, quem me amici semper judicaverant, similior viderer. Accedebat eo æque diuturnus, sed, ut res ipsa magno cum meo mœrore docuit, periculosior morbus nobilissimi et humanissimi adolescentis Poloni, qui, cum in ædibus meis di-

versaretur, sub id fere tempus, quo tuæ litteræ mihi redditæ sunt, tabe consumptus est: quo tantus cumulus additus est ad illam superiorem animi mei ægritudinem, ut nullum tempus, nullum locum quietis reperire possem. Nunc, cum, Dei beneficio, et prope convaluerim, et ægritudini ex amici morte conceptæ dies ipsa levationis aliquid adferre cœperit, respondebo ad litteras tuas *διὰ κεφαλαίων*. Ac primum quod vetas, me amoris erga me tui magnitudinem litterarum gravitate *) metiri: ego quoque a te, Amasæe, vir optime et eruditissime, peto, ut mecum eodem jure utaris, neve ex litterarum silentio factam unquam esse ullam de mea erga te, tibi, ut arbitror, non incognita voluntate diminutionem suspiceris. Sit igitur hoc inter nos positum, ne, alter ab altero quod minus sæpe litteras accipiat, minus etiam se amari putet. Nunc ad cetera. De Federico Silburgio, qui me sibi quasdam in Halicarnasseum et alios notas pollicitum esse ait: fieri quidem potest, ut ita sit; neque ego de eo, quem tu et doctissimum et humanissimum esse scribis, quidquam sequius suspicari debeo; sed tamen, quod inter nos dictum sit, neque Federici

*) Perspicuum est, corrigendum esse *litterarum raritate*. *R.*

ipsius memini, neque me quidquam ejus generis cuiquam Germano pollicitum esse. Et, ut verum fatear, typographus ille, quem nominas, pessime hic religionis nomine audit: ut quidquam cum eo habere commercii neque satis tutum neque satis pium esse videatur. Cogitabis hoc ipse tecum paullo accuratius meque, si id tanti putabis, quid tui consilii ac sententiæ sit, admonebis. Venio nunc ad ultimam epistolæ tuæ partem, in qua omnibus ex partibus sese tuus ille sæpe spectatus in me amor ostendit. Quod ais, istius nobilissimæ civitatis magistratus sæpe de me in Sigonii *τοῦ μακαρίτου* locum vocando ac substituendo cogitasse; sed, cum scirent, quomodo hic res meæ constitutæ ac constabilitæ sint, putasse, me non facile ad eam conditionem accipiendam adduci posse; quod si spem aliquam ostendero muneris illius non detrectandi, et ipsos cupide facturos omnia, et te studiose operam daturum, ut id quam maximo meo commodo fiat: primum video, quantum illi splendidissimo et honoratissimo XL virum consilio debeam, qui de me, homine nulla eximia eruditione prædito, tam honorificum judicium fecerint; deinde tibi, Pompili amicissime, vel hoc uno nomine ita esse me ob-

strictum ac devinctum agnosco, ut tecum unquam paria faciendi omnis mihi spes plane præcisa sit. Equidem, si paullo minus senex essem, non ambirem quidem istum honoris gradum, conscius mihi tenuitatis meæ; sed ultro delatum sine ulla detrectatione avidissime arriperem. Nunc quam me multæ res impediant, ne id facere possim, vide. Vixi Romæ annos plus minus XXIV, quo toto tempore prolixam et propensam erga me agnovi et P. R. et summorum pontificum voluntatem. Præcipue autem Gregorius XIII, pontifex ad bene merendum de omni humano genere natus, ita me perpetuo fovit, ea est caritate complexus, ut, si mihi vita pro eo refundenda sit, nullam tamen beneficiorum ipsius erga me partem videar consecuturus. Quo igitur ore, qui nuper ab eo, ut veteranus emeritis stipendiis, missionem et petierim et impetraverim, petere ab eodem audeam, ut me istuc venire patiatur? An pœnituisse me dicam, quantum mihi honorarii nomine quotannis penderetur? Septingenti aurei numi: quantum nemo, opinor, ante me, qui hoc litterarum genus profiteretur, accepit. Et tamen, si ea me res movisset, nihil facilius erat, quam efficere, ut ad

eam summam aliquid adderetur. Sed demus, aliquid tamen caussæ reperiri posse, cur, qui Romæ amplius docere noluerim, Bononiæ, quamvis eosdem labores suscipiam, non recusem: quid, quod ea migratio sine luculento rei familiaris detrimento a me fieri non potest? Hic in ædibus meis non commode tantum, sed etiam, pro meo captu, splendide habito. Istic pro ædibus pendenda merces erit; distrahenda suppellex, et, quæ magno empta sunt, vili addicenda; emenda Bononiæ nova, majore fortassis pretio, usu minore; sumptus in itinere et in librorum meorum gestatione faciendi. Trecenti aurei numi, quos mihi otioso pontifex persolvi voluit quotannis ex ea ipsa pecunia, quæ iis, qui publice in urbe docent, adsignata est, adimentur fortasse, si alio me contulero. Multas hic habeo militias, ex quibus tantum fere capio, quantum ad alendam familiam sit satis: absentibus multa ex earum fructibus amittenda sunt. E pensionibus, ut vocant, ecclesiasticis septingentos numos aureos annuos percipio; debitores, qui sæpe lenti esse solent, non tam facile absens urgere potero, quam præsens et magno principum supremi ordinis favore subnixus. His tot incommodis remedium nul-

lum reperiri potest. Ut igitur ego longe plurimum debere me fateor iis, qui me tanto honore dignum censuerunt; ita eos supplex obtestor, ne iniquo animo ferant, neve me propterea minus ament, quod hoc tempore non posse me studio erga me suo obsequi vident. Vale. Romæ. Id. Decemb. MDLXXXIV. (III, 71.)

45.

Q. MARIO CORRADO.

Pergratæ mihi fuerunt litteræ tuæ. Antea enim, fatebor, subinvidebam amicissimis quibusdam meis, ad quos extant epistolæ tuæ, quod in eis ad me nulla legeretur. Ac, quod tu, quasi communis quidam omnium, qui in Italia sunt, elegantium atque eruditorum hominum pater, cum illam inter eos gloriæ ac nominis hereditatem divideres, nullam mihi ejus ne unciolam quidem aspersisses, sed me tanquam *ἄγροικόν τινα καὶ ἄμουσον* præteriisses; meditabar olim, si ita fors tulisset, adversus tabulas tuas inofficiosi querelam. Extra jocum, Corrade, vir optime et eruditissime, multi jam anni sunt, cum e sermonibus primum Petri Jo. Perpiniani, qui,

dum vixit, mihi conjunctissimus fuit, deinde multo etiam magis ex libris epistolarum tuarum, tanti te facio, ut veræ ac solidæ eruditionis, eximia quadam Latinæ orationis facultate ac copia, tecum ex hujus ætatis hominibus paucissimos comparem, neminem certe anteponam. Itaque quoties mihi copia fuit hominum, qui te familiarius nossent, quærebam studiose de te, de moribus tuis, (quos tamen satis mihi videbar e scriptis tuis habere perspectos) de tua valetudine, de toto denique rerum tuarum statu: ut omnes facile cernerent cupiditatem constituendæ tecum amicitiæ meam. Nunc te quoque erga me eodem animo fuisse video; neque quidquam a perfectione amicitiæ nostræ aliud aberat, quam ut uterque agnosceret alterius erga se voluntatem. Antehac enim erat *εὔνοια μὲν, λανθάνουσα δέ*. Quæ cum se tandem patefecerit, serius quidem, quam par erat, et quam ego cuperem; quæso te, mi Corrade, ita enim vocare te posse videor, quæso, inquam, te, demus operam, ut eam, pro sua uterque parte, omni officiorum genere quam diligentissime colamus. Ego, quid a me tibi præstari possit, nondum video; illud quidem tibi omni adseveratione confirmo, si quid eve-

nerit, in quo tu perspicere studium erga te meum velis, curaturum me, ut re ipsa intelligas, neminem tibi esse, quam ego sum, vere atque ex animo amiciorem. Vale. Romæ. XIV. Kal. Junii. (sine anno, III, 40.)

46.

HIERONYMO ZOPPIO.

Tragœdiam sive ab auditoribus tuis, ut scribis, sive, ut mihi verisimilius fit, a te ipso conscriptam, non tantum cum voluptate, sed etiam cum admiratione perlegi: ita mihi visa est longe supra consuetudinem hujus ætatis ornata multis et gravibus sententiis et tempestive prolatis et grandi ac sublimi verborum genere illuminatis. Jam quod fabulam ipsam leviter immutasti paulloque aliter tractasti, quam a veteribus tradita est, factum a te prudentissime et summo artificio judico. Nam et veteres ipsos ejus rei auctores habes et non magna mutatione personas, quales Aristoteles ad tragœdiam aptas esse vult, reddidisti. Totum autem poema olet Academiam, olet Lyceum, olet philosophiam, non illam horridam et incultam et aut elinguem aut stulte clamosam, quæ hodie scholas prope

omnes occupavit; sed vetustam illam Atticam, ornatam ingenuarum artium multo splendidoque comitatu. Neque dubito fore, ut aut omnibus placeat aut iis tantum displiceat, quibus displicere laus est. Ne me tamen hæc auribus tuis tribuere dicas, indicabo etiam, quæ non probem: ut tanto magis intelligas, mihi cetera probari. Quod igitur in prologo omnes, quibus probitas ac pietas cordi est, jubentur exire, ut ii tantum spectent, qui crudelitate et immanitate pascantur, non placet. Ista enim ratione vacuum relinqui theatrum necesse est. Ac scio, hæc figurate dici; sed hoc dico, figuram ipsam mihi nullo modo probari. Illa quoque, quæ ad mulieres pertinent, ut lepida et arguta videri queant, certe tragicæ gravitatis aliena sunt. Et, ut semel dicam, totum prologum delerem neque ullo prorsus prologo uterer. Ubi enim chorus est, tali prologorum generi locus esse non potest. Etenim, Zoppi, veteres poetæ, (quod tibi quoque pro tua singulari eruditione notum esse sat scio) si quid ad se commendandos aut defendendos dicere necesse habebant, id faciebant in choris, cum in reliqua fabula non liceret: cujus rei aliquot apud Aristophanem exempla sunt. Ne-

que tum ullo tali prologo utebantur, quales sunt Plautini aut Terentiani; sed, quæ prima persona prodibat, cujus opera pars argumenti cognoscebatur a spectatoribus, ea προλογίζειν dicebatur. Posteaquam populus Atheniensis, exhausto diuturnitate bellorum ærario, inania sumptuum amputavit et comœdiis choros dare desiit, tum demum illud prologorum genus natum est; et nova comœdia, quæ chorum non haberet, talibus prologis uti cœpit. Tragœdis semper ex publico datus est chorus; idcircoque nunquam tragœdia tales prologos habuit. Quare qui veterum consuetudinem in reliquo poemate accurate ac diligenter retinueris, hic quoque, quod hominum antiquitatis imperitorum inscitia invectum est, deleas censeo. Placeret etiam, ita edi hanc fabulam, ut ne notarentur principia actuum, sed ita continuarentur omnia, ut in Æschyli, Sophoclis, Euripidis tragœdiis etiamque in Aristophanis comœdiis factum. Vera caussa est, cur ita fieri censeam; sed malo eam in aliud tempus rejicere. Omnino autem illam inutilem et supervacaneam et a stultis litteratoribus excogitatam actuum in scenas divisionem, quæso te, ut tollas. Lyssæ nomen peregrinum adi-

merem: Italicum darem. Nam et Plautus, cum Luxuriam et Inopiam loquentes faceret, non illam Tryphen, hanc Penian vocavit; sed utrique nomen Latinum dedit. Quod alicubi apud inferos *solem silere* ais, cum tenebras, ut opinor, et caliginem significes; vereor, ne imitari volueris Virgiliana [44] *Lunae silentia* et in eo Politiani errorem secutus sis. Certe enim silentia, id est, conticinium, non, ut ille ratus est, tenebræ, quas efficit siderum conjunctio. Nam Trojam plenilunio captam esse constat. Halcyonios quoque videris vocare aves ipsas. Vides, hæc quam levia sint quamque pusilla. Quæ, rogo te, ut in bonam partem accipias et, quod tam sero ad tuas litteras respondeam, ignoscas occupationibus meis. Ego, Zoppi, vir eruditissime, et toti civitati Maceratensi bene ex animo cupio mihique occasionem opto aliquam dari, qua id re ipsa declarare possim, et te, quem nunquam præsens præsentem videre memini, singulari tua eruditione commotus, in sinu atque in oculis fero. Vale. Romæ. III. Kal. Sext. (sine anno, III, 44.)

---

44) Aen. II, 255.

47.

FRANCISCO VENIERIO.

Bene facis, quod te Latine scribendo quotidie exerces conatumque omnem adhibes, ut præstantiam in eo genere aliquam consequaris. Non enim dubito, quin et cetera vita et istud tuum studium eo, quo debet, id est, ad propagandam gloriam Christi et ad ecclesiam pro tua virili parte ab insultibus improborum defendendam dirigatur. Sed quid te usque huc deterruerit, ne ad me scriberes, dispicere equidem non queo. Nam neque ea auctoritate sum, ut quisquam judicium meum vereri debeat, et, si essem, summa tamen mea erga totam sodalitatem vestram voluntas omnem istum metum tibi facile adimere poterat: cum tu præsertim ita scribas, ut laudem potius exspectare ab omnibus debeas, quam cujusquam fastidium extimescere. Cave igitur posthac, difficile tibi quiddam atque arduum putes ad Muretum scribere. Hanc modo mihi veniam dato, ut ad litteras tuas, quæ mihi, quo crebriores, eo jucundiores futuræ sunt, solutius ac negligentius, id est, hoc familiari ac quotidiano sermonis genere respondere liceat. Nihil enim invitius

facio, quam ut in limandis ac poliendis epistolis otio abutar. Neque mihi ullum præceptorum, quæ tradita sunt a dicendi magistris, magis placet, quam illud, dandam esse operam, ut sponte fluere videatur oratio. Ego vero, ut magis videatur, sponte plane fluere eam sino et ignaviæ meæ excusationem ab ipsis magistris peto. Tu quoque, si me amas aut potius, quoniam me amas, imitare, cum ad me scribes, hanc ipsam negligentiam meam: ne, si accuratius scripseris, mihi quoque accurate scribendi necessitatem imponere videaris. Deus et studia et totam vivendi rationem tuam ad gloriam suam perpetuo dirigat. Vale. Romæ VI. Non. Martii, quo ipso die litteras a Bencio accepi: ne me ad eas serius respondere mireris. (sine anno, III, 56.)

Superioribus ad A. Riparium epistolis præterea addendæ:

48.

ALEXANDRO RIPARIO.

Litteræ tuæ posteriores quæque meliores. De ratione autem studiorum tuorum velim aliquid ad me scribas: quantum legas quotidie; num quid excerpas ex iis scriptoribus,

quos legis; num quid e Latino sermone in vulgarem convertas aut contra. Terentium et Cyri pædiam noli intermittere. Cæsaris commentarios velim etiam legere incipias, ne pecunia illa tibi perierit. Confide, mi Alexander, et, quemadmodum te mihi facturum polliceris, effice, ut re ipsa ostendas ac patefacias, te incensum esse amore litterarum. Omnia tibi affatim suppetent, si diligentia non deerit: in ea sunt omnia. Isocratis [45] Junioris dictum est, ἐὰν ῇς φιλομαθὴς, ἔσῃ πολυμαθής. Hoc tu tibi quasi ex oraculo dictum puta. Vale. Tibure. III. Id. Jul. MDLXX. (Auctar. epist. 3.)

49.

Binas litteras tuas una cum his accipies, alteras Latino, alteras eo, quo vulgo utimur, sermone scriptas. In Latinis nihil habui, quod emendarem: quæ res mihi summæ voluptati fuit. Quare et tuas et meas omnes eodem in libro describito. Erit tibi olim jucundum considerare progressus tuos. Alexander mi, vale et perge ea, qua cœpisti, diligentia in studiis versari.

---

45) Paræn. ad Demonic. p. 5. ed. Langii.

Nihil facere aut mihi jucundius aut tibi utilius potes. Tibure. Idibus Julii MDLXX. (Auctar. ep. 4.)

50.

Remitto ad de omnes propemodum litteras, quas a te accepi, leviter a me emendatas. Vide, obsecro te, ut posthac et sæpius et diligentius scribas. Vix enim credas, quantæ mihi molestiæ sint pueriles quidam errores, in quos incidere te frequenter video. Sicubi in generibus loquendi paullo minus usitatis paullove obscurioribus laberis, non offendor. At cum ita erras, ut adhuc prima grammaticorum præcepta ignorare videaris, indignor. Ac scis ipse, quam sæpe tibi ob eam caussam iratus fuerim. Quare te majorem in scribendo diligentiam adhibere par esset. Neque vero raritatem litterarum tuarum excusare ullo modo potes. Nam quæ tandem esse possunt tua ista negotia? Magis vereor, ne te voluptates abstrahant et a scribendo et a legendo: quibus tu si te dederis, actum est. Non equidem interdico tibi omni genere voluptatum: non sum usque eo inhumanus. Sed illæ et honestæ sint, et ad-

hibeatur modus. Crede hoc mihi: veræ et solidæ voluptates nulla re magis, quam contemptu inanium, comparantur. Saluta parentes tuos verbis meis. Vale. Tibure. XVI. Kal. Sept. MDLXX.

Nihil adhuc audio de litteris Græcis, num eis imbui cœperis. Ea res mihi maximæ curæ est. Da operam modis omnibus, ne diutius trahatur. Mora omnis mihi molestissima futura est. (Auct. ep. 5.)

II.

M. ANTONII MURETI

PRÆFATIONES.

8

1.

M. ANTONIUS MURETUS

Bernardino Lauredano s. p. d.

Præstantium poetarum, Bernardine Lauredane, adolescens clarissime, neque magna unquam copia et semper magna laus fuit. Copia ne fuerit, id in caussa est, quod in ceteris facultatibus nemo est, duntaxat eorum, qui hebeti penitus ingenio non sunt, qui non, adhibito labore, si minus excellere, at certe ad mediocritatem aliquam pervenire se posse confidat: in hac, nisi ab iis, quos ipsa quodam modo natura ad eam finxerit, labore, diligentia, vigiliis effici nihil potest. Ea ipsa res in hominum animis admirationem peperit poetarum, obstupefactis videlicet hominibus, cum viderent, alios sponte quadam et propensione naturæ sine ullo labore ea fundere, quæ, cum omnibus eloquentiæ luminibus interlita tum sparsa multifariam eruditionis variæ notis, non tantum dulci sono te-

nerent aures, sed etiam omni genere affectuum intimos audientium sensus cogitationesque tentarent; alios contra, ingenuarum artium scientia perpolitos, nulla tamen diligentia aut diuturnitate studii consequi posse, ut aliquo inter poetas numero ac loco haberentur. Ut autem omni elegantis doctrinæ tractatione, ita hujus quoque virtutis præstantia longe supra ceteros Græcorum hominum ingenia floruerunt. Romani et serius attigerunt poeticam et coluerunt negligentius et minime longo tempore in recte scribendorum poematum via perstiterunt. Si quidem cum a rudibus apud eos poetica profecta principiis tandem per multos gradus ad Virgilium pervenisset, quo ego homine nihil statuo fieri potuisse divinius; ita postea cœpere ingenia in deterius labi, ut mirum sit, quanta, quam brevi tempore, sit consecuta mutatio. Hispani poetæ præcipue et Romani sermonis elegantiam contaminarunt et, cum inflatum quoddam et tumidum et gentis suæ moribus congruens invexissent orationis genus, averterunt exemplo suo ceteros a recta illa et simplici, in qua præcipua poetarum sita laus est, et in quam superiores omni studio incubuerant, imitatione na-

turæ. Itaque fere post Augusti tempora ut quisque versum maxime inflaverat, sententiam maxime contorserat, eo denique modo locutus fuerat, quo nemo serio soleret loqui; ita in pretio haberi cœpit. Quin etiam fucatus ille splendor et adulterina eloquentiæ species ita nonnullorum, qui veræ eloquentiæ gustum non habent, occæcavit animos, ut his quoque temporibus extiterint Hispani duo, homines ceteroqui et in primis eruditi et scriptis editis nobiles, quorum alter Lucanum Virgilio, alter Martialem Catullo anteponere veritus non est. Quorum ab utroque ita dissentio, ut, si quis Deus potestatem mihi optionemque faciat, non dicam Virgilii, cui videor injuriam facere, si eum ullo modo cum ceteris comparem, sed Ennii alicujus aut Furii, quam Lucani, multo similem in scribendo esse me malim; inter Martialis autem et Catulli scripta tantum interesse arbitrer, quantum inter dicta scurræ alicujus de trivio et inter liberales ingenui hominis jocos, multo urbanitatis aspersos sale. Neque vero negaverim, multa in Martiale quoque non inscienter dicta reperiri; sed profecto deteriorum longe numerus major est. Latinæ quidem orationis nativa illa mini-

meque quasi pigmentis infuscata germanitas in Martiale nulla est, in Catullo præcipua. Iis de caussis cum ab illo altero, nescio quo modo, semper abhorruissem, Catullum contra nunquam non mirabiliter amavi. Itaque legebam eum adolescentulus studiose magnamque operam ad lepores illius intelligendos conferebam, nihil tamen minus cogitans, quam fore unquam, ut in eum commentarios scriberem. Sed cum haud ita pridem venissem in Italiam, et ut eam regionem aspicerem, qua qui æquo animo carent, mihi quidem antiquitatis memoriam satis colere non videntur, et mehercule, verum ut dicam, cum alios eruditos homines tum Paulum in primis Manutium ut cognoscerem, quod in ejus scriptis mihi videbar animadvertisse expressas quasdam excellentis doctrinæ eximiæque probitatis notas; mihique divina quadam virgula contigisset, ut non pedem pene prius in hac civitate ponerem, quam in amicitiam ipsius familiaritatemque intimam admitterer; ipseque aliquot diebus post de meis sermonibus collegisset, quantopere me ejus poetæ scripta caperent: *Quin tu*, inquit, *M. Antoni, quæ in hoc genere notasti, ea in publicum profers fructumque laboris tui cum*

ceteris antiqua illa naturæ atque humanitatis lege communicas? ibi tum ego cum et longe aliarum virium opus illud esse dixissem et protulissem alia multa, quæ mihi ad eam cogitationem suscipiendam sane quam incommoda essent; eaque ipse amice admodum refutare pergeret, (nosti autem divinam hominis illius in dicendo suavitatem) non prius destitit, quam me impulit denique, sibi ut reciperem, me id primo quoque tempore esse facturum. Neque vero diu fidem meam liberare distuli, ut qui inter varias occupationes, homo alioqui laboris non nimium tolerans, hoc tamen, quidquid est, trium mensium, aliquanto etiam minore, spatio absolverim. Nunc hasce vigilias meas, Bernardine Lauredane, multæ sunt caussæ, quam ob rem tibi dicatas velim. Natus es ex ampla cum primis et nobili familia et ex qua ea Venetæ civitatis lumina extiterunt, quorum claritatem nulla unquam inobscurabit oblivio. Præterea est hoc generi vestro prope fataliter datum, ut ametis litteras hominesque earum scientia excultos benignitate vestra comprehendatis. Non longe abierimus: pater ipse tuus, vir, ut omnes norunt, omni egregiæ virtutis laude cumulatissimus, ita lit-

terarum amore incensus est, ut ea, qua ubique plurimum valet, auctoritate et gratia permagnam optimorum librorum, signorum nomismatumque veterum ceterorumque antiquitatis monumentorum copiam ex universa Europa diligentissime collegerit. Itaque, ut augusta quædam Musarum ædes, ita domus vestra Venetiis ab eruditis hominibus frequentatur. Hæc cum magna sint, ut certe sunt, tamen ex te ipso possunt innumerabilia magis propria tuæ laudis argumenta desumi: ingenium excellens, acre ac indefessum litterarum studium, optimarum artium cognitio tanta, quantam tu cum paucis aliis in istam ætatis viriditatem cadere posse docuisti, tum, quod præcipuum est, ita compositi mores, ut juventus tua multorum senectuti exemplo esse possit. Vel his superioribus mensibus, cum ad M. Antonii Trivisani, principis optimi, propinqui tui, luctuosam bonis omnibus mortem funebri laudatione honestandam unus ex omni Venetæ nobilitatis flore delectus es, quanta, Deum immortalem, orationis et gravitate et copia, quanta omnium, qui aderant, non approbatione tantum, verum etiam admiratione dixisti? ut jam tum sperare non dubie senatus populus-

que Venetus cœperit, quæ tam diserte in alio laudares, ea te aliquando re atque operibus præstiturum. Igitur cum eam orationem in publicum emisisses, nemo repertus est, qui non in cælum tolleret; aut, si qui postea fuerunt, qui eam clanculum extenuarent verbis, eos, satis constat, vel crassitudine ingenii, ne illius pulcritudinem pervideant, vel, ne pro dignitate commendent, veteri morbo perpetuæ in omnes bonos invidiæ impediri. Accessere his prope quotidiani mecum Pauli Manutii de tua laude sermones, in cujus tu viri ore plane habitas: ita enim frequenter, ita cupide de te loquitur, ut mihi nunquam omnino, quam cum de te dicere ingressus est, facundior esse videatur. Attigi breviter ea, quæ me, ut hunc librum tuo nomini potissimum inscriberem, impulerunt. Nunc a te, adolescens ornatissime, etiam atque etiam peto: primum, ut munusculum hoc non ex sua magnitudine, sed ex meo tibi gratificandi animo ponderes; deinde, ut, si quando eorum rationem inibis, quos eximiæ tuæ virtutis admiratio adjunxit tibi, me quoque, si videtur, eorum adscribendum numero existimes. Venetiis. Id. Oct. MDLIV. (Tom. II. p. 709. sqq. ed. Ruhnken.)

2.

LEONARDO MOCENICO.

Quod me sæpe in quotidiano sermone, Leonarde Mocenice, deplorantem audire potuisti, magna inest in veterum scriptis et depravatio et difficultas. Quarum utramque qui pro sua virili parte tollere moliuntur operamque ad eam rem studiosis hominibus profitentur suam, ii mihi et labores suos collocare fructuosius et ad exstruendam sibi nominis immortalitatem firmiora et solidiora fundamenta jacere videntur, quam qui, hunc emendandi ac declarandi laborem tanquam et pleniorem molestiarum et abjectiorem quodam modo atque humiliorem refugientes, scribendis Latina Græcave lingua orationibus aut poematis ejusdemque generis aliis sua nomina posteritati commendare malunt. Primum enim cum e veterum monumentis, tanquam ex optimis et pinguibus pascuis, quæ ad saturandos humanitate animos pertinent, omnia colligantur; profecto qui et evellere noxias herbas, quæ in eis cultorum negligentia pullularunt, et excisis, si quæ iter impediunt, sentibus, aditum ad ea faciliorem efficere nituntur, negari non potest, quin

præclare omnino de humano genere mereantur. Si quidem ut, qui aut parum puris aut ad conficiendum difficilibus utuntur cibis, integritatem valetudinis firmitatemque virium adipisci vix queunt: ita, qui aut parum emendatos libros aut parum ad intelligendum faciles versare coguntur, næ illi valde bono ingenio sint oportet, si aut ullum sermonis leporem aut ullam exquisitioris doctrinæ elegantiam consequuntur. Quam multa barbara vocabula, quam multa vitiosa genera loquendi propter librorum corruptionem usurparunt ii, qui se nostra patrumque memoria Ciceronianos dici volebant? Quantularum rerum ignoratio quantas tenebras sæpe in omne disciplinarum genus invexit? Magna enim, Mocenice, fecunditas erroris est; et ut morbi quidam, a pusillis principiis profecti, paullatim per corpus omne serpunt: ita parva interdum macula erroris, paullatim progressa longius, integra optimorum scriptorum monumenta contaminat. Deinde non est sane exspectandum, ut, omisso Cicerone, Virgilio ceterisque veteribus, legantur ii, qui temporibus nostris aliquid eadem lingua in eodem genere scripserint. Qui si aliquid afferunt non haustum a veterum fontibus, prope re-

prehenduntur; sin improbo labore hoc consecuti sunt, ut in scriptis suis nihil non e priscis illis imitatum et effictum appareat: nemo tamen est, qui non illos potius ipsos priscos evolvere sibique proponere ad imitandum velit. Itaque ejusmodi scripta, tanquam vina levia, quam diu mustea sunt, ipso novitatis sapore paullisper placent, iterum aut sæpius gustata fastidiuntur. In promptu exempla sunt. Bembi, Navagerii, Molsæ, Lampridii aut versus aut orationes quotusquisque hodie legit? Et tamen aut illi nostra ætate proxime antiquorum gloriam accesserunt, aut nemo unquam accessurus est. At contra si qua iidem ad illustrandos veterum libros pertinentia litteris prodiderunt, qualia nonnulla Bembus elegantissime scripsit, ea plus plusque in dies studiosorum hominum manibus conteruntur. Sed quid de his loquor? possum nominare nonnullos *), qui abhinc sexaginta fere vixere annos, quorum poemata, orationes, epistolas, cum propter per-

*) Intellige Jo. Baptist. Pium, Marinum Becichemum, utrumque Beroaldum etc. Ruhnk.

versum et inepta affectatione corruptum loquendi genus, quod ætas illa extulerat, sine risu hodie nemo legat: eorundem tamen scripta quædam, quibus lux aliqua vetustis scriptoribus affertur, omnibus vigent. Denique quem sola sermonis elegantia suavitasque commendat, is ætatem ferre liber non potest; at ex quo fructus aliquid utilitatisque percipitur,

Hic meret æra liber Sosiis, hic et mare transit,
Et longum noto scriptori prorogat ævum [1]).

Ego autem, Mocenice, quæ cupiditas in optimo quoque maxime viget, navandi studium suum utilitati publicæ et nominis sui ad posteros propagandi, ab ea nunquam me abhorruisse confiteor. Quam ad rem cum illud mihi, de quo ante dixi, quasi compendiarium esse iter viderem; progressus sum in eo, quoad potui, et progredi porro, si vita suppeditaverit, cogito. Ergo alia alias: nuper autem quatuor Ciceronis in Catilinam orationes tum vindicavi a multis mendis, quæ in eis librariorum vitio insederant, tum, addita brevi declaratione, faciliores ad intelli-

1) Horat. A. P. 345. sq.

gendum effeci. Hunc parvum laboris mei fructum venire in hominum manus ornatum commendatione tui nominis volui. Primum, quod ipsi libro, parum ex me auctoritatis habituro, multum ex te accessurum dignitatis ac gratiæ intelligebam: in quo, quæcunque aut ad amplitudinem nominis aut ad devinciendas amicitia hominum voluntates valent, summa esse omnia animadverto. Nam sive generis claritatem requirimus, cui tandem, qui Veneti imperii nomen audiverit, Mocenicæ gentis splendor ignotus est? Quæ quidem gens (ut ne annalium memoriam replicem neque eos commemorem, quos domi forisque spectata virtus, concordibus suffragiis, ad hujus reip. fastigium evexit) illud integritatis, illud justitiæ, illud incorruptæ severitatis exemplar, Aloisium Mocenicum equitem, tuum, Leonarde, avum protulit. Quo viro nemo unquam in hac civitate, qui, cum pauciora peteret, plura consequeretur honoris insignia, inventus est: ipsa pro eo prensabat virtus, ipsa ei viam ad omnes honoris gradus, non appellandis, non rogandis, non officiose salutandis civibus, sed gloriosis, admirandis, immortalitate dignis edendis operibus muniebat. Neque vero passa resp. est,

tantum lumen exteris principibus incognitum latere; sed, quanquam fidelissimis illius sapientissimisque consiliis nixa, non libenter ab amplexu eum suo dimitteret: mandandis tamen ei plurimis honorificentissimisque legationibus facultatem dedit famæ suæ per omnes terrarum oras disseminandæ. Qui cum omnes in eam opinionem adduxisset, ut, quidquid ipsi, non dicam denegatum, sed non ultro delatum fuisset, idem virtuti denegatum videretur; filio suo, patri tuo, Leonarde, iisdem virtutibus prædito, facile atque expeditum iter ad procuratoriam, id est, ad eam, qua nulla summæ propior est, dignitatem reliquit. Sive igitur generis claritatem requirimus, ea tibi longe maxima divinitus contigit; sive te ipsum, nulla ratione generis habita, intuemur, ea videmus in te, quæ vel abjectam obscuramque familiam erigere atque illustrare possent. Non enim te aut gentis tuæ nobilitas tumidum aut opum affluentia insolentem facit; sed, illam quidem incitamentum, hanc vero instrumentum exercendæ virtutis esse ducens, ita te geris, ut dignitate par summis, humanitate et affabilitate nihilo superior infimis esse videaris. Quo fit, ut tota urbe nemo sit, qui non om-

nia tibi successa *) cupiat, qui te non amet, non in sinu, non in oculis ferat, qui non et optet et auguretur fore, ut te eodem plane, quo avus olim, itinere gradientem iisdem resp., quibus illum prosecuta est, honoribus prosequatur. Primum igitur e tuo, ut dixi, nomine auctoritatem libro meo quærere aliquam volui; deinde, cum plurimis manifestissimisque indiciis, me tibi non vulgariter carum esse, cognoscerem, volui ego quoque vicissim, qualemcumque poteram, animi erga te mei significationem dare. Vale. Venetiis, a. d. VI. Idib. Octob. MDLVI. (T. II. p. 523. sqq.)

3.

Si præmiis tantum, Mocenice, et iis præmiis, in quibus præcipuam felicitatis partem vulgaris opinio constituit, ad bene merendum de humano genere præstanti homines ingenio adducerentur; multos, ut opinor, et certe ab instituto virtutis itinere animad-

---

*) Soloecum loquendi genus, quod hausit e Ciceronis filii epistola ad Tironem, XVI, 21. *R.*

versa superiorum ætatum exempla revocarent. Nam si replicare memoriam temporum et antiquitatis monumenta excutere velimus; deprehendemus, unaquaque in rep. eos fere, quorum plurima in eam extabant maximaque beneficia, omni scelere laceratos, omni crudelitate raptatos, omni acerbitatis genere divexatos fuisse. Quod quamvis ita exploratum est et tibi et iis omnibus, qui operæ aliquid in antiquitatis cognitione posuerunt, vix ut confirmationis indigeat; tamen, ut, si qua esse potest, dubitatio eximatur, aliquot, quæ mihi nunc in mentem veniunt, illustria ejus rei exempla subjiciam. Primæ autem in hac cogitatione occurrunt illæ omnium laudandarum artium ipsiusque adeo humanitatis parentes, Athenæ: quam, optimis studiis deditam, refertam assidue atque, ut ita dixerim, fetam eruditissimis hominibus, civitatem cui unquam insigniter adjuvare impune licuit? Non illa Miltiadem, Cimonem, Themistoclem, Aristidem, Æschinem, Demosthenem, quorum omnium summis erat usa beneficiis, in exilium pepulit? non illud probitatis, modestiæ, integritatis, sapientiæ specimen, Socratem, veneno necavit? et constituto adversus impios ac prave de rebus di-

vinis sentientes supplicio eum potissime affecit, qui unus ex omnibus ad veram Dei cognitionem proxime accesserat? Sed Romana resp., quanto ceteras omnes magnitudine virium atque imperii amplitudine superavit, tanto majorem nobis atque ampliorem hujus generis exemplorum copiam subministrat. Cujus in historiam quisquis ingreditur, is in ipso quasi vestibulo illum ipsum urbis parentem, Romulum, senatorum manibus crudelissime discerptum ac dilaniatum videt. Quod si, tam horrendi facinoris immani atrocitate spectata, intro tamen ire perrexerit; non longe progressus, obvium habebit Collatinum, ob inanem popularis suspicionis auram *) in exilium proficiscentem ea ex urbe, quam ipse magna ex parte dominatu regio liberarat. Atque ut Coriolanum tacitus prætereat, Marcum certe Camillum, haud facile dixerim militarine virtute an fide justitiaque majorem, et mirabitur et miserabitur eadem calamitate perculsum. Scipionem vero illum, de quo vere scripserat Ennius, nullam ei statuam, nullam columnam a populo Rom. erigi posse, quæ mag-

*) Non dubito, quin Muretus scripserit: *ob inanem popularis aurae suspicionem. R.*

nitudini rerum ab ipso gestarum responderet, quis est, qui, cum intellexerit, eo post tot tamque insignes victorias redactum, ut exilium sibi suapte sponte consciverit, non debilitetur ac concidat animo planeque judicet, nullam iis attingendam esse reip. partem, qui commodo ac tranquillitati suæ consultum velint? Quid jam illos turbines, illas procellas, illas tempestates civilium dissensionum commemorem? quibus non unus aut alter præclarus et salutaris reip. civis perculsus est; sed ipsi acervi, ipsa millia immortalitate dignorum hominum nefariis consceleratissimorum latronum manibus trucidata jacuerunt. O acerbum illud et vel Romani nominis hostibus miserabile spectaculum! cum passim per vias immanium gladiatorum in principes civitatis debacchabatur furor; cum, qui aliquando reip. præsidio fuerant, eis nullum in civitate præsidium reperiebatur; cum, quorum eloquentia ipsis gloriæ, aliis admirationi, reip. saluti fuerat, eorum ex illis ipsis Rostris, e quibus tam sæpe concionati erant, incisis cervicibus, capita sanguinolenta pendebant. Sed ut hæc mittamus, quibus satis dolenter deplorandis alicujus eorum, qui tunc occubuerunt, opus esset ingenio: Ciceronis casus totiusque vi-

tæ jactatio quem non, qui in juvanda patria commodum suum aut aliquod ejusmodi præmium sequatur, a reip. tractatione deterreat? Cujus enim unquam hominis vel plura vel majora merita populus Romanus habuit? At ille tamen, cui senatus togato supplicationem decreverat; quem Q. Catulus, princeps senatus, quem M. Cato, quem multi alii parentem patriæ meritissimo vocaverant; cui L. Gellius coronam civicam a rep. deberi dixerat, quid non postea calamitatum, indignitatum, acerbitatum in ea, quæ ipsius consiliis stabat, civitate perpessus est? Ipse in exilium ab homine deterrimo pulsus, direpta bona, vexata uxor, vexati liberi, domus incensa; quidquid denique meruerat Clodius, Cicero pertulit et eas ob ipsas res pertulit, quibus nulla satis ampla præmia poterant inveniri. Quocirca si sola, ut initio dixi, præmiorum exspectatione præclari viri ad virtutem et ad juvandum genus hominum adducerentur; multi sine dubio, cognitis aliorum casibus, a proposito abducerentur. Sed est profecto, Mocenice, est major quædam vis, quæ tibi ac tui similibus persuadeat, virtutem, non modo detractis omnibus præmiis, verum etiam propositis omnibus

suppliciis, esse expetendam, pulcrum esse adjuvare cives suos et omnes curas, omnes cogitationes, omnes vigilias in reip. salute defigere; nullum ejus caussa periculum, nullam invidiam, nullam dimicationem defugere; cives beneficiis affecti si quid præmiorum retulerint, non repudiandum; sin parum grati parumque memores fuerint, quid denique nos reip., non quid alii nobis debeant, cogitandum. Sæpe enim ex te audivi, cum diceres, gratulari te tibi et magnam gratiam debere omnium rerum moderatori Deo, quod ea in rep. natus esses, in qua verendum non esset, non modo ne quisquam ob virtutem in invidiam vocaretur, sed ne vel minimis in remp. beneficiis sua præmia denegarentur; sed tamen, si vixisses illis temporibus, et optionem tibi Deus tulisset, Ciceronis fortunam, ab urbe conservata exulantis, fortunæ Cæsaris, in eadem oppressa dominantis, antepositurum fuisse. Ac plane ita est, ut dicam: gratuita prorsus, non mercenaria est virtus, neque præmiorum mercedibus ad recte agendum excelso homines ingenio, sed ipsa dignitate atque honestate ducuntur; aut, si quando de aliquo præmio cogitant, de gloria deque immortalitate nominis cogitant, cujus

splendore capti et incensi omnia, quæ aspera, molesta, difficilia perpessu, impatibilia *) creduntur, vel non sentiunt vel despicatui ducunt. Neque vero M. Tullius, cum de conjuratis supplicium sumeret, non jam tum cogitatione præcipiebat eas tempestates, quibus postea vexatus est; sed animus, et a natura præclare conformatus et sapientiæ præceptis adversus omnes vel fortunæ vel hominum injurias confirmatus, multo pluris ducebat eam pulcritudinem eamque gloriam, quæ in conservanda patria esset, quam omnes acerbitates, quas ipsi postea perditorum hominum inflammata odio rabies objicere posse videretur. Hanc ipsius rationem ac sententiam fuisse, cum alia multa tum hæc, quam explicare ingredimur, oratio [2]) manifesto declarat. (T. II. p. 635. sqq.)

---

*) *Impatibilis* non barbara vox est, sed Ciceronis de fin. II, 17, ubi vide Davisium. *R.*

[2]) Ciceronis oratio quarta in Catilinam.

4.

FRANCISCO GONZAGÆ.

Non injuria dubitatum est a veteribus, Francisce Gonzaga, adolescens præstantissime, Tibullone an Propertio deferendus esset inter Latinos poetas elegiæ scribendæ principatus. Nam ut insunt in utroque permulta, quæ eos, vulgarium numero exemptos, in edito atque eminenti statuant loco; sic propriæ quædam extant et elucent in utroque virtutes, quibus uterque alterius palmam ambiguam facere videatur. Summa in Tibullo elocutionis elegantia et proprietas, summa in Propertio eruditionis poeticæ copia et varietas. In illo Romana prope omnia, in hoc pleraque transmarina. Illum nativa quædam et incorrupta Romani sermonis integritas in media urbe natum et altum esse perspicue ostendit; hunc, præter cetera, forma et character ipse dicendi in Græcorum poetarum scriptis assiduissime versatum esse demonstrat. Cumque a sapientissimis viris traditum sit, duo esse præcipua poeticæ dictionis ornamenta, τὸ σαφὲς καὶ τὸ ξενικὸν; illo Tibullus, hoc Propertius excellere videtur.

Mollior ille et delicatior, nervosior hic et accuratior. Illo magis oblectere; hunc magis, ut opinor, admirere. Illum judices simplicius scripsisse, quæ cogitaret; hunc diligentius cogitasse, quid scriberet. In illo plus naturæ, in hoc plus curæ atque industriæ fuisse perspicias. Quæ cum ita se habeant; perdifficile est decernere ac constituere, uter alteri præstet. Nam, si præcipua laus poetarum in imitatione consistit, mihi quidem videtur Tibullus varios illos fluctuantis animi motus, quibus amantes agitari solent, melius imitatus esse; sin, ut quidque ad optimum proxime accedit, ita ipsum quoque optimum judicandum est: crediderim sane, veterum illorum Græcorum ac præcipue Callimachi Propertium haud paullo similiorem fuisse, qua etiam fiducia ipse se Romanum Callimachum vocare ausus est. Sed hæc utut sunt, neque nostrum est neque cujusquam hominis prudentis et considerati, qua de re veteres illi, quorum fuit et doctrina major et judicium acrius, non liquere pronunciarunt, de ea certi quidquam constituere et litem secundum alterutrum dare. Satius fuerit utrumque studiose ac diligenter evolvere, utriusque virtutes accurate perpendere, u-

trumque sibi ad imitandum proponere, si quando forte nos ad tentandum idem poematis genus aut voluntas adducet, aut naturæ impetus feret. Quæ ego omnia, Francisce Gonzaga, quantum quidem in me fuit, summo studio adolescens factitavi, non enim facile concesserim multis, qui hos poetas aut sæpius aut accuratius legerint aut vero plus operæ posuerint in eorum virtutibus imitando exprimendis. Ex quo autem in me juvenilis illa, qua studia poetica foventur, alacritas deferbuit, animumque sibi meum graviorum et hac ætate digniorum artium tractatio vendicavit; temperare mihi tamen non possum, quin sæpe eos in manibus habeam horisque subsecivis graviorum studiorum asperitatem hoc quasi condimento amœnitatis mitigem ac molliam. Quin etiam, ut non occupationes tantum meæ, verum remissiones quoque animi afferant aliquid utilitatis hominibus, confero studium non mediocre ad libros eorum perpurgandos et ad locos, si quos mihi forte intelligere videor, qui non ita sint omnibus pervii, explicandos. Tale igitur quiddam his diebus in Propertio præstiti et, cum admirabili desiderio tenerer insinuandi me aliqua in amicitiam tuam,

iter mihi ad eam præmunire hoc munusculo volui. Ut autem a te cognosci cuperem, ne vivam, si me aut divitiæ, quibus abundas, aut generis tui claritas aut quidquam denique, præter maximas tuas et jam nunc omnium sermone celebratissimas virtutes, incitavit. Nam opulentorum, qui honesta studia spernant, non modo non ambire ac persequi, sed aspernari etiam ac refugere amicitias soleo, non semel expertus, nihil esse ejusmodi hominibus φορτικώτερον; generis autem nobilitas in iis demum habet aliquid gloriandum, qui faciunt id, quod tu, hoc est, in iis, qui omni ope moliuntur efficere, ut ne minus ipsi splendoris posteris suis tradidisse, quam a majoribus accepisse, videantur. Itaque colunt te quidem homines et observant ut magni illius Ferdinandi Gonzagæ, sapientissimi, fortissimi, fortunatissimi imperatoris, filium; sed multo te, mihi crede, impensius colunt, quod eam te viam ingressum aut potius in ea jam longe progressum vident, in qua si, ut spes minime dubia est, perstiteris, non ille apud posteros tot victoriis, tot opimis spoliis, tot tropæis, quam te filio, clarior sit futurus. Sed illius quidem res gestæ cum aliorum monumentis celebrabuntur, tum

præcipue scriptis Antonii Possevini, familiaris tui, eruditissimi hominis et ad conscribendam historiam facti, tradentur memoriæ hominum sempiternæ; tuas autem hoc loco pluribus persequi nolo, tum, ne modum epistolæ excedam, tum, quod mihi veniunt in mentem Euripidis [3]) versus:

Αἰνούμενοι γὰρ οἱ 'γαθοὶ τρόπον τινα
Μισοῦσι τοὺς αἰνοῦντας, ἐὰν αἰνῶσ' ἄγαν.

Id tantum te orabo, ut, cum a philosophiæ studiis, in quibus te quotidie Bernardinus Tomitanus, singulare Patavini gymnasii decus, exercet, relaxare animum voles, Propertianæ lectioni temporis aliquid tribuere ne graveris: in qua si comitem tibi, ut facturum auguror, Hippolytum Capilupum, episcopum Fanensem, incredibili et virtute et doctrina hominem, assumpseris, habebis, qui tibi possit ea, quæ a me vel omissa vel non satis intellecta sunt, unus optime omnium interpretari. Vale. Patavii. Kalend. Sext. MDLVIII. (T. II. p. 903. sqq.)

---

[3]) Iphig. Aul. 979. sq.

5.

JACOBO SURIANO.

Quidnam esse caussæ dicemus, Jacobe Suriane, cur, cum omnium voluntas, ipsa duce atque impellente natura, dirigatur ad bonum, tam pauci tamen ex hominibus ea, quæ vere bona sunt, consequantur? Tibi quidem in primis facile id ad explicandum fuerit, qui cum ceterarum artium scientia perpolitus es, tum in philosophiæ studio ita excellis, ut cetera quidem tibi communia cum multis, hujus tua quodam modo propria possessio videatur. Sed tamen, quia nos quoque neque unquam alieni a philosophia fuimus et nunc maxime, vel voluntate nostra vel rebus ita ferentibus, philosophamur, quæ nobis hac de re cogitantibus veniebant in mentem, ea breviter hoc loco et strictim aperiemus. Quoniam igitur, quæ naturalia sunt, in toto genere sunt, et hæc boni appetitio naturalis est; fit, nullius ut hominis ita sit depravatus animus, quin vel ad id, quod bonum est, vel ad id, quod ipse bonum putat, consilia cogitationesque omnes dirigat suas. Quibus autem impediuntur plerique a magnarum præclararumque rerum adeptione, ea qua-

tuor fere esse animadverto. Alii enim judicio labuntur, idque dupliciter: ut aut, pravis opinionibus impediti, prætermissis rebus vere bonis, inanes quasdam minusque fructuosas amplexentur aut cum recte statuerint, quid sequi debeant, aliis tamen id, quam quibus oportet, quærere insistant viis; alii constantiam perseverantiamque non retinent, sed, cum et ad ea, quæ bona sunt, initio animum adjecerint et eas ingressi sint vias, quæ, quo ipsi tendunt, ferant, postea tamen, vel difficultate rerum deterriti vel sua levitate distracti, convertuntur alio et vel ignaviæ sese dant vel certe urgere id, quod principio sibi proposuerant, desinunt; alii denique, cum et vere judicent et satis constanter in eo, quod instituere, pertendant, virium tamen imbecillitate et inopia consequi ea, quæ volunt, non queunt. Harum omnium rerum graviora exempla ex omnibus vitæ partibus sumere est; sed ego nunc illud exponam, quod me hoc tempore in hanc cogitationem deduxit: ut in eo explicando ad id, quod mihi proprie propositum est, mea paullatim delabatur oratio. Cum enim mecum, Suriane, in animo reputo, qui fiat, ut hac tempestate tam pauci sint, in quorum aut sermone aut

scriptis liceat imaginem aliquam antiquæ illius Romanæ orationis agnoscere; reperio, huic quoque malo eas, quas ante dixi, subesse caussas. Primum ita agresti aliquot ingenio reperias, ut, quæ in facienda excolendaque oratione sumitur, omnem perire operam putent; alios, qui, quamvis in ornate loquendi ratione studium ponendum non negent, non in Latina id tamen Græcave lingua, sed in ea, qua vulgo utimur, fieri censeant oportere. Atque illos quidem merito possit quilibet ut amentes aliquos stupidosque contemnere; horum vero perversa opinio ita jam per omnem Italiam pervagata quasique proseminata est, ut innumeros præclaro juvenes ingenio a studio earum linguarum, quibus omnis humanitas, omnis doctrina elegans, omnis antiquitatis memoria continetur, abduxerit, periculumque porro sit, ne, si hoc malum radices agat, quæ semper propria Italorum laus fuit, ut soli ex omnibus Latina oratione perite ac scienter uterentur, eam qui sustineant, non multi in Italia reperiantur. Alterum vitium est, quo transalpini multi (fatendum enim est) laboramus: quod, cum in Latini sermonis elegantia excellere pulcrum putemus, non tamen fere

callemus, quo ad eam itinere contendere oporteat. Itaque de nostris pauciores hactenus *), quam vellem, extiterunt, qui se ad Ciceronis, Terentii, Cæsaris imitationem componerent. Pervolutabant sine ullo discrimine omnes omnium scriptorum libros et ex omnium commistione varium quoddam et multiforme pro suo quisque ingenio dicendi genus effingebant pulcrique sibi ac beati videbantur, si eam consequerentur facultatem, ut de rebus propositis verba fundere animique sui sensus qualicunque orationis genere ad alios perferre possent. Ergo in Gallia Germaniaque, qui celeriter et expedite Latine loquerentur, (si hoc modo est Latine loqui) innumeros; qui bene ac diserte, vix unum aut alterum haud ita pridem reperire potuisses. Nam illud quoque, quod tertio loco posui, nostrum non paucis impedimento est. Semel rectam viam ingressi, vel relanguescimus vel, mutabilitate quadam, minimis plerumque momentis ab ea deducimur. Indecorum esset, de me ipso prædicare me;

---

*) Hactenus de loco vel re dicitur, non de tempore. Vide Cellarium cur. poster. p. 362. *R.*

sed hoc sine ulla vanitate affirmare possum, quo minus aliquam loquendi scribendique facultatem consequerer, horum mihi trium nihil obstitisse: semper Latini sermonis puritatem magnum quoddam et præclarum bonum esse duxi; semper eam ex illorum, quos supra nominavi, eisque finitimorum scriptis, velut e purissimis fontibus, hauriendam sum ratus; neque me vel debilitavit laboris metus, vel a suscepto studio ingenii mobilitas avocavit. Vires mihi, ne id, ad quod toto pectore ferebar, consequerer, defuerunt. Quod potui, in eo me continui, ut illorum, qui hac laude floruerant, libros diligenter evolverem: quo virtutes illorum aliqua ex parte, si minus exprimere imitando, at certe intelligendo consequi et commonstrare olim adolescentibus meliori natis ingenio possem. Ac, quoniam Ciceronem summo tot ætatum consensu primas sine controversia tenere, ab ipso autem Cicerone Terentium optimum Latinitatis auctorem nominari videbam, incredibile studium in ejus poetæ fabulis collocavi, ut etiam, crebro repetita lectione, ad verbum ediscerem. Nuper igitur, cum eas Paulus Manutius, vir eruditissimus et in hac Latine loquendi facultate omnium judicio

singularis, denuo typis suis descriptas emittere pararet; egit mecum pro familiaritate nostra, ut eas accurate recognoscerem adhibitisque veteribus libris judicioque etiam meo perpurgarem ab iis mendis, quibus illas aliorum quorundam negligentia, inscitia, audacia contaminasset. Feci libens: tum ut obtemperarem auctoritati hominis de me optime meriti; tum ut aliquid navarem assidue, quo studiosorum labor minueretur. Non auderem hoc dicere, nisi mihi conscius essem, vera loqui. Tantum effeci, quantum si alius post me quispiam effecerit, erit, cur sibi serio, qui hujus poetæ studiosi sunt, gratulentur. Hunc meum laborem ad te potissimum, Jacobe Suriane, mitto tibique dedico, tum eximia tua præstantique virtute ac eruditione commotus, tum quoniam, ex quo in hac urbe [4]) veterum scripta interpretari, constituto mihi publice stipendio, cœpi, tota me vestra domus admirabili quodam amoris ardore complexa est. Erit autem hoc munus tibi fortasse minus utile, qui, jam dudum in philosophiæ penetralia receptus, non ita sæpe

---

[4]) Venetiis.

demittis animum ad hæc levioris operæ studia; Hermolao quidem et Georgio fratribus tuis, modestissimis studiosissimisque adolescentibus, non inutile fore confido. Vale. (T. II. p. 651. sqq.)

6.

HIPPOLYTO ESTENSI.

Magnopere peccare mihi viderer, Hippolyte, cardinalis illustrissime, si otium illud, quod et plurimum et honestissimum tua mihi benignitate conceditur, alia ulla re, quam litterarum et earum artium, quibus te insigniter oblectari video, assidua tractatione consumerem. Nam cum ea te præcipue caussa commoverit, ut aditum mihi ad familiaritatem tuam ultro patefaciendum putaris, quod ad te de mea erga illas incredibili voluntate, meis fortasse scriptis et amicis de me summorum hominum concitata sermonibus, fama pervenerat; quis me ferendum putet, nisi quam de me opinionem incognito adhuc et absente conceperas, eam præsens ipse omni studio omnique corporis et animi contentione confirmem? Ita igitur facio, quarum artium singularis pulcritudo mentem meam,

usque a puero, admirabili quodam sui desiderio incenderat, eas nunc demum beneficio tuo aliis omnibus curis solutus, magno et alacri animo persequor; neque sane committo, ut, qui me tibi tanquam hominem et non ineruditum et eruditionis ac doctrinæ sitientissimum commendarunt, cum in illo priore indulserint amori erga me suo, in hoc etiam altero eidem obsecuti ac non potius id, quod exploratum haberent, vere apud te testati esse videantur. Quod cum facio, primum, quo nihil dulcius est, nihil optabilius, naturæ meæ propensionem sequor. Vere enim hoc tibi affirmare possum: si quis mihi Deus omnes opes, omnia commoda, omnem potentiam proponat, ea lege ac conditione, ut semel deponam hæc studia et has qualescunque litterulas, altrices adolescentiæ meæ, fidissimas meorum omnium temporum comites, deseram; nunquam id faciam neque quidquam tanti esse ducam, quod mereri velim, ut a suavissimo earum amplexu et contubernio abducar. Quare, ut dixi, cum in eas toto pectore incumbo, naturæ meæ pareo idque facio, quod si facere vetarer, vitalem mihi esse vitam non putarem. Deinde, quo mihi nihil prius ac potius neque est

neque esse debet, voluntati tuæ morem gero. Sæpe enim mihi, quæ tua est humanitas, affirmasti, nullum tibi a me genus obsequii præstari posse jucundius, quam si omne tempus arbitratu meo ponerem in litteris et aliquid assidue, quantum in me esset, excuderem, quod et mihi ornamento et aliis usui et tibi oblectationi esse posset. Neque vero me, ut id faciam, oratione tantum cohortaris, verum etiam exemplo. Quid enim facere nos oportet, quicunque tuis opibus non aliam ob caussam fovemur, sustentamur, ornamur, quam ut, in his studiis omni cogitatione defixa, dies noctesque exerceamur: cum te, te, inquam, ipsum, quem moderatrix humanarum rerum providentia in altissimo dignitatis gradu collocatum, perpetua gravissimorum munerum procuratione districtum teneri voluit, inter tot, tam graves, tam multiplices curas, tantopere ad tranquillitatem et salutem publicam pertinentes, quotidie tamen aliquid temporis harum artium tractationi tribuere videamus? Nimirum et unusquisque nostrum naturæ suæ, ut ait poeta quidam, semina sequitur et, quibuscum diu ac familiariter vixit, eorum mores et instituta vivendi facile ac libenter imitatur. Te vero cum om-

nis honestatis ac dignitatis amantissimum, omnium, quæ ad comparandam veram ac solidam gloriam pertinent, appetentissimum natura genuisset, consecuta deinde Francisci Valesii, Galliarum regis optimi ac maximi, intima illa, qua tot annos usus es, consuetudo magis etiam incitavit ad easdem illas vias, in quas ipsa te natura deduxerat, animosius et constantius persequendas. Ille homines eruditos ad se ex omnibus orbis terrarum partibus, amplissima eorum industriæ præmia statuens, convocabat. Idem illud exemplum jam dudum Italia te maxima cum tua laude renovantem intuetur. Ad regalem illius mensam non ullum acroama aut libentius aut sæpius, quam vox alicujus eruditi hominis, audiebatur. Epulæ quoque tuæ quotidie nulla re magis, quam gravissimis et honestissimis virorum doctrina præstantium sermonibus, condiuntur. Ille igitur ad ceteras suas laudes eam addidit, qua nulla, meo quidem judicio, major est, nulla præclarior, ut communi omnium populorum consensu litterarum pater nominaretur. Idem illud cognomen tibi apud posteros tributum iri, cuivis perfacile est, qui tuam erga homines liberalium artium scientia excultos munificam pla-

neque regiam voluntatem cognoverit, augurari. Nos interea, qui per te hoc otio fruimur, omnem industriam eo conferre oportet, ut, quacunque ratione possumus, heroicas ac prope divinas virtutes tuas omni genere monimentorum ad immortalem posteritatis memoriam consecremus. Non quod rerum a te gestarum gloria nostro testimonio indigeat, sed quod alia nobis via nulla relinquitur, qua ingrati animi notam effugere valeamus. Igitur alii quidem, quibus major doctrinæ copia est, alia tibi graviora et majoris operæ inscribent. Ego autem, qui nondum eam facultatem consecutus sum, ut a me quidquam egregium exspectari debeat, scribam tamen, qualiacunque potero, et hisce parvis ac tenuibus munusculis testabor hominibus magnitudinem observantiæ erga te meæ. Illud quidem certe omni ope conabor efficere, ut scripta mea, si nullam aliam ob caussam in pretio sint, utilitate tamen tueantur ipsa se et hoc saltem nomine a studiosis hominibus non negligantur. Quod et alias feci et in iis maxime, quos nuper apud te scripsi, variarum lectionum libris. Primum enim cum in præstantissimis utriusque linguæ scriptoribus multa, vel temporum vel hominum cul-

pa, corrupte et depravate legantur; eaque res vel non animadversa errorem vel animadversa molestiam et difficultatem legentibus objicere soleat: ejus incommodi ut pars aliqua per me tolleretur, operam dedi. Deinde, cum et illud constet, veteres Latinos summo studio esse in Græcorum imitatione versatos, et eorum locorum, quos illi ab his acceptos in usum suum transtulerunt, diligens et accurata notatio magnam his temporibus utilitatem habere credatur; hujus quoque generis inspergenda nonnulla esse duxi. Narratiunculas etiam aliquot admiscui quarundam historiarum, quæ neque contritæ ac communes essent neque fore injucundæ cognitu viderentur. Ubi autem ita res tulit, ut ab iis, qui vel ætate nostra vel etiam superioribus temporibus in hoc ipso curriculo industriam suam exercuerant, dissentirem; feci id, ut et natura et consuetudo mea fert, libere, sed ea tamen moderatione servata, ut, imminutam esse a me dignitatem suam, nemo conqueri possit, nisi qui tantum sibi tribuat, ut errare se posse non putet. Quod neque cuiquam unquam contigit, et majus est, quam ut convenire in humanam fragilitatem queat. Sed nos quid fecerimus, ipsa res in-

dicabit. Testatum quidem omnibus esse volumus, nihil aliud nobis propositum fuisse, quam ut sine cujusquam offensione auxilii aliquid attulisse huic studiorum generi diceremur. A te autem, Hippolyte, principum decus, etiam atque etiam petimus, ut, qua nos humanitate in familiarium tuorum numerum recipere dignatus es, eadem hos labores nostros, qui nulla re magis, quam tui nominis auctoritate, nixi, in publicum prodeunt, tibi accipiendos putes neque tam, quid amplitudini tuæ conveniat, quam quid præstari a nobis possit, expendas. Nam et hæc ipsa novis in dies accessionibus crescent, et alia suo tempore, quæ tibi gratiora fore confidimus, proferentur. (T. II. p. 3. sqq.)

7.

ADRIANO TURNEBO.

Cum ex Italia octavo post anno in Galliam mihi esse redeundum viderem, judicavi fore, ut mihi vitio verteretur, si ex regione copiosissima et bonis omnibus abundantissima, in qua tot annos versatus essem, redirem ad meos, inanis aliqua re exquisita et visenda, qua possem ἀντιφιλοφρονεῖν eos, qui,

tam longo intervallo, salvum venisse, ut fit, gratularentur. Quanquam igitur toto peregrinationis meæ tempore studiosissime feceram, ut veteres bibliothecas, quæ illic plurimæ ac pulcerrimæ sunt, excuterem, bellissimum quodque, quod suo tempore ad usum hominum depromerem, conditurus; tamen ultimis illis diebus, quibus Romæ fui, majori etiam studio ad eam rem incubui, insita et usitata hominibus consuetudine ardentiori affectu tractandi atque amplectendi ea, quibus se paullo post carituros vident. Sæpe autem audiveram commendari ab hominibus eruditis volumen quoddam perantiquum Philippicarum M. Tullii, quod asservaretur in bibliotheca Vaticana, non in majore quidem *illa* et augustiore, quæ pontificum beneficio quotidie fere statis horis patere ad communem studiosorum omnium utilitatem consuevit, sed in abdita quadam et non ita omnibus pervia, quæ a sacerdotibus divi Petri superioribus annis concinnata, postea sive negligentia hominum sive fraude exhausta prope jam et exinanita esset. Sed anxium me ac sollicitum habebat, quod, cum antea multa per me, multa per amicos expertus essem, ut eum librum inspicere eoque tri-

duum aut quatriduum arbitratu meo uti possem, nunquam successerat, semperque casus aliquis, cum jam jamque id, quod optabam, consecuturus viderer, conatus omnes meos eluserat. Statui tamen, antequam ab incepto desisterem, semel etiam experienda omnia esse, et, quasi munitam aliquam arcem diu frustra obsedissem, prius quam re infecta discederem, omnibus simul machinis, omnibus operibus ad murum admotis, tentandam irruptionem. Quid quæris, puncto temporis obtigit, quod totum prope biennium nequidquam optaveram. Non modo enim mihi eximium illum librum inspicere licuit, quod ego ipsum posuissem in magni beneficii loco; sed etiam permissum, ut eum mecum auferrem domique haberem, data prius fide, eum, quod longissimum esset, ante septimum diem redditum ac restitutum iri. Tum vero, tanquam longo tempore collectam sitim explere cupiens, ita eum avide pervolutare et cum iis, qui ab eruditissimo ac diligentissimo viro, Hieronymo Ferrario, emendati erant, conferre cœpi, ut me, quanquam graviter ægrotare cœperam, non valetudinis ratio, non cibi potionisve necessitas, non ille ipse omnium domitor (ut eum poetæ Græci vo-

cant) a tam dulci occupatione posset somnus abducere. Præclare autem mihi constitit operæ meæ fructus: non enim facile crediderit quisquam, quam multa in his orationibus mutila, quam multa temere addita, quam multa corrupta ac depravata legerentur in omnibus aliis libris, quæ hujus ope expleta, refecta, sanata et integritati suæ restituta sunt. Librum autem ipsum credo equidem ante hos septingentos annos exaratum esse. Quod et ipsa litterarum conformatio ostendit plerisque locis gemina ei, quæ in pandectis Florentinis et in Terentio Petri Bembi visitur; et scribendi ratio, quam ὀρθογραφίαν vocant, eadem plane, quæ in iis, quos modo nominavi, libris et præterea in antiquissimo illo epistolarum Ciceronis, cujus exemplum abhinc triennium divulgavit P. Victorius. Quam quidem cum ex aliqua parte exprimendam curaverim, non tamen sum ausus perpetuo id facere, ne nimia illa novitas (si quidem nova dicimus etiam ea, quæ, cum vetera sint, diu ab oculis et ab usu hominum abfuerunt) lectoribus et moram objiceret et molestiam pareret. Ut taceam, quod quædam in eis libris inesse judico, errore potius et vitio illorum temporum, quam ratione et

auctoritate superiorum recepta. Cujus generis sunt *emptus*, *sumptus* et similia per litteram *p*. In quo ita immoderata fuit ætas illa, ut *solempnia* et *sompnum* et *temptare* plerique omnes tum scriberent. Sed et illud ex eodem fonte fluxisse puto, quod litteras multas inter se commutabant: cum *apsum* et *optineo* contraque *scribtura* et *obtare* sæpe in eorum libris legatur. In eundem numerum incluserim *avieris* pro *abieris* et *bolumina* pro *volumina* ejusdemque generis innumera. Nam illud quale esse dicam, nescio, quod *lathrones* et *lathrocinia* prope semper scribebat is, cujus manu ille Philippicarum liber scriptus est. Ne illa quidem exprimenda duxi, *adficere*, *adponere*, *conligere*, *conlega*, *inlustris* et talia aut *æcum*, *relicuum*, *locuntur*, *cotidie*, quæ tamen non ejusdem generis, cujus illa, esse duco, aut illa, *immemoriam* pro *in memoriam*, *summast* pro *summa est* et similia, etsi hæc quidem non plane aspernanda censeo. At hæc leviora sunt. Illud majoris momenti, quod locos amplius trecentos, in omnibus aliis libris depravatos, a nobis emendatos videbit, quisquis hanc editionem cum aliis conferre voluerit. Tibi autem, Adriane Turnebe, vir optime et doctissime,

hunc laborem meum inscribere quasique consecrare placuit, tum ut extaret monimentum aliquod veteris amicitiæ nostræ, tum ut liber ipse hoc nomine studiosis omnibus gratior ac commendatior foret. Et sane sive quærendus erat amicus de me bene meritus, cui hoc munusculum daretur: neminem ordinis nostri videbam, cui plus deberem; sive deligendus judex, qui de his rebus existimare unus omnium optime posset: nullum reperire poteram, cui justius id deferretur, quam tibi. Non enim aut obscurum aut ambiguum est inter omnes, qui hodie litteras tractant, ad quem ex hominibus nostris primæ sine controversia deferantur. Vale meque, ut facis, amare perge. Lutetiæ. Id. Mart. Anno MDLXII. (T. II. p. 975. sqq.)

8.

AUDITORIBUS SUIS.

Cum hunc [5]) Aristotelis librum vobis explicaturus essem, multis de caussis mihi fa-

---

[5]) quintum ethicorum.

ciendum putavi, ut eum prius Latine a me conversum ederem. Primum, quoniam, etsi in ceteris libris explicandis conatus eram efficere, ut ne ii quidem, qui Græcarum litterarum rudes sunt, aditum sibi ad me audiendum peregrinitate sermonis occlusum esse quererentur, non obscuris tamen multorum sermonibus aures meæ quotidie verberabantur conquerentium, crebro illo vocum Græcarum interjectu retardari intelligentiam suam, planiora sibi multo et expeditiora omnia fore, si Latine dicerentur. Horum igitur studio aliquid tribuendum esse duxi. Deinde submolestum ipsi mihi nonnunquam erat (verum ut fatear) tantum quotidie operæ ac temporis in reddendis singulis vocibus ponere: ut mihi quoque satius videretur semel illo labore defungi. Nam cum singulæ disputationes nostræ in unius horæ curriculum concludantur, ex eoque ipso aliquid sæpe multis occasionibus delibetur ac datrahatur, adhibenda parcimonia est, videndumque omni studio, ut id saltem, quod datur, quam possumus optime et utilissime collocetur. Jam e tam brevi tempore non multum potest tractandis rebus relinqui, si aliquid ex eo singula verba decerpant. Præcipue autem hic liber

propter mirificam quandam rerum ac sententiarum subtilitatem postulare quodammodo videbatur, ut, quo liberiores animi nostri totos se ad eas penitus cognoscendas darent, illa altera pars laboris et vobis et mihi demeretur. Fuere et aliæ hujus mei consilii caussæ, quas nihil necesse habeo pluribus persequi. Dedi autem operam, quantum quidem in me fuit, ut Aristotelis non sententiam modo exprimerem, sed genus ipsum dicendi, quoad liceret, imitarer. Nam cum suo quisque modo et loquatur et scribat, aliosque angusta, pressa, concisa, alios ampla, copiosa, redundans delectet oratio; non satis probo consilium eorum, qui, cum Aristoteles siccitatem quandam tenuitatemque dicendi, contra Cicero copiam et ubertatem adamaverit, neque quidquam tam dissimile sit, quam eorum inter se dicendi genus, Aristotelem tamen interpretantes, quia se, quam possunt, Ciceronis simillimos esse cupiunt, quæ ab illo et breviter et subobscure dicta sunt, ea hujus more dilatant atque diducunt. Sed suum cuique, ut dicitur. Ego an, quod volui, assecutus sim, nescio aut potius, id non assecutum esse me, scio: certe quidem, quod in hoc genere optimum est, id me secutum

esse ac propositum habuisse confido. Neque damno industriam eorum, qui aut ante me aut post me (si quidem jam duodecim anni sunt, cum hujus libri interpretatio mea primum edita est) in his rebus Latine tractandis elaborarunt. Quorum etiam quidam auxilio ad eam rem meo usos esse se, non diffitentur. Neque tantum, ut ille dixit, posterior dies prioris discipulus est, sed etiam magister. Multa aliter olim accipiebam, aliter hodie accipio. Græcos etiam libros multo pluribus locis depravatos esse video, quam tunc arbitrabar. Itaque necesse est, multa longe secus in eorum interpretationibus, quam in mea, legi. De quibus non intelligentes modo, sed etiam eos, qui sibi tales videntur, quorum omnis ætas magnam copiam extulit, judicaturos esse prospicio. Horum ego neque alteros rejicio neque alteros extimesco: est ejusdem ingenii et eruditorum admonitiones amare et indoctorum maledicta contemnere. Ubi et cur a ceteris dissenserim, vos quidem quotidie ex me ipso, ceteri autem ex commentario, quem, cum primum licebit, edituri sumus, intelligent. Romæ. Kal. Mart. Anno MDLXV. (T. III. p. 323. sq.)

9.

HIERONYMO OTTOBONO.

Semper maximi feci Senecam semperque de eo, ut de scriptore non tantum, quod omnes fatentur, sapientissimo, sed etiam, quod fatui negant, disertissimo, judicavi. Itaque multum operæ in libris illius posui eosque sæpe cum cura pervolutavi neque me, quantum eis legendis profecerim, pœnitet. Te quoque, ut scis, prædicatione mea primus impuli, ut eum cognoscere cuperes: in quo cum mihi paruisses, sensisti, eum tibi et ad orationis cultum ac copiam et multo magis ad tranquillitatem animi et ad despicienda, quæcunque immerentibus acerba eveniunt, mirabiliter profuisse. Cum igitur explicare statuissem librum ipsius de providentia, cumque a me diligenter emendatum seorsum a ceteris edi placuisset, ut commode in manibus haberi posset ab iis, qui me audire tanti putabunt, volui in ipso ejus quasi limine extare testimonium amoris erga te mei, orti ex tuo erga optimas disciplinas admirabili studio, placidissimis moribus, integritate vitæ etiam optimis temporibus prædicanda. Nunc a te peto,

mea quidem caussa, ut hoc munusculum libenter accipias; tua vero, ut institutam vivendi rationem constanter persequare, ne, si secus evenerit, aut ego, qui nemini adulari soleo, mei dissimilis fuisse, aut tu a te ipso descivisse videaris. Vale. Romæ. XV. Kal. Jan. MDLXXV. (T. IV. p. 597.)

10.

GEORGIO GOZZIO.

Etsi prudentia e libris hauriri non potest, Georgi; dubium tamen non est, quin tractatio ac pervolutatio certi cujusdam generis librorum plurimum momenti habeat ad prudentiam comparandam. Tales autem sunt cum alii tum ii præcipue, quibus aut historia, perite et intelligenter explicata, aut præcepta ad informandam vitam utilia continentur. Jam utroque in genere apud Græcos quidem duo mihi videntur excelluisse, Xenophon et Plutarchus; e Latinis autem, (nimium fortasse mihi sumo, qui tanta de re judicare audeam; sed ut reprehendendus essem, si quasi judex

aut arbiter statuerem: ita licere arbitror, tanquam uni e multis, quid sentiam, dicere) ex omni igitur Latinorum scriptorum copia longe mihi hac laude supra ceteros Cornelius Tacitus excellere videtur. Quare iis, qui litteras ita tractare cupiunt, non ut a vitæ muneribus feriati abditarum rerum et vulgi captum superantium meditatione animum pascant, sed ut in hominum consuetudine et in reipubl. administratione versantes et privatim et publice ceteris prosint; vobisque præsertim, qui ea in republ. 6) nati estis, quæ tota vestro, id est, nobilium consilio atque auctoritate regitur, ejusmodi scriptores, præter pauca quædam Plutarchi, quæ ad mathematicas disciplinas aut ad physiologiam pertinent, totos diligentissime cognoscendos et in manibus habendos puto. Platonis autem et Aristotelis non omnia, sed utriusque ea modo, quæ ad conformandos mores et institutionem reipublicæ et ad eloquentiam pertinent. Hoc meo consilio et alii olim no-

---

6) Ragusina.

biles adolescentes usi sunt, quorum etiam nonnulli hodie magni ac clari in civitatibus suis viri uberes se ex eo fructus percipere fatentur, et tu cum maxime uteris, qui horas tibi quotidie aliquot sumis, quas mecum in accurata talium scriptorum lectione consumas. Hoc igitur studio tuo adductus simulque impulsus amicitia ac familiaritate nostra, quæ multis abhinc annis instituta ita jam crevit, vix ut quisquam sibi ipse carior sit, quam uterque nostrum est alteri, do dicoque tibi commentarium in libros Aristotelis de arte dicendi, nuper a me, ut commodis auditorum meorum consulerem, Latino sermone, ut potui, expressos. Cur eum laborem post tot alios susceperim, neque tibi ignotum est, et alii suo loco ac tempore sine ulla in quenquam contumelia intelligent. Liber quidem secundus ejusmodi est, ut, si singuli libri cum singulis conferantur, vix ullum reperiri posse opiner, qui plus ad prudentiam conferat. Tibi autem certo scio munusculum hoc gratissimum fore, tum suapte vi, tum quod ab homine tui amantissimo proficiscitur. Ac præter ceteras voluptates, quas eo relegendo capies, illa, ut spero, non minima futura est, quod, quoties eam partem inspicies, in qua

summus philosophus, quæ opulentos ac nobiles vitia comitari soleant, tradit, te, qui utraque re non multos, ne quid gravius dicam, in civitate tua superiores habes, omnium tamen judicio ab eis omnibus vitiis longissime abesse cognosces. Mirificam enim etiam erga infimos comitatem ac facilitatem perpetuo retinens, ita te geris, ut nobilitatem quidem pro incitamento, opes autem pro instrumento exercendæ virtutis a rerum omnium præpotenti Deo accepisse videaris. Vale. Romæ. Id. Febr. MDLXXVII. (T. III. p. 733. sq.)

11.

M. ANTONIO FRATRIS F.

Utinam tibi eveniant, fili, quæ me adduxerunt, ut te statim post obitum patris tui, fratris mihi longe carissimi, ad me huc adduci et in sinu ac complexu meo educari voluerim. Volui autem illud præcipue, ut, quando florentissimum regnum, in quo uterque nati sumus, Deo justas pœnas eorum, quæ a nobis peccata sunt, exigente, sævis jam pridem tempestatibus agitatur, tu in hanc Christianæ

religionis metropolin, tanquam in tutissimum portum, subductus, vera pietate adhuc tener imbuare et iis moribus assuefias, qui Christianum hominem decent. Cupio equidem, et alia tibi contingere, quibus vita et tranquillior et honoratior redditur: sed id, quod dixi, primum mihi ac præcipuum votum est; cetera sunt quædam quasi appendices et accessiones. Ut igitur voti compos fiam, debeo quidem id quotidianis precibus, ut facio, a Deo petere; neque tamen interea cessare, sed omnia studiose facere ac procurare, quibus te meliorem et virtutis amantiorem posse fieri putem. Ea me caussa impulit, ut præcepta quædam ad formandos mores pertinentia versibus, quam potui maxime, ad ætatis tuæ captum accommodatis concluserim, quæ legens et in primis litterarum rudimentis exerceare et paullatim discas, quæ tibi in omni vita servanda sint. Accipe hoc primum a me munusculum, fili, et, ut eo te dignum præstes, pro virium tuarum modulo jam nunc operam dato. Romæ. Kal. Januar. MDLXXVIII. (T. I p. 805. sq.)

12.

Biennium jam est, fili, cum tibi, prima elementa Latinæ linguæ percepturo, libellum confeci, præcepta quædam ad vitam utilia versibus continentem, in quo primis illis grammaticorum exercitationibus defungereris. Quod cum utrique nostrum, præpotentis Dei beneficio, non prorsus infeliciter cesserit; idem in Græca lingua experiri volo, sine qua, sæpe audis ex me, Latinam mancam ac mutilam esse, nec satis uberes ex ea fructus percipi posse. Cum igitur pridie Kal. Januar., qui dies tibi natalis est, ingressurus sis, cum Deo propitio ac benevolente, in annum ætatis tuæ decimum; egoque te eo ipso die Græcis litteris initiare constituerim: concinnavi tibi interea hunc alterum libellum Græce loquentem, qui tibi pro natali munusculo erit. Magnum tibi hæc qualiacunque scripta mea pudorem incutient, fili, nisi omni ope nitaris, ut meæ de te exspectationi respondeas. Scient homines, nihil tibi a me defuisse. At mihi puero cum alia multa tum præceptores defuerunt. Vere enim hoc affirmare possum, post annum ætatis meæ duodecimum nullo me ad ullam artem, neque privatim neque

publice, præceptore usum esse. Quanquam enim Pictavii, quo me parentes ad excolendum ingenium miserant, ibam interdum ad eos, qui jus civile profitebantur, perraro tamen id faciebam, neque tam, ut quidquam ex eis discerem, quam ut meis animum explerem, qui me ei studio addixerant. Eveniebat id mihi indomita quadam perversitate ac pervicacia ingenii, ut nullum doctorem triduum ferre possem. Cujus improbitatis valde me postea ac diu pœnituit pœnitetque. At tibi, me vivo, neque dux, hortator, monitor deerit, et, quæ præterea requiruntur, abunde, si Deus volet, suppetent omnia. Vide modo tu, ne, cum aliud nihil desit, ipse olim tibi defuisse dicaris. Romæ. Idibus Nov. MDLXXX. (T. I. p. 823. sq.)

13.

PAULO SACRATO.

Ex omnibus veterum scriptorum monumentis, Paule Sacrate, nulla pejus ab hominibus imperitis ac temerariis flagitiosiusque tractata sunt, quam ea, quibus jus civile populi Ro-

mani continebatur. Nam cum extitisset antiquitus magna quædam vis hominum eruditorum, qui leges, senatus consulta, plebiscita, edicta magistratuum et urbana et provincialia tum copiosis et uberibus tum mundissimo ac nitidissimo orationis genere scriptis commentariis illustrassent; jamque immensi operis videretur, eorum omnium scripta pervolvere; arduum etiam et difficile in crebris, ut fit, eorum dissensionibus, quid optimum ac verissimum esset, judicare: ei malo mederi cupiens imperator Justinianus negotium Triboniano et aliquot aliis dedit, ut ex eorum scriptis ea tantum excerperent, quæ utilia essent quæque in judiciis obtinerent: quæ cum in unum corpus, resectis ceteris, ordine digessissent, sola tererentur studiosorum manibus eisque laborem minuerent ac levarent. At illi, hac potestate accepta, non ut ille Horatianus [7]) agricola, qui inutiles ramos falce amputans feliciores inserit, sed ut milites accepto signo ad oppidum aliquod diripiendum ac deprædandum, per medium jus civile gras-

---

[7]) epod. II, 11. sq.

santes et, ut quidque obvium erat, lacerantes, mutilantes, trucidantes, brevi tempore exhibuerunt nobis veteres jurisconsultos, instar Deiphobi,

laceros crudeliter ora,
Ora manusque ambas; [8])

quamque disciplinam perpurgandam ac perpoliendam susceperant, eam ita deformarunt, ut vix ulla amplius ejus imago superesset. Quam enim hanc infelicitatem esse dicemus, quod, cum hoc jus ex legibus, senatus consultis, plebiscitis, edictis magistratuum, constitutionibus principum, responsis prudentum constare dicatur, hodie in libris juris nulla lex extat, nullum senatus consultum, integrum saltem et ὁλόκληρον, nullum plebiscitum; edicti perpetui paucæ quædam, ut ex naufragio, tabulæ; ipsæ principum constitutiones multis locis decurtatæ et ἠκρωτηριασμέναι; prudentum autem scripta ita distracta, dilacerata, divulsa, ut in eis vetus

---

[8]) Virgil. Aen. VI, 495. sq.

illa Hippolyti fabula renovata videatur. Itaque hodie non aliter jus civile discere cogimur, quam si, sublatis et extinctis omnibus Aristotelis et Aristoteleorum interpretum scriptis, fragmenta tantum quædam reperirentur, e variis Alexandri, Themistii, Simplicii, Philoponi et aliorum decerpta commentariis, ex quibus utcunque in communes locos digestis Aristoteleam philosophiam discere juberemur. Accessit aliud multo etiam perniciosius et exitiosius malum. Nam, cum superioribus seculis, Dei permissu, densissima quadam caligine animis hominum offusa omnes propemodum bonæ artes oppressæ ac sepultæ jacerent; extiterunt in illis tenebris homines audaces ac præfidentes, qui nulla Latini sermonis intelligentia, nulla veteris reipublicæ Rom. cognitione, cum dialecticam, sine qua nihil recte atque ordine tractari potest, aut non attigissent aut ita attigissent, ut non attigisse præstaret; politicen autem, unde omnia juris principia ducuntur, ne per somnium quidem aspexissent: arrepta, ut inter cæcos, juris interpretandi provincia, verbosissimis et insulsissimis commentariis illas qualescunque veterum prudentum reliquias onerarunt et ita imposuerunt humano generi,

ut hoc quoque politissimo et eruditissimo seculo judicia tamen plerisque omnibus in locis ad eorum somnia dirigantur et ex eorum indocta doctrina exerceantur. En, quo magnifica illa Justiniani promissa ceciderunt! ut quos ille, ad exemplum Diomedis Homerici, 9) aurum pro ære accepturos esse dicebat, ii pro illo obryzo veterum auro scoriam et, si quid ipsa fece magis feculentum est, acceperint; quosque in illis floridissimis pratis Africani, Papiniani, Ulpiani et talium pasci oportebat, ii nunc in Bartoli, Baldi et aliorum etiam sequioris *) notæ sordibus ac sterquiliniis volutentur. Quos quod quidam inelegantes quidem et incultos, sed magno tamen ingenio et acri judicio præditos vixisse ajunt; de istoc videbimus. Nam ne ego quidem eis ingenium adimo, nimis potius ingeniosos fuisse fateor; illud quidem certe negari non potest, cujus quis civitatis neque linguam teneat neque formam, leges, mores, instituta cognoverit,

---

9) Il. VI, 236.

*) *Sequior* cadentis Latinitatis vocabulum. In promtu erat *deterioris*. *R.*

ejus jus civile non posse ab eo, quamlibet ingeniosus sit, commode intelligenterque tractari. Satis igitur magna gratia iis haberi non potest, qui hanc caliginem discutere et istis impostoribus personam, sub qua tam diu hominibus illuserunt, detrahere conantur ac perficere, ut, quemadmodum ceteræ omnes disciplinæ, a teterrimo barbarorum dominatu liberatæ, nitorem ac splendorem suum his temporibus receperunt, ita disciplina juris tandem aliquando in pristinam restituatur dignitatem. Tales et nonnullos Italia protulit et longe plurimos Gallia. Quorum ego vestigia pro virium mearum modulo persequens, totum illud quadriennium, quo libros digestorum in hac urbe interpretatus sum, dedi equidem operam, ut quotidie plurima istorum, qui tanti in vulgus fierent, ac fœdissima errata detegerem et ingeniosorum adolescentum animos ad meliora converterem: effecissemque omnino aliquid, nisi hominum, nudari subsellia sua et cornicum oculos configi dolentium, conquestiones obstitissent. Cogito autem, si et vita supererit, et otii aliquid contigerit, ea, quæ tunc e superiore loco dixi, colligere et, quoniam multos id cupere video, in publicum emittere. Ideoque nunc

exiguam quandam ad te eorum particulam mitto: quam tu, si tanti videbitur, istic edendam curabis et tuo multis mihi nominibus carissimo nomini dicatam in vulgus exire patieris. Cupio enim, Sacrate, vir optime et humanissime et magno illo Jacobo Sadoleto avunculo tuo dignissime, pro plurimis ac suavissimis officiis erga me tuis aliquid tibi vicissim rependere ac perficere, ut amicitiæ, quæ mihi tecum viginti jam annos et eo amplius sine ulla offensione intercessit et, ut spero, ad extremum usque spiritum duratura est, monumentum aliquod apud posteros extet. Tu, ut soles, munusculum hoc non ex sua, sed ex animi mei magnitudine metieris. Vale. Romæ. Id. Sept. MDLXXX. (T. IV. p. 191. sqq.)

14.

FRANCISCO BENCIO.

Quod non difficile modo factu, sed prope incredibile suapte sponte videri potest, id mihi tecum usu venit, Francisce Benci: ut inter homines summa inter se caritate devinctos intercedat tamen prope quotidiana contentio,

dum et tu, alienorum officiorum benignissimus æstimator, summa quædam mihi debere te prædicas, et ego contra tantum mihi a te tributum esse profiteor, ut omnis mihi spes plane præcisa sit tecum unquam paria faciendi. Nam si rationes putandæ, et ad calculum res vocanda sit: quid a te mihi aliud acceptum ferri potest, quam quod multos abhinc annos, efflorescentem ingenii tui vim admiratus, ducem me tibi ad eas artes præbui, in quibus postea Dei ope, et industria tua fretus,, eos progressus fecisti, ut in te jam pridem et eximia dicendi vis et minime vulgaris eruditio uno omnium ore celebretur? Cujus qualiscunque officii erga te mei abunde mihi magnam gratiam percipere videor, cum, qui ad te audiendum confluunt, ad Mureti auditorem atque alumnum ire se prædicant eaque in te viva ac spirantia agnoscunt, quorum in me olim umbra fortassis aliqua ac simulacrum fuit. At ego, nisi prorsus ingratum haberi me velim, quæ quantaque tibi a me deberi agnoscam necesse est! Tu me primus, tanto adolescentior tanto seniorem, humana contemnere et pleno gradu ad divina properare docuisti: cum in ipso vernantis ætatis flore, posthabitis volupta-

tibus, ambitione deposita, rejectis aliis omnibus curis, in istam te sanctissimam et orbi terrarum fructuosissimam hominum cultui divino mancipatorum sodalitatem contulisti; cum in suscepto semel consilio tam constanter perstitisti neque cessisti illorum vocibus, qui, cum in collegiis vestris educati essent et illic didicissent istud nescio quid, quod jactant, litterarum, a quo ipsi ordine flagitiose desciverant, in eum ne nomen dares, absterrere te conabantur. In quem tu semel admissus ita vitam instituisti, ut facile declaraveris, non illum cæcum quendam, ut ipsi mentiebantur, ac temerarium impetum, sed divini numinis instinctum atque afflatum fuisse; et, ut ad ea redeam, quæ ad me proprie pertinent, nunquam ex illo consiliis, praeceptis, cohortationibus juvare me et faces ac stimulos animo meo ad pietatem subdere destitisti. Merito igitur ita te amo et ut patrem filins et ut filium pater: his enim nos, quæ maxima sunt, caritatis vinculis bonitas divina copulavit. Quare, quod et in ceteris rebus, quoad potero, sedulo faciam, libenter his paucis diebus obsecutus sum studio tuo, et, qui pridem conatus essem secundum rhetoricorum Aristotelis

librum Latine reddere, quanquam hoc tempore et multis, ut nosti, occupationibus obrutus et molesto ac difficili pedum morbo octavum jam mensem impeditus, in tuam tamen gratiam etiam primum addidi. Tertium, ut sæpe ex me audiisti, Latine reddi posse vix puto. Sed si quid unquam mihi vacui temporis dabitur, quod optare magis quam sperare possum, non ego quidem illum interpretabor; sed Aristotelea præcepta, quae eo continentur, meo more tractare et Latinis exemplis illustrare conabor. In his autem, quos nunc ad te mitto, quosque amoris erga te mei monumentum esse cupio, facile prospicio fore, ut multi multa mirentur, partim longe aliter a me accepta quam ab aliis, partim etiam a vulgata Græcorum librorum editione discrepantia. Qui hoc velim cogitent, neque caussam mihi ullam fuisse suscipiendi novi laboris, si nulla in re dissensissem a ceteris; et ipsos inter se Græcos libros ita variare, ut a multis discedere necesse sit, quicunque unum sequi velit. Spero autem, me brevi breves quasdam notas in hos libros editurum, ex quibus, quid in eis aut præstiterim aut præstare voluerim curque locis aliquot, non ab aliis modo, sed ab ipso quoque erudito-

rum coryphæo, Petro Victorio, cui debetur, quidquid fructus hac ætate ex horum librorum lectione percipitur, dissentire ausus sim, commodius intelligatur. Romæ. Id. Febr. MDLXXXV. (T. III. p. 617. sqq.)

III.

M. ANTONII MURETI

ORATIONES.

1.

DE LAUDIBUS LITTERARUM.

Quæ singula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere consueverunt, patres amplissimi, vosque ceteri cives ornatissimi, ea mihi sese hodierno die objiciunt universa. Sive enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid potest, Venetiis dicimus; sive audientium dignitas, magna lectissimorum hominum adstante frequentia dicimus; sive ipsa orationis materia dicendique conditio, ita dicimus, ut sit nobis eodem tempore de ingenio, de doctrina, de gloria ornamentisque omnibus in hoc litterarum certamine periclitandum. Venetiis dicere, si quisquam est, qui parum putet, eum necesse est in maximarum earundemque toto orbe notissimarum rerum ignoratione versari. Ecquis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quo non hujus præstan-

tissimæ civitatis fama pervaserit? quis populus, quæ gens, quæ hominum natio vel tam immanis atque barbara vel tam exculta disciplinis atque artibus, quam non jam pridem florentissima Venetorum respublica non gloria modo et splendore nominis sui, verum etiam admiratione compleverit? Hæc vero firmamenta reipublicæ, hæc ornamenta Italiæ, hæc virtutum omnium laudandarumque artium præclarissima lumina intuentem, non commoveri, tantum id quidem est, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenii, sed vix in quenquam hominem, qui ceterorum de se judicia extimescat, cadere posse videatur. Etenim si eloquentissimos olim viros accepimus, cum ad dicendum venissent, unius principis adspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent; quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omnino sum et apud vos dico, senatores amplissimi, ad quos cum oculorum converto aciem, totidem mihi consessum principum videor intueri? Ac ceteri quidem sæpe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cum tenuitatis suæ conscii essent, tamen, vel necessitate vel officio impulsos vel amicorum sive precibus sive tempore aliquo adductos, dicendi

munus non tam appetivisse, quam detrectare non potuisse dicant: quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura conditioque præcludit. Non enim detrectantes, sed ultro nobis deposcentes hanc dicendi provinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed vestra incredibili benignitate admissi sumus; ut, si minus ex aliqua parte nostra vobis approbata fuerit industria, caussa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quam imbecillitatem sublevandam putent. Equidem cum et ab ineunte ætate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim, et, ubi primum per ætatem licuit, quæ mihi meo ipse labore pepereram, aliis tradere ingressus, novem prope jam annos in hac dicendi et docendi exercitatione consumpserim; tamen, superiora illa considerans, ita commovebar animo, facile ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de vestra singulari humanitate concepta spes et magna quædam approbandæ vobis, si minus eruditionis, at certe voluntatis meæ cupiditas impulisset. Ac mihi quidem, et, cujus rei caussa in hunc locum adscenderim, et ad quos verba facturus sim, cogitanti, prorsus ita videtur; nullo in

argumento meam commodius orationem posse versari, quam si, litterarum disciplina quantum non ornamenti solum, verum etiam præsidii bene temperatis civitatibus afferat, tum adhibitis rationibus tum etiam exemplis, atque ex veteribus seculis repetita memoria, exponam: minime id quidem, quo vos, tales viros, commonefaciam, excellentibus a natura ingeniis præditos, eruditos a studiis liberalium doctrinarum, a diuturno assiduoque magnarum rerum usu peritos; sed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta scientia unumquemque vestrum vehementer affici constat, earum animos vestros jucunda commemoratione delectem. Quae cum ita se habeant, mihique ipsa per se delectæ ad dicendum materiæ dignitas satis magnam audientiam factura videatur; tamen magis consuetudine, quam quod ita necessarium judicem, petam a vobis, vt mihi, res pulcerrimas brevi oratione comprehendere meditanti, exigui temporis attentionem né denegetis. Magna omnino vis magnumque momentum positum est in litteris, viri amplissimi, ad conservandas bonisque cumulandas omnibus civitates. Nam cum felicitas publica, ad quam humana omnia referenda sunt, e singulorum civium

felicitate constet; singulorum autem felicitas in excolenda exercendaque virtute præcipue sita sit; et ad perfectam virtutem consequendam necessariam quandam præcursionem adhibeant litteræ: illud profecto consequitur, ut, nisi in qua litterarum cultura vigeat, florere absolute civitas nulla possit. Ponite vobis ante oculos omnes ætatis humanæ partes, omnem publicorum temporum varietatem, omnes instituendæ vitæ rationes et vias animo et cogitatione percurrite; nullam omnino reperietis, quæ non ita litterarum auxilio indigeat, ut, eas si quis sustulerit, solem ipsum de mundo sustulisse videatur. Eæ nos, ubi primum firmius incedere atque articulatius loqui cœpimus, de ipso prope nutricum acceptos sinu, titillatione quadam honestissimæ voluptatis alliciunt, allectos præceptis saluberrimis complent; non tantum bene dicendi, verum etiam bene vivendi commonstrant vias; excitant in animis nostris igniculos gloriæ; quantus sit in virtute splendor, quanta in vitiis deformitas, edocent; quæ qui semel bene penitus imbiberint, ii nunquam non postea et vitii turpitudinem omni studio refugient et officii honestatisque rationem rebus aliis omnibus anteponent. Ut autem in semente

posita spes messis est, ita totius reliquæ vitæ exspectatio ab educatione pueritiæ pendet. Ut vero infirmam illam ineuntis ætatulæ teneritatem robur adolescentiæ excepit, quæ tandem alia res aut animum præclararum rerum studio accendere aut efferentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insigniter agitari solet, frenos injicere, præter litterarum tractationem, potest? Themistoclem olim, cum somnum capere adolescens non posset, dicere solitum tradunt, se Miltiadis tropæo, quiescere volentem, excitari. Quanto eos acrius incendi atque inflammari necesse est, qui quotidie non unius, sed innumerabilium hominum virtute præstantium tropæa non e marmore constituta ad exigui prædicationem temporis, sed ad omnem æternitatem commendata litteris intuentur? Neque vero pertimescendum est, ne aut labore frangantur aut voluptatis irretiantur illecebris ii, qui ætatis suæ florem litterarum studiis dedicandum esse statuerunt. Tanta si quidem est oblectatio paullatim acquirenda cognitione rerum sese pascentis animi, ut, ea qui fruuntur, ab iis neque laboris tædium neque avocantium voluptatum blanditiæ sentiantur. Itaque sapienter poetæ, cum ceteros omnes deos Veneris

imperio subdidissent, in Minervam modo et in studiorum præsides Musas nihil ei, nihil Cupidini juris esse voluerunt. Quin etiam illud ab iisdem memoriæ proditum est, Jasonem olim ceterosque argonautas, cum eam insulam, quæ ab amœnitate florumque copia nomen invenerat, præternavigarent, periculumque esset, ne molli ac delicato Sirenum cantu, quæ eam insulam incolebant, ad exitium perducerentur, unum in Orpheo perfugium habuisse: qui cum assedisset in puppi simulque fides blandis impellere digitis, simul vocem illam, qua rupes nemoraque traxerat, explicare cœpisset, tanta simul aures animosque audientium voluptate complevit, ut jam Sirenum vocibus nemo navigantium moveretur. Hoc figmento *) quid tandem aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos volumus, indicarunt? Florida videlicet illa insula juventus est. Eam qui quasi prætervehuntur, magno in periculo sunt, ne, Sirenum, id est, voluptatum blanditiis decepti et a recto itinere abducti, in vada et scopulos deferantur.

---

*) Vox *figmentum* non habet idoneum auctorem. Vide Scioppium infam. fam. p. 111. et de stil. hist. p. 167. RUHNK.

Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? Quod? nisi Orphei, optimi ac sapientissimi vatis, lyra? cujus suavitatem qui percipiunt, ii et Acheloidum cantus pro nihilo putant et, tandem institutum illud iter emensi, vellus aureum, id est, virtutem cum immortali conjunctam gloria consequuntur. Nimirum ut major lux minorem, ita minoris voluptatis sensum perceptio majoris extinguit. Quanto autem voluptas ea, quæ discendo sentitur, ceteris omnibus major sinceriorque sit, vel illud indicio est, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, satietatem tamen quandam esse ac tædium, confitentur; hujus ut quisque percepit plurimum, ita eam acrius atque avidius concupiscit. Quod si cui forte dubium est, prodeat in medium Chrysippus, qui sæpe studio intentus tanta voluptate perfruebatur, ut eum tanquam extra se positum cibi potionisque caperet oblivio. Prodeat sollertissimus ille cælestium orbium non perscrutator tantum, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, præ ea, quam capiebat e studiis, oblectatione memor non erat; sed in illa ipsa Syracusanæ urbis direptione ita defixus erat

in studio, ut prius hostilis gladii cuspidem corpore exceperit, quam urbem in hostium potestatem venisse sentiret. O rem omnium seculorum admiratione dignissimam! Diripiebatur urbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per vias milites, ut in quemque inciderant, sine ullo sexus, ætatis, ordinis discrimine obvios contrucidabant; undique gladiorum fulgor præstringuebat oculos; undique armorum sonitus, undique cadentium tectorum fragor audiebatur; puerorum ejulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, privata publicaque omnia circumsonabant; ipsa urbs pæne dimota et convulsa sedibus suis, suorum civium in cæde ac sanguine natabat: cum unius hominis mens in media civitate civitatis ipsius casum ac ruinam non sentiebat. Solonem vero accepimus, cum in lectulo, morti proximus, decumberet inaudissetque assidentes amicos de re quapiam summisse, ne ipsi molestiam parerent, disputantes, erecto, ut potuit, jam semimortuo capite, rogasse eos, ut aliquanto loquerentur elatius: sibi, si etiam moriens aliquid discere potuisset, discessum e vita jucundiorem fore. O discendi cupiditas, quid non efficis, ubi semel generosa ingenia occupasti! Tenebatur

homo sapientissimus gravissima vi morbi defixus in lecto; vicinitate jam mortis ab omnibus pæne corporis partibus sensus abscesserat; egregius ille animus, mox liber ac solutus futurus, e corporeis vinculis exsilire cupiebat: cum, quidquid supererat virium, eo contulit, ut, deficiente lingua, vocibusque interruptis ac morientibus, suum doctrinæ cognitionisque desiderium indicaret. Quid hunc verisimile est firmum ac valentem fecisse, qui ne mori quidem, nisi discendo, voluerit? Merito igitur tam diu floruit Atheniensium respublica, quam diu tam præclari viri tenuit disciplinam. Sed, ut eo redeamus, unde nos facta præclarissimorum hominum mentio paullisper abduxit: dici profecto non potest, adolescentes nobilissimi, (vos enim, vos mea jam compellabit oratio) dici, inquam, non potest, ea studia, in quæ nunc toto pectore incumbitis, quanto olim vobis et ornamento et auxilio futura sint, cum vos et generis vestri nobilitas et vestra virtus ad reipublicæ gubernacula admoverit. Etenim quibus artibus civitates præcipue conservantur, pietate, justitia, fortitudine inprimisque prudentia, earum sunt omnium artium quasi semina litterarum prodita monumentis. Neque vero hæc a me

ita disputantur, ut contendam, nisi litteris eruditum, civem patriæ utilem esse neminem posse; sed hoc dico, nisi litteris exculti sint ii, qui, velut in reipublicæ puppi sedentes, clavum tenent, multis eos muneris sui iisque præcipuis partibus necessario defuturos. Nam cum duo publicorum temporum genera sint, unum pacis, alterum belli, quorum alterum semper optabile est, alterum nunquam optabile, nonnunquam necessarium; quomodo, ut hanc partem priore loco attingamus, in pace, civibus jura describere, quantum cuique tribuendum sit, intelligere, civium inter se dissidia componere, verba publice facere, legationes cum laude gerere, præterita tenere, futura prospicere, quid in omnibus rebus factu optimum sit, videre et ex aliis alia colligere poterit, nisi qui hæc sibi de litterarum fontibus haurienda omnia existimaverit? Nisi vero eorum recipienda sententia est, qui fieri putant posse, ut, qui reipublicæ præest, quamvis litterarum sit expers, tamen ad eas res, quas modo enumeravimus, aliena opera non incommode utatur. An vero T. Manlium Torquatum, memoriæ proditum est, cum consul declaratus fuisset, excusasse valetudinem oculorum et summum imperium detractasse,

quod indignum duceret, ei capita ac fortunas ceterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio alienaque lingua ad omnia uti necesse habebunt, ii satis ad gubernandos ceteros idonei videbuntur? At oculorum quidem lumine carentes nihil prohibet acie ingenii etiam futura cernere optimeque consulere: quales in fabulis Tiresiam, in historiis Appium legimus; cujus vero doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare præclarum potest? Sed sunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatisque temporibus et honestam inprimis et utilem esse fateantur, iidem tamen, cum occupata bello aliquo civitas est, latere eas, quasi perterritas metu, et inter tubarum lituorumque clangorem nullum sui amplius præbere usum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, et, quantum vel in medio bellorum tumultu litteræ valeant, aperiendum. Etenim si corporis tantum, non etiam animi, viribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent; nunc quis est, qui cum mihi et maximum esse in bellis consilio ac prudentiæ locum, et eas virtutes bona ex parte litterarum studio compa-

rari, certe quidem insigniter augeri confirmarique concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis votum, qui, ut Troja facilius poti-retur, non Achillis aut Ajacis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? Neque temporis nobis ad vivendum a natura præscripti ea longitudo est, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuisse unus idemque possit? itaque, qui unum alterumve spectarunt, multum sibi militaris prudentiæ collegisse existimantur. Quid eos judicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum evolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse videantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum viam rationemque cognosceret, eventus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? At hæc omnia, qui versantur in litteris, aliaque plurima ac pulcerrima otiosi ac sedentes consequuntur. Taceo, quam multa expressa sint eruditissimorum hominum scriptis de virtute, de gloria, de caritate patriæ, de animorum æterni-

tate, de præmiis, quæ post mortem manent eos, qui se pro patria animose ac fortiter gesserint: quæ tantam vim habent, ut neque, qui ea ignorent, veræ laudis habere gustum, neque, qui tractant, veræ ac solidæ gloriæ ullam omnino rem anteferre possint. Quid illud, an non quantivis est, quod sæpe labantes jam ac deficientes exercitus eloquentium hominum voce legimus fuisse revocatos? Citetur testis Lacedæmoniorum civitas, cujus exercitus, Tyrtæi poetæ versibus inflammatus, pulcerrimam illam de Messeniis victoriam reportavit. Dies me deficiet, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus præstiterunt, aut fortissimos imperatores, qui eruditionis et doctrinæ gloria excelluerunt, enumerare instituam. Nam et Archytam *) Tarentinum sexies exercitum duxisse comperimus, et Melissum navalibus aliquot victoriis insignem fuisse, et ter stipendia fecisse Socratem, et Platonem et Xenophontem egregiam in bello civibus suis operam præstitisse. Quid illa propugnacula Græciæ, Periclem, Themisto-

*) Hæc exempla sumta sunt ex Aeliano V. H. VII, 14. R.

clem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani imperii columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos aliosque innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros tum præstantes doctrinæ studiis fuisse, historiæ loquuntur. Nam Julium Cæsarem, quis nescit, utra laude præstaret, ambiguum posteris reliquisse? Brutus autem quanto litterarum ardore flagraverit, vel ex eo colligi potest, quod ea ipsa nocte, quæ mortem ipsius antecessit, Platonis dialogum de animorum immortalitate legisse aliquoties dicitur. Atque hoc præclare olim intellexisse videntur Mitylenæi, præcipuam esse in republica vim litterarum, qui, quos populos bello devicerant, *) nullam eis aliam pœnam irrogabant, nisi, ut ne liberos suos litteras edocerent. Sciebant videlicet, eas tantum civitates florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cujus rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An vero, cives, quod viget hodie vestra respublica, quod floret, quod beata est, quod,

---

*) Aelianus V. H. VII, 15, unde hæc ducta sunt, non hostibus devictis hanc pœnam constitutam dicit, sed *τοῖς ἀφισταμένοις τῶν συμμάχων.* R.

cum ceteræ orbis universi partes gravissimis bellorum tempestatibus agitentur, una hæc (quod ei Deus Optimus Maximus proprium ac perpetuum faxit!) in pace atque in otio conquiescit, aliunde id fieri creditis, quam quod ei et præsunt homines cum ceteris omnibus tum hac eruditionis et sapientiæ laude clarissimi et semper eorum simillimi præfuerunt? O divine Plato, tua sunt omnia et dicta et cogitata præclare! Tu dicere solebas, [1]) tunc demum respublicas beatas fore, cum eas aut philosophi cœpissent regere, aut, qui regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum perpetua jam mille amplius annorum felicitate Venetorum respublica comprobavit. Equidem quo longius in altum invehor, *) patres amplissimi, eo mihi amplior et patentior **) orationis quasi cursus osten-

---

[1]) vide supra p. 62.

*) Ingolstadienses bene correxerunt *evehor.* Sic enim veteres loquebantur. Exempla sunt apud Drakenborch. ad Liv. XXXVII, 23. R.

**) Pro *patentior cursus* exspectasses *patentior campus.* Sed quoniam metaphora ab itinere maritimo ducta est, *cursus* pro *cam-*

ditur. Sed et temporis me ratio et vestra singularis sapientia, ut vela contraham portumque tandem aliquando respiciam, monet. Neque enim credibile est, posse aut me aut quemquam de litterarum præstantia fructibusque, qui ex earum tractatione capiuntur, vobiscum melius aut copiosius, quam unumquemque vestrum secum loqui, et mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam vestra satietas refugienda. Itaque finem dicendi faciam, si vos prius etiam atque etiam rogavero, ut, si forte minus a me ornate ac copiose dictum est, quam et hujus loci amplitudo et summa audientium dignitas postulabat, meum tamen idcirco placendi vobis studium ne improbetis. Ego quidem, si non indignus, a vobis qui sæpius audiar, judicer, erit, quod mihi magnopere gratuler; sin forte: sed reprimam me neque committam, ut meis ipse votis videar male ominari, qui tamen a tot, tam præ-

---

pus dicere maluit, imitatus Ciceronem pro Planc. 7: *Plancium non obrepsisse ad honorem, sed eo venisse cursu, qui semper patuerit hominibus hoc nostro equestrì loco.* Cujus tamen loci dispar ratio est. R.

claris viris, tanta benignitate auditus fuerim, magnum mihi non hujus modo laboris, sed totius anteactæ vitæ fructum hodierno die vestro singulari beneficio videor consecutus. DIXI. (Oratio I, 2, habita Venetiis mense Octobri anno MDLIV.)

2.

DE UTILITATE AC PRAESTANTIA LITTERARUM HUMANIORUM ADVERSUS QUOSDAM EARUM VITUPERATORES.

Permultos esse intelligo, qui de his litteris, quæ humaniores vocantur, eam animo imbibere sententiam, ut earum tractationem leve quiddam esse ac nugatorium existiment; neque aut magnos admodum labores ab iis suscipi, qui eas juventuti tradant; aut eorum magnopere fructuosam esse reipublicæ industriam; in eis denique non exquisitam ullam ac reconditam, sed circumforaneam quandam haustamque de triviis ac circulis requiri doctrinam putent. A quibus ego quoniam ita dissentio, ut ex omnibus, qui se aliquid docere profitentur, horum vel gravissimum mu-

nus esse contendam; neque ullos esse, qui aut laborum plus perferant aut majores in republica pariant fructus; doctrinæ denique a nullo hominum genere majorem aut copiam requiri aut varietatem arbitrer: constitui hodierno die, patres amplissimi vosque ceteri viri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere et nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, a contemptu atque ab intolerabili eruditorum hominum insolentia vindicare. Et vero quid aut huic tempori aut omnino meo muneri facere convenientius possum, quam ut, quæ mihi studia celebritatis aliquid cum aliis in locis tum hac ipsa in civitate pepererunt, a quorum ego veluti fontibus ad hanc quantulamcunque profluxi hominum famam, iis quoque vicissim oratione mea splendoris ac claritatis afferre aliquid coner? Præsertim cum, qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin de vestra, patres amplissimi, singulari spectataque in omnibus rebus ac pæne divina sapientia nonnihil eadem superbia detrahant. Etenim si hæc tota res tam levis est, quam isti eam videri volunt: quæ vos tandem caussa commovit, ut proximo superiore anno, propositis publice libellis,

studiosorum hominum animos ad nobilem illam ingenii doctrinæque contentionem excitaretis, utque iis, qui vobis in eo certamine probati essent, honestissimum postea præmium ex ærario decerneretis? Quæ certe una res ad coercendam istorum temeritatem satis ponderis habere debebat: ut, si hebetiores eos natura stolidioresque finxisset, quam ut pervidere harum rerum præstantiam possent, quod tamen vestro talium virorum judicio probatum foret, magnum esse aliquid ac præclarum suspicarentur. Sed quoniam cum iis, qui auctoritate non moventur, rationibus agendum est; adeste animis mihique breviter ostendenti, quam varia quamque multiplex eruditio requiratur in iis, qui litteras humaniores docent, eademque opera, quantos ex eorum navitate atque industria respublica percipiat fructus, non aures modo, sed mentes quoque attentas, quæso, paullisper adhibete. Atque adeo, ut hæc tota controversia melius dijudicetur, operæ pretium est, initio, quænam sit istorum contemptorum humanitatis oratio, cognoscere. Qui quoniam eos, qui hasce litteras tractant, ad nullum fere majoris momenti negotium adhiberi vident, non ad judicandas lites, non ad agendas caussas, non

ad dicendam de rebus gravioribus sententiam, facile in eam opinionem prolabuntur, ut ab eis, præter poeticas quasdam fabulas ad pueriles animos hilarandos compositas et aliquot levia comendæ ac poliendæ orationis præcepta, nihil omnino teneri putent. Quid autem magni negotii est, inquiunt, in puerorum consessu de eiusmodi figmentis commemorare ac modo de Thebano, modo de Trojano bello, modo de Ulixis aut Aeneæ erroribus molli et ad inanem oblectationem composito sermonis genere disserere; identidemque velut e quibusdam arculis accommodata colorandæ orationi pigmenta depromere? Ecquæ autem magna eruditio est scire, quot navibus Græci ad oppugnandum Ilium accesserint; quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, ut Homerus, [2]) an Helenæ simulacrum, ut Euripides [3]) prodidit? quod emolumentum ex istorum omnium scientia, quod detrimentum ex ignoratione percipi potest? Nam ceterarum quidem artium professores quantum utilitatis afferant, perfacile

---

[2]) Il. III, 443.

[3]) Electr. 1283.

est ad intelligendum. Sive enim dialecticos spectes; ab iis certa quædam veri falsique in rebus omnibus cognoscendi ratio traditur: ii se, quid cuique consentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoque efficiatur, quæ sit dividendi, quæ finiendi, quæ argumentandi ratio, et tenere et alios docere præ se ferunt. Quid physici? qui rerum principia caussasque tractant, qui, quomodo quidque gignatur quoque modo intereat, edisserunt, qui nimborum, fulminum tempestatumque caussas, qui corporum cælestium magnitudines, intervalla, cursus, progressiones, institiones, qui animi naturam, qui rationem sensuum, qui animantium omnium ortus, victus, figuras, qui stirpium, qui omnium ferme rerum, quæ gignuntur e terra, naturas ita persequuntur, nulla ut pars ab eis cælo, mari, terra, ut poetæ loquuntur, prætermissa sit; hæc cum tractant, mediocriterne reipublicæ prosunt? Nam si ad eos te convertas, qui eam susceperunt philosophiæ partem, in qua de rebus expetendis fugiendisque disseritur; ii vero sunt, quorum industriæ nulla unquam poterunt præmia satis ampla reperiri. Quibus enim quamque præclaris in rebus eorum disputationes consumi videmus? Qui hoc pri-

mum docent, qui sit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium, quod unum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia consilia referri oporteat; quot sint virtutum quotque vitiorum genera, quibusque modis illas assequi, ab his declinare possimus; quo modo exsultanti jactantique se et detrectanti rationis imperium frenos injicere oporteat cupiditati; tum quo modo quisque se in re familiari gubernanda gerere debeat; postremo, quo nihil pulcrius, nihil præclarius, nihil denique divinius ne votis quidem conceptis optari potest, quibus moribus, institutis, legibus temperandæ sint civitates; quibus illæ modis fundari atque institui, quibus augeri atque amplificari, quibus denique copiosissimæ, locupletissimæ, uno verbo, beatissimæ effici possint. O res præclaras et ardentissimo studio summaque corporis atque animi contentione dignissimas! O vitæ philosophia gubernatrix, o virtutum omnium parens, vitiorum omnium expultrix! Tuum est falsarum opinionum temeritatem diripere; *)

---

*) Sic scripsit, mendosas Ciceronis editiones secutus de finib. I, 13: *omnium falsarum*

tuum est omnem inanitatem et errorem amputare ac circumcidere; tuum est vitiorum fibras evellere, stirpes elidere, semina exstinguere. Merito divinus Plato [4]) nihil te præstantius hominum generi a diis immortalibus dari potuisse dicebat. Eant nunc isti verborum magistri, fabularum interpretes, nugarum architecti; perfricent frontem, si quam habent, et se ulla ex parte cum philosophiæ doctoribus conferendos esse prædicent. Qui si aliquod forte paullo abstrusius loquendi genus aut aliquam voculam non ita pervulgatam aut quampiam paullo reconditiorem fabulam reperire potuerunt, dignos se inaurata statua putant; nonnunquam etiam de ejusmodi tricis ita inter se digladiantur, ut pro aris et focis certamen suscepisse videantur. Hæc fere est, patres amplissimi, eorum, qui studia laboresque nostros deprimere conantur, oratio: qui quod philosophiam laudant, libentibus id nobis atque approbantibus faciunt,

---

opinionum temeritate direpta. Sed optime Davisius e MSS. revocavit veram lectionem *temeritate dempta.* R.

4) Tim. p. 338. ed. Bip.

nunquam enim cuiquam concedemus, ut eam plus amet plurisve faciat; quod autem nullum censent studiis atque artibus nostris cum ea esse commercium, in eo quantopere fallantur, facile ex iis, quæ dicturus sum, intelligetur. Nam primum omnium, si hoc ipsis concederemus, nihil aliud a nobis, quam poeticas fabulas et exornandæ orationis præcepta tradi, non ex eo tamen efficeretur, quod isti volunt, inanem quandam et ludicram nostram omnem esse doctrinam neque alio, quam ad puerorum animos vana quadam oblectatione demulcendos, referri. Etenim poetarum fabulæ, quas isti tantopere exagitant et insectantur, non levia quædam et frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt; immo vero sub eis, velut involucris atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis denique sapientia continetur. Eratosthenem *) quen-

---

*) Nullo modo credibile est, Eratosthenem, excellentis doctrinæ virum et eundem, quod in primis ad rem pertinet, poetam talem, ut Longinus π. ὑ. §. 33. ejus Erigonem ποιημάτιον διὰ πάντων ἀμώμητον appellet, aut poesin aut Homerum con-

dam fuisse ajunt, qui poeticen ita contemneret, ut Homerum ineptæ loquacitatis magistrum nominaret. At certe Plato, at Aristoteles, quorum non paullo major est, quam nescio cujus Eratosthenis, auctoritas, ita sæpe repetitis ex eo testimoniis utuntur ad confirmanda ea, quæ tradunt, ut eum non tantum studiosissime legisse, sed vix unquam de manibus deposuisse videantur. Itaque mirari soleo, cum quidam, qui se philosophos videri cupiunt et quidem ejusmodi philosophos, ut, tanquam Atlante cælum, ita philosophiam supercilio suo niti putent, ita despicatui ducunt poetas, ut eorum scripta adspicere se dignari negent. Qui quidem cujusmodi philosophi sint, ipsi viderint: cum eos contemnant, quos philosophorum coryphæus, Plato, [5]) modo sapientiæ

---

temsisse. Ego vix dubitem, quin hæc Mureti criminatio fluxerit ex male intellecto loco Strabonis I. p. 32. 35. 45. sqq., ubi Eratosthenes Homerum reprehendit non loquacitatis nomine, sed quod, omnia ad legentium voluptatem referens, non pauca finxerit geographiæ et historiæ repugnantia. R.

[5]) Lysis p. 233. Bip.

patres ac duces, modo deorum interpretes, modo deorum filios vocat. Aristoteles autem, cujus isti se germanos esse interpretes glorian-tur, non tantum, ut ante dixi, in omnibus scriptis suis identidem poetarum testimoniis utitur, verum etiam libro primo de sapientia, philosophum omnem fabularum amatorem esse confirmat. Quod igitur Aristoteleos esse se ajunt, fortasse verius, sine dubio quidem verisimilius dicerent, si se ab Epicuro esse affirmarent: hunc enim ex omni memoria unum fuisse philosophum accepimus, qui cum omnem elegantiam doctrinæ tum poetarum præcipue scripta contemneret. Quod quidem se, negligendis poetis, ex Aristotelis disciplina ac familia censeri volunt: in eo, meo quidem judicio, faciunt et impudenter et imperite. At enim id mihi hoc tempore propositum non est, ut de poetarum laude dicam: quod si esset, facile ostenderem, omnia præcepta vitæ, omnia virtutum officia nihilo ab eis deterius, quam a philosophis ipsis, doceri. Non igi-tur, cum poetarum libros interpretamur, inanibus fabellis, nutricum more, animos ducimus; sed sementem quandam virtutis at-que doctrinæ facimus; non in levibus mini-meque frugiferis rebus operam sumimus, sed

præcepta sapientiæ, quo facilius in animos influant, insatiabili quadam admirabilium rerum varietate condimus. Quid, cum ornate ac copiose loquendi præcepta tradimus, ludere videmur, an ea docere, quæ semper principem locum in omni bene instituta civitate tenuerunt? An nescimus, eloquentiam a gravissimis auctoribus rerum omnium reginam vocari? Hæc enim est illa virtus, quæ quamlibet in partem arbitratu suo flectit audientium animos eosque pulcritudinis suæ splendore obstupefactos quibusdam velut habenis numerosæ orationis regit. Hæc illa est, quæ consolatur mœrentes, afflictos excitat, jacentes erigit, quae sceleratis exitio est, innocentibus praesidio, improbis terrori, probis ornamento. Hac Cicero fretus Catilinae furores et nefarie in patriam inita consilia dissipavit, hac togatus superavit armatos: ut vel inimicorum confessione omnibus triumphis majorem adeptus lauream diceretur. Hac instructi qui sunt, majus omnibus tyrannis imperium in homines obtinent. Si quidem tyranni possunt illi quidem corpora constringere, animis nullam adhibere vim possunt; hi vero dominantur in animis, quaeque ipsis honesta atque utilia videntur, ea non facere

modo alios, sed etiam velle cogunt; illi invitis imperant, hi volentibus; illi et oderunt omnes et odiosi sunt omnibus, hos, in omne hominum genus beneficos, perpetua omnium benevolentia comitatur. Neque vero non qui eloquentiam contemnere se simulant, illius præstantiam intelligunt; sed, quod assequi non queunt, invidiose vituperare malunt, quam ingenue de imbecillitate suarum virium confiteri. Orationis igitur meæ summa eo redit denique: etiamsi nihil aliud a nobis requireretur, quam ut explicaremus poetarum fabulas et juventuti quasi vias, quibus ad dicendi facultatem pervenire posset, indicaremus; tamen neque mediocriter reipublicæ prodesse nos neque parvis in rebus contemnendisque versari. Nunc tantum abest, ut ea solum requirantur a nobis, ut nulla sit ars digna hominis liberaliter educati studio, cujus non aliqua cognitione oporteat tinctum esse eum, qui munus hoc cum laude sustinere meditetur. Itaque hoc inter nos et alios interest, quod alii eos tractant scriptores, quorum uno aliquo de genere tota disputatio est. Non enim fere in libris dialecticorum physicorumve aut in iis, quibus medicinæ jurisve civilis scientia continetur, quidquam reperias, cu-

jus intelligentiam non ex illis ipsis, de quibus inscripti sunt, artibus repetere possis: at nobis ii quotidie sunt explicandi libri, qui, cum scripti sint a viris omni scientia excultis, ipsi quoque innumerabiles locos ex omni disciplinarum genere depromptos habent. Itaque ceteri, etiam si eam unam artem teneant, quam docent, aliarum omnium sint omnino rudes, tamen sufficere posse suo muneri existimantur, neque unquam aut medico turpe habitum est nescire leges, aut jurisperito vel medicinam vel astrorum scientiam non tenere. Nos uni sumus, quibus omnis illa liberalium artium varietas non pertractanda quidem ac pernoscenda penitus, sed degustanda tamen et delibanda necessario est. Non longe abierimus. Superiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati sumus. Quam multa ibi nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in quibus alios propemodum omnes juris civilis ignoratio fefellerat! Libros ejusdem de finibus nunc ipsos interpretandos suscipimus. Quam multa nobis ex omnibus philosophiæ partibus depromenda erunt, quibus ignoratis, hos quoque libros ignorari necesse est? Quid astrorum ratio? quid terrarum situs? nisi qui hæc utraque utcunque teneat, sa-

tisne se quisquam idoneum poetarum interpretem profiteri potest? Et tamen usque eo alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos ac jocari et nihil in docendo aliud, quam puerilem voluptatem, aucupari putent? Nam illud quoque minime prætermittendum est, quod a graviorum artium doctoribus neque ornata neque elegans neque multis quidem in locis Latina oratio postulatur. Itaque ruant licet in dicendo et impure, improprie, barbare, loquantur: suo id eis quodam jure licere creditur. At nobis dicentibus, sunt, qui quosdam quasi laqueos tendant, ut, si quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuo dicant violatæ Latinitatis; quodque postremæ iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in iis etiam, quæ subito fundimus, plurimi illigati sint et verborum et sententiarum lepores. Quæ cum ita sint, quis est, qui non intelligat, si hominum exspectationi hujus professionis satisfacere cupiamus, infinitos esse nobis labores exhauriendos? Desinant igitur, desinant isti alienæ industriæ contemptores, gloriæ obtrectatores, comprimant vocem stultitiæ atque invidentiæ indicem. Vos vero, patres amplissimi, pergite, ut facitis, benignitate vestra labores no-

stros fovere: ut hæc florentissima et bonarum artium studiis deditissima juventus, exercitationibus hisce nostris ad virtutem præparata atque præculta, vestram olim in hac felicissima republica gubernanda sapientiam facilius imitari queat. DIXI. (I, 3. hab. Venetiis postridie Non. Octobr. anno MDLV.)

3.

DE MORALIS PHILOSOPHIAE LAUDIBUS.

Veteri consuetudine receptum est, ut omnes, qui artem aliquam publice docendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem instituti sui cum ejus, quam se tradituros esse profitentur, artis laude conjungant eoque, quidquid habent in dicendo virium, conferant, ut in ea cum utilitatis et emolumenti tum dignitatis et amplitudinis longe plurimum inesse confirment. Quæ consuetudo etsi minime reprehendenda mihi quidem videtur, quod omnia laudanda sunt, quæ ad amplificandam honestarum artium dignitatem et ad excitandum in hominum animis earum studium pertinent; tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscue

iisdem fere afficiuntur laudibus ejusdemque rei gloriam diversarum artium homines ad suam quisque traducere ac transferre conantur: fit, ut in vulgus elevetur omnium auctoritas, et ut, quoties aliquis de quacunque arte quippiam honorifice ac splendide dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque susceperit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda et exaggeranda esset. Ergo, ut, qui comœdias aut tragœdias spectant, cum histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem viderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse, sed futurum, ut æque illis indueretur quilibet alius e grege, qui ad tempus eam personam sustineret; ita, qui ejusmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem magnificis et exquisitis exornatam laudibus vident, statim judicant, nihilo magis eas in hanc, quam in illam, convenire, futurumque, ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tanquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere voluisset. Quæ cum mihi de principio in mentem venirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, ut eam

philosophiæ partem, quæ ad confirmandos *) mores instituendæque vitæ rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meæ vires ferent, illustraturus, nihil initio, quo dignitatem ipsius vobis commendarem, dicendum arbitrarer; verentem, ne cum suis eam modo ac propriis laudibus extulissem, communes tamen illæ nonnullis ac tralatitiæ viderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum pervidissent, assidua et diligens harum præceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateque vivendum, fore, ut brevi eis pro me res ipsa loqueretur, ex qua multo id eos melius multoque perfectius, quam aut ex mea aut ex cujusquam oratione, cogniturос. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium auctoritas, qui cum alia multa tum hoc argumentum attulerunt: cum hæc ipsa philosophia præcipiat, non esse cuiquam temere a publica consuetudine discedendum, minime convenire, qui eam se traditurum profiteretur, cum in ipso quasi vestibulo illius præcepta

---

*) Muretus in margine Aldinæ bene correxit *conformandos*. R.

migrare. Quocirca dicam hodierno die breviter et modice de moralis philosophiæ laudibus deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur, sed philosophico magis, quam oratorio more: non ut ei quidquam alieni affingam aut, quæ ipsius propria sunt, amplificandi caussa in majus extollam, quorum alterutrum si coner, ipsa mihi philosophia, ut est veritatis amans, tanquam Achilli Homerica [6]) Pallas, manum injiciat, sed ut nudo ac simplici orationis genere, quale veritatis proprium esse ait Euripides, [7]) ea, quæ ad rem facere videbuntur, exponam. Primum igitur non artium modo, sed omnium omnino humanarum rerum dignitatem atque præstantiam ex fine, ad quem earum quæque dirigitur, quemque sibi proponit, pendi ac spectari arbitror oportere: ut, quanto cujusque finis præstantior ac divinior est, tanto ipsa ceteris excellere judicetur. Quo posito (est enim ita perspicuum, ut probationis non indigeat), quis unquam reperietur tanta vi

---

6) Il. XXI, 286.

7) Phœn. 472.

præditus ingenii, tanta eloquentiæ copia instructus, qui se de philosophia pro ipsius dignitate verba facere posse confidat? Non enim illa sibi opes ac copias, quæ et sæpe possessoribus suis exitio sunt et tam multis casibus eripi possunt; non honores et imperia, quæ quod concupiverint, multi, quod aspernatus sit, nemo unquam vituperatus est; non quidquam denique proponit ejusmodi, quo et carere sine probro et abundare sine gloria liceat: sed eam, ad quam omnes adspirant, quam sibi votis omnibus expetunt, ad quam omnes suas actiones omniaque consilia referunt, felicitatem. Quanto igitur ceteris omnibus bonis antestat felicitas, tanto philosophia ceteris artibus antecellit. Quod si tanto studio coluntur artes quædam, quæ nihil sibi aliud, quam lucrum et rei familiaris amplificationem tum incertam tum laboris ac periculi plenam, proponunt; quanto hæc studio digna est, qua parantur veræ illæ opes animi, quæ non furto eripi, non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt quæque certam rectamque viam commonstrant ad persequendum id bonum, quo cetera omnia continentur? Si tanto in honore medicina est, quod habere levationem morborum,

quibus tentatur corpus bonæque valetudinis ac firmitatis tum effectrix esse tum conservatrix creditur; qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quæ se in animis idem effecturam esse profitetur? Nam et præstantior corpore animus est, et hujus, quam illius, multo plures morbi multoque periculosiores. Quod si cui forte dubium est, excutiat ille paullisper intelligentiam suam secumque reputet, quam sæpe unius hominis ambitio, avaritia, libido integras funditus everterit civitates. His autem et similibus morbis medetur philosophia eamque in suis efficit animi firmitudinem, quam non voluptatum illecebræ, non dolorum faces, non divitiarum splendor, non obscura et contempta paupertas, non honorum sitis, non ignominiæ metus, non vitæ cupiditas, non mortis terror convellere ac labefactare possit. Ut enim Olympi cacumen poetæ semper quietum esse ajunt, propterea quod altius sit, quam ut eo vis ventorum tempestatumque perveniat; sic philosophorum animus sublimior et excelsior est, quam ut istos flatus sentiat furentium et de rebus abjectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut in medio mari edita et altissimis defixa radicibus rupes, cujus sum-

ma fluctus ne attingunt quidem, infima sic verberant, non ut eam commoveant, sed ut ipsi frangantur. Novit philosophus, vulgarium voluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse, indignas non modo, quas consectentur, sed quas respiciant viri, partim cum dedecore ac turpitudine conjunctas, ut satius sit, quovis dolore lacerari, quam venenata ac pestifera earum suavitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas voluptates easdemque sincerissimas nullaque, ne minima quidem, permistione molestiæ contaminatas, quas ex ipsa virtute et ex honestis actionibus carpit, iis fruitur, iis mentem pascit, iis se oblectat, eas solas caras ac jucundas habet. Nam ut in beatorum insulis dicuntur esse arbores quædam adspectu jucundissimæ, quarum in ramis toto anni tempore cernere est *) alios fructus mites jam et ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc et in primum se flo-

---

*) Hic græcismus poetis proprius est, non orationis prosæ scriptoribus. *R.*

rem induentes; sic in eorum, qui vere ac serio philosophantur, animis toto vitæ tempore aliæ actiones honestæ ac laudabiles confectæ jam sunt et absolutæ, aliæ in eo sunt, ut absolvantur, aliæ inchoantur adhuc et informantur primisque, ut ita dixerim, lineis designantur. Itaque aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac præsentia, aliarum meditatione et prospicientia sic afficiuntur, nihil ut sibi præterea jucundum aut amabile existiment. Immensa etiam illa et inexplebilis accumulandarum opum aviditas, quam, incertum est, copia an inopia magis incendat, radices agere in animo philosophiæ præceptis consito et exculto non potest. Quid ita? Nimirum quia hæc id vel præcipue in suorum animis inserit: naturales opes et terminatas esse et facile parabiles; eas qui adeptus sit, nihil ei amplius appetendum; non, qui plurimum habeat, sed qui minimum desideret, ditissimum esse; nihil magni faciendum, quod æque pessimus atque optimus quisque consequi possit. Neque tamen eorum consilium probat, qui aut aurum in mare abjecisse aut possessiones suas incultas ac desertas reliquisse memorantur, hæc enim aut ignavorum hominum videntur aut pecunia uti nescien-

tium: quorum utrumque in vitio, non in laude ponendum est. Ac fuere quidem ii, de quibus illa narrantur, philosophi; sed rudior illa quædam et simplicior philosophia tum fuit; politior nostra hæc et ad usum civilem accommodatior, quæ docet, opes, si quis aut a parentibus acceperit aut industria sua quæsierit aut alia quapiam honesta ratione ad eas pervenerit, non aspernandas aut rejiciendas esse, sed ita habendas, ut virtutis, non ut luxuriæ, administras. Nam illud mihi quidem permirum videri solet, quid ita veteres illi judicarint, non posse se simul et rem habere et in sapientiæ studia incumbere, qui mihi etiam videntur, quo facto summam divitiarum contemptionem significare ac præ se ferre voluerunt, eo ipso indicasse nimiam quandam erga eas naturæ suæ propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes suas in eandem arcam includerent, neque, quam diu patrimonium habebant, imperare sibi, ut aliis rebus contemplandis ac cognoscendis vacarent. Equidem nunquam eum militem laudaverim neque fortem habendum duxerim, qui adversarium a se quam longissime amoveat, ne cum eo manus conserat, sed eum potius, qui et congre-

diatur et vincat. Neque vero video, qui minus impedimento sit egestas studiis, quam divitiæ. Necesse est enim, qui, unde vivat, non habet, eum sibi vitæ subsidia aliunde quærere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiæ studiis detrahit. Melius igitur philosophia, cui qui se regendos permittunt, ii opes, si non habent, non requirunt; si habent, utuntur, ut decet; neque unquam torquentur aut augendi cupiditate aut amittendi metu. Quid ego nunc de perturbatrice humanarum rerum, optimi cujusque ingenii corruptrice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam semper virere in eorum, quos semel occupavit, animis neque unquam consenescere, gravissimus auctor ait Thucydides, [8]) verba faciam? Numquid illius unquam facibus accendi poterit pectus, quod infusa prius philosophiæ præcepta irrigaverint? Imo vero etiam si antea subjecti ab ea ignis aliquid forte conceperit, id totum instillata philosophia restinguet. Ea enim magistra ac præceptrice cognoscimus, verum de-

---

[8]) v. supra p. 79.

cus veramque gloriam in sola virtute positam esse; eam qui consecutus sit, quid alii de se judicent, non admodum laborare oportere, præcipue vero despiciendam levis et imperitæ multitudinis temeritatem, quæ ad mandandos honores cæco sæpius et inconsiderato impetu, quam certo et explorato judicio fertur. Præclare et sapienter Cato, malle se, dicebat, quærere homines, cur sibi posita non esset statua, quam si quærerent, cur posita fuisset. Eodem animo sunt veri omnes philosophi: esse se, ut de Amphiarao ait Aeschylus, 9) quam videri optimos malunt; honores autem et magistratus aut non petunt aut alienæ, non suæ, utilitatis caussa petunt; neque, si adepti sint, exsultant; neque, si repulsam tulerint, anguntur animo, sed placate id et moderate ferunt aut, si quando dolent, reipublicæ dolent vicem, non suam. Cæsarem ferunt, cum pontificatum petiturus ad comitia descenderet, matri dixisse, illam eo die aut pontificem habituram filium aut exulem. Jam tum præsagire ac præcognoscere licebat, ambitionem

9) sept. adv. Theb. 594.

illam ingens aliquod malum civitati daturam. Itaque quid postea effecerit, videmus. At Cato, in petitione præturæ etiam Vatinio posthabitus, æquissimo ac moderatissimo animo tulit. Ita sunt philosophi. Maximam voluptatem in prætermittendis voluptatibus, maximas opes in quieto ac contento suis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt. Satis honoratum putant esse, qui honore dignus sit; satis magnum regem, qui se ipsum regere; satis potentem imperatorem, qui cupiditatibus suis imperare possit; qui vero eis plane domitis ac subactis jugum rationis, quod illæ ne conentur quidem unquam excutere, imposuerit, ab eo omnes aliorum victorias triumphosque superatos. Quod si libidinem, avaritiam, ambitionem pestes quasdam ac furias esse novimus, quæ funditus humanam vitam conturbent; quantus honos habendus est philosophiæ, quæ se omnes earum conatus repulsuram, omnes igniculos repressuram, omnia semina elisuram, non magnificentius, quam verius, pollicetur? Videre vos opinor, quam se latus orationi meæ campus ostendat, si, quæcunque hoc loco se offerunt, persequi et in singulis insistere atque immorari velim. Nam cum virtus nulla

sit, de qua non splendide et ornate dicere; nullum vitium, in quod non graviter et copiose invehi liceat: quidquid de eorum utrolibet dici potest, idem ad philosophiam laudandam accommodari potest, quam virtutis indagatricem, vitiorum expultricem Latinorum omnium eloquentissimus [10]) vere ac merito nominavit. Sed non committam, ut cuiquam videar transilire eos terminos, quos initio pepigi, potiusque reprehendi me patiar, quod multa, quæ fusius explicare licuisset, compresserim ac coarctaverim, quam quod in ulla re dilatanda evectus sim longius justo neque satis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atque etiam considerate: ceterarum omnium artium fines, neque eos modo, sed omnia prorsus, quæ bona putantur in vita, nisi quis philosophiam vitæ ducem habeat, pestifera ac perniciosa esse. Da homini non philosopho opes ac copias, da honores atque imperia, da firmam valetudinem, da gladiatorium totius corporis robur, da multarum magnarumque rerum cognitionem

---

10) Cicero Tusc. quæst. V, 2.

ac scientiam, da flexanimam illam, ut poetae vocant, et omnium rerum reginam eloquentiam, da quidquid in filiis parentum votis optari solet; quo ejusmodi plura in talem hominem congesseris, eo illum magis et in suam et in aliorum perniciem armaveris. Opibus abutetur ad suam libidinem explendam, imperiis ad alienam libertatem opprimendam, firmitate et robore ad obeunda facinora, scientiam copiamque dicendi ad circumveniendos cives suos, ad perturbandam rempublicam, ad omnia denique tum sacra tum profana permiscenda et evertenda convertet. Da hæc eadem vero minimeque fucato philosopho; deum quendam ad bene faciendum humano generi e cælo demissum esse dices. Atque hoc illud est, quod in Alcibiade minore sive Plato sive Xenophon disputat, ea, quæ suapte natura bona sunt, sine scientia ejus, quod optimum est, quam eandem et philosophiam esse statuo, ad perniciem, non ad salutem, valere. O præclaram laudem philosophiæ, cujus ope ne mala quidem nocere; qua detracta, ne bona quidem prodesse possunt. Merito dixit Plato, nullum a diis datum esse hominibus ea majus aut præclarius donum. Merito Cice-

ro, [11]) unum diem ex ejus præceptis actum immortalitati anteponendum. Neque vero non illud ad ejus, de qua proprie sermo nobis institutus est, philosophiæ laudem ac commendationem facit, quod omnia propemodum, quæ a veteribus de philosophia honorifice dicta sunt, ad hanc pertinent, quæ in vitæ ac morum emendatione versatur. Non enim Plato, cum illam nobilissimam vocem, tanquam ex oraculo, edidit, tum demum beatas civitates fore, cum aut regnarent philosophi, aut reges philosopharentur, intellexit, tum id eventurum, cum reges aut in disserendi subtilitate aut in pervestigandis rerum naturalium caussis occupati essent: quæ, quanquam præclara sunt, longissime tamen absunt ab eo, ut beatas respublicas efficere possint: sed, cum virtutis pulcritudine incensi omnes vires suas ad eam non cognoscendam modo, sed exercendam, excolendam, propagandam contulissent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum sermunculis adversus philosophiam jactatum est, quoscunque in eam aculeos scurrilis quorundam libido

---

11) l. c.

conjecit, quidquid ad minuendam ipsius dignitatem veteris comœdiæ licentia effutiit, id omne, si diligentius excutiatur, ad dialecticos potius et ad physicos, quam ad politicos, pertinere videbitur. Quod si ullus in orbe terrarum locus est, ubi politicen florere suamque dignitatem obtinere deceat, Romæ id, Romæ potissimum fieri debet, cui urbi a primo ipsius ortu divino permissu datum est, ut aliis imperaret; unde leges, unde jura, unde religionem ceteræ nationes et olim petierunt et nunc petunt; unde quondam extiterunt tam multi clari viri, qui hæc præcepta, quæ nos tradituri sumus, exemplo suo comprobarent. Nolite enim putare, illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Lælios ceterosque præstantes viros, quos olim hæc urbs innumerabiles tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, statuas tanta cum admiratione intuemini, quod de philosophia neque disputarunt fere neque scripserunt, eo minus philosophos fuisse. Vita illi, non oratione; factis, non dictis; moribus, non sermonibus philosophabantur: quod pulcerrimum ac verissimum est philosophandi genus. Integritatem, justitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique

virtutem et colebant ipsi et alios colere jubebant. Eo ad tantam majestatem atque amplitudinem pervenerunt, ut pleræque gentes, quod ipsæ olim a talibus viris subactæ ac superatæ sint, quam quod ipsæ alias devicerint, præclarius sibi ac gloriosius ducant. Quantam oportet gloriam fuisse vincentium, cum victi tot post seculis glorientur? Eorum ego potissimum exemplis, adolescentes, incitabo vos quotidie atque exacuam neque ullum ex Aristotele præceptum proferam, cujus non ex hac urbe plurima maximeque illustria exempla repetantur. Constitui enim, quando Pius, optimus ac sanctissimus pontifex, qui ipse omnis virtutis perfectissimum exemplar est, eum mihi honorem detulit, ut a me virtutis et officii præcepta vobis proponi atque explicari voluerit, modis omnibus eniti, ut ea non arido et inculto et molestis implicato quæstionibus orationis genere prosequar: *) sed, quantum id quidem in me erit, florido et ubere et, quasi stellis quibusdam, ita petitis ex vetere historia exemplis illuminato atque

---

*) Imo *persequar.* R.

distincto. Peto autem a vobis, ut, si et in iis rebus, quas tractare institui, summam dignitatem inesse cernitis et me nullis vigiliis, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut vestris commodis consulam, videbitis, industriam meam diligentia ac benevolentia vestra adjuvetis. DIXI. (I, 7. hab. Romæ XVI Kal. Decemb. anno MDLXIII.)

4.

DE TOTO STUDIORUM SUORUM CURSU DEQUE ELOQUENTIA AC CETERIS DISCIPLINIS CUM JURISPRUDENTIA CONJUNGENDIS.

Non eram nescius, cum hanc pandectarum interpretandarum provinciam susciperem, fore, ut multis sermonem darem, quibus mirum ac novum videretur, me, qui tot annos in hoc docendi munere ita consumsissem, ut eos modo libros attingerem, qui aut ad eloquentiam aut ad philosophiam pertinerent, mutata subito voluntate, ad tractationem juris civilis tam longo intervallo redire, a quo me plerique jam pridem animum omnino avocasse et ad mitiora studia, tanquam ad Sirenum

scopulos, adhæsisse aut, quasi loti cujusdam Homericæ,[12]) ita illorum dulcedine ac suavitate captum, hujus jam ne per somnum quidem meminisse arbitrarentur. Quibus ut satisfaciam simulque vobis omnibus hujus consilii atque instituti mei rationem reddam, etsi non libenter facio, ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quædam de toto studiorum meorum cursu breviter commemorare constitui. Quæ si audire ac cognoscere grave non erit, spero fore, ut gravissimi quidem et eruditissimi homines, quos hic adesse video, factum meum non improbent; vos autem, optimi et studiosissimi adolescentes, etiam fructum aliquem ex hac narratione capiatis. Cum enim, quæ præcipue res progressus meos retardaverit meque decurso jam spatio a calce ad carceres, ut dicitur, revocaverit, cognoscetis; forsitan, exemplo meo edocti, melius ipsi vestris rationibus consuletis. Ego igitur, ut primum puer grammaticorum et rhetorum præceptis visus sum utcunque imbutus esse, leviter gustatis dialecticæ principiis, ceteris autem philosophiæ partibus

12) Od. IX, 94.

ne a limine quidem salutatis, nulla Græcæ linguæ intelligentia, nullo rerum usu, nulla antiquitatis cognitione instructus, animum ad jus civile appuli et iis doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Jamque eo processeram, ut, quæ tum præcipuæ laudes habebantur, et in argumentando satis acutus et in respondendo non incautus et, quacunque de re ageretur, abunde loquax essem et, quod multis palmarium videbatur, multarum legum non intellectarum principia uno spiritu citare, multorum interpretum nomina recensere, multos versus, multas paginas, multas columnas, porticus etiam, ut opinor, et peristylia et intercolumnia nullo negotio numerare quamlibet multa possem. Cum ipse me eo nomine circumspiciebam meque pulcrum ac beatum putabam, tum uno ore omnes, ut ait comicus, [13]) omnia bona dicere et laudare fortunas meas, qui tantula ætate tantam mihi, ut ipsi putabant, sapientiæ, ut res ipsa docuit, stultitiæ et inanium opinionum supellectilem comparassem. Jam omnes me mei foro et

---

[13]) Terentius Phorm. IV, 3, 19. sq.

cancellis et subselliis destinabant magnamque in spem venerant, rabulam me aliquem non in postremis fore, confidentem, acrem, contentiosum; præsertim cum et natura essem firmis lateribus et voce magna, et, quod caput, illi me, quos dixi, magistri, si non multum sapere, at certe, quod apud eos pro eodem erat, multum audere multumque clamare docuissent. Quid verbis opus est? Inibi jam erat, ut illud vitæ genus ingrederer, cum Deus (Deus enim fuit, neque hoc mihi ex animo excuti potest), Deus igitur effecit, ut quædam Budæi et Alciati et aliorum ejusdem notæ hominum scripta, quæ nunquam ante illud tempus adspexeram, in manus meas venirent. Quæ cum evolvere cœpissem passimque in eis multa reperirem, quæ de magistris meis nunquam audissem; multas sententias, quas illi me ratas ac firmas esse docuissent, gravissimis argumentis convulsas ac labefactatas; multa ex Græcis scriptoribus deprompta, multa ex antiquitate repetita, quibus in omnibus mihi tenebræ essent: nolite quærere, quid mihi animi fuerit. Visus mihi sum de cælo decidisse aut in alium quendam orbem delatus esse, neque aliter affectus sum, quam egeni et inopes homines interdum solent, qui

cum totam noctem somniarunt, se divites repente factos esse, ubi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectarunt, experrecti, omnia domi suæ obtenta telis aranearum vident. Quid facerem? ego ille paullo ante tumidus et ferox, cum mihi derepente vultus, animus, verba cecidissent jamque, suffusus pudore, verecundarer inter eos versari, qui de me ita magnifice senserant; subduxi me clanculum ex illis, in quibus diu merueram, castris et in Græciam navigavi, id est, ad Græcarum litterarum et disciplinarum magistros me contuli eademque opera perlustravi etiam vetus illud Latium, id est, omnes ad unum veteres linguæ Latinæ scriptores diligenter et accurate pervolutavi, sedulo undecunque omnia colligens, quibus mihi jurisprudentia instructior et ornatior fieri posse videretur. Atque in hac peregrinatione tum in Lycei ambulationibus tum in Academiæ spatiis sæpe me exercui neque aut illius e Gargetto delicati atque otiosi senis [14]) hortos invisos præterii, quanquam venenorum quam salubrium herbarum feraciores, neque disje-

[14]) Epicuri.

etas veteris illius Pœciles, non tam Polygnoti manu, quam Zenonis ingenio nobilitatæ, reliquias neglexi. Et ut magnam voluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta aut Nili, fontes ac capita ipsa venerunt; ita juvit me incredibiliter, cum apud illos sapientissimos senes cernerem, quibus ex fontibus manassent amplissima illa juris civilis flumina, per quæ, toto orbe sparsa atque diffusa, tam multi assidue summo homines ingenio navigarent. Interea, ut paterfamilias, qui, mercaturæ caussa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieque animo caram domi uxorem reliquit, sæpe de ea cogitans, sicubi aut gemmam aliquam aut scite tornatum annulum aut monile baccatum aut segmentatam vestem aut talia mundi muliebris ornamenta conspexit; studiose omnia comparat ac seponit, quibus eam, domum reversus, muneretur; sic me per omne scriptorum genus vagantem nunquam ea cura ac cogitatio deserebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque possem, quod, cum ad jurisprudentiam reverterer, ad eam expoliendam et exornandam accommodatum esset. Sciebam enim, quam turpe haberetur et diu manere et inanem redire. Quod autem

Homerus [15]) ait: Ulixem in illo diuturno errore crebro spectare solitum Ithacam versus; itidem ego ad jurisprudentiam identidem reflectebam oculos et, ab ea tam diu abesse me, vix satis æquo animo ferebam. Quin etiam, ne me amœniores illæ disciplinæ usu quodammodo suum facerent, multa sæpenumero faciebam usucapionis interrumpendæ gratia: quod et mea qualiacunque scripta declarant, crebris jurisconsultorum adspersa sententiis, et quotidianæ disputationes, quibus, quoties erat occasio, aliquid ex hac disciplina petitum intexebatur, non obscure indicabant. Nunc, cum mihi videar non ea quidem omnia, quæ animo conceperam, perfecisse, sed usque eo tamen progressus esse, ut iis, qui juris civilis cognitionem ex ipsis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre possim, putavi, tempus jam ipsum postulare, ut prodirem et navatæ in hoc genere studiorum operæ specimen aliquod darem. Cur autem pandectas potissimum extra ordinem interpretari voluerim, caussa hæc fuit. Videbam eruditissimos in hac schola viros, quibus docendi juris mu-

---

15) Od. IX, 28. sqq.

nus mandatum est, ita se in eo gerere, ut, ipsa si loqui posset jurisprudentia, non certius aut copiosius aut majori cum dignitate videatur explicatura sensus suos, quam ab illis quotidie explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quæ in hac arte aut cogitari prudenter aut disputari acute aut certo definiri ac statui possunt. Itaque cum in omnibus habeam, quod admirer, in nullo habeo, quod desiderem. Sed illi tamen, quid dignitati suæ eique, quam meritissimo obtinent, auctoritati consentaneum sit, intelligentes, perpetuo in gravium et arduarum quæstionum tractatione versantur, exquisitam singularum vocum explicationem ut humile quiddam neque satis dignum, in quo tempus conterant, aut prætermittunt aut modice attingunt. Planeque si ad eos audiendos ii tantum accederent, quos oporteret, id est, qui prius in grammaticorum, rhetorum, philosophorum scholis diu multumque exercitati essent; nihil amplius, quam quod ipsi cumulatissime præstant, requireretur. Nunc, quod ego me principio fecisse dixi, ut ad jus audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo vereor ne etiam hodie a plerisque peccetur. Cogitavi igitur, si pro mea virili parte huic

incommodo mederi studerem, neque invidiosum id mihi neque inutile aliis fore. Nam neque invidiam habet ullam, quod ab aliis neglectum jaceat, id sumere; et in exercitu non tantum imperatorum et tribunorum ac centurionum, sed et gregariorum militum et calonum quoque ac lixarum aliquis usus est. Neque si gubernatorum in navi regenda præcipuum est munus, non ii quoque utiles sunt, quorum in sentina exhaurienda omnis consumitur labor. Quanquam, si id, quod res est, fateri, si recta et vera speciosis ac fucatis anteponere, si, quanti res quæque sit, non quanti vulgo fiat, spectare volumus; multo plus est in hac pura et simplici verborum explicatione momenti, quam plerique fortasse suspicarentur. Nam cum verba, ut ait Aristoteles, sint eorum, quæ animo concepimus, notæ; fieri nullo modo potest, ut, qui vim verborum non percipit, eam sententiam, quæ illis verbis expressa est, assequatur. Itaque et idem Aristoteles alibi ait, eos, qui, quid quoque verbo proprie indicetur, non satis intelligunt, in rebus judicandis sæpenumero falli; et apud Platonem [16]) Cratylus ex ver-

[16]) Cratyl. p. 337. Bip.

borum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tandem est, qui nesciat, patrum avorumque nostrorum memoria, cum perversa quædam ac pestifera opinio invaluisset, nihil cultum orationis, nihil historiæ veteris notitiam ad eos, qui graves ac serias disciplinas tractarent, pertinere, Græcas vero litteras etiam impedimento esse, quanta et quam densa caligo universum prope terrarum orbem obtexerit? quantaque verborum neglectum rerum ignoratio consecuta sit? Sed quid necesse est huic rei aliunde argumenta petere? illi ipsi, quorum libros quotidie terimus, veteres jurisconsulti in explicandis legibus, senatus consultis, edictis prætorum aut ædilium, constitutionibus, decretis, epistolis principum, quam, quæso, viam rationemque tenuerunt? Nempe in patefacienda singularum vocum vi ac proprietate tam multi tamque assidui sunt, ut magnam industriæ suæ partem in eo consumere videantur. Quod prolatis ac productis *) ipsorum locis probarem, si, quam facile, tam necessarium esset.

---

*) *Producere* vel *adducere locum, rationem* etc. non dicunt Latini. R.

Antistium Labeonem jurisconsultum nobilissimum cum alicubi valde commendasset Gellius, [17]) ad postremum addit: *Latinarum vocum origines rationesque percalluerat, eaque praecipue scientia ad enodandos juris laqueos utebatur.* Hos me sequentem duces nemo, ut opinor, merito culpaverit. Quam igitur interpretandi viam nobis Ulpianus, Paullus, Gajus, Marcellus ceterique juris antistites præiverunt, eam sequemur et, eorum vestigiis, quantum vires nostræ ferent, insistentes, summa ope conabimur efficere, ut neque prætermittamus necessaria neque inutilia consectemur et quotidie tamen aliquid minime vulgare minimeque contritum adferamus. Quod ut jam nunc perspicere possitis, dum ad titulum de justitia et jure interpretandum accedo, quæso, diligenter attendite. DIXI. (I, 15. hab. Romæ anno MDLXVII.)

5.

DE VIA ET RATIONE AD ELOQUENTIAE LAUDEM PERVENIENDI.

Jus civile me non vulgari via, sed nova quadam et ante me in his quidem scholis inusita-

---

[17]) N. A. XIII, 10.

ta ratione tradere ingressum et in opere instituttoque pulcerrimo quartum jam annum, magna auditorum frequentia, magna animi contentione versantem vestra, cardinales amplissimi, in medio cursu insistere aliudque munus suscipere coegit auctoritas. Nam cum homo eruditissimus, qui tradendis eloquentiæ præceptis in hac urbe consenuerat et, adflicta valetudine et ipsa jam ætate otium ac quietem postulante, missionem a vobis honestissimam impetrasset, nec ei facile successor idoneus reperiri posse videretur; mihi potissimum mandandam esse ab eo derelictam provinciam censuistis. Parebo libens, ut debeo, auctoritati vestræ: neque mihi quidquam unquam a vobis imponetur aut laboris aut oneris, quod non ego prompto atque alacri animo subeam, quæque mihi a vobis imperata erunt, nunquam aut aspernabor ut nimis humilia aut ut nimis ardua extimescam. Vestrum est decernere ac statuere, quam a quoque nostrum hujus quasi reipublicæ litterariæ partem administrari ac procurari velitis; nostrum parere et mandata vestra subsequi neque unquam ita nobis placere aut tantum nobis tribuere, ut de vestro judicio judicemus. Equidem quod ad me attinet, neque ullam artem, quæ qui-

dem hominis ingenui studio digna sit, sordidam et abjectam esse duco et hanc, ad quam tradendam nunc vocor, semper nobilissimam existimavi, et, si aliter sentirem, fortassis tamen non vererer imitari Laconem illum, qui, in convivio extremo loco jussus accumbere, convivatoris ingenium ac judicium commendavit, qui rationem excogitasset, qua illi quoque loco dignitatem compararet. Non enim tantum, ut vulgo dicitur, magistratus virum ostendit et in luce hominum collocat, sed etiam sæpe magistratum is, qui eum gerit, exornat. Epaminondam ferunt, cum a civibus suis telearchus creatus esset, (erat is apud Thebanos non magni momenti magistratus) non detrectasse, sed dixisse, ita gesturum, ut deinceps telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum est. Tantum enim Epaminondæ valuit auctoritas, ut post eum telearchi perpetuo creati sint ex principibus civitatis. Hæc et talia dicerem, si in eloquentiæ professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed et de re ipsa et de me longe mihi alia opinio est. Quamvis enim non infitior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertæ atque ornatæ orationis fuisse studioseque in eam rem operam dedisse, etiam, si

vultis, aliquando imposuisse populo et apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis neque indiserti hominis opinionem venisse; vereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores, etiam veteranos milites pro tironibus habendos, cum diu a pugnando cessarunt. Sed quoniam id tantum a me exspectari ac requiri puto, primum, ut vobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas vias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perveniri; deinde ut ad superandam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modo erit, (neque autem multum neque tamen nihil omnino fore confido) auxilio sim: suscipiam ac subibo paullo majore cum fiducia onus id, quod mihi, si meum perpetuum publicæ utilitatis studium divinæ benignitatis aura comitetur, utcunque posse videor sustinere. Ut enim, si quis homo egens ac tenuis alios se collocupletaturum esse profiteatur, ridiculus sit; sin id tantum polliceatur, ostensurum se, quam viam insistere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens a fortuna sua suscipere videatur: sic ego, si ea me traditurum dicere ausim, quibus eloquentes fieri possint, merito

irridear, cum ipsi mihi eorum perexigua pars suppetat; sin id tantum dicam, posse me iis, qui eloquentiæ studio tenentur, vias, quæ ad illam ferant, ostendere et ad id, quod adamarunt, consequendum aliquid opis afferre: caussæ, ut opinor, nihil sit, cur me quisquam aut nimium mihi adsumere atque arrogare dicat aut ea polliceri, quæ præstare non possim. Nolite autem, auditores, existimare, me vulgare aliquid vobis et in medio positum polliceri, cum polliceor, me vobis itineris ducem ad eloquentiam fore; neque ita eloquentiæ nomen accipite, ut vulgo accipi consuevit. Hodie enim ut quis vulgaria rhetorum præcepta utcunque didicit et in Ciceronis scriptis tantum posuit operæ, ut, adhibito Nizolii libro, possit orationem aut epistolam scribere, cujus tum singulæ voces tum ipsa etiam structura et collocatio Ciceronem oleat, protinus magno eorum consensu, qui nihil altius aut sublimius cogitant, eloquentis nomen assumit. Itaque, si de quopiam istorum percunctere, num Platonem, Aristotelem, Theophrastum legerit, denique num philosophiam attigerit, negabit: se enim, relicto aliis philosophiæ studio, eloquentiæ gloria contentum fuisse. Quid Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quam

diligenter studioseque versaverit? Aliquid se fortasse ex eis libasse dicet, sed properantem et aliud agentem, et qui unam modo spectaret eloquentiam. Certe igitur Homerum, quem ut ceterarum ingenuarum artium, ita eloquentiæ quasi fontem quendam esse dicunt, Sophoclem, Euripidem, a quo optime ali eloquentiam ipsi eloquentiæ magistri prodiderunt, ceteros denique Græcos et Latinos poetas accurate pervolutasti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quasi ego poeta, non orator, esse voluerim. Nimirum igitur, cum a te omne aliud scriptorum genus abdicasses, in illis eloquentiæ luminibus, Lysia, Hyperide, *) Andocide, Isæo, Isocrate, Demosthene, quam plurimum olei consumpsisti, in eis egregium aliquod studium collocasti, eos sæpe relegens in succum ac sanguinem convertisti tuum. Imo, inquit, quorundam ex istis vix ipsa nomina agnosco; alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi solus in amoribus ac deliciis fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiæ studio in-

*) Muretus de Hyperide perinde loquitur, ac si ejus orationes, quæ dudum perierunt, adhuc superessent. R.

flammatus, nunquam ex oculis, ex manibus, ex sinu deposui; cuius in scriptis ita diligens ac sollicitus fui, ut quemadmodum numi aurei aut argentei a plumbeis tinnitu ipso dignoscuntur, ita ego voces Ciceronianas ab iis, quæ Ciceronis non sunt, sono ipso discernere ac dijudicare possim. Bene sit, inquam, istis auribus tuis tam delicatis tamque eruditis, sed cur, quæso, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari videbas, non attigisti? Istos, inquit, legissem, si Græce eloquens esse voluissem. Latinæ quidem eloquentiæ laudem affectanti satis esse unus Cicero visus est. Quæ ista (malum) Latina eloquentia est? aut quando quisquam veterum istud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quisquam eloquentiam vocat, cum genera caussarum et nomina figurarum et vulgaria quædam præcepta de conformandis orationis partibus et hujusmodi nænias didiceris, voculas ex Cicerone collectas conjungere et ex eis quasi tessellis jejunam ac famelicam orationem contexere, sedulo caventem, ne quid dicatur, quod non ante Cicero dixerit? Picarum et psittacorum ista eloquentia est, auditas voces iterare ac reddere neque quidquam unquam dicere, quod sit vere ac proprie tuum. Aliud antiqui vo-

cabant eloquentiam, qui, nisi qui de civilibus negotiis ornate ac copiose loqui posset, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modo clamores faceret, modo circumfusam multitudinem stupore defigeret, neminem eloquentem vocabant. Itaque qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de virtutibus ac vitiis, multa de permotionibus animi, multa de veterum institutis ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum civitatum disputabant seque propterea non rhetoras aut, quæ tum usitata erat ipsorum appellatio, sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles [18]) coarguit, ipse tamen docet, rhetoricen quiddam esse ex dialectica et ex politica conflatum atque commistum, et opus rhetorices esse ait iis in rebus omnibus, quæ in consultationem cadunt, omnia videre, quæ ad fidem faciendam accommodata sunt. Tribus autem præcipuis capitibus hoc contineri ait: si ita dicamus, ut, qui audiunt, bonos viros esse nos opinentur;

---

[18]) rhetor. I, 1 et 2.

si eorum animi motus quosdam concipiant ad id, quod volumus, efficiendum atque obtinendum accommodatos; si id, quod probare volumus, aut demonstremus aut demonstrare videamur. Ut autem dialecticus (non ille ex scholastico pulvere clamator odiosus ac molestus, sed verus ac germanus dialecticus) duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo et inductione; sic ei compar ac geminus et in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quæ duobus illis ex altera parte respondeant, enthymema, quod syllogismo, exemplum, quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his et suam et aliorum dignitatem tuetur; neque sine magna copia enthymematum et exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia a philosophis, exemplorum a poetis et historiarum scriptoribus petitur; neque quisquam oratoris aut eloquentis nomine dignus evaserit, qui non prius omnia philosophorum scripta, quæ quidem ad formandos mores et ad tractandam rempublicam pertinent, omnem historiam veterem, omnes antiquos et Græcos et Latinos poetas diligenter et accurate pervolutarit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fa-

teor; sed magnum est et id, quod hoc labore petitur. Et verum est, quod ait Horatius: [19])

Nil sine magno
Vita labore dedit mortalibus.

Ad hanc facultatem consequendam ego me vobis, auditores, quantum vires meæ ferent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur: vobis, ut ille ait comicus [20]) senex, seritis, vobis occatis, vobis eisdem metitis, vobis denique iste pariet lætitiam labos. Videbitis me quotidie caussa vestra efficientem, quæcunque potero, conantem etiam ea, quæ non potero. Alite vos quoque studium meum attentione vestra et, dum ætas apta est ad labores perferendos, dum animus nullis aliis curis occupatur, dum cetera, quæ ad capiendum ingenii cultum requiruntur, affatim suppetunt, nolite committere, ut utilitas vestra, quæ et Gregorio pontifici maximo et amplissimis cardinalibus, quibus ille munus hoc demandavit, et nobis omnibus tantæ curæ est, a vobis, a quibus minime decet, negligatur. Equidem pro mea virili parte nullo loco vo-

---

19) serm. I, 9, 59. sq.

20) Plaut. merc. prolog. 71.

bis deero: docebo, admonebo, instabo, urgebo, excitabo, nonnunquam etiam, si res ita poscere videbitur, objurgabo atque increpabo. Nolite exspectare, dum vobis aduler. Contemnam vos, si vos litteras contemnetis. Sin eas amabitis; et amabo ipse commoda vestra ex animo et, ut vos me vicissim merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum disputationum explicare decrevi. Cras id facere incipiam. Polliceor autem vobis, qui me attente audient, curaturum me, ut eis operæ suæ ratio constet. DIXI. (I, 21. hab. Romæ Non. Novembr. anno MDLXXII.)

6.

DE UTILITATE, JUCUNDITATE AC PRAESTANTIA LITTERARUM.

Cum mihi a summis viris, quorum auctoritate atque imperio nostra omnium studia diriguntur, mandatum esset, ut hodierno die, quo, ut scitis, more majorum, noster hic quasi Musarum exercitus quotannis lustrari solet, de præstantia litterarum et earum artium, quæ litteris continentur, aliquid publice di-

cerem, quo juvenum animi ad earum amorem incitarentur; quod prius facere debueram, sed inconsulto quodam obsequendi studio abreptus non feceram, cœpi oneris suscepti magnitudinem cum viribus meis sollicite comparare. Atque interdum quidem ita ratiocinabar, ut mihi nihil arduum aut difficile impositum crederem. Nam ut Cyrenæus poeta *) facile ait esse omnibus Apollinem laudare, in quo tot tantaque laudum argumenta sint; ita facile videbatur homini quamlibet infanti atque indiserto laudare eas artes, quas vere ac merito bonorum fontes nominare possumus. Neque enim dubitabam, quin omnium concessu multo justius artibus nostris, quam illis, de quibus id Xenophon [21]) dixit, honos hujus nominis tribueretur. Cogitabam etiam, tum demum in summa me difficultate versaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est, vituperare jussus essem aut earum dignitatem abjicere et extenuare dicendo: nullum enim sane argumentum, quod quidem alicujus momenti esset, ad eam rem reperire potuissem. Quod

*) Callimachus h. in Apoll. 31. R.

[21]) cyropæd. VII, 2, 13.

si Socrates, præsente Phædro amorem vituperaturus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio caput obnupserit; [22]) multo me magis verecundari par fuisset, in tanto eruditissimorum hominum cœtu declamantem adversus eas artes, quarum omnes dignitate ac pulcritudine ita incensi estis, ut sine earum tractatione ne vitam quidem ipsam jucundam putetis. Nunc, ut idem ille sapientissimus senex [23]) facile esse ait Athenienses Athenis laudare, quod, quæ quisque amat, ea libentissime laudari audit; sic et ipse mihi videbar facilem et expeditam provinciam suscepisse commendandi ac celebrandi apud vos ea, quæ vobis omnibus in amoribus ac deliciis esse constaret. Sed interdum occurrebant alia, quæ me commoverent nec quieto esse ac securo animo sinerent. Nam et in tam ubere ac copiosa materia necesse est, unicuique audientium multa in mentem venire, quæ commode dici queant, neque fieri potest, ut, quidquid omnes cogitant, dicat unus; et

---

[22]) Platon. Phædr. p. 300. Bip.

[23]) Socrates, v. Platon. Menexen. III, §. 50. cf. Aristotel. rhetor. III, 14. I, 9.

ea est hominum natura, ut, cum quis, quod ipse dixisset, id ab eo, qui dicit, omissum videt, non hoc quoque dici potuisse, sed hoc potissimum dici debuisse contendat. Ita dum pro suo quisque captu, quid ipse dicturus fuerit, cogitat et, alia prope omnia fastidiens, dum id unum dicatur, avide exspectat; quidquid dixeris, semper videberis omisisse præcipua et omnia communia ac contrita dixisse, quod ea non dixeris, quæ si dixisses, ipsa quoque aliis obsoleta et vulgaria viderentur. Ut melior hac in parte sit eorum conditio, qui aridis ac sterilibus in argumentis versantur, quorum, sive abundarunt, laudatur ingenium; sive defecerunt, materiæ jejunitas accusatur; cum contra, ubi ampla dicendi seges est, quidquid allatum est, ubertati materiæ adscribatur; quidquid omissum est, tibi. Ego vero quomodo aut quidquam allaturum esse me sperem, quod novitate audientium animos teneat, cum iis in rebus mea versatura sit oratio, in quibus præstantissima se omnium ætatum ingenia exercuerunt; aut ita dicturum, ut non innumerabiles alii iisdem de rebus ornatius ac copiosius dixerint? Sed mihi neque valde laborandum est, ut nova conquiram, (non enim cantilenæ sunt hæ, quibus novitas

ut ait Telemachus, conciliat gratiam, sed præcepta, quibus vetustas addit auctoritatem) et, si vera, utilia, apta ad id, quod mihi propositum est, digna hujus loci auctoritate, digna vestris auribus attulero, quibus ea cunque verbis extulero, hoc ipso me satis ornate dixisse arbitrabor. Agite igitur, viri præstantes et cum aliis nominibus tum præcipue harum, de quibus dicere ingredior, artium cultu et tractatione clarissimi; agite, studiosi adolescentes, quorum mollis adhuc et tenera ætas in ejusdem gloriæ spem eodem quasi lacte Musarum educatur, cognoscite mecum felicitatem vestram, qui instinctu quodam afflatuque divino ad eas potissimum artes animum appulistis, quibus, sive quis utilitatem sequatur, nihil fructuosius; sive oblectationem, nihil suavius ac jucundius; sive splendorem ac pulcritudinem, nihil illustrius aut ad struendam nominis immortalitatem firmius ac stabilius reperiri potest. Nam si veteres illi, qui errore ducti plures esse deos opinabantur, quem cuique eorum diem consecrarant, eo laudes ipsius commemorare ac concinere solebant; multo nobis justior caussa est, quicunque iisdem honestissimarum artium studiis, quasi quibusdam sacris, initiati sumus, cum

hic nobis anniversarius dies majorum sapientia et auctoritate ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem de integro repetendam constitutus sit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus easque celebrare, quas nobis vicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus, idcirco hunc sanctum atque augustum locum ad hanc rem delectum esse, ut et in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit; et publice contestemur ac profiteamur, studia omnia laboresque nostros et Deo auctore atque auspice suscipi et ad ipsius gloriam, tanquam ad finem nobis omnibus præcipue propositum, referri. Unde igitur, in tanta eorum, quæ se ad dicendum offerunt, copia, potissimum exordiar? An ab eo, quod semper apud gravissimos quosque gravissimum fuit, antiquitatis testimonio? Quæ cum artes omnes bonæ sint, (nam si quæ malæ artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur) has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes vocavit easdemque artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut a servis aut ab hominibus servili præditis ingenio exerceri, has

unas ab ingenuis ac liberis excoli consentaneum judicaret. Quin etiam cum Græci earum cognitionem sua lingua tali quodam vocabulo affecissent, ex quo id modo intelligeretur, statim a pueritia dandam eis operam esse; majores nostri hoc, ut pleraque, melius ac sapientius, qui totum hoc artium genus humanitatem vocarunt, credo, indicantes, non multo minus inter homines talibus disciplinis expolitos et vulgus aliorum, quam inter ceteros et pecudes, interesse. Homines enim duabus præcipue rebus a ceteris animantibus discernimur, ratione et rationis interprete oratione: quarum utraque in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis quodammodo et inchoata; qui eas bene penitus combiberunt, perfecta in illis atque absoluta est. Aristippus quidem, cum quæsiisset quidam ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset? si nihil aliud, hoc certe, inquit, quod in theatro lapis in lapide non sedebit. Idemque alteri, qui, cum sibi nimium magnam mercedem posci pro institutione filii videretur, dixerat: ista pecunia servum mihi emere possum; tu vero, inquit jocans, etiam hoc amplius: si unum emeris, duos habebis. Significavit videlicet, quorum collustratus doctrinarum luce

non esset animus, eos lapidum, non hominum, aut, si forte inter homines, servorum, non ingenuorum, loco ac numero esse habendos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti, quatuor omnino esse viæ videntur, quarum unam aliquam a principio ætatis capessere ac postea persequi prope necesse sit, ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longe multumque aliis omnibus anteponenda videatur. Nam qui ista ætate sunt, partim otio se atque ignaviæ dedunt mollemque vitam ac voluptariam sequuntur, ii præsertim, quibus amplum patrimonium est; partim, si angustior sit res, quam ut nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam; alii, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem et militaris rei gloriam sibi proponunt; alii denique animum ad litteras et ad hæc mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abjectius, qui, torporem ac desidiam amplexi, vitam luxu atque inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? qui, ut Phæaces illi Homerici, [24])

---

[24]) Od. VIII, 246. sqq.

Non pugnis durave exercent membra palæstra,
Sed mensam et citharæ strepitum dulcesque choreas
Stragulaque et molles curant post balnea lectos,

Margitæ illius simillimi, de quo idem Homerus: [25])

Non fodere ille bonus durisve ligonibus arva
Vertere, non ulli vivebat idoneus arti.

Sic enim et hi, neque domi neque militiæ, neque privatim neque publice, neque sibi neque aliis utiles, ita vitæ curriculum conficiunt, ut, veluti naves, nullum sui vestigium relinquant. Qui mihi, si diis placet, quod nihil agant, quasi non pudere parum sit, etiam gloriantur. Alii, inquiunt, in opere occupati sint; nobis majorum nostrorum virtute est, unde otiosi laute splendideque vivamus. Quid majores vestros nominatis? qui si vestri similes fuissent, vos hodie in postremis jaceretis. Si, quales vos estis, tales ipsi fuerunt, indigni sunt, qui nominentur; sin alii, vos indigni, qui eos nominetis. At, videte, quantopere a sapientissimi poetæ Hesiodi [26]) judicio vestra ratio

---

[25]) v. Aristotel. de morib. VI, 7.

[26]) opera et dies 311.

discrepet: laborem ille et industriam nemini, languorem et ignaviam omnibus turpem esse confirmat. Præclare Cicero, [27]) *mihi quidem*, inquit, *qui nihil agit, esse omnino non videtur.* Nam et physici docent, quæ cuique rei caussa est, ut sit, eandem ei esse caussam, ut aliquid agat. Sed omittamus hos molles et delicatos neque eos ex somno, cui tam libenter indulgent, excitemus teneamusque id, quod a sapientissimis viris proditum est, nihil esse inertia fœdius, otio ali vitia, otium, ut non gravissimus poeta gravissime tamen cecinit Catullus, [28]) non privatis modo hominibus, sed et regibus et prius beatis urbibus exitii caussam fuisse. Cum igitur otiosa et ignava vita ne vita quidem habenda sit; videamus, num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad litteras, animum adjicere præstet. Equidem cum mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studiis nostris aut nulla aut non magna communio est, ex iis quidem, quæ ita necessariæ sunt, ut eis civitas nullo modo carere possit, duas præcipuas judico, agricul-

---

27) N. D. II, 16. extr.

28) LI, 15 sq.

turam et mercaturam; ex iis autem, quæ ad ornamentum civitatis et ad animos honesta voluptate perfundendos pertinent, duas minime sordidas minimeque illiberales, picturam et statuariam. Nam quod boni unaquæque civitas percipere ex suo et patrio solo potest, id agricultura educit atque elicit; quo eget, id aliunde mercatura comportat. Ita civitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio fruitur etiam alienis. Pictorum autem et statuariorum opera et voluptatis atque admirationis habent plurimum et, quæ liberalium artium nota est, ingenii, non corporis viribus constant et ad conservandam clarorum virorum memoriam ceterosque ad eorum imitationem incitandos non immerito magnam vim habere creduntur. Sed tamen quis ausit harum artium ullam cum litterarum studio comparare? Nisi forte majus est agrum, quam ingenium, colere, aut jacta in terram semina depactive surculi, quam ingenia præceptis philosophiæ consita, ampliores aut uberiores fructus ferunt. Mercatura autem vel si tenuis est sordida est vel, si ampla, tot exposita periculis, ut merito ille olim Laco negaverit, optabilem sibi videri fortunam, quæ rudentibus apta esset; cui-

cuimodi autem sit, tota fere ad quæstum et ad lucrum refertur. At litterarum tractatio et dignitatis plenissima est et quietis et eas opes consectatur, quæ nec furem nec prædonem timent nec incendiis, ruinis, naufragiis obnoxiæ sunt nec ullis denique casibus eripi possunt. Jam vero quæ Apellis aut Protogenis tabulæ cum Homeri pictura, quæ Phidiæ aut Praxitelis statuæ cum litterarum monumentis conferri queant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorem gloriam essent commendatione scriptorum, quam artis suæ operibus, consecuti. Nam quæ illi artificio suo elaborarant, et solius corporis effigiem exprimebant et uno tantum spectabantur in loco et eam naturam habebant, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe longinquitas temporis confectura ac consumptura esset. At eruditorum hominum lucubrationes et clarorum virorum non formam modo corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas, subjiciunt oculis et iisdem, quibus orbis ipse terrarum, terminis ac regionibus continentur et tantam vim habent, ut illa ipsa aliorum omnium humanorum operum confectrix vetustas his unis non modo nihil detrahat, sed majorem in dies comparet ac conciliet dignita-

tem. Trecentas sexaginta Demetrio Phalereo statuas æreas populus Atheniensis anno uno eoque non toto posuerat, quibus omnibus Demetrius ipse superstes fuit. At quæ ipse sibi monumenta ingenii ac doctrinæ magnitudine exstruxerat, ea et multis post ipsum seculis viguerunt et, cum postea densa quædam et opaca nox omnem prope disciplinarum lucem exstinxisset, ex oculis erepta incredibile desiderium sui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elate et magnifice de se, ut solet, Pindarus, [29] sed tamen vere: statuarium esse se negat, qui mutas statuas edolet una defixas in basi, sed, quos ipse cantibus suis celebret, eorum famam terra marique spargi ac disseminari. Sed erunt fortasse, qui vitam militarem huic nostræ pacatæ atque umbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortium virorum virtutem detrectare aut conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram, neque propositum est neque fas videtur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, omnem industriam ad eos celebrandos conferendam censeo et hoc ipsum numero inter præcipua

---

29) Nem. V, 1 sqq.

bona, quæ ab artibus nostris in vitam hominum manant, quod earum ope præclara illorum facinora ad immortalem posteritatis memoriam consecrantur. Sed tamen si quis secum in animo reputet, quæ vita sit ejus hominis, qui, modicis opibus instructus, in litterarum studio molliter ac placide consenescat, et quæ ejus, qui, ab adolescentia armis tractandis assuetus, sub dio sæpius, quam sub tecto, sub pellibus sæpius, quam domi somnum capiat, vix dubium fore arbitror, utra melior et magis expetenda sit. Alterius aures tubarum et lituorum et cornuum clangore, alterius Musarum concentu et Apollinis fidibus adsidue personant. Illius oculi cæde et sanguine et incendiis, hujus admirabilium naturæ operum adspectu et contemplatione pascuntur. Ille aut in ipso ætatis flore hostili gladio transverberatur aut mancos ac debiles artus et insignem cicatricibus vultum referens domum redit, hic, ut animo ita et corpore integer, vultum, nisi quantum rugæ canique venerationis addiderunt, etiam nutrici agnoscendum, perfert ad ultimam senectutem. Neque vero minus gloriosa aut minus hominum generi fructuosa hujus quam illius opera. Occupatur ille in finibus imperii proferendis, hic in fini-

bus cupiditatum regendis et coërcendis. Novit ille, quemadmodum urbes expugnentur, hic quemadmodum gubernentur; ille quemadmodum injuria aut repellatur aut reponatur, hic quemadmodum et accipiatur æquo animo et negligatur. Dicet ille, quam multos homines manibus suis trucidaverit; hic, quam multos a cæde facienda oratione sua revocaverit; ille, quam multos in servitutem abduxerit; hic, quam multos a servitute vitiorum in veram libertatem perduxerit. Illius usus nisi in bello nullus est, hujus opera et in bello et in pace salutaris. Itaque si homines inter se amice ac concorditer viverent, si Dei ac naturae jussa sequerentur, si denique ii essent, qui esse deberent; jacerent omnes artes belli, ut quarum inter justos justus usus esse non possit, nostrae vero tum demum florerent ac vigerent, tum demum eas optimus quisque summa corporis et animi contentione sequeretur. Neque vero quemquam ita esse arbitror sanguinarium, cui non præoptanda videatur nullius empta lacrymis gloria neque ullo nisi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quam tabo et cruore oblita et multa strage ac cladibus comparata. Multa consulto prætereo: quod mihi non tam, ut copiam et

varietatem consecter, laborandum est, quam ut effugiam satietatem. Quis enim unquam tanta ubertate ingenii, tanta dicendi copia præditus reperietur, qui litteras ita laudare possit, ut non semper, cum plurima dixerit, plura tamen omisisse videatur? Omnia, quæ homines in vita expetunt, cujuscunque tandem generis illa sint, nulla re certius aut facilius, quam eruditione ac litteris, acquiri, conservari, amplificari queunt. Est qui, rei familiaris angustia pressus, ex ea expedire se et ad moderatas opes sine ulla turpitudine pervenire cupiat? Quæ ad id conficiendum via aut honestior aut expeditior aut facilior est? Quam multos ex tenui et exili patrimonio, aut juris scientia aut medendi arte fretos, (ut eas potissimum nominemus) paucis annis ad maximas divitias pervenire vidistis? Nam quod plerique vulgato jam proverbio dictitant, ex omni nostrarum artium numero duas modo illas frugiferas esse ac fructuosas, ceteras cultoribus suis decoquere ac decollare, in eo vanitatis illos ac mendacii facile res ipsa coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio, qui cum e propinquis objurgaretur, quod omne tempus in sapientiæ studio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita puta-

bant omnia, nulli usui esset, vultis, inquit, ostendam vobis, posse hominem huic studio deditum, si ei commodum sit, divitem Fieri, et hanc esse, si quis velit, ad quæstum ac compendium vel maxime compendiariam viam? Cum illi se velle dixissent, homo, qui ex astrorum scientia magnam eo anno olearum ubertatem prævideret fore, multo ante exiguo pretio, cum contra licitaretur nemo, omnia Chiorum ac Milesiorum præla ac trapeta conduxit. Quæ cum postea suo tempore, quanti voluit, elocasset magnamque ex eo vim pecuniæ collegisset, ostendit, philosophos non tam rem facere non posse, quam, majoribus ac præstantioribus cogitationibus occupatos, de ea facienda non laborare. Quid Leontinus Gorgias? nonne rhetorices professione et maximas sibi divitias peperit et tantam gloriam, ut ei vivo ac videnti honoris ergo aurea statua in Apollinis Pythii templo constituta sit? Quid ille, qui eloquentiæ quasi mercator atque opifex quidam habitus est, Isocrates? non et summa gloria fuit et iis opibus, ut ter ad trierarchiam vocatus, cum eam bis effugisset, ad postremum splendidissime ac magnificentissime obierit? ad eam autem non fere nisi opulentissimus quisque ac locuple-

tissimus adigebatur. Neque medicus erat optimus pessimi principis magister Seneca neque de jure consulebatur: et tamen quantam sibi opum vim homo externus et alienigena eloquentia et eruditione confecit? Scio, hoc, quod dicam, quibusdam incredibile visum iri, sed tamen, si vera sunt, quæ litteris prodita sunt, haud scio, an ullus hodie tota Italia princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congessit. Nam cum ex veteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur; Senecæ opes Crassi opibus duplo majores fuerunt. Prope est, ut pigeat, in hac parte tam diu immoratum esse; sed tamen dicendum fuit aliquid adversus stultitiam eorum, qui ajunt, si quis juris scientiam et artem medendi excipiat, ceterarum artium nostrarum sterilem esse culturam. Qui error ex eo potissimum natus est, quod doctrinæ mediocritas magnos afferre fructus non potest. Itaque excellendum est iis, qui magna et præclara concupiverunt. At nos simul atque paullum ultra prima elementa progressi sumus, falsa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuo opes et honores congeruntur, jacere litteras clamitamus. Non jacent litteræ, non jacent neque

jacuerunt unquam et, si antea jacuissent, Gregorio XIII. pontifice non jacebunt. An ille, cum et omni doctrina instructissimus sit, et ad illos veteres atque usitatos nostros et litterarum patronos, Joannem Moronum, sacrosancti collegii decanum, priscæ majestatis absolutissimum exemplar, cujus in ipso nutu plurimum auctoritatis residet, cujus e vultu ipso atque oculis elucet gravitas humanitate condita; Aloysium Cornelium Camerarium, hominem plenum officii et ad omnium animos ac voluntates devinciendas ipsis Gratiarum manibus factum; et illa duo ornamenta seculi, firmamenta litterarum, domicilia virtutis et eruditionis, Gulielmum Sirletum et Franciscum Alciatum: ad eos igitur, quorum jam pridem in fide ac clientela eramus, cum proxime eum, quem pleno gradu per sua vestigia incedentem videt, quemque optimo jure cordi suo carissimum habet, fratris filium Philippum S. Sixti cardinalem addiderit eumque florentis ætatis commendationem a litterarum patrocinio ducere voluerit: qui tali argumento declaravit voluntatem erga nos suam, is, metuimus, ne litteras aut egere aut jacere patiatur? Sed ut, unde digressus sum, redeam atque id, quod in-

stitui, absolvam: et ad facultates ac copias sine dedecore parandas accommodatæ sunt litteræ et multo magis colendæ iis, qui opibus abundant, ne, si id facere neglexerint, instrumentis sibi a Deo ad virtutem datis per inertiam abusi esse dicantur. Eademque ratio est et eorum, quibus clari, et eorum, quibus obscuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ullo majori aut illustriori ornamento condecorare et, ut Homeri[30]) verbo utar, coronare possunt, nobilitatem a majoribus acceptam; neque hi ex tenebris ulla ratione facilius emergere seque, in luce atque in oculis omnium collocatos, a contemptu atque ab oblivione in perpetuum vindicare. Rex erat ac regis filius Alexander Macedo et viam sibi ad summam claritatem ac potentiam armis quotidie muniebat. At is et plus se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Philippo, a quo genitus fuerat et cujus in regnum successerat, prædicabat et, cum ab illo divulgatos esse libros quosdam arduis de rebus scriptos accepisset, ægre tulit ac, generosa quadam indignatione motus, epistolam

30) Il. I, 470 Od. I, 149.

ad eum scripsit, in qua hæc verba sunt: *Nam qua re posthac ceteris præstabimus, si quæ a te edocti sumus, ea omnium communia erunt? Ego autem malim optimarum rerum scientia, quam opibus et potentia ceteris anteire.* Hæc igitur ille regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quam multos nominare possumus, quos supra omnes omnium fumosas imagines litteræ collocarunt. Obstetricis filius erat Socrates; Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem vendendis oleribus vitam tolerasse accepimus. At ipse et regum familiaritate usus est et ita clarus fuit, ut hodie magis Archelaus ex Euripidis, quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Æschinis mater, etiam, si Demostheni credimus, vulgati corporis. At eum rex Macedonum Philippus quantopere coluit? Quid tibicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum regem Hieronem fuit? Sed quid hujus rei plura exempla conquiram? Signantur eruditorum hominum nominibus tempora: ut minus sæpe, quibus illi regnantibus vixerint, quam qui eis florentibus regnaverint, quærere soleamus. Neque tamen hæc præcipua sunt eorum bonorum, quæ

percipiuntur ex litteris: sunt alia longe majora longeque diviniora. Litteræ inditos nobis a natura honestatis igniculos excitant; luxuriantes quasique fruticantes cupiditates stringunt ac coercent easque rationis finibus regunt; abducunt a vitiis; duces et magistræ sunt ad virtutem; prosperis rebus ornamento sunt, solatio adversis; neque illis exsultare atque efferri suos neque his frangi ac deprimi sinunt; eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid sibi superesset ex philosophiæ studio, notissimo versu respondisse dicitur: *Chœnix lupinum et mentis a curis quies.* O magnum et excelso animo præditum virum! Quod aliis regna et imperia non adferunt, ut soluto ac libero animo sint, id ipsi, propter litterarum et philosophiæ commercium, chœnix lupinorum adferebat. Quod si tam multa tamque præclara bona litteris ac disciplinis continentur; si ipsis nominibus ac vocabulis testata est vetustas, earum cognitionem et hominibus et liberis atque ingenuis hominibus dignissimam esse, si et ignava vita homine indigna est, et nullo in studio melius, quam in litteris industria collocari potest;

si ad opes ac potentiam, si ad honores ac dignitates via optime litteris sternitur; si eisdem et animi tranquillitas et nominis æternitas comparatur. quid statis, adolescentes, aut cur oblatam vobis tanti boni consequendi occasionem effugere atque evolare patimini? cur non aliis omnibus curis et cogitationibus ex animo abjectis atque abdicatis, in hanc unam toto pectore incumbitis? Non hoc sedendi, ut ait Bacchylides [31]), ac cunctandi tempus est. Non enim ex plano ac facili gloria hæc petitur; neque lata, ut ait Propertius [32]), via currere ad Musas datur. Non frustra eas antiqui in arduo atque edito monte habitare dixerunt. Labores et sudorem et vigilias in earum atrio ac vestibulo excubare voluit Deus, qui, ut dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus venalia proposuit. Ego autem, ut libere vobiscum agam, valde vereor, ne, cum pleris-

---

31) Athen. XIV, 30 p. 289 ed. Schweighæuseri, quem vide ad h. l.

32) eleg. III, 1, 14.

33) Od. VI: 15 sqq.

que vêstrum alia omnia abunde sint, mollitia multi et laboris odio a studiis avocentur. Itaque quibus verbis Homerica [33]) Pallas Nausicaan e somno excitat, quam segnem et ignavam vocat, quod vestes magni pretii, sibi emptas a parentibus, neglectui habeat easque illotas ac sordidas jacere patiatur, surgere igitur eam jubet et ad eas abluendas cum prima luce proficisci, præsertim cum instet tempus nuptiarum; iisdem merito multos e vobis aliquis quotidie objurgaverit. Surge quam primum, miser, et ex animo torporem atque ignaviam excute. Quid tu istud ingenium, quod tibi a communi omnium parente, Deo, multo qualibet veste pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolescere quasique rubigine obduci pateris? cur non potius diluculo ad illos proficisceris omnibus obvios et expositos doctrinarum fontes, quibus te mersans, ex quibus arbitratu tuo hauriens pectus et purgatum vitiorum maculis et multa præclarissimarum rerum cognitione madidum referas? præsertim cum puerulus amplius non sis, sed ea jam appropinquet ætas, qua tibi in lucem atque in conspectum hominum prodeundum est. Hinc enim demum multo magis, quam unde illa dicit, et tibi paries

gloriam et parentum pectus gaudio lætitiaque complebis. Sed jam longior, quam par erat, fui. Cogitate, obsecro vos, languidis ac remissis omnia difficilia, navis et industriis omnia pervia ac facilia esse. Deus Optimus Maximus, cui, quæcunque hic acta dictaque sunt, grata et accepta esse cupio, vobis omnibus eum animum inspiret, ut hæc, ad quæ vos hortatus sum, tam sequi velitis, quam consequi potestis. DIXI. (I, 23. hab. Romæ XV. Kal. Nov. MDLXXIII.)

7.

INGRESSURUS EXPLANARE M. T. CICERONIS LIBROS DE OFFICIIS.

Decreveram hoc anno pulcerrimum consilium, quod anno superiore ceperam, persequi et denuo Platonem cum Cicerone conjungere: tum ut adolescentes in studio Græcarum litterarum, quas maximo cum animi mei dolore evanescere et ad nihilum recidere secumque omne elegantioris doctrinæ genus trahere video, pro mea virili parte continerem; tum ut nobilissimus philosophus, cujus ante me in his scholis nunquam, ut opinor,

audita vox erat, paullatim familiarior factus, uberrimis illis sapientiæ et eloquentiæ suæ fontibus ingenia nostra copiosius et abundantius irrigaret. Aliter visum est iis, quorum nutu atque auctoritate nostra omnium studia diriguntur, qui, sive mihi ad tractandam sive vobis ad percipiendam Platonicarum disputationum gravitatem non satis esse virium judicarint, sive in eo aliud quippiam secuti sint, (non enim fas nobis esse arbitror in eorum judicia curiosius inquirere) omnem a me hujus anni operam in uno Cicerone consumi maluerunt. Pareamus libenter, ut par est, iis, quibus parere omnes debent, quodque ipsis placuit, id sine ulla retractatione melius esse credamus. Non enim, ne gravissimis quidem in rebus, tantum apud nos valere ulla probabilium rationum momenta debent, ut non multo plus illorum vel jussis vel consiliis vel auctoritate moveamur. Pervolutabimus igitur hoc anno aureos illos M. Tullii libros de officiis. Qui cum tres sint, et totidem in partes annuum hujus nostri muneris curriculum distingui soleat; dabimus operam, ut singulorum librorum explicatio cum illa tripartita temporis nostri distributione ac descriptione concurrat ac congruat. Nam qui dies

nobis, statis anni temporibus, ad relaxandos animos et ad vires denuo colligendas concedi solent, iis ipse otium mihi sponte abjudicabo et, rationes vestras commodis meis anteponens, domi quidem, sed ita ut neminem, qui audiendi ac discendi studio teneatur, excludam, quæ hic, temporis angustiis exclusus, non potuero, illic commodius explicabo. Scitis, idem me superioribus annis factitasse et, cum ad me magnus studiosorum numerus domum quotidie ventitaret ac conflueret, perfecisse, (præfiscini, ut loquebantur veteres, dixerim) ut nulla pars anni utilius ab eis aut fructuosius poneretur, quam ea, quæ libera quotannis ac soluta otio transigi solet. Quod ego non jactandi mei caussa dico, (neque enim unquam tantum laboris subire ac suscipere potero, ut aut sanctissimi pontificis Gregorii XIII. aut amplissimorum cardinalium, qui jussu ipsius huic gymnasio præsunt, singularem in me benignitatem ac beneficentiam exæquem) sed ut vos, si qua ratione possum, exacuam et exsuscitem ad suscipiendam aliquam curam ac cogitationem utilitatis vestræ, ne, cum mihi navandæ vobis operæ voluntas nunquam defuerit, vestra vobis tarditas ac negligentia aditum ad veram laudem

ac dignitatem interclusisse videatur. Ac quoniam scio, esse nonnullos, qui mirentur, quod ipse mihi, cum vacationes dantur, voluntarios labores injungere soleo, cur non hoc ipso potius publice nobis constituto ad docendum loco, quam intra domesticos parietes, obeam, ejus quoque rei quæ caussa sit, aperiam, ne consiliorum meorum pars ulla vobis ignota sit. Officii enim mei rationem omnibus quam notissimam esse cupio, ne quis cuipiam pateat ad calumniandum locus. Primum igitur, si dicam, id facere me, ut aliqua pars laboris minuatur mihi, nemo me, ut opinor, merito reprehendat, quod vobis a me sponte tribuitur, si in eo etiam commodi mei rationem habendam esse aliquam putem, præsertim cum vobis ex eo nihil oriatur incommodi. Sed sunt alia graviora, quæ me magis commoveant. Huc quoties venimus, pendendum nobis est ex aliquot abjectissimorum nebulonum libidine, qui sibi pro oblectamento habent, obstrependo, obturbando, exsibilando laudabiles aliorum conatus, quoties collibuit, impedire: domi ab illa fece ac colluvie nihil periculi est, ubi, si quid tale tentare auderent, extruderentur et, si redire postridie vellent, excluderentur.

Hic vix unquam mihi horam integram docere permittitur: domi me sæpe horas duas, summo silentio, summa omnium voluntate auditum esse meministis. Illic si quis quid minus intellexit, licet rogare, licet colloqui, licet placide ac comiter, si quid sit, de quo dubitetur, exquirere. Hæ me caussæ adducunt, ut, quoties a publico munere cessatio est, libentius doceam domi. Neque dubito, quin hoc consilium meum omnes æqui et harum rerum intelligentes existimatores probent. De quo cum et aliquid dicendum fuerit, et satis multa jam dixisse videar, transibo ad alia, quæ proprie pertinent ad eos libros, quos vobis hoc anno Deo fretus explanare decrevi. Qui quidem multis nominibus magno apud nos in pretio esse debent. Primum quod Ciceronis sunt, hoc est, ejus viri, qui perpetuo omnium ætatum consensu inter Romanos scriptores eloquentiæ laude ita numeratur primus, ut ab eo nemo numeretur secundus. Deinde quod scripti a Cicerone jam sene, cum singularis ille vir natusque in posteritatis exemplum et multo studio multisque vigiliis et longo usu ac tractatione rerum maximarum et multis, quibus agitatus erat, casibus immensam sibi quandam vim sapientiæ

ac prudentiæ comparasset, fuit enim hic prope ultimus illius præstantis ingenii fetus, ut postea magis intelligetur. Adde quod scribit ad filium et ad filium Athenis agentem in convictu ac contubernio hominum doctissimorum: ut verisimillimum sit, et summam ab eo curam adhibitam in colligendis undique bonis et utilibus præceptis, quæ congereret in eos libros, ex quibus unicum et unice carum filium legem ac normam instituendæ vitæ petere vellet; neque quidquam prætermissum in limandis ac perpoliendis, quæ ita scriberentur, ut in eam urbem, quæ tum eruditionis ac sapientiæ domicilium erat, acutissimorum hominum subitura judicium, mitterentur. Constat etiam ipsum sibi valde placuisse in confectione horum librorum, ut qui sibi unus optime conscius esset operæ in eis scribendis collocatæ. Nam et principio commendat eos, ut ad Latinæ orationis ubertatem ac copiam profuturos, et ad finem, magnum a se munus habere filium, dicit et, ad Atticum [34]) scribens, homini eruditissimo et, cujus ipse sæpe miniatulas ceras extimesce-

---

[34]) ep. XV, 13.

bat, magnam hujus operis exspectationem concitare non veretur. *Nos hic*, inquit, φιλοσοφούμεθα, *quid enim aliud?* et τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος *magnifice explicamus* προσφωνοῦμενque *Ciceroni: quade re enim potius pater filio? deinde alia. Quid quæris? extabit opera peregrinationis hujus.* Ac ne quis ipsius, quasi Astydamantis cujusdam, de se testimonium elevare conetur, sciat, hos libros semper fuisse in prima commendatione apud sapientissimos quosque, ut et tererentur assidue manibus et a plerisque etiam ad verbum ediscerentur. Inter quos minime contemnendum est judicium Alexandri Severi imperatoris optimi et eruditissimi, de quo ita scribit Lampridius: [35]) *Post actus publicos seu bellicos seu civiles lectioni Græcae operam majorem dabat, de republica libros Platonis legens; Latina cum legeret, non alia magis legebat, quam de officiis Ciceronis et de republica.* Ut mihi hoc quoque perbelle cecidisse videatur, quod, cum anno superiori libros aliquot Platonis de republica interpretati simus, eis nunc subjiciamus interpretationem librorum Ciceronis de officiis, quasi præstantissimi et

---

[35]) Alex. Sever. c. 3.

sapientissimi imperatoris vestigia persequamur. Sed nihil est, quod magis invitare atque allicere nos debeat ad accuratam horum librorum lectionem, quam res ipsæ, de quibus in eis disputatur. Continent enim præcepta virtutis, docent, quomodo unusquisque in omni parte vitæ gerere se debeat, quid a quoque postuletur, quid quemque deceat, quid patriæ præstandum sit, quid parentibus, quid propinquis ceterisque amicis, quid universo hominum generi, ea denique, quorum studium

Æque pauperibus prodest, locupletibus aeque:
Æque neglectum pueris senibusque nocebit.

Socrates quidem, qui in his et talibus quærendis studium omne consumerent, eos sapere unos prædicabat; qui, his neglectis, de natura mundi, de rebus superis, de caussis ventorum, imbrium, fulgurum, philosopharentur, desipere hallucinarique dicebat. Eo autem hi libri a cordatis, ut Ennii [36]) verbo utar, et intelligentibus pluris fieri debent, quod, cum ducti sint e Stoicorum disciplina, quorum fuit quidem severum inprimis et, ut ita dicam,

---

36) v. Cic. Tusc. quaest. I, 9.

masculum philosophandi genus, sed pleraque tamen præcepta rigidiora et a communi hominum captu remotiora; ita se Cicero temperavit, ut ab illis, quæ absurda aut erant aut videri poterant, abstinuerit omniaque ad civilis vitæ institutionem apta et accommodata protulerit. Sed de caussis, cur hi libri nobis cari ac commendati esse debeant, abunde dictum puto. Nunc, antequam progrediar longius, non erit alienum breviter respondere quibusdam reprehensoribus, qui me non tantum absentem in circulis et conviviis vellicant, sed esse interdum etiam præsenti molesti solent. Ajunt enim, perperam facere me, qui, cum jussus sim, quantum quidem vires meæ ferunt, eloquentiæ præcepta tradere, ejusmodi tamen fere libros interpreter, qui non tam bene dicendi, quam bene vivendi praecepta continere videantur. Quam reprehensionem, si ambitioni meæ servire vellem, nunquam equidem refellerem. Quid enim esse mihi gloriosius potest, quam si vobis, juvenes, ea præcepta quotidie instillare dicar, quibus non tam oratio comptior, quam vita melior fiat? O benevolos reprehensores et existimationi meæ amicos! o reprehensionem cuilibet laudi ante-

ponendam! Quis non eos a me ipso appositos atque allegatos putet? Nam orichalcum pro auro aut vitrum pro gemma si quis vendiderit, merito, ut improbus, accusetur; aurum quidem pro orichalco aut gemmam pro vitro qui dederit, nemo se, ni fallor, ab eo delusum ac deceptum conqueratur. Sed ne quis sit error, hoc sibi responsum habeant, jam inde ab heroicis temporibus conjunctam fuisse harum rerum professionem, idque vel illo cognosci Homeri [37]) loco, ubi Phœnix datum se Achilli a Peleo dicit, ut eum et ornate dicere et fortiter facere doceret:

Τοὔνεκά με προέηκε, διδασκέμεναι τάδε πάντα,
Μύθων τε ῥητῆῤ ἔμεναι, πρηκτῆρά τε ἔργων.

Et certe sive vera est M. Catonis illius sapientis definitio, oratorem esse virum bonum dicendi peritum: qui, quomodo vir bonus fias, docet, potiorem ac præstantiorem partem artis oratoriæ docet; sive Aristotelem [38]) sequi malumus, ut quamlibet bonum oratorem esse posse dicamus etiam, qui non sit vir bonus;

---

[37]) Il. IX, 442 sq.

[38]) rhetor. I, 2 cf. V. L. II, 1.

facere tamen nullo modo possumus, quin eam partem philosophiæ, qua formantur mores, oratori futuro necessariam esse fateamur. Quomodo enim apte et copiose aut laudabit aut vituperabit, nisi qui virtutum vitiorumque naturam, ex quibus omnis vera laus et omnis vituperatio nascitur, diligenter cognitam ac pertractatam habuerit? Quomodo potens et efficax in suadendo aut dissuadendo futurus est, qui, quæ secundo horum librorum de utili atque inutili traduntur, nunquam didicerit? Quid aget in judiciis, qui justitiæ injustitiæque cognitionem e philosophorum fontibus haurire neglexerit? An ego, si troporum ac schematum exempla traderem et quotidie illa ludimagistrorum dictata cantarem, de exordio, de divisione, de narratione, de confirmatione, de epilogo, de generibus caussarum, de statibus, ad quæ puto jam multorum e vobis aures occalluisse, plus vobis ad eloquentiam prodessem, quam cum aut libros Platonis de republica aut Ciceronis philosophica interpretor? Vera et solida eloquentia non tantum in verbis posita est, sed in rebus. Præclare autem Horatius: [39])

---

[39]) A. P. 309.

Scribendi recte sapere est et principium et fons.
Rem tibi Socraticæ poterunt ostendere chartæ,
Verbaque prævisam rem non invita sequentur.

Sed ut Ixion in fabulis pro Junone nubem, ita hodie magna pars hominum pro eloquentia amplectitur inanem loquacitatem. Atque hoc deterius eunt res, quod, qui omissis rebus verba curant, ne verba quidem satis curant suntque in illo ipso suo puerili ac ludicro studio negligentes. Vos, si me auditis, utrumque curate et date operam, ut olim oratio vestra et copia rerum madeat*) et bonis ac lectis verbis constructa sit. Ad utrumque vobis operam meam profiteor et magis, ut vos excitem, quam ut me extollam, jam nunc prædico ac praemoneo, nisi ad aliquam in hoc genere laudem perveniatis, daturum me operam, ut omnes homines intelligant, quidvis potius vobis, quam, me vivo, hortatorem ac ducem ad eloquentiam defuisse. (II, 6. hab. Romæ III. Non. Novembris MDLXXIV.)

---

*) Poetica loquendi forma, non imitanda in prosa. R.

8.

AGGRESSURUS SATYRAM TERTIAM DECIMAM JUVENALIS.

Cum constituerim vobiscum una evolvere atque excutere librum Senecæ de providentia, judicavi, omnibus nobis commodum fore, si is liber seorsum a ceteris Senecæ operibus mea opera emendatus excuderetur. Ac sperabam, id fore, antequam ad has mihi jucundissimas, vobis, ut merito sperare videor, non molestas exercitationes rediremus. Sed aliter cecidit. Interea igitur, dum ille pulcerrimus libellus a librariis describitur, delegi decimam tertiam Juvenalis satyram, in qua hoc triduum consumeremus. Et jucunda autem et utilis illius evolutio futura est. Continet enim multas graves et utiles sententias, optimis verbis et genere quodam dicendi salso, festivo, hilari et, ut ita dicam, vivido, quod huic poetæ proprium ac perpetuum est, explicatas. Neque mihi quisquam illud objecerit, multos esse ex Latinis Juvenale meliores poetas. Non contendo. Scio, multum interesse inter Juvenalem et Virgilium. Sed qui solum Virgilium legerit, tanto praestare eum ceteris credere poterit, scire non poterit: ut ad certiorem

ipsius Virgilii gloriam pertineat, etiam alios legi. Deinde non continuo sola cognoscenda, quæ optima. Alioqui non tantum e poetis solus Virgilius, ex oratoribus solus Cicero, sed ipsius Virgilii unum aliquod poema, Ciceronis una aliqua oratio legenda erit. Certe enim et aliquod Virgilii poema et aliqua Ciceronis oratio principem locum tenet. At nemo unquam repertus est, qui aut Homerum præcipuum esse inter poetas negaret aut propterea Hesiodum, Theocritum, Apollonium Rhodium, alios etiam inferiores ê manibus hominum excutere conaretur. Nec quia Sophocles in tragœdia excellit, idcirco Æschylum Euripidemque contemnimus.

Non, si priores (ait Horatius) [40]) *Mæonius tenet*
Sedes Homerus, Pindaricæ latent
Ceæque et Alcæi minaces
Stesichorique graves Camoenæ.

Suus est stellis honos, sua lux, etiam si a solis splendore et claritate vincuntur. At stulte facit, qui in potestate eligendi, prætermissis

---

40) carm. IV, 9, 5 sqq.

optimis, deteriora sectatur. Hoc ita demum in me valeret, si suaderem vobis, ut eos, quos optimos esse constat, prætermitteretis. Sed id neque feci adhuc neque facturus unquam sum et multum puto interesse, hos quasi secundarum partium scriptores melioribus anteponat aliquis, an eis quoque studii aliquid tribuendum putet. Præclare Cicero [41]) ferreum quidem scriptorem esse non diffitetur Atilium, sed scriptorem tamen, ut legendus sit. *Rudem enim,* inquit, *esse in nostris poetis aut inertissimae segnitiæ est aut fastidii delicatissimi, mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt.* Hæc ille et illis quidem temporibus, cum neque Musarum scopulos quisquam superarat, et is, qui hoc scripsit, Ennius meliorum inopia principem locum tenebat. Quid igitur censemus dicturum fuisse Ciceronem, si ad eorum poetarum, qui postea floruerunt, tempora vitam producere potuisset? qui certe ut veteris illius Romani sermonis integritate inferiores fuerint, (suæ enim quisque ætatis quam atavorum suorum sermone

---

[41]) de fin. bon. et mal. I, 2.

uti malebat) limatiores tamen et cultiores et multis poeticis virtutibus superiores fuerunt. Num igitur hos nitidos et politos contempsisset, qui illos horridos et impexos studiose tamen ac diligenter evolverat? Sed, ut in ceteris vitæ partibus, ita in ratione studiorum varie a vulgo hominum peccari solet. Patrum et avorum nostrorum memoria qui se eruditos perhiberi volebant, optimis quibusque scriptoribus, tanquam pervulgatis et nihil abditum ac retrusum continentibus valere jussis, in aliis quibusdam obscurioribus minusque tritis suam omnem industriam collocabant. Itaque eorum plerisque sæpius in manibus erat Appulejus aut Sidonius Apollinaris quam Cicero; Persium quam Horatium, Lucanum aut Claudianum quam Virgilium libentius et majore cum studio pervolutabant. Animadvertit hunc errorem insequens ætas et, Bembi, Sadoleti ac similium et exemplo et auctoritate commota, ad vetustiorum lectionem imitationemque revocata est. Sed secutum est aliud malum, exorta factione ineptorum hominum, qui præter Ciceronem, Cæsarem, Sallustium et, si forte, aliquot alios eidem ætati suppares, tum ex poetis, præter Catullum, Lucretium, Virgilium, tres aut quatuor alios, clamare cœ-

perunt, ceteros omnes barbaros esse, nesciisse Latine loqui, neque satis dignos esse, in quibus cognoscendis ullum studium poneretur. Inde extitit enectum quoddam et famelicum et, ut ego interdum vocare soleo, dilutum eloquentiæ genus hominum existimantium, bene dicendi laudem in eo positam esse, ut ne ullum vocabulum ponas, quod non ex Cicerone sumpseris, quamvis fatue atque insulse loquaris, sine ulla vi, sine ullo acumine, sine ullo pondere sententiarum, dummodo unum illud observes, ipsius te Ciceronis fraterculum fore. Similis fatuitas eorum quoque, qui poetarum laudem affectabant, animos occupavit. Nam cum sibi indices quosdam confecissent earum vocum, quibus veteres aliquot poetae usi essent, putarunt, se illis aequiparatum iri, dum sedulo caverent, ne quam vocem versibus suis immiscerent, quae non in illis, quos dixi, indicibus reperiretur. Ergo hoc exemplo suo utrique docuerunt, ex omnibus Ciceronianis vocibus stultissimas orationes, ex omnibus Virgilianis pessimos versus posse componi. Neque dici potest, quam haec hominum somnia sibi placeant, quam se circumspiciant, quam se impudenter iis, quos non intelligunt, anteponant. Statium, ait eorum quidam, aut

Silium Italicum tu mihi aut Lucanum aut Senecam nominas? Ovidium etiam, cui praeter unum Virgilium Latinorum nemo par fuit, contemnere audent seque ei anteponere non verentur. Unus etiam, ceteroqui homo eruditissimus, sed illo errore imbutus, Ovidii metamorphosin, divinum poema et omnibus ingenii, omnibus eloquentiae luminibus omni ex parte collucens, in eum sermonem, quo vulgo nunc utimur, sibi convertendum curavit, ne, si eam Latine scriptam attingeret, sinceritatem Latini sermonis, quam ex aliis poetis hauserat, contaminaret. Sed hunc quidem excusare quoquo modo possumus, qui cum et doctrinae copia abundaret et Latino sermone perite ac scienter uteretur, hac una in re nimis credulus fuit aliorumque judicio stare potius voluit quam suo. Isti non ferendi, qui, ab omni eruditione imparati, quasi satis sit dixisse, *ego pulcra poemata pango*, [42]) audent se cum eis componere aut etiam eos præ se despicere, a quorum coquis aut mulionibus, si hodie viverent, scribendorum carminum laude facile vincerentur. Horum ego,

---

42) Hor. A. P. 416.

simulatque Juvenalem mihi in manibus esse resciverint, qui de me sermones futuri sint, non ignoro. Juvenalem interpretatur. Cur non potius Horatium? sed et tertio abhinc anno, quasi alii poetæ deessent, Senecæ Troadas delegit, quas interpretaretur. Ego vero et in explicandis Senecæ Troadibus ita tum me versatum esse confido, ut illius poetæ amorem multis incusserim; et in hujus satyræ explicatione spero me perfecturum, ut ejusdem poetæ alias quoque cognoscere cupiatis. Sed satis jam verborum factum est. Nunc primum exponam argumentum hujus satyræ. Deinde ipsius poetæ verba recitabo, quæque in eis explicatione egere videbuntur, ea diligenter et accurate interpretabor. (II, 12. hab. Romæ anno MDLXXIV.)

9.

INTERPRETATURUS C. SALLUSTIUM DE CATILINAE CONJURATIONE.

Advenit tandem illud vobis quoque, ut opinor, auditores, sed mihi certe exoptatissimum tempus, quo diu jam intermissas exercitationes nostras et studia, haud facile dixe-

rim, honestatis an suavitatis pleniora, repetamus. Juvat hanc, mihi circumfusam, incensam ac flagrantem siti bonarum artium, cupidam veræ ac solidæ laudis et gloriæ, ore ipso atque oculis omnia me summa sperare de alacritate et industria sua jubentem lectissimorum adolescentum coronam intueri, juvat adspici, juvat audiri, juvat in talibus ingeniis excolendis, quidquid ingravescens ætas virium reliquerit, collocare. An agricolæ, cum teneras arbores a se cultas ad justam sese proceritatem paullatim attollentes vident, efferuntur gaudio; pastoris pectus, gregis sibi commissi lætitiam ac fecunditatem intuentis, tacita voluptate perfunditur; qui alumnos suos vigentes ac florentes adspiciunt, afficiuntur intimis sensibus et, juventutem illorum suam quodammodo juventutem esse ducentes, excussa senectute recalescunt: ego, adolescentes optimi, e vestro in litteris profectu ac progressu non idem mihi usu venire fatear? Neque mihi sane dubium est, quin plerisque vestrum quadrimestre illud tempus, quod nobis quotannis, ex vetere instituto, solutum ac liberum conceditur, justo longius visum sit: iis nimirum, quibus amor virtutis ac litterarum in visceribus ac medullis defixus insedit,

quibus cor saucium est caelestis illius cupidinis sagitta,

Quos tetigit jactu certus ad ossa deus,

ut Umber poeta [43]) loquitur. Quam sæpe eorum unumquemque credibile est secum in animo Horatiana [44]) illa reputasse:

Ut nox longa, quibus mentitur amica, diesque
Longa videtur opus debentibus; ut piger annus
Pupillis, quos dura premit custodia matrum:
Sic mihi tarda fluunt ingrataque tempora, quæ spem
Consiliumque morantur agendi gnaviter.

Macti este animo ac virtute, juvenes, quibuscunque sæpe in mentem ista venerunt; quibus jucunda industria est, odiosa cessatio; quibus labori quies est, labor quieti; qui tum denique vita ac spiritu frui vobis videmini, cum in litteris tempus omne consumitis; qui eo estis animorum ardore, ut in illa directa et ardua, ut ait Hesiodus, [45]) ad virtutem via

---

[43]) Propertius II, 34, 60.

[44]) ep. I, 1, 20 sqq.

[45]) O. et D. 290 sqq.

nusquam strigare, nusquam interjungere, sed eam uno tempore ac spiritu totam, si fieri posset, exhaurire ac superare cuperetis. Hac via veteres illi, quos admiramur ac suspicimus, sapientiæ proceres vulgo sese exemerunt; hac se supra ceteros mortales extulerunt; hac gradientes non modo floruerunt inter æquales suos, sed in omnem posteritatem nomen sibi ac decus immortale pepererunt. Cujus autem ignaviæ fuerit, eos quidem, ut magnos quosdam ac præstantes viros, laudare ac deprædicare; *) et tamen torpere ac marcescere otio malle, quam ut eorum similes evadamus, operam dare? Non est ejusdem animi industriam laudare et otium amplecti; non serio laudat, qui non et concupiscit; non ex animo admiratur, qui non et imitatur. At bene, quod ex isto numero multi non otiosi veterum laudatores, sed strenui potius imitatores, non tam ad præclara studia cohortandi estis,

*) Compositum *depraedicare* inauditum Latinis est. Vide Cellar. cur. post. p. 535. Erasmum primum hoc verbo usum esse putat Moneta ad Menag. T. III. p. 387. R.

quam exemplo vestro excitare ipsi alios ac cohortari potestis. Itaque pro certo habeo, totum id tempus, quo nobis huc per calores convenire non licuit, non tamen a vobis languori ac desidiae datum, sed, quatenus licuit, earum ipsarum artium, quarum amore flagratis, umbratili ac domestica exercitatione traductum. Sic agricolae, ubi tempestates malae sunt, cum opus fieri non potest, sub tecto tamen quod agant, reperiunt ac ne ipsos quidem festos dies sibi prorsus inutiles effluere patiuntur. Sic milites, ubi eos horrifer aquilonis stridor in hiberna compulsos a bellicis muneribus avocavit, quotidie tamen aut cursu aut saltu aut ad palum exercentur aut fictis inter se praeliorum imaginibus dimicant aut gladios acuunt aut arma poliunt, quae denique in bello usui futura sunt, ea omnia in pace meditantur. Quod ego ut mihi de vobis polliceri audeo, ita vobis de me plane confirmare possum. Neque enim mihi minus otiosa ulla pars anni fuit, quam quae ad quietem concessa videbatur. Libuit mihi istorum potentum consuetudinem imitari et tentare, num, quas illis aestatis tempore voluptates divitiarum suarum magnitudo praestat, easdem mihi in re curta ac tenui studia mea suppeditare

possent. Igitur ut illi ea tempestate anni montosa et altiora loca et saltuum ac nemorum opacitatem consectantur, sic et ego, Heliconios colles et avia Pieridum loca peragrans, aestum ambitionis avaritiaeque vitabam. Ut illi, ad fontium aut fluminum capita strati, cantibus avicularum animum oblectant, sic et ego, ad illos sacros et vulgo ignotos fontes, ex quibus omnis elegantia omnisque humanitas in vitam hominum fluxit, molliter compositus, ex illo ambrosio veterum poetarum cantu incredibilem animi voluptatem hauriebam. Ut illi venatu aucupiove intenti praedas agunt, quibus mensam instructiorem faciant, sic et ego, quibus mentem instruerem, e sapientissimorum hominum monumentis quotidie aucupabar. O studia nostra, auditores, non utilia tantum ac fructuosa, sed dulcia etiam ac delicata! Persarum reges, qui, ut opibus ac divitiis affluebant, ita luxu ac deliciis diffluebant, voluptatis caussa ita dividebant annum, ut hyemem Babylone vel Susis, in Media aestatem agerent. Quidni studia nostra eandem nobis honeste luxuriandi facultatem ac copiam praebeant? *Ex meo pro-*

pinquo rure, ait Terentianus Laches, [46] *hoc capio commodi*:

> *Neque agri neque urbis odium me unquàm percipit.*
> *Ubi satias cœpit fieri, commuto locum.*

Idem in studiis licet. Gravi et severa philosophorum lectione defessus animus est? Poeticorum lusuum, involuta fabellis et condita omnibus leporibus sapientiae praecepta continentium, amœnitate recreetur. Solidius aliquod et succi plenius cibi genus requirit? Ex illo copiosissimo ac locupletissimo veterum oratorum penore omnia non pascendis modo, sed etiam saginandis animis apta depromat. Ingurgitet se in historiam veterem, omnem superioris aevi memoriam mente ac cogitatione perlustret, indulgeat arbitratu suo illi voluptati, quae infinita et insatiabilis ex antiquitatis cognitione percipitur. Aliarum voluptatum habendus modus est, huic nimis indulgeri non potest. Atque equidem, auditores, quoniam humanus animus varietate capitur, omnium-

---

[46] Eunuch. V, 6, 1 sqq.

que prope rerum, ut ait Euripides, [47]) jucunda mutatio est; decrevi hoc anno aliquid vobis hujus suavitatis impertiri et, intermissa paullisper philosophiae severitate, nobilissimi inter Latinos historiarum scriptoris lectione vos pascere. Quod consilium tum denique sine ulla dubitatione probabitis, cum, ex quo fonte manaverit, intelligetis. Superioribus diebus, cum ad illud non amplissimi tantum ordinis, sed hujus aetatis singulare lumen ac decus, Gulielmum Sirletum cardinalem venissem, cœpit ille me, ut solet, de studiis meis humanissime interrogare. Cui cum pauca pro tempore respondissem, procedente sermone, quaesiit etiam ex me, quid vobis hoc anno proponere atque explicare meditarer? Respondi, me in ipsius potestate et semper fuisse et semper fore et hac quoque in re totum ex ipsius nutu atque auctoritate pendere, atque id demum mihi factu optimum atque utilissimum visum iri, quod, ipso auctore et tanquam auspice, gereretur. Tum ille, quando, inquit, superioris anni curriculum in Aristotelis politicis consumpsisti, non alienum fuerit

---

47) Orest. 234.

hoc anno aliquid paullo levioris operae assumere. Nam neque omnes ii, quorum te commodis servire oportet, capaces sunt tam arduarum disputationum, et a plerisque impetrari non potest, ut Graecas litteras ament; et sunt, qui anni principio ad dimidiatos libros, tanquam ad delibatas ab aliis ac prope semesas epulas, non libenter accedant. Quare auctor tibi sum, ut aliquem historicum sumas ac, si me audis, non alium potius quam Sallustium. Nam et egregie Latine loquitur et gravis ac densus est et civilis sapientiæ plenus et, quod tu quanti facias scio, Thucydideus, et, ut exiguus liber est, paucis illum mensibus totum explicare facile poteris. Ego vero, inquam, libentissime parebo auctoritati tuæ neque unquam committam, ut, quacunque de re sententiam tuam cognovero, de ea mihi amplius quærendum ac dubitandum putem. Quod igitur faustum felixque sit, de summi in omni genere laudandarum artium viri et nostrum omnium amantissimi sententia evolvemus et excutiemus una hoc anno, auditores, Sallustium, hoc est, eum scriptorem, cui antiquitas historiæ Romanæ detulit principatum. Ad quem cognoscendum, si vos parem meæ industriam ac diligentiam adferetis,

magnam vim ex ejus scriptis, cum Deo volente, et eloquentiæ et sapientiæ præceptorum colligemus. Sed inprimis pauca quædam de historia in genere, pauca de Sallustio dicam, quæ instituto nostro non inutiliter præfulciantur ac præmuniantur. Ac de historia quidem hæc: primum quid sit historia; deinde quam pulcra, quam jucunda quamque utilis sit historiarum cognitio; tum quæ sint historiæ leges; postremo in historiarum lectione versantibus quæ potissimum observanda sint, et quomodo in ea re a plerisque peccetur. Cornificius, seu quis alius est, qui scripsit libros rhetoricorum ad Herennium,[48]) itemque Cicero ipse libro primo de inventione[49]) ita historiam definiunt: *Historia est res gesta, sed ab aetatis nostrae memoria remota.* In hac definitione quot verba, totidem prope peccata sunt. Primum historia non est res gesta, sed rei gestæ expositio ac narratio. Non enim ipsa conjuratio Catilinæ aut bellum ipsum Jugurthinum historia est, neque hoc ipsi dicere voluerunt; sed id, quod sentiebant, non

---

48) I, 8.

49) c. 19.

satis commode elocuti sunt. Itaque condonetur hoc negligentiæ ipsorum, etsi nemo in rebus definiendis negligens esse debet. Sed quod addiderunt, historiam non esse, nisi quæ ab ætatis nostræ memoria remota sit, cujus quæso amentiæ est? Ergo si quis hodie de Romulo et Remo scribat, fatebimur, eum historiam scribere? si de bellis inter Carolum V. et Franciscum I. gestis, negabimus, quoniam haec nondum ab aetatis nostræ memoria remota sunt, aut certe dicemus, nondum historias esse, tunc demum fore, cum, qui earum rerum meminerit, nemo amplius reperietur. Quo modo fiet, ut ipse quidem hodie historiam non scribat, qui autem abhinc centum annis scripta ejus legent, historiam legant. Neque Thucydides hac ratione historiam scripserit, neque Xenophon in libris anabaseos aut in libris rerum Græcarum; neque Sallustius, cum conjurationem Catilinæ aut cum bellum Jugurthinum scriberet. Livius quoque quamdiu vetusta persecutus est, historiam scripsisse dicetur; at postremis libris, quibus complexus erat res suis temporibus gestas, historiam videlicet desierat scribere. Sed nolo pluribus verbis exagitare tam fatuam definitionem, ne mentionem quidem illius ullam fecissem, nisi

scirem, eam etiam hodie defensores habere. Longe aliter sentiebant quidam olim eruditi homines, quos Verrius Flaccus [50]) refert putasse, historiam proprie dici narrationem earum rerum, quibus gerendis is, qui eas narraret, interfuisset. Quos quamvis non sequor, (neque enim pauciora aut leviora incommoda hanc quam illam definitionem sequuntur) tolerabiliorem tamen illorum errorem esse arbitror. Quomodo igitur historiam definiemus? injuste enim reprehendit aliena, qui meliora non profert. Historiæ nomen, auditores, non tantum rerum gestarum, sed quarumlibet rerum narrationem expositionemque significat. Sic Aristoteles eos libros, quibus ingenia et naturas animalium persecutus est, vocavit historiam animalium; sic Theophrastus historiam stirpium; sic denique C. Plinius libros suos naturalis historiæ inscripsit. Quibus libris caussæ ac principia rerum exquiruntur aut alicujus disciplinae praecepta traduntur, nunquam eos quisquam recte historiam vocaverit. At ubi narratur tantum

---

[50]) de verborum significat. l. IV. vid. Gell. N. A. V, 18.

aliquid atque exponitur, recte id scriptorum genus historiam nominaris. Itaque liber quidam, qui Galeno tribuitur, neque tamen ipsius est, quo veterum philosophorum unaquaque de re sententiae exponuntur tantum, non etiam expenduntur, recte inscribitur *φιλοσόφου ἱστορίας*. Eodemque nomine affici possent libri ejusdem argumenti, qui falso tribuuntur Plutarcho, *περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις*. At libros physicorum aut ethicorum aut ejusmodi alios si quis historiam vocaret, male et inscienter historiae nomine uteretur. Nam illud quoque intelligendum est, quod de toto aliquo genere universe scribitur, historiam non vocari, nisi particulatim ad singula veniatur. Atque haec cum ita sint, historiae tamen nomen in hac disputatione non tam late accipimus; sed, vim illius angustioribus terminis concludentes, ita definiendam historiam putamus: *Historia est rerum publice gestarum diffusa et continuata narratio.* Neque quidquam interesse arbitramur, ad hoc quidem, ut historia sit, sintne res illae remotae ab aetatis nostrae memoria, an minus; et num is, qui eas scribit, eis interfuerit, an non interfuerit. Scripsit Herodotus de rebus a memoria aetatis suae remotis et historiam

scripsit; scripsit Thucydides de bello, cui ipse interfuerat; scripsit Xenophon de reditu Graecorum ex Asia, cui non interfuerat modo, sed et praefuerat, et uterque historiam scripsit. Si quis dicat, ad fidem et auctoritatem historiae conciliandam interesse, scribat quis ea, quae ipse viderit ac cognoverit, an quae ab aliis tradita acceperit, non negabo; si, ut vere ac proprie historia sit, horum utrumlibet requiri dixerit, pernegabo. Nunc singulas propositæ definitionis partes minutatim consideremus. *Historia est narratio rerum gestarum.* Omnes igitur fabulæ excluduntur. Neque enim continent res gestas, sed ad ejus, qui scripsit, libidinem fictas. Itaque neque Luciani libros verarum, ut ipse ludens vocat, narrationum neque Æthiopica Heliodori aut pœmenica Longi aut ejus generis scripta historias esse dicemus; non magis quam Heraclidæ Abarin aut Aristonis Lyconem. Ne Xenophontis quidem libros Κύρου παιδείας pro historia acceperim: tum ob alias caussas, tum quia in eis non tam curæ fuit sapientissimo ac disertissimo scriptori, ut res a Cyro gestas exponeret, quam ut nobis exemplar regis omni ex parte perfecti proponeret. Estne igitur omnis vera narratio historia? Mini-

me, sed ea tantum, quæ est *rerum publice gestarum*. Non enim oratorias narrationes, etiam si veræ sint, historias vocabimus; neque illa Ciceronis: [51]) Milo domum venit, calceos ac vestimenta mutavit; paullisper, ut fit, dum se uxor comparat, commoratus est, aut similia ad historiam pertinere censebimus. Neque Philostratus, cum vitam Apollonii aut sophistarum, neque Laertius aut Hesychius, cum vitas philosophorum, neque Plutarchus, Suetonius, Æmilius Probus, Ælianus, Lampridius, Capitolinus, cum vitas imperatorum aut aliorum virorum illustrium scriberent, historiam scripsisse judicandi sunt. Aliud est enim vitas scribere, aliud historiam. Qui vitam alicujus scribit, qualis quisque domi fuerit, qualis in uxorem, qualis in liberos, in familiares, in hospites, quo victu ac cultu corporis usus sit, accurate ac diligenter exponit; qui historiam, hæc omnia aut prætermittit aut in accessionis loco, quasi aliud agens, strictim et modice attingit, ea tantum ex instituto persequitur, quæ ad publicum pertinent. Hoc

51) or. pro Milone c. 10.

Plutarchus [52]) ipsemet docet, qui etiam cum virorum illustrium vitas scribit, negat, se historiam scribere. Verba ipsius proferam, ne quis dubitationi relinquatur locus. Οὔτε γὰρ ἱστορίας γράφομεν, ἀλλὰ βίους, οὔτε ταῖς ἐπιφανεστάταις πράξεσι πάντως ἔνεστι δήλωσις ἀρετῆς ἢ κακίας, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ῥῆμα καὶ παιδιά τις ἔμφασιν ἤθους ἐποίησεν μᾶλλον ἢ μάχαι μυριόνεκροι, καὶ παρατάξεις αἱ μέγισται καὶ πολιορκία πόλεων. *Neque enim historias*, inquit, *scribimus*, *sed vitas*, *neque, ut quæque nobilissima actio est*, *ita maxime virtutem aut improbitatem cujusque patefacit; immo vero sæpe et verbum unum et jocus aliquis magis declaravit*, *qui cujusque mores essent, quam pugnæ, in quibus decem hominum millia ceciderunt, maximaque prœlia et urbium obsidiones.* Videtis igitur, quæ sit quasi seges ac materia historiæ propria: bella, paces, induciæ, fœdera, seditiones, tumultus, leges, judicia, commutationes rerumpublicarum et quæ sunt ejusdem generis, qualia apud Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Polybium, Dionysium Halicarnasseum, Sallustium, Li-

---

[52]) vita Alexandri c. 1.

vium, Diodorum Siculum, Cornelium Tacitum, Appianum, Ammianum Marcellinum, Dionem Coccejum et ejusmodi alios leguntur, quos vere ac merito possumus historiarum scriptores nominare. At tonderi diligenter ac radi aut velli etiam solitum Cæsarem et semper cingi supra latum clavum, et Octavianum mense Decembri totos dies talis lusisse, et similia, ejus sunt, qui vitam alicujus, non qui historiam scribat. Addidi in definitione historiæ, eam esse non narrationem modo, sed *diffusam et continuatam narrationem*, id est, *διεξοδικὴν καὶ συνεχῆ*. Diffusam quidem, quoniam, qui summa capita rerum colligunt eaque nude ac simpliciter proponunt, ut Florus, Eutropius, Orosius, Sulpicius, non tam historias scribere dicendi sunt, quam summaria quædam aut, ut vetustiores loquebantur, breviaria historiarum. Continuatam autem, ut Valerium Maximum et alios ejus exemplum secutos ab historicorum numero excluderem. Longe enim aliud est historiam scribere, aliud exempla similia ex historiis collecta sub uno, quod illi fecerunt, aspectu ponere. Probasse me vobis arbitror, quod principio posueram, historiam esse rerum publice gestarum diffusam et continuatam

narrationem. Cetera, de quibus dicere institueram, (sunt autem hæc: de legibus in historia servandis, de pulcritudine, suavitate, utilitate historiæ, tum quid præcipue observare debeant, qui historias legunt) ea igitur et de ipso Sallustio quædam cognitu digna, ne et vobis molestiæ et aliis impedimento sim, in crastinum differentur.

Non dubito, L. C. V. P. quin, quicunque te huc honoris mei caussa venisse vident, et humanitatem erga me tuam admirentur et me tibi plurimum eo nomine debere arbitrentur. Ego autem ingenue fateor, nihilo me tibi propterea esse, quam antea fueram, devinctiorem. Cui enim omnia debeo, quid ei jam debere amplius possim? Quare ne illud quidem mihi curandum puto, ut tibi exquisito aliquo orationis genere gratias agam. Ista faciunt, qui se accepta beneficia verbis exæquare posse confidunt. Mihi jam pridem adempta ac præcisa spes omnis est quidquam excogitandi, quod tuis erga me innumerabilibus meritis ulla ex parte respondeat. (II, 10. hab. Romæ III. Non. Nov. MDLXXVIII.)

10.

CUM EXPLANATURUS ESSET ÆNEIDA VIRGILII.

Ut in reliquis vitæ partibus, sic in studiis et in ratione dicendi plerumque contingit, ut juvenes quidem nitida et ad pompam atque ostentationem accommodata, senes autem utilia magis et fructuosa delectent. Itaque ego, qui olim florenti ætate omnes lepores festivitatesque dicendi, quantum quidem in me situm erat, summo studio aucupabar et pectere ac comere cum cura orationem solebam, nunc, ut ætate, ita consilio commutato, profutura potius quam oblectatura consector: neque tam id operam do, ut ab iis, qui ad me audiendum conveniunt, disertus habear, quam ut ipsi aliqua re bona et digna cognitu domum redeant auctiores. Et hoc quoque tamen ipsum voluptati vobis esse confido: Neque enim vere novo segetis herbescentis viriditas, quam adulta æstate flavescentis et falcem vocantis maturitas; neque arborum in primos sese flores induentium, quam opibus suis laborantium et earum pondere incurvescentium magis nos aspectus oblectat. Nunc igitur Æneidos Virgilianæ interpretationem

ingressurus, poematis non tantum inter omnia Latina sine ulla dubitatione præstantissimi, sed etiam Græciae gloriam in magnum discrimen vocantis, omittam multa, quæ apte ad plausus et clamores excitandos in hoc argumento dici posse, facile intelligo, convertamque orationem meam ad quarundam rerum tractationem, quas spes est neque nimis communes ac contritas neque alienas ab hoc instituto neque cognitu inutiles judicatum iri. Dicam enim de poetices ipsius natura primum et antiquitate; tum suavitate, et quid sit, quod eam tantopere suavem efficiat, quasque illa hominum generi utilitates et attulerit et perpetuo adferat; deinde quasdam Aristotelis de poesi ac poetis sententias, quæ propter ipsius auctoritatem in omnium fere jam animis insederunt, tentabo et ad disquisitionem vocabo; postremo cum et de Virgilio ipso et de hoc, quod nobis in manibus est, ejus poemate pauca quædam ad ipsius dignitatem ac commendationem pertinentia protulero, mittam concionem neque committam, ut nimia longitudine aut vobis molestiæ sim aut aliis, qui post me in hunc locum conscensuri sunt, impedimento. Poeticam veteres, ut hinc exordiar, non tam artem esse, quam incitationem quandam

animi et furorem divinitus immissum, qualis est in vaticinantibus, judicarunt. Quod ita expressit Cicero pro Archia: [53] *sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare; poetam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu afflari.* Et apud eundem Antonius lib. 2. de oratore [54] hoc ipsum a Democrito et a Platone in scriptis relictum esse dicit. Ac de Democrito quidem aliis credamus necesse est, cum ipsius scripta perierint; apud Platonem autem ita multis locis hoc dicitur, ut putidum sit eos accuratius percensere. Sed et poetæ ipsi hoc de se profitentur ac prædicant, quorum sunt illa:

Est Deus in nobis, agitante calescimus illo,
Sedibus aetheriis spiritus ille venit,

multaque ad eundem modum; et Pindarus eo se Bacchylidi [55]) anteponit, quod ipse quidem natura valeat, Bacchylides arte sub-

---

[53]) c. 8.

[54]) c. 46.

[55]) Olymp. II, 157.

nixus temere multa profundat; itaque tantum interesse inter se et illum, quantum inter aquilam et corvos, gloriatur. Neque aut mons ille duplici vertice insignis aut fons, cujus haustu poetas fieri ajunt, quidquam aliud indicant, quam eos non arte et industria, sed divino quodam spiritu et instinctu valere. Et certe præstantissimi poetarum, Orpheus, Linus, Musæus et ille omnium parens Homerus multis ante seculis extiterunt, quam ulla præcepta poetices tradita essent. Sed tamen si naturæ tantum et ingenii, non artis et industriæ poetica est, quid est, quod summus philosophus Aristoteles libros tres de arte poetica scripsit? quod optimi poetæ Horatii libellus de eodem argumento scriptus manibus teritur? quod, ut ceterarum, ita hujus quoque facultatis præcepta quotidie ab hominibus eruditissimis summo studio tractari videmus? An illud verius est, ut in oratore, sic in poeta, qui oratori affinis quodammodo et in dissimili genere simillimus est, et naturæ atque ingenii præstantiam et artem præterea quandam ac praeceptorum observationem requiri? Ita quidem certe sentit Horatius, [56]) cujus illa sunt:

[56]) A. P. 408 sqq.

Natura fieret laudabile carmen, an arte,
Quaesitum est. Ego nec studium sine divite vena
Nec rude quid prosit video ingenium: alterius sic
Altera poscit opem res et conjurat amice.

Fatendum tamen fortassis est, plus in poeta ingenium, plus in oratore industriam posse. Sed ut physici ajunt, res e multis ac diversis elementis conflatas atque concretas ex eo nominari, quod in quaque dominetur; sic veteres illi, cum in poetis illum animi ardorem plurimum posse quasique principatum obtinere, curam autem et industriam subsequi eique quasi famulari viderent, quod praecipuum esset, id solum esse dixerunt. Nam quod summi poetae fuerunt, antequam quisquam poetices praecepta traderet, idem in oratoribus dici potest. Si quidem ut alios omittam, ille ipse, quo nemo post homines natos eloquentior fuit, Demosthenes, omnes eloquentiae numeros antea impleverat, quam ab Aristotele, qui primus ut dialecticen ita et rhetoricen ad artis formam redegit, libri ad eam rem pertinentes conscriberentur. Sed et emendate loquebantur homines, antequam grammatici nascerentur, neque ex illorum

praeceptis emendate loquendi facultas, sed ipsa potius praecepta ex observatione eorum, qui bene loquerentur, enata sunt; quomodo jurisconsulti dicunt, non jus e regulis, sed e jure regulas extitisse. Neque omnino quidquam est aliud ars, quam imitatio quaedam naturae, neque ulla est ars, cujus non semina ac principia naturae debeantur. Sic igitur a me primum illud caput eorum, quae proposueram, explicatum sit, ut poeticam neque impetum quendam animi temere sine ullis legibus vagantis esse statuamus, neque rursus totam præceptis alligatam et adstrictam teneri; sed et generoso quodam ingenio, tum ad concipiendas animo rerum imagines tum ad ea, quæ conceperit, grandibus verbis et minime vulgari dicendi genere efferenda egregie facto et præterea diligenti cura atque observatione præceptorum quorundam contineri. Antiquitas ipsius vel e Ciceronis testimonio [57]) omnibus nota est, qui e doctis antiquissimum esse ait poetarum genus. Nos certe Homero, quem tamen multi poetae antecesserant, nullum profanum scriptorem vetustiorem habe-

---

[57]) Tusc. quæst. I, 2.

mus. Et illi, qui primi dispersos homines congregasse et ex agresti ac ferina ad mitiorem et cultiorem vitam traduxisse perhibentur, non alii quam poetæ fuerunt, quos propterea Plato deorum filios et sapientiæ patres ac duces vocat. Qui cum et præclaras sententias funderent et certis numeris ac pedibus verba vincirent, ita ut neque ulterius, quam par erat, excurrerent neque citerius subsisterent, sed paria paribus reddentes æquilibritatem in dicendo quandam efficerent et oraculorum similia atque ænigmatum speciem præbentia multa loquerentur; admirata eos illa rudis antiquitas et divinum aliquid in eis latere rata est et, suavitate cantuum irretita, ducendam se illis gubernandamque permisit. Mulcet autem animos et incredibili suavitate perfundit poesis, ut uno verbo dicam, propter admirabilitatem. *Delectat enim*, ait Cicero, [58]) *quidquid est admirabile.* Poetæ autem et mira quædam narrant et ea miro modo eloquuntur. Jam omnes homines natura cupidi sunt scientiæ, et admiratio stimulus quidam est ad sapientiam ac scientiam, impellit enim ad quæren-

---

[58]) orat. partit. c. 6.

dam caussam, in cujus cognitione ac perceptione posita scientia est. Itaque Aristoteles, cujus hæc ex fontibus libamus, et admiratione ductos esse homines ait ad philosophandum et, ut quisque sapientiæ amantissimus sit, ita esse amantissimum fabularum. Delectant poetæ numero quoque ipso et sono, qui naturæ nostræ ita consentaneus est, ut veterum quidam animum ipsum numerum esse atque harmoniam putaverint. Delectant etiam, quia in rebus nihil ad nos attinentibus pertentant animos nostros omni genere affectuum, ita ut, vel legentes poemata vel audientes, interdum angamur ac premamur metu, interdum ad spem erigamur, nonnunquam exhilaremur, nonnunquam etiam iis, quæ ficta esse scimus, illacrymemur. Vir sanctissimus et eruditissimus Aurelius Augustinus [59]) sæpe ubertim flevisse se, cum Didonis mortem apud Virgilium legeret, confitetur. Sed hoc in eo propter singularem ipsius bonitatem minus fortasse mirum videri potest. Vere enim hoc Græci proverbio dicunt: bonos viros faciles esse ad lacrymandum. Quid! quod feris quo-

---

59) confess. I, 13.

que ac barbaris hominibus et cæde ac sanguine gaudentibus poemata tamen misericordiam, interdum et lacrymas commovent? Alexandrum *) Pheræorum tyrannum accepimus aspero supra modum et immiti atque efferato ingenio fuisse, ita ut homines alios vivos defoderet, alios, aprorum ursorumque pellibus tectos, canibus venatricibus laniandos objiceret, idque sibi pro ludo atque oblectamento haberet, quasdam etiam civitates amicas ac socias, immissis sine caussa spiculatoribus, **) repente universas contrucidaret. Coram hoc agebantur aliquando Euripidis Troades, qua in fabula dolenter admodum deplorantur Trojanorum calamitates. Homo quamvis asper et indomitus, quemque nulla unquam res ad misericordiam flectere potuisset, sensit tamen, se poetices cantibus commoveri. Itaque statim se proripuit e theatro, indignum

*) Ex Plutarcho in Pelopida p. 293. Paullo aliter rem narrat Ælianus V. H. XIV, 40. ubi vide Perizonium. R.

**) Rectius *speculatoribus*, ut viri docti ad Sueton. Calig. 44 docuerunt. R.

esse dicens, se, cui tot strages, tot urbium direptiones, tot civium exquisita tormenta nunquam lacrymam unam exprimere potuissent, Hecubæ et Andromachæ malis illacrymari. Quam vim poetarum Horatius [60]) merito cum funambulorum et magorum operibus comparavit.

Ille, inquit, *per extentum funem mihi posse videtur*
Ire poeta, meum qui pectus inaniter angit,
Irritat, mulcet, falsis terroribus implet,
Ut magus, et modo me Thebis, modo ponit Athenis.

Paullo aliter explicat Aristoteles caussam ejus voluptatis, quam ex poesi capimus; sed nihil prohibet, aliter a pluribus eadem de re et tamen vere ab omnibus disputari. Ait igitur Aristoteles, [61]) natura comparatum esse, ut omnes homines imitatione gaudeant et ex rebus imitando expressis, cuicuimodi tantum illæ sint, voluptatem percipiant; huic rei argumento esse puerulos, qui, natura duce, imitari omnia gestiant; et hoc vel maxime differre

[60]) ep. II, 1, 210 sqq.

[61]) poetic. c. 5. rhetor. I, 11, 23.

homines a ceteris animantibus, quod homines natura maxime facti sint ad imitandum. Addit, quæ prima homines discunt, imitando disci, neque quenquam esse, quin rebus imitando expressis gaudeat, etiam iis, quas veras nollet aspicere: non igitur mirum esse, cum poesis imitatio sit, tantam ex ea ab omnibus percipi voluptatem. Hæc, ut a veritatis amantissimo philosopho tradita sunt, quin etiam verissima sint, dubitari non potest. Sed mihi tamen interdum non parvam dubitationem attulerunt. Ita enim mecum cogitabam: quod oculo lux est, idem esse animo veritatem, et quemadmodum luce oculum gaudere, abhorrere a tenebris; sic animos nostros iis, quæ vera sunt, gaudere, quae falsa sunt, ea aspernari ac refugere. Et Euripides quidem jucundissimum esse ait scire; Aristoteles [62]) autem, discere. Quorum utrovis posito, nihil verae ac liquidae voluptatis e rebus falsis percipi potest. Falsa enim neque sciri neque disci queunt. Et tamen falso gaudere homines, multis argumentis mihi videbar posse pervincere. Nam et poesi gaudent et pictura

---

62) rhet. I, 11, 21. poet. l. c.

et omni denique imitatione. Omnis autem imitatio videri vult id, quod non est; itaque quodam genere mendacium est. Neque vero tantum libenter ea videmus expressa coloribus, quae vera delectant, ut nemorum pratorumque viriditatem, tellurem multiplici variorum florum tegmine opacatam, eximia pueros mulieresque forma; sed ea etiam, quæ vera videre nollemus, mirabiliter nos picta delectant: Hercules liberos interficiens, discerpens Pentheum mater, rota volutus Ixion, jecur vulturi præbens Prometheus ceteraque de poetarum mendaciis pictorum quasi propagata mendacia. Quid eluviones, incendia, ruinas, domorum urbiumque direptiones loquar? quæ vera sani omnes refugiunt, picta summa cum voluptate intuentur. Ac admirari quidem solemus, si quos videamus nihilo majorem e fictis, quam e veris, voluptatem percipere, eosque rudes esse atque impolitos judicamus: cujusmodi ille Laco fuit, qui ceteris tabulam quandam magni facientibus, in qua pictus erat præpingui rusticus corpore, ad umbram arboris stratus, magna cum significatione languoris ac desidiæ, negavit eam sibi placere: quod talem hominem ne vivum quidem in ædibus habere vellet. Et Ana-

charsis, *) qui invitatus ad audiendum quendam, qui mirifice lusciniæ cantum imitabatur, aspernatus est: veras sibi luscinias sæpe auditas esse dicens. At quis nostrum non talia omnia pl uris faciat imitata quam vera? Quæ autem vera vacca tantopere unquam celebrata est, quantopere vacca Myronis? Nunquid igitur hominem falso gaudere dicemus? Imo vero naturæ hominum amica pene veritas est, neque aliud quidquam mendacio gratiam conciliat, quam imitatio veritatis. Itaque cum ea dicuntur, quæ nullam prorsus habeant veritatis similitudinem, aut suapte vi, aut habita ratione eorum, apud quos dicuntur, nulla ex talibus mendaciis existere voluptas potest. At poetarum figmenta et ingeniose excogitata sunt et accedunt plerumque ad aliquam similitudinem veri et ita exponuntur, ut in ipsa eorum expositione mirificum quoddam ingenii acumen perpetuo eluceat. Itaque, quoniam verum ingeniose imitantur,

---

*) Anacharsidi an veteres hoc dictum tribuerint, non vacat quærere. Agesilao tribuit Plutarchus apophtegm. p. 191. B. R.

oblectant. Sequitur, ut ostendam, quæ commoda humano generi adferant poetæ, et quas ad res utilis sit poematum lectio. Dico autem, quæ duo ut doceret Achillem Phœnix, [63]) comitem se ei a patre datum esse profitetur, ad ea utraque poetas utilissimos esse. Nam et bene loqui docent et ad honestas actiones animos legentium aut audientium impellunt. Quod his versibus exponit Horatius: [64])

Os tenerum pueri balbumque poeta figurat,
Mox etiam pectus praeceptis format honestis,
Asperitatis et invidiae corrector et irae.

Ac de eloquentia quidem, quin ad eam plurimum conferant, ne dubitari quidem potest. Omnis enim granditas orationis, omnis peregrina et ab vulgari abhorrens conformatio verborum, omnes figuræ insigniores non ab alio scriptorum genere, quam a poetis petuntur. Numerose autem dicere, quo nullum majus elocutionis ornamentum est, nemo non poterit, nisi qui aures habeat in numeris poeticis diu multumque tritas et exercitatas.

---

63) Homer. Il. IX, 443,

64) ep. II, 1, 126.

Illa major et dubitationis plenior quæstio est, prosintne moribus poetæ, an eos inficiant ac depravent? Plato [65]) enim cum innumerabilibus locis summam laudem tribuisset poetis ac præcipue Homero, in libris de republica, multa ab eo peccata esse demonstrat et, civibus suis ab eo metuens, excludit eum ab illa, quam instituit, civitate. Quem imitatus Cicero in Tusculanis, [66]) *Videsne*, inquit, *poetae quid mali adferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros; molliunt animos nostros, ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. Sic ad malam domesticam disciplinam vitamque umbratilem et delicatam cum accesserunt etiam poetae, nervos omnes virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos et optimum reipublicae statum exquireret.* Nos vero, si ut Sirenum, ita poetarum cantus exitiosi sunt, obturemus adolescentium aures neque ad eos ullum poeticae suavitatis gustum permanare

---

65) rep. VIII. p. 233. legg. VII. p. 378 sqq. Bip.

66) II, 11.

patiamur. Sed si, adhibito judicio, eorum lectio fructuosa est, caveamus, ne faciamus idem, quod Lycurgus rex Thraciæ. (II, 11. hab. Romæ III. Non. Nov. MDLXXIX.)

Cetera desiderantur.

11.

CUM ANNALES TACITI EXPLICANDOS SUSCEPISSET.

Neque pars ulla studiorum humanitatis aut amoenior est aut fructuosior quam historia; neque ullius gentis historia est, quæ cum historia populi Romani aut magnitudine aut pulcritudine aut omnis generis exemplorum copia et varietate contendat; neque ex ingenti scriptorum, qui res Romanas litterarum monumentis prodiderunt, numero quisquam est, quem merito quis C. Cornelio Tacito anteponat. Nam si nihil est hominis animo jucundius, quam discere; et eorum, quæ suapte vi ac natura jucunda sunt, tanto quidque jucundius, quanto laboris ac molestiæ minus exhibet: dubitare de historiæ suavitate nemo potest, cum scripti genus nullum sit, ex quo aut plura aut citius et minore animi contentione discantur. Artium

præcepta, dum traduntur, molesta sunt; mathematica non plures pulcritudine invitant, quam difficultate deterrent; illa ipsa princeps et regina artium philosophia nunquam tam multos habuit studiosos sui, ut non plures obtrectatores habuerit: una historia est, quæ omnium studia alliciat, aures teneat, animos mulceat, a qua si quis abhorrere se dicat, parum absit, quin ipse se ne hominem quidem esse fateatur. Parvulos pueros, in quibus naturæ vis maxime elucet verissimeque perspicitur, nulla re magis quam narratiunculis duci videmus, qui etiam saepe, ut aliquem fabellas narrantem audiant, eas ipsas, quibus cum maxime operam dant, lusiunculas deserunt. Isti superbi ac divites, librorum et litterarum omnium osores, qui sibi e stolido ac supino pulcerrimarum rerum contemptu gloriam quærunt, ut tamen sic quoque aliquod hominis simulacrum ac vestigium retineant, ab historia non penitus abhorrent. Itaque in illis ipsis quoque atriis, cœnationibus, cubiculis, unde aliæ omnes litteræ omnisque honestas exulat, in mensa tamen aliqua aut in abaco interdum videas expositos una cum fritillo et turricula ac tesseris ceteroque instrumento aleatorio etiam libros aut historiam

aut aliquid historiæ utcunque simile continentes. Ut enim mustum bibunt, qui vini veteris acrimoniam atque austeritatem non ferunt; sic pueri et viri, puerorum similes, quia serio scriptæ historiae gravitatem severitatemque non capiunt, inanibus se fabulis propter quandam illarum cum historia similitudinem oblectant. Sed supervacaneum est de voluptate, quæ ex historia percipitur, pluribus dicere, cum id de suo quisque sensu judicare facile possit. Utilitas autem quanta ex historiæ tractatione capiatur, quis non videt? Mitto jam, quod ille apud Platonem [67]) Ægyptius sacerdos Soloni dixisse fertur, semper pueros esse, qui vetustatis cognitione careant: illius quidem omnium humanarum rerum moderatricis prudentiæ unde major vis, quam ex historia, colligi potest? Non enim avium cantu aut volatu, non inspiciendis pecudum fibris, non interpretandis hariolorum cantibus futura prænoscuntur; quis cujusque consilii aut incepti exitus esse soleat, qui diligenter notaverit atque observaverit, is demum, quid ex quo

[67]) Tim. p. 290 Bip.

eventurum sit, optime ac certissime providebit. Quanquam enim non certa quadam et immutabili serie res humanæ volvuntur, magnaque earum varietas et inconstantia est, ut hoc ipsum, quemadmodum dicebat Agatho, verisimile sit, multa præter id, quod verisimile est, evenire; plerumque tamen e similibus similia existunt, neque ulla certior regula est judicandi, quo quæque res evasura sit, quam inspicere, quem exitum similia in longinquitate temporis sæpius ac frequentius habuerint. Quod si aut temporis hominibus ad vivendum concessi brevitas aut ipsa vitæ ratio pateretur, ut idem homo multa secula, integra mente integrisque sensibus, vixisset; multas provincias obiisset; ad intimas principum virorum de gravissimis rebus consultationes frequenter adhibitus esset; omnium sententias audiisset; rationum, quibus quisque niteretur, pondera ac momenta diligenter expendisset; observasset postea et notasset diligenter, quid ex quo consecutum esset: quis non incredibilem quandam in eo vigere vim consilii crederet? quis non ejus sententiam de rebus gerendis in oraculi propemodum loco ac numero habendam fateretur? Atqui quod natura nobis denegat, præstat historia, ut, qui

eam diu ac diligenter pervolutarunt, omnibus ætatibus vixisse, omnes regiones perlustrasse, omnibus publicis consiliis interfuisse, omnia, quæ unquam contigerunt, præsentes spectasse atque annotasse videantur. Nam quod alicubi Aristoteles [68]) ait, majorem quandam esse poetices quam historiæ cum philosophia conjunctionem, quod historia tantum, quid factum sit, exponat, poetica, quid fieri debuerit: id quale aut quomodo accipiendum sit, alias fortasse videbimus. Illud certe et extra omnem controversiam est et ab eodem philosopho alibi traditur, in gravibus et seriis deliberationibus cum maximus exemplorum usus sit, e poetis quidem petita exempla in vulgus interdum aliquid valere; at apud graves et cordatos viros multo majorem vim ea, quæ ex historiis ducta sunt, obtinere. Nam quod Horatius [69]) Homerum commendans dicere ausus est, quid honestum, quid turpe, quid utile, quid inutile sit, melius eum ac plenius, quam philosophos docere; id ego de historia longe verius ac justius dicere

---

68) poetic. c. 10.

69) ep. I, 2, 3 sqq.

ausim. Etenim philosophi primas rerum caussas inquirunt, in præceptis communibus latissimeque patentibus occupantur: singula non fere considerant. Omnis autem actio omnisque deliberatio singulis in rebus versatur, neque quisquam unquam, num bellum gerendum foret, sed num huic populo adversus illum hoc tempore gerendum foret, deliberavit. Ut igitur medicus, qui multis ægrotis adsederit, multos curaverit, multis arteriam exploraverit, venam secuerit, medicamenta miscuerit, quid ex quoque accidere soleat, notaverit, saepe ad medendum utilior est eo, qui majorem quidem rerum medicarum scientiam ex Hippocratis libris hauserit, sed illa cognitione contentus nunquam hominis ægroti lotium aspexerit; sic ad consultandum melior, qui multa ejusdem generis singularia in historiis adhibito judicio notaverit, quam qui ex philosophorum scriptis communia quaedam vivendi praecepta cognoverit. Optandum quidem est, ut utrumque adsit; sed, si alterutro carendum sit, malim experientem et exercitatum hominem sine ulla universa cognitione totius generis, quam erudite et sublimiter de universo genere disputandi peritum, usus et exercitationis expertem.

Hunc in schola libentius audias, illum utilius in consilium adhibeas. Sed de utilitate historiae et dicta sunt a me alias multa et dicentur, et, cum, quaecunque potuero, dixero, semper tamen multa supererunt. Quanto autem populus Romanus ceteris gentibus imperii magnitudine praestitit, tanto historia populi Romani ceterarum gentium historiis antecellit. Nullius populi obscuriora et tenuiora principia; nullius admirabiliores progressus; nullius tanta majestas, tanta in prosperis rebus moderatio, in adversis animi magnitudo; nusquam et virtutum et vitiorum omnis generis aut plura exempla aut illustriora. Quod si nulla gens est usque eo immanis ac barbara, quae non in rebus gestis Romanorum cognoscendis plurimum operae ac studii collocet; quid nos facere oportet, qui Romae vivimus, qui e Romano caelo spiritum ducimus, qui post tot acceptas clades, tot calamitates, tot strages, a bacchantibus barbaris, ut a petulantibus servis viduae et effetae jam dominae insultantibus, editas, tam multa tamen illius antiquæ virtutis ac majestatis monumenta quotidie intuemur? An cum tam multos ingeniosos et eruditos homines in remotissimis gentibus natos, tam

longinqua itinera suscipere, tantos sumptus facere, tam multis se laboribus ac periculis exponere videamus, ut Romam videant; quod ita judicant se melius ac perfectius historiam Romanam intellecturos, si ipsum urbis situm, ipsa moenia, ipsas veterum arcuum, tropæorum, templorum quamvis laceras et disjectas reliquias, illos tot olim nobilitatos victoriis colles viderint: nos, quibus otiosis haec omnia in oculos assidue incurrunt, rerum Romanarum cognitionem negligemus? Quarum per se tanta pulcritudo est, ut etiam, si scripta essent horrido aliquo et inculto orationis genere, suapte tamen vi hominum studia excitarent; nactae autem sunt ejusmodi scriptores, qui, quamcunque sibi scribendi materiam sumpsissent, dignissimi tamen studio propter ipsum scribendi genus fuissent. Non enim potest quisquam dicere, in scriptores rerum Romanarum intuens, cur hæc tanta ingenia se dignius aliquod scribendi argumentum non elegerunt? neque rursus illud, cur res tam claræ tamque illustres non in aliquos magnitudine sua dignos scriptores inciderunt? Ita rerum magnitudo præstantia ingenia evocavit, scriptorum præstantia rerum magnitudinem adæquavit, Quid enim, ut

ceteros in præsens omittam, ipsos modo principes nominem, aut Sallustio gravius ac nervosius aut Livio grandius et uberius aut Tacito pressius, prudentius, limatius, omni ex parte perfectius fieri potest? Cujus annales quoniam hoc anno, quod Deus faustum ac felix esse velit, vobiscum una communi studio evolvere viamque vobis ad eos facilius intelligendos, ut potero, præire decrevi, pauca mihi quædam de eo dicenda sunt, non ut eum laudem, nam cum ipse se satis tacitus*) laudet, ego quoque præstantiam ipsius tacitus admirari malo, quam et infantiam meam prodere et laudes ipsius ingenii culpa deterere; sed, ut iis respondeam, qui et Tacitum tanti a me fieri, et me tam diu, tanto studio, ut mihi ejus publice interpretandi potestas fieret, postulasse mirantur. Hodiernam autem orationem meam illi ipsi, qui Tacito obtrectant, breviorem reddiderunt. Nam si Tacitus mihi laudandus fuisset, necesse habuissem undique conquirere ac colligere, quaecunque veteres

*) Puerilis lusus in nomine *Tacitus* ita placuit Mureto, ut eum sub orationis finem repeteret. R.

a perfecto historiæ scriptore exigenda esse dixissent, ac prolatis exemplis ostendere, ea omnia Tacitum cumulatissime præstitisse: quod et si verissime fieri poterat, propter ipsam tamen multitudinem et varietatem arduum ac difficile fuisset. Nunc Taciti quidem virtutes melius ac commodius in progressu operis singulas notabimus; hodie, nisi temporis excludamur angustiis, pauca tantum quaedam refutabimus ac refellemus, quae in eum temere ab imperitis conjici solent. Inprimis autem illud positum sit, quae summa scribentium laus est, eam Tacito ab omnibus uno ore tribui: nullum unquam scriptorem prudentiorem ac consideratiorem fuisse; siccam ac sobriam esse illius orationem, adstrictam verbis, densam sententiis; nihil in ea notari posse diffluens, nihil inane, nihil redundans; singulis sæpe verbis singulas sententias contineri. Magna laus, et quae in quo sit, facile ei alias deesse patiaris. Nam ut in iis, quae possidentur, ea plurimi fiunt, quorum exigua moles est, pretium ingens, ut aurum, ut gemmae; ut in cibis ii maxime laudantur, qui minimum detrimentorum habent, plurimum succi: ita maximi facienda oratio, quae paucissimis verbis plurimum

sententiae amplectitur. Indicat enim, se in pectore, non in ore nasci. Haec praecipua orationis virtus, quae ex omnibus scriptoribus Latinis in Tacito praecipue cernitur, effecit, ut omnium aetatum sapientissimi quique, qui non inani verborum sono, sed bonitate et gravitate sententiarum ducerentur, praecipuo in honore Tacitum semper habuerint ejusque assiduam et accuratam lectionem principibus viris omnium utilissimam judicarint. Neque vero, ut id ita esse doceam, illo praecipuo argumento nitar, quod M. Tacitus, non imperator tantum, sed prope singularis exempli imperator, hujus nostri imaginem in omnibus bibliothecis collocari, libros ne perirent, quotannis decies describi et in archiis civicis asservari voluit: cum se etiam ab eo genus ducere gloriaretur. Vetera illa jam et obsoleta, et exemplorum, quae tantopere a temporibus nostris remota sunt, minus magna vis est ad permovendum. Paulus III. P. M. quo nullum sapientiorem senem nostra vidit aetas, Tacitum saepe relegendo contriverat neque ullum profanum scriptorem aeque libenter legebat. Cosmus Medices, qui primus Magnus Etruriae Dux fuit, homo factus ad imperandum, qui eam,

quae vulgo fortuna dicitur, in consilio et prudentia consistere docuit, Taciti libros in deliciis habebat eorumque lectione avidissime fruebatur. Neque non hodie multi aut principum aut eorum, qui de summis rebus a principibus in consilium adhibentur, eundem studiosissime legunt et quasi pro magistro quodam prudentiae habent. Nunquid igitur movebimur stultis quorundam vocibus, qui, nisi quod ipsi didicerunt, nihil discendum putant et, quoniam a magistris suis nihil olim praeter bucolica Virgilii et paucas Ciceronis epistolas et orationem si forte aliquam audierunt, ab iis me discedere et vobis graviora proponere iniquo animo ferunt? An quisquam vestrum est, qui eo consilio studia sequatur, ut in pulvere scholastico consenescat? Cur igitur ea potius consectemur, quae tantum in scholasticis concertatiunculis inter adolescentulos aut senes adolescentulis stultiores oblectamento, quam quae olim gravissimis in negotiis emolumento futura sint? Vos vero istos nugatores contemnite, praesertim cum illa leviora aut jam didiceritis aut, quia ea usque ad taedium inculcent, in omnibus vicis ac triviis obvios quamlibet multos; qui Tacitum interpretari aut possint aut velint, non

multos sitis habituri. Nunc, quæ in eo culpari a nonnullis soleant, exponerem eaque omnia, uti pollicitus eram, refutarem ac refellerem; sed video, me longius progressum esse dicendo, quam a principio existimaram. Fefellit me Taciti amor, cujus laudes cum hodierno die tacitus prætermittere statuissem, auferri me postea passus sum neque mihi potui, ne eas strictim et modice attingerem, temperare. Vereor autem, si longius orationem producere voluero, ne et vobis molestiae sim et iis, qui post me in hunc locum conscensuri sunt, impedimento. Quare, quæ supererant, in crastinum, si vobis quoque ita videtur, differam neque metuam, ne quis me hodie justo breviorem fuisse dicat. Nam et in his primis velitationibus nostris justique cursus ac certaminis quasi prolusionibus brevitas culpari non solet, et verum est, quod ait Varro, portam itineri esse longissimam. Equos ipsos, ubi diu quieverunt, qui longum iter ingressuri sunt, fatigare primo itineris die non solent. Si tot præstantibus viris, qui huc hodie convenerunt, ut dicendo placerem, consequi fortasse non potui; at certe, breviter dicendo, minus ut molestus sim, consequar. Sed utinam, audi-

tores, utinam et brevis hodie visus sim et, quicunque me unquam audient, brevem semper fuisse me doleant. Quanto suavius est, abeuntes dicere, cur hic tam cito desiit? quam abire cupientes, quando tandem hic desinet? Nimio satius est, quod cum fame relinquit, quam quod satietate distendit. (II, 13. hab. Romæ III. Non. Nov. MDLXXX.)

12.

SEQUITUR IN EODEM ARGUMENTO.

Qui me a Taciti interpretatione deterrere cupiebant, quinque præcipue, quæ illi objicerent, reperiebant. Primum quod illorum temporum historiam contexuisset, quibus vetus illa S. P. Q. R. majestas et amplitudo conciderat, quibus illi, paullo ante terrarum domini, acerbissimo teterrimorum tyrannorum dominatu oppressi tenebantur. Non jam amplius Camillos, Curios, Fabricios, Maximos, Lælios, Scipiones, aliaque virtutum, non hominum nomina in historia repertum iri, sed degenerem et oblitum virtutis avitæ populum, sed senatum ad servilem adulationem pro-

jectum, sed proposita vitiis, quæ quondam virtutibus deferebantur, præmia, sed unius impuri hominis libidinem, extincta legum auctoritate, dominantem. Quod si vere dictum esset a summis philosophis, principum mores esse speculum civitatis, ceteramque multitudinem ad imperantium exempla componi; quem virtuti locum esse potuisse in ea urbe, in qua non homines, sed monstra ex omni vitiorum fece ac colluvione concreta regnarent? Melius itaque consulturum esse me studiis vestris, quando Romanam historiam tractare animus erat, si eorum vobis temporum historiam proponerem, quibus populus Romanus foris adversus barbaras gentes, domi adversus vitia perpetuum bellum gerebat; neque ceteros populos bellica magis virtute quam innocentia et integritate superabat. Abire in mores, quæ discuntur in scholis, et ea fere quemque imitando exprimere, quibus legendis audiendisque puer assueverit. Neque deerant, quod equidem valde miratus sum, qui non dubitarent mihi auctores esse, si res sub imperatoribus gestas persequi vellem, ut Suetonium potius quam Tacitum sumerem, quem ipsi et meliorem Tacito Latinitatis auctorem et nitidiori ac flo-

vidiori genere orationis usum dicerent. Erant etiam, qui, quod maximum in historico vitium est, fidem quoque Taciti accusarent, quod multa mendacia historiis suis admiscuisset. Neque tamen, quamquam sæpe a me orati, ut id facerent, mendacium ipsius proferre ullum poterant; duorum tantum veterum scriptorum testimonio id pervincere nitebantur: quorum Vopiscus [70]) aliquando mentitum in historia Tacitum diceret; Tertullianus [71]) eum mendaciorum loquacissimum vocaret. Addebant tertio loco, impium ac nefarium esse scriptorem, qui Christianæ religioni aperte infensus et inimicus fuisset. Asperum praeterea et insuavem ac spinosum, et cum cujus difficultate ad eruendas sententias perpetuo luctandum foret. Postremo male Latine locutum, idque non vulgus modo dicere, sed ipsos etiam præcipuos Taciti amatores confiteri. Cujus igitur libri et corruptissimorum temporum historiam eamque ipsam neque satis fideliter scriptam et melius ab alio traditam continerent et auctoris sui

---

[70]) Aurelian. c. 2.

[71]) apolog. adv. gent. c. 16.

manifestam impietatem proderent et molesto atque odioso propter obscuritatem et parum Latino sermone constarent, caussam esse nullam, cur, tot potioribus omissis, in eo potissimum conficere hujus anni curriculum vellem. Ad quæ omnia respondere constitui, ne præjudicata multorum opinio cujusquam vestrum aut animum avocet aut retardet industriam. Primum igitur considerandum est, respublicas hodie perquam paucas esse: nullam esse propemodum gentem, quæ non ab unius nutu atque arbitrio pendeat, uni pareat, ab uno regatur. Ergo hac saltem in parte propius accedit ad similitudinem temporum nostrorum status ille rerum, qui sub imperatoribus, quam qui imperante populo fuit. Quo autem quæque historia rerum nostrarum similior est, eo plura sunt in ea, quæ discamus, quæ ad usum conferamus, quæ ad vitam moresque referamus. Quamquam autem Dei beneficio ætas nostra Tiberios, Caligulas, Nerones non habet; prodest tamen scire, quomodo etiam sub illis viri boni ac prudentes vixerint, quomodo et quatenus illorum vitia tulerint ac dissimulaverint, quomodo neque intempestiva libertate utentes vitam suam sine ulla publica utilitate in

periculum objecerint, neque tamen fœda ac probrosa laudantes placere sibi ullam turpitudinem ostenderint. Multa saepe sunt in principibus, quæ vir bonus laudare non potest, tegere et transmittere silentio potest. Ad ea connivere qui nesciunt, et sibi periculum creant et ipsos principes plerumque deteriores faciunt. Multi enim, qui vitia sua latere credunt, sponte ea paullatim exuunt, ne detegantur, et, dum se bonos haberi putant, boni fiunt. Iidem si turpitudinem suam palam esse videant, jam famae securi, quæ palam dici vident, palam quoque faciunt et, famam dum bonam desperant, malam negligunt. Melius autem feret minora et pauciora principum vitia, qui, quomodo olim viri boni ac fortes plura et graviora pertulerint, cognoverit. Quod si quis sub principibus corruptissimis viros singulari virtute præditos extitisse non putat, magno in errore versatur. Vixit sub Tiberio, ut ceteros taceam, Germanicus, cui ego omni genere laudis ne ex illis quidem veteribus Romanis quemquam antepono. Vixit sub Claudio Seneca, et Senecae quamquam fortasse par nemo, similes tamen multi. Neronis ætas multos habuit, quorum virtutem vix ipsius vitia æquarent. Omnino-

que ita est, ut dicam. Ut palmam ajunt adversus onera, sic virtus adversus vitium contumax surgit, et, ut in Ætnae montis cacumine, ubi maxime viret flamma, herbam quoque finitimam maxime virere perhibent, quasi ipsa secum contendente natura et nolente fecunditatem soli vicinorum ignium ardore superari; sic plerumque, ubi maxima vitia dominantur, maximæ virtutes erumpunt, quæ cum illis certamen suscipiant et, si superiores esse non possint, non tamen hostibus suis triumphum sine dimicatione concedant. Non igitur, si plerique imperatores vitiosi fuerunt, idcirco bonis et utilibus exemplis temporum, quibus illi rerum potiti sunt, historia caritura est, sed et ipsa improba exempla nos interdum ad virtutem acuent, cautiores certe et consideratiores efficient. Ex illa perpetua simulatione Tiberii, ex illo vultu ac sermone alia omnia, quam quæ cogitabat, præ se ferente, discemus caute cum principibus agere neque semper illorum vultui ac blanditiis fidere. Discemus, quæ principes occulta esse volunt, ea, etiam si sciamus, nescire neque altius, quam ipsi velint, in eorum arcana penetrare. Juvabit in Sejano videre, quam in lubrico sit eorum potentia, qui se malis

artibus apud principes omnia posse rentur, quamque sæpe, ubi diu in alios contumeliose debacchati sunt, et præcipites decidant ipsi et alios in idem exitium trahant. Sic ipsa quoque improba exempla proderunt. Sed de his satis. Istos autem satis mirari non possum, qui, ubi de Tacito agitur, Suetonium nominare *) audent. Nihil equidem detrahendi studio dicam, longe enim id et ab ingenio et ab consuetudine abhorret mea; neque is scriptor est Tacitus, cui gloria ex aliorum vituperatione quærenda sit; sed inter eum et Suetonium nimium quantum interest. In Suetonio nihil est, ex quo ejus aut prudentiam aut eloquentiam aut eruditionem ullam eximiam agnoscas. In Tacito quid horum emineat, ideo difficile dictu est, quia eminent omnia. Suetonium certe nemo unquam veterum aut inter eruditos aut inter disertos nominavit; at Tacitus habitus est ætatis suæ sine controversia eloquentissimus, et, quæ virtus Demostheni maximam inter Græcos gloriam peperit, quam illi δεινότητα

*) Scio, quid oratori liceat. Sed hoc judicio nihil iniquius vidi. R.

appellant, eam ut propriam et peculiarem Tacito tribuunt omnes. Eloquentissimum quidem illum vocat Plinius [72]) et illud eximium in eo fuisse ait, ut σεμνῶς diceret. At Suetonium S. Hieronymus [73]) laudat. Magnum testimonium, si laudat. Non enim sanctitate tantum Hieronymus, sed et eruditione et judicio praestitit. Quomodo igitur laudat? Eadem libertate scripsisse eum ait Caesarum vitas, qua ipsi vixerunt. Non magna laus, si laus est, sed ego laudem esse non puto. Quid enim laudis habet, cum Caesares in summa licentia atque impudentia vixerint, orationis turpitudine ipsorum flagitia aequasse, quaeque illi perpetuis tenebris operienda patrarant, ea nudis et praetextatis verbis in lucem et in aspectum hominum protulisse? Itaque nihil apud Suetonium frequentius legas, quam exoletos et spintrias et cellarios *)

---

72) ep. II, 1. cf. II. 11.

73) de vir. illustr. prolog.

*) *Sellariam* vel, ut Oudendorpio placet, *sellaria* commemorat Suetonius Tib. 43, non *cellarios*. R.

et nubentem Neroni Sporum, Doryphoro Neronem, voces etiam, quas in illis flagitiis miserint, quasi haec scire posterorum interesset, quorum commemoratione non scriptorem modo, sed ipsas chartas erubescere oportebat, cum haec interim ita subtiliter ac particulatim persequitur, ut docere voluisse videatur. In Tacito nihil simile reperias. Talia aut praeterit aut ita significat, ut odisse et abhorrere videas, non, ut illum alterum, cupide in eis immorari. Inter Vopiscos igitur et Spartianos et Lampridios et ejusmodi vitarum scriptores Suetonius emineat, illa se jactet in aula, hoc ceteris melior, quod aetatis beneficio, melius, quam illi, Latine loquitur: ad Taciti quidem gloriam aspirare aut se cum eo conferre si voluerit, omnium eruditorum convicio vapulabit. Equidem quod ad me attinet, Suetonii lectionem non minus quam Catulli aut Martialis adolescentibus perniciosam, etiam confirmatae aetatis viris periculosam puto. At mendax est in historia Tacitus. Mitto quod, si hoc maxime constaret, eum historicorum more aliquid interdum esse mentitum, non tamen id valde nobis curandum esse arbitrarer. Non enim, quae ab eo narrantur, ejusmodi sunt, ut piaculum sit,

quidquam in eis, quod verum non sit, pro vero credidisse. Sed tamen quis eum mendacii accusat? Vopiscus. Quid iste Vopiscus, quid hominis est? Quidam Suetonii simius, longe tamen ab eo distans, qui, cum se aliquem videri vellet, affirmavit, neminem scriptorum, quantum ad historiam pertineret, non aliquid esse mentitum, gloriatusque est, multa se prodidisse, in quibus Livius, Sallustius, Cornelius Tacitus, Trogus manifestis testibus convincerentur. Magna hujus, quisquis est, Vopisci felicitas: nemo unquam tam curiose in ipsius mendacia inquiret. Sed tamen quis hoc praestare ausit, iis, quae hoc hominis somnium in tam luculentis scriptoribus reprehenderet, veriora esse ea, quae ipse cum suis testibus protulisset? Quis autem unquam historiae scriptor hanc notam effugere potuit? Non tantum apud Theopompum et apud Herodotum, historiae patrem, dicuntur esse innumerabiles fabulae; sed et ipse Thucydides, qui ea scripsit, quibus interfuerat, mendacii a nonnullis accusatur. *Thucydides quoque*, ait Josephus libro primo [74]) adversus

---

[74]) in. p. 1035. B. ed. Genev.

Apionem, *ut multa mentitus, a nonnullis accusari solet, qui tamen accuratissimam rerum temporibus suis gestarum scripsisse historiam videtur.* Aut igitur ne hoc Tacito noceat aut Thucydidi quoque et Livio et omnibus denique historiarum scriptoribus noceat. At Tertullianus, non ut Vopiscus, aliqua Tacitum mentitum esse dicit, sed eum mendaciorum loquacissimum vocat. Hoc loco peto a vobis, ut me quam potestis attentissime audiatis. Eadem enim opera et ad id, quod ex Tertulliano adfertur, respondebo et id, quod Tacito gravissimum objicitur, diluam: eum religioni nostræ inimicum atque infensum fuisse. Ea in vetustissimis illis veræ ac salutaris religionis nostræ proseminatoribus ac propagatoribus pietas fuit, (quæ utinam etiam hodie in omnibus nobis esset!) nihil ut ferrent, nihil auribus acciperent, quod Christianum non esset, quæ cum Christiana pietate pugnarent, ea omnia respuerent, rejicerent, aversarentur, exsecrarentur. Tertullianus igitur, qui quaedam apud Tacitum legisset adversus Christum ipsum, Deum ac Dominum nostrum, et adversus Christianos impie dicta, quasdam etiam fabulas, quæ tum de sanctissimo viro Moyse deque religione Judæorum vulgo inter im-

peritos et veritatis ignaros circumferebantur, ad ea respiciens, Tacitum mendaciorum loquacissimum vocavit, eademque res magnam Tacito apud multos conflavit infamiam. Sed nos si hoc tempore nihil legendum putamus, nisi quod cum Christiana religione consentiat, omittamus sane omnes illos veteres Graecos Latinosque scriptores. Exulet a Christianorum scholis Homerus, exulet Hesiodus et, uno verbo, omnes antiqui poetae. Nemo est enim ex illis, qui non deorum infinitam quandam multitudinem inducat. Nemo Platonem attingat, ejus enim studio depravatus est Origenes, et fortassis ex eodem fonte fluxere Manichæi. Nemo Aristotelem legat, qui quæ de mundi æternitate, quæ de hominis animo disputat, eis nihil potest Christianæ religioni magis esse contrarium. Repudientur Ciceronis cum pleraque alia, tum libri præcipue de fato, de divinatione, de natura deorum, manifesta enim impietatis et ἀθεότητος semina continent. At illi vixerunt, antequam Christus nasceretur, ideoque eis facilius ignosci potest. Primum, si opus sit, docere possim, hanc excusationem non valde ad id, quod agitur, pertinere. Non enim si antiquiores fuerunt, idcirco minus pravas opiniones inse-

rere in animis legentium possunt. Sed demus, hoc aliquid esse. Tollatur igitur Suetonius, in Nerone enim de Christianis contumeliose et impie scripsit. Non legantur epistolae Plinii, ostendunt enim, eum non tantum abhorruisse a religione nostra, sed etiam judicia exercuisse adversus Christianos et eorum nonnullos adhibitis tormentis ad ejurandam Christi militiam compulisse. Deleatur gravissimus et utilissimus scriptor Plutarchus, easdem enim, quas Tacitus, de Moyse et Judæis fabulas habet. Quintilianum rhetoribus adimamus, contumeliose ipse quoque de Moyse loquitur. Jurisconsultis Ulpianum: librum integrum scripsit de poenis, quibus Christiani afficiendi forent. Philosophis Porphyrium, Simplicium, Averroem: quis non eorum se Christiani nominis hostem professus est? Medicis Galenum, historiarum studiosis Ammianum Marcellinum, Eunapium, Zosimum: omnes hi alieno a Christianis animo fuerunt idque scriptis suis testatum ac consignatum reliquerunt. Quod si eos non tamen propterea rejicimus; quid in Tacitum iniquiores esse volumus? An quisquam nostrum ita infirmus est, ut periculum sit, ne in fide Christiana titubare incipiat, si Tacitum Christianum non

fuisse cognoverit? Doleamus potius illius vicem et grati adversus Deum simus, qui animos nostros majori luce perfuderit. Restant duo ex iis, quæ Tacito ab imperitis objici solere dixi: quod obscurus et asper in scribendo sit et quod male Latine loquatur. Equidem cum istos de obscuritate Taciti querentes audio, cogito, quam libenter homines culpam suam in alios conferant quantoque facilius omnia alia accusent quam semet ipsos. Simul mihi venit in mentem senis cujusdam, de quo urbane Seneca [75]) narrat, eum, cum ætatis vitio minus commode oculis uteretur, in quodcunque cubiculum ingressus esset, dicere solitum, illud parum luminosum esse, majores fenestras fieri oportuisse. Habeo et ipse, utinamque diu habeam, amicum, hominem inprimis eruditum, ita senem, ut annos prope jam, quemadmodum ait Juvenalis, [76]) dextra computet. Is cum surdaster ætate factus sit, sæpe mecum vero ac serio questus est, pravam consuetudinem inolescere: homines quotidie summissius, quam solebant, loqui.

75) fortasse ep. 50.
76) satyr. X, 249.

Idem hic quoque evenit. Qui ipsi tenebras in oculis circumferunt, obscuritatem Taciti accusant. At asper est, inquit alius, et Alciatus, amicum sibi hominem Jovium laudans, non est veritus vocare historias Taciti senticeta. Ejusdem plane judicii fuit laudare Jovium et Tacitum vituperare. Nihil tam dissimile, quam inter se hi duo. Non displicere non poterat Tacitus, cui tanto opere Jovius probaretur. Quomodo autem potuit homo tam teneris pedibus tam multa spatia per Taciti vepreta conficere? Nos vero huic molli ac delicato culcitram substernamus et pulvinos rosae ac violae plenos eique a Deo precemur, ut, quidquid calcaverit hic, rosa fiat. Videre mihi videor meretricem Terentianam [77]) in cœna pitissantem et dicentem:

asperum,
Pater, hoc est: aliud lenius sodes vide.

Ferat huc ocius aliquis calicem mulsi, ut flere pupus hic desinat et contractam ex Taciti asperitate molestiam levet. Offeramus ei aliquid Jovii, qui se oblectet. Is enim mollis

---

77) Heaut. III, 1, 49 sq.

totus est, neque quidquam habet asperitatis illius, quæ istum in Tacito offendit. Non fluit modo, sed et diffluit. Sic erant olim, qui Virgilii versus ut horridos rusticanosque culparent magisque probarent illa meliora et lenius cadentia:

Berecynthius Attis,
Et raptum vitulo,

nostis cetera, recitare enim piget, et, ut isti ad asperitatem pavent, sic ego ad ineptias nauseo. Infanti melimela, mihi autem misceatur crater ille πικρίζων. Sed istae fatuae de Tacito conquestiones assecutum esse eum, quod volebat, ostendunt. Imitandum enim sibi Thucydidem proposuerat ejusque se in scribendo simillimum esse cupiebat. In Thucydide autem et obscuritas et asperitas notatur a Græcis et utraque inter virtutes illius, non inter vitia numeratur. Quamquam enim nuda et perspicua oratio delectat, interdum tamen in scribendo certi cujusdam generis laudatur obscuritas, quæ, orationem a vulgari loquendi consuetudine abducens, ex ipsa peregrinitate dignitatem ei majestatemque conciliat et attentionem legentium continet. Hoc quasi velum est, quod profanis obtendi-

tur. Sic templa sublustria ingredientes sacro quodam horrore perfundunt. Asperitas autem illa idem plane est, quod in vino amarities, quae in quo est, id optime ferre vetustatem putatur. Eam Graeci ita esse in Thucydide perpetuam notarunt, ut, cum ille in piaculi Cylonii narratione aliquid ex ea de industria remisisset, leonem risisse *) dicant. Sequitur postrema reprehensio eorum, qui, cum Tacito cetera concedant, male eum Latine locutum dolent, cujus calumniae Andreas Alciatus et Æmilius Ferretus, quorum tamen uterque multum operae ad illustrandum Tacitum contulerat, primi auctores fuerunt. Quod si ipsi tam bene Latine scripsissent, quam sibi videbantur, nonnihil fortasse nos illorum commoveret auctoritas. Nunc cum uterque eorum nonnulla quidem ita scripserit,

*) Scholiastes Thucydidis ad I, 126: *τοῦ διηγήματος τοῦ κατὰ τὸν Κύλωνα τὴν σαφήνειαν τινὲς θαυμάσαντες, εἶπον ὅτι Λέων ἐγέλασεν ἐνταῦθα.* Ex quo loco *Λέων*, tanquam vetus scriptor, in indicem auctorum, qui a schol. laudantur, ridicule relatus est. R.

ut eadem Venus, eadem Suadela, quae in Bartoli labris sessitaverat, horum quoque labris insedisse videatur; in quibus autem cultiores ac comptiores esse voluerunt, ostenderint tamen, ne quid gravius dicam, se aliarum rerum, quam deliciarum Latini sermonis, intelligentiores fuisse: quid est, cur quisquam eorum de re, in qua non multum studii posuerant, judicium magni faciat? Boni jurisconsulti fuerint, nihil enim impedio: Latinitatis certe non admodum idonei existimatores fuerunt. Οὐδ' ἄρα πως ἦν: Ἐν πάντεσσ' ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι. Audacter, dicet aliquis, de talibus viris judicas. Audacius ipsi de Tacito judicarunt. Qui autem nos sumus, si omnes in unum conferamur, quicunque hac tempestate Latine loqui videmur, ut de scriptore sapientissimo, nato iis temporibus, quibus adhuc Romana lingua florebat, (plane enim floruit usque ad Hadrianum) habito disertissimo ætatis suae, sequius judicare audeamus? At aliter loquitur quam aut Cicero aut Cæsar. Credo, aliud enim dicendi genus adamarat. Ne Ciceronis quidem temporibus omnes, qui diserti habebantur, Ciceroniani erant. Multa in Cicerone Brutus, multa Calvus, multa Pollio, quædam etiam

Atticus, non probabant. At multis vocibus, multis loquendi generibus utitur, quibus vetustiores usi non erant. Primum quae hac in re culpa est? Non Cicero et multa novavit ipse et aliis, ut alia novarent, auctor fuit? Cujus est illud præclare dictum: *Quod Catoni licuit, id cur non liceat Varroni?* Licet huc addas: quod et illis et aliis licuit, cur non licuerit Tacito?

Ego (ait Horatius[78]) *cur acquirere pauca,*
Si possum, invideor? cum lingua Catonis et Enni
Sermonem patrium ditaverit et nova rerum
Nomina protulerit.

Nobis hodie minor ejus rei licentia est, qui Latinam linguam non aliunde quam e libris petere possumus. Illi solutiores ac liberiores, quorum etiam nutrices Latine loquebantur. Deinde quis hodie pro certo affirmare audeat, cum tanta veterum scriptorum facta jactura sit, ea, quæ quibusdam apud Tacitum nova videntur, non apud veteres quoque in usu fuisse? Si quis hodie in Germania aut in Polonia natus, qui Italiam nunquam vidisset,

---

78) A. P. 55 sqq.

nunquam hominem Italum loquentem audiisset, paucos tantum quosdam *libros* Etrusco sermone scriptos legisset eosque utcunque intellexisset et omnium *vocularum*, quae in eis legerentur, indicem *confecisset*, deinde incideret in aliquem Florentiae natum et educatum, qui inter cives suos disertissimus haberetur, et eum notare vellet, tanquam male loquentem, quod quædam diceret, quae ipse in illis paucis libris et in illo suo præclaro indice non haberet, quis nostrum in tali spectaculo risum tenere posset? Atqui nihilo minor nostra stultitia est, qui in tanta veterum scriptorum disperditione, tam longo temporum intervallo, tanta Latini sermonis oblivione et ignoratione, optimae notae scriptores damnare non veremur, quorum coqui et muliones multo melius, quam omnes nos, Latine et intelligebant et loquebantur. Sed hunc sermonem nimis in longum duci video. Ego vobis hoc omni adseveratione confirmo, multa in Tacito nova istis videri, quae ex ultima antiquitate repetita sunt, quæque apud Catonem, Varronem, Sallustium, quædam etiam apud Ciceronem ipsum leguntur, quædam fortassis novata, sed ita ut elegantius non potuerint, quædam parce ex Græco fonte detorta, quibus

oratio ipsius, tanquam modice asperso sale, suavissime condiatur. Et hoc quoque habet simile Thucydidis, in quo Græci critici quasdam voces antiquas, quasdam ab ipso cusas et novatas notant. Executus sum omnia, quæ proposueram. Quod si docui, et Tacitum in pulcerrimo argumento esse versatum, et frustra fidem illius in dubium vocari, neque debere nos absterreri ab eo legendo, quod iniquus Christianis fuerit; et puerile esse, quod quidam de obscuritate ipsius et asperitate conqueruntur, et desipere, qui eum male Latine locutum putant: quæso obtestorque vos, ne oblatam vobis hoc tempore evolvendi præstantissimi scriptoris occasionem, frustra eam fortassis olim desideraturi, amittatis. (II, 14. hab. Romæ pridie Non. Nov. MDLXXX.)

13.

CUM PERVENISSET AD ANNALIUM LIBRUM TERTIUM.

Quotannis mihi evenire consuevit, auditores, ut, cum post illam solemnem quatuor mensium vacationem, quæ nobis ob æstivos calores tribui solet, redeundum est ad munia, torpeat animus, titubet lingua: ut neque,

quid dicam, facile reperire possim; et, cum quid reperi, verba, quibus id explicem, abdere quodammodo se ac refugere, non, ut prius, ultro se offerre et suapte sponte fluere ac decurrere videantur. Id si mihi evenit, qui et quadraginta propemodum annos in hoc publico dicendi ac docendi munere versatus sum et id ipsum tempus, quod ad otiandum conceditur, ita consumo, vere ut dicere liceat, nunquam me minus otiosum esse, quam cum maxime esse licet otioso;[79] quid putatis evenire iis, qui, ut alia omnia majora habeant, usum quidem certe tantum in dicendo non habent? Neque me fugit, hac in re culpam videri aliquam posse etiam ingravescentis ætatis, quae, decrescente in dies naturali calore, spiritus quoque ipsos torpore quodam alligat, nec corpus modo, sed et ingenium segnius reddit; sed tamen, dum superioris vitae cursum relego, recordor, quod nunc seni contingit, idem fere, jucundum cum ætas florida ver ageret, contigisse. Satius igitur et magis ingenui animi fuerit culpam nusquam alio derivare, sed,

---

79) v. Cicero de off. III, 1.

Für den Buchb. Die sieben Cartons und die zwey

ut Græci dicunt, *αἰτιᾶσθαι τὸ αἴτιον* et fateri, illud quidquid est incommodi ac difficultatis non aliunde quam a nimis diuturna cessatione proficisci. Quid enim? nonne idem etiam adolescentibus evenit? Qui si aut pilæ lusu aut armorum tractatione aut equitatione aut aliis, quibus ætas illa ducitur, unum aut alterum mensem abstinuerint, ea cum repetunt, primis illis diebus neque corpus eadem, qua prius, agilitate flectere ac movere possunt et, quibus magistros antea provocabant, ad ea rudes accedere eaque tum primum discere ac meditari videntur. Qui sermo ob eam caussam a me hoc tempore susceptus atque institutus est, adolescentes, vos ut commonefaciam, quantum adsiduitas prosit, quantum intermissio noceat. Illa vires aluntur ac gliscunt, hac carpuntur ac deteruntur. Illa te quotidie paullatim proficere ac progredi sentias; hac non paullatim, sed magno impetu retro referri et in pejus ruere animadvertas. Non enim eadem celeritate discimus, qua obliviscimur. Ut qui ex alto aliquo puteo aquam haurit, ubi magno molimine situlam prope ad os putei evexit, si paullum modo funem laxaverit, it situla et deorsum concitatissimo lapsu provolvitur; sic, qui multis vigiliis multisque sudoribus ali-

quam sibi facultatem in hoc studiorum genere comparavit, si tantillum de solita contentione remiserit, pessum it, quidquid partum erat, *longique perit labor irritus anni.* [80] Neque enim subsistere saltem licet, quod, ut in malis, tolerabilius foret: simul atque progredi desieris, regrediaris necesse est. Pecunia si otiosa jaceat, ut non crescat, certe non imminuitur, neque quidquam aliud domino perit, quam quod lucri fieret ea occupata. At in artium nostrarum studiis si quam temporis partem languori ac desidiae dederis, non id modo perdis, quod interea discere potuisses; sed bona magnaque pars eorum, quae jam didiceras, evolat. Agricolae, ne continua satione emacient solum, tonsas, ut poeta [81] loquitur, novales alternis cessare patiuntur, agrique, qui hoc modo interquieverunt, uberiores ex se fruges efferre soliti sunt. Alia ingeniorum ratio, nihil ea magis laetificat, quam avidus et inexpletus exactor. Cessatione sterilescunt. Ergo ut in levioris operae studio proditum est, egregium artificem nunquam

80) Ovid. metam. I, 273.

81) Virgilius georg. I, 71.

solitum prætermittere ullum diem, quin lineam duceret; sic eloquentiae laudem ambienti præcipit M. Fabius, [82]) quotidie dicendum esse aliquid, et quidem audientibus doctis. Sed relanguit jam pridem hominum industria, restinctus est vetus ille ad honestas artes ardor animorum, nobiles illae exercitationes, quibus apud antiquos, laudabili æmulatione, juvenes inter se de consequendo eruditionis ac sapientiae principatu contendebant, ita ex usu et consuetudine sublatae sunt, ut earum vix umbram ac vestigium retineamus. Ut igitur Virgilius [83]) ait, minora in dies produci hominum corpora, quam antiquis temporibus fuerint, quod et tanto ante Homerus [84]) dixerat; ita videmus eruditionem hominum quotidie decrescere, ut illi hodie ordines ducant, qui olim vix in gregariis militibus locum obtinere potuissent. Nam ut illos heroas omittam, Platonem, Xenophontem, Aristotelem, Theophrastum, qui mihi videntur immensitate quadam ingenii omnem rerum naturam complexi, non tantum supra æquales suos extitisse,

---

[82]) Quintilianus instit. orat. X, 7.

[83]) Aen. XII, 900.

[84]) Il. V, 304. XII, 449.

sed etiam posteris omnem consequendi sui spem sustulisse, quis post Plutarchum extitit, qui verae ac solidae*) eruditionis copia et varietate ita cum eo comparari queat, ut non longissimo intervallo abfuturus ab eo sit, quem cunque illi proximum esse volueris? Quem ille poetam veterem, quem oratorem, quem historiae scriptorem non ita triverat, ut edidicisse videretur? Quam philosophiae partem non ita tractaverat, ut nemo postea tantum in una eminuerit, quantum ille in omnibus? Nam quod quidam nuper magni in vulgus nominis, sed non magni pretii medicus in quodam insulso ac ridiculo libro suo dicere ausus est, Plutarchum grammaticum modo, non etiam philosophum fuisse, usus est videlicet ea libertate, quae insanis tribui solet, ut, cum quidlibet in quemlibet dixerint, nemo laboret. Ostendit cerebrum suum, si quod modo illi cere-

---

*) *Solida eruditio, solida doctrina* ἄκυρον est nec Latinis usitatum: ut mirer, elegantissimum librum, quo philosophiæ elementa traduntur, ab Ernesto inscriptum esse *initia solidioris doctrinae*. *R.*

brum erat, medico eguisse, cum illa scriberet. Sed ut abeam a Plutarcho, quem sua magnitudo extra telorum jactum posuit, ut, qui eum allatrant, canum lunam allatrantium similes esse videantur; eum igitur ut omittam et paullatim ad tempora nostra propius accedam: quis post Claudium Galenum fuit, qui ad illius aut admirabilem in omni genere doctrinam aut singularem eloquentiam accesserit? Quis multis jam annis philosophus veterum Aristotelis hypophetarum, Alexandri, Ammonii, Themistii, Simplicii et talium aut acumen ingenii aut doctrinae abundantiam aut orationis dignitatem adæquavit? Qui cum de rebus in naturae obscuritate retrusis ac reconditis ita dissererent, ut se a vulgo quam longissime abducerent, tam multis quasi gemmis multiplicis ac variae eruditionis distinguebant atque illuminabant disputationes suas, ut etiam, qui a severitate philosophiae abhorrebant, ipso tamen dicendi genere caperentur. Themistii quidem orationes dum lego, nullum ei sophistarum, qui hoc unum agebant, ut compte ac polite dicerent, antepono. At hodie plerique eorum, qui se pro philosophis venditant, cum ea docent, quae cum didiceris, duplo stultior sis quam prius; tum in dicendo ita

sunt hispidi atque agrestes, ut eos illud, quidquid est pinguium litterarum, in culina, non in schola, didicisse arbitreris. Adhuc de Græcis loquor, et fuit sane laus hæc mundioris ac nitidioris doctrinae perdiu Græcorum propria. Illic elegantiae sedes, litterarum domicilium, museum orbis, eruditionis emporium, Musarum ac Gratiarum omnium augustissimum quoddam sacrarium fuit usque eo, dum misera gens ultione, ut opinor, divina, quia se ab ecclesiae Romanae obedientia, id est, a Christi jugo subduxerat, ab impurissimo *) tyranno sub jugum teterrimae servitutis redacta est. Ex illo tempore siluerunt illae lusciniae, quae cælum ac terras cantu suo mulcebant, conticuit vocalis ille Sirenum chorus, illi nitidissimi fontes, qui totum homi-

*) Forte Muretus scripsit *importunissimo tyranno*, ut Cicero et Livius loquuntur. Vulgatum tamen explicari posse fateor. Ceterum hic locus habet turpem pontificis Romani adulationem, etiam contra historiae fidem. Græcos enim ante imperium suum eversum in barbariem lapsos esse, quis est, qui nesciat? *R.*

num genus elegantiore doctrina irrigabant, exaruerunt. Romani et serius attigerunt litteras et, si, verum amamus, aliis rebus, melioribus forsitan et praestantioribus, (nihil enim impedio, sed certe aliis) occupati, minus operæ ac studii ad philosophiam et ad totum hoc mansuetiorum artium genus contulerunt. Neque non tamen hi quoque habuerunt suos, qui planum facerent hominibus nostris, ad Græciam hac quoque in parte adæquandam non tam ingenium quam voluntatem defuisse. Et hac quidem, quam dico, eruditionis copia et varietate duo præcipue commendantur a veteribus, P. Nigidius Figulus et M. Terentius Varro. De quibus, quanti fuerint, eo minus judicare possumus, quod alterius prope omnia, alterius plane omnia scripta perierunt. Tanta fuit in hominibus insequentis ævi socordia, tanta cæcitas perversitasque judicii, ut, cum multa studiose ac diligenter conservata sint, quæ perire præstiterat, ea perierint, ex quibus plurimum utilitatis percipi poterat. Sed ex iis, qui supersunt, duos præcipue admirari soleo, philosophum Senecam et naturalis historiæ scriptorem Plinium. Quorum ille cum se stoicorum sectæ addixisset, non tamen ce-

teras philosophorum disciplinas neglexit neque Zenone, Chrysippo, Cleanthe, Panætio ceterisque suis contentus fuit, nec illos modo majorum gentium, Democritum, Platonem, Aristotelem, Theophrastum, sed hos quoque minutos et, ut cavillator aliquis vocaverit, patellarios philosophos, Epicurum, Metrodorum aliosque ex eadem popina et iisdem hortis ita versavit, ut, quidquid boni ex eorum unoquoque aut ad orationis ornatum aut ad obscurarum et involutarum rerum intelligentiam aut ad vitam moresque formandos exprimi poterat, id omne, summa diligentia excerptum, libris suis aptissime et elegantissime insperserit. Cumque stoicorum, qui ante eum fuerant, arida, strigosa et impolita et quasi dumis ac vepribus obsita haberetur oratio, ipse contra in ea comenda, pectenda, polienda ita exquisitus et accuratus fuit, ut nimius in eo cultus ac luxuries reprehenderetur. Neque ulla magis alia res Quintilianum, gravem alioqui et sapientem scriptorem, adduxisse videtur, ut de Seneca minus honorificum judicium faceret, quam quod iniquo animo ferebat, immodico illius amore veteres oratores juventuti excuti de manibus, ipsumque, quod ne Seneca quidem voluisset, ple-

risque jam præ eo sordere Ciceronem. Nam illud alterum hominis somnium, sive Gellium eum sive Agellium vocari placet, qui voluit ipse quoque attollere se et nescio quid de Seneca loqui, nulla re magis quam contemptu ac silentio refutandum arbitror. Injuriam facit Senecæ, si quis pro eo tam infirmis obtrectatoribus respondendum putat. Illum vero promum condum rerum omnium scitu dignarum, illud receptaculum ingenuarum artium, illum eruditionis oceanum, C. Plinium, quis unquam satis pro dignitate vel admirari vel celebrare poterit? Qui nullum unquam librum vidit, quem non legerit; nihil cognitu dignum legit, quod non excerpserit; nihil excerpsit, quod non in litteras retulerit. Itaque unum ipsius opus, quod de plurimis extat, naturalis historiæ instar ingentis bibliothecæ videri potest. Sed quo admirabilior et prædicatione dignior illorum industria est, eo magis accusanda nostra omnium ignavia, qui, tot adminiculis fulti, tanta librorum copia instructi, tot tamque illustribus exemplis ad imitandum propositis, torpemus tamen et in inerti atque inglorio consenescere otio malumus, quam, per illorum vestigia gradientes, explere animos nostros

illo suavissimo pastu cognitionis ac scientiæ et, quanto homines ceteris animantibus antecellunt, tanto supra vulgus hominum eminere. Non amamus litteras, auditores, non amamus studia doctrinæ, nihil altum, nihil arduum, nihil gloriosum cogitamus: quod si faceremus, jungeremus noctes diebus, noctibus dies et, discendi cupiditate incensi, omnes corporearum voluptatum illecebras, omnem laboris asperitatem præ doctrina contemneremus. An mercatores opum parandarum gratia tam multas, tam longinquas, tam periculosas peregrinationes suscipiunt; domum, uxorem, parentes, liberos relinquunt; ventis, fluctibus, piratis ac prædonibus vitam suam committunt, perpetuum prope sibi exilium indicunt: nos, si ita sapientiam amaremus, ut illi opes amant, ullum ejus comparandæ caussa laborem refugeremus? Venatores in nive pernoctant, famem, sitim, frigus, vigiliam ferunt, cum apris, cum ursis aliisque indomitæ feritatis animalibus de vita sæpenumero decernunt ac dimicant: nos, si quanto illi ad prædam, tanto ad eruditionem ardore ferremur, ullam nobis, ne ad eam perveniremus, difficultatem obstare pateremur? Insanum ac libidinosum ado-

lescentem, cum ad puellam, quam amabat, aliter pervenire non posset, singulis noctibus mare illud, quod Europam ab Asia dividit, natando transire solitum accepimus. Quod in eo stulta et inconsulta cupiditas potuit, ut, dum potiretur amoribus suis, nihil tanti putaret; cur idem in nobis amor virtutis ac scientiæ, si eam vere et ex animo amaremus, non efficeret? Ita est profecto, ut dicam *), auditores. Nihil amori difficile, nihil arduum, nihil impervium est. Neque illi poetæ frustra alas addiderunt. Volat, si quo aliter perveniri non potest. Sed amor sapientiæ nullum vestrum ad ossa tetigit, nulli vestrum medullam animæ facibus suis perussit. Quid, quæso, est? quid iste sibi quorundam fremitus vult? Aequo animo accipietis istam contumeliam, juvenes, an mendacii coarguere ac convincere me connitemini? Utinam velitis, carissima mihi capita! posse enim scio. Utinam vobis Deus istam mentem immittat, ut, quasi coitione quadam ac conspiratione facta, mecum hoc anno contendere instituatis, plus ne ego la-

*) Imo *ut dico.* *R.*

boris et operæ ad docendum, an vos studii et alacritatis ad discendum conferatis! O insuavem mihi et injucundam pugnam, si vicero; acceptam et exoptatam, si victus discessero! Habituri autem sumus hujus certaminis nostri agonothetam Gregorium pontificem modis omnibus maximum, qui, ut Achilles Homericus [85]) præmia et victoribus ponit et victis, ita ipse, pro suo erga honestas artes incredibili amore et vobis, si vincetis, et mihi, si vincar, ampla præmia constituturus est. Quanquam ego quidem, dum vos victores videam, nullum mihi aliud præmium posco, plus enim jam pridem sum illius inexhausta liberalitate, quam quantum promerebar, consecutus. Tu vero, Paule Foxi, vir et generis nobilitate et splendore vitæ et dignitatis gradu et virtute atque doctrina illustrissime, suscipe patrocinium nostrum! Confirmato sanctissimo seni, et floridissimam hanc juvenum coronam, quam ex ore meo pendentem vides, tum ipsius virtutis pulcritudine invitatam, tum tuo ac tui similium exemplo incitatam, flagrare studio

85) Il XXIII, 259. sqq. et 656.

earum artium, quarum ipse præcipuus fautor est; et me, quanquam ætate jam ad senium inclinata, et quietis aliquid, post confecta tam multa stipendia, postulante, moriturum potius, quam commissurum, ut tam prolixæ ipsius ac beneficæ erga me voluntati per ignaviam et fugam laboris parum respondisse videar. Ite, adolescentes, (jam enim, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis) curate animos et crastino die hac ipsa hora ad persequendos mecum Taciti annales læti atque alacres convenite. (II, 15. hab. Romæ III. Non. Nov. MDLXXXI).

14.

CUM INTERPRETARI INCIPERET EPISTOLAS CICERONIS AD ATTICUM.

Ludere quibusdam fortassis et, devexa jam in senium ætate, caussam minuendi laboris quærere videbor, qui usque antehac in gravissimis præstantissimorum scriptorum libris eorum, qui ad me ventitabant, industriam exercere solitus, hoc anno Ciceronis epistolas ad Atticum mihi sumpserim interpretandas. Ita enim vulgo persuasum est, omnem

epistolarum lectionem leve quiddam ac ludicrum esse magisque ad pueriles animos aliquo litterarum gustu imbuendos, quam ad retinenda graviorum virorum studia, accommodatum. De qua opinione, vera nec ne sit, quaeremus postea. Nunc hoc dico: si maxime fatear, quæsiisse me rationem aliquam, qua, sine ulla utilitatis publicæ deminutione, pars mihi laboris aliqua demeretur, qui tamen eo nomine me reprehendat, nimis eum agrestem atque inhumanum fore. Nam cum me populus Romanus hos prope jam viginti annos viderit ita perpetuo mandatum mihi munus obeuntem, nemo ut unquam, qui quidem hanc provinciam sustineret, aut plures aut graviores scriptores aut majori omnium ætatum omniumque ordinum concursu interpretatus sit; quæ invidia fuerit, natu jam grandiorem minusque in dies perferendis laboribus idoneum mollioris ac remissioris operæ aliquid sumere? Ut corporum, sic et animorum non eædem exercitationes omnem ætatem decent. Cursus, lucta, jaculatio, discus, harpastum juvenilibus viribus ac lacertis conveniunt; senibus apricatio, ambulatio, gestatio, magis congruit. Veterani olim, quanquam sub signis haberentur, graviorum tamen laborum

immunes erant. Roscius fabularum actor ita excellens, ut ex eo, quicunque artificio aliquo longe præstabat ceteris, in suo genere esse Roscius diceretur: [86]) hic ergo Roscius, cum ad senectutem pervenisset, incidisse *) numeros ac cantus ipsasque remissiores fecisse dicitur tibias. Quod histrioni licuit, cur honestissimarum artium doctori non liceat? His et ejusdem generis aliis argumentis uterer, si, quod hujus factum est, mea caussa factum esse profiterer. Sed longe alia mihi mens fuit, cum hoc consilium cepi. Judicavi, paucissimos libros posse reperiri ad præstandum id, quod a me exigitur, quodque ego omni ope efficere molior, accommodatiores. Certe enim mandatum mihi publice est, ut vos, quantum in me situm est, ad

---

[86]) Cic. de orat. I, 28.

*) Muretus imitatione sua probasse videtur Lambini conjecturam in Cicerone de leg. I, 4: *Roscius familiaris tuus in senectute numeros in cantu cecīderat ipsasque tardiores fecerat tibias*, ubi vulgo editur *cecinerat*. Sed nihil certi. *R.*

eloquentiam informem. Recte autem et vere dicebat Cæsar [87]), delectum verborum esse originem eloquentiæ. Idemque multo ante eum Aristoteles [88]) docuerat, qui cum elocutionis præcepta Græce traderet, primam illius virtutem esse dixerat *ἑλληνίζειν*, id est, Græce ita loqui, ut oratio nihil barbarum, nihil insolens, absonum, peregrinum habeat, sed et singularum vocum elegantia et earum structura ac collocatione, natam esse se in media Græcia ostendat. Qui ergo Latina lingua eloquentes esse meditantur, iis hoc primum elaborandum est, ut Latine, pure et quam maxime ex veterum Romanorum usu ac consuetudine loquantur. Nolite autem putare, laudem illam, quæ quasi sanitate et integritate ac castimonia Latini sermonis continetur, aut parvam aut facile parabilem esse. Cum, post restitutas a Medicea potissimum familia litteras, infinita quædam vis extiterit hominum in omni genere eruditorum, cumque et nostra et patrum memoria homines summis ingeniis præditi tam multam in Latine loquendi

---

87) Cic. Brut. 72.

88) rhet. III, 5.

studio operam posuerint, ut id prope unum operis habere viderentur; paucissimi tamen, quorum scripta, non dico sermonis vitiis careant, nam hoc quidem illorum nemini contigit, sed aliquam saltem priscæ illius et nativæ Latinitatis imaginem contineant, extiterunt. Ut Græci [89]) proverbio dicunt, multos esse, qui thyrsum ferant, sed paucos Bacchos; ita multorum falsa quadam Latini sermonis specie inducta et oblita oratio est, paucorum Latina. Duo in Italia summi viri duces ceteris ad hanc laudem capessendam et quasi antesignani fuerunt, Jacobus Sadoletus et Petrus Bembus, qui etiam propter ejusdem studii similitudinem Christophorum Longolium Belgam in deliciis prope atque in amoribus habuerunt. Non ita multo post magno in pretio fuerunt duo hujus facultatis præcipui doctores, Patavii quidem Lazarus Bonamicus, in hac autem urbe Romulus Amasæus, quorum in illo fecunditatem ingenii admira-

---

89) v. Platon. Phædon. c. 13 ibique Gottleber atque Erasmi adag. chil. I. cent. VII, 6.

reris, diligentiam et accurationem *) requireres; in hoc nihil admodum, quod ad boni et ex omni parte perfecti doctoris commendationem pertineret, desiderares. Brevi igitur innumerabilis quædam hominum multitudo per Italiam effloruit, qui, illorum exemplo incitati, horum disciplina ac præceptis exculti, ad hanc bene Latine loquendi ac scribendi laudem incredibili studio incumberent: cum et Venetiis Jovita Rapitius et Patavii Benedictus Lampridius et alii præstantes viri sitienti juventuti fontes eloquentiæ recluderent, et a principibus maximi honores iis, qui Latinam linguam egregie præter ceteros callerent, proponerentur. Et tamen in tanto ardore animorum, tanta ingeniorum contentione atque æmulatione, tantis propositis præ-

---

*) Malim *curam*. Est quidem *accuratio* semel apud Ciceronem Brut. 67. Sed semel aut rarissime dictis abstinere prudentius est, quod sæpe accidit, ut talia, melioribus libris inspectis, vitiosa reperiantur. Jdem intelligi volo de vocabulo *attentio* apud Cic. de orat. II, 35. quo Muretus usus est sæpius. *R.*

miis, nemo adhuc extitit, cui simpliciter et sine ulla exceptione ea laus tribui possit, ut bene Latine scripsisse dicatur. Proxime quidem veterum gloriam accesserunt et ii, quos modo nominavi, et alii satis multi, neque immerito commendati sunt aut is, qui pauca quidem scripsit, sed in scribendo omnium politissimus maximeque limatus idemque ab omnibus ineptiis remotissimus fuit, Joannes Casa aut vir in scribendis epistolis Latinis singulari lepore ac venustate præditus, Paulus Manutius. Qui tamen quemadmodum illud consecuti sunt, ut hæc laus vere ac merito propria Italiæ haberetur, eique ceteræ omnes nationes scribendi elegantia facile cederent; ita illud negari non potest, multos nævos multasque maculas, quod bona omnium venia dictum sit, illorum omnium scriptis aspersas esse, quæ planum faciant, illos vidisse quidem, quid optimum esset, et viam, quæ ad illud ferret, ingressos longe processisse; sed longe tamen ab eo, quo intendebant, substitisse. Neque hoc eo dico, ut de summorum virorum gloria quidquam propterea detraham, quos et admiror ipse et ad eorum persequenda vestigia cohortari vos volo, sed ut intelligatis, minime vulgarem esse eam laudem, quam

tot ac tales viri tantis laboribus tantoque studio plenam tamen ac solidam consequi non potuerint. Nunc quod dicturus sum, nolim, a quoquam durius accipi, sed ita potius, ut profectum ab optimo erga vos animo et a singulari quadam mea erga nomen Italicum voluntate. Qui enim in Italia diutius aliquando quam in Gallia, ubi natus sum, vixerim et jam pridem in hac orbis terrarum nobilissima urbe sedes ac domicilium collocarim, facere neque possum neque debeo, quin et Italiam totam et præcipue urbem Romam pari ac patriam pietate ac studio colam. Doleo igitur et indignor, cum, quæ laus nostra ac patrum memoria propria, ut dixi, Italorum fuit, ut soli ex omnibus Latina lingua perite ac scienter uterentur, eam nunc ita obsolevisse ac propemodum evanuisse video, vix ut jam tota Italia pauci quidam senes, qui eam utcunque sustineant, reperiantur. Interea exteræ nationes et, ut vulgo in Italia vocantur, barbaræ hanc possessionem gloriæ, tanquam a vobis pro derelicta habitam, occuparunt jamque non obscure, Latinæ linguæ usum et intelligentiam migrasse ad se, relicta Italia, gloriantur. Hanc vos tantam indignitatem feretis æquo animo, juvenes,

ac non potius omnes nervos ingenii contendetis, ut stolidam illam agrestium hominum vobis insultantium superbiam retundatis? Expergiscimini, expergiscimini, adolescentes, et, si quid in vobis Romani sanguinis, si quid avitæ virtutis est, incumbite ad eam gloriam, quæ vestri generis ac nominis propria est, ex alienarum gentium manibus extorquendam! Mihi credite, si semel penitus imbibatis id perficere, si, socordia et ignavia valere jussis, naviter opus hoc urgere instituatis, si frenum, ut dicitur, mordeatis, brevi futurum est, non modo ut nuper amissa ornamenta recuperetis, sed etiam ea magnis ac luculentis accessionibus locupletetis. Ego quidem, quoniam ad pure et emendate loquendum, quod hujus consilii atque incepti fundamentum est, nullius omnino libri lectionem utiliorem, quam epistolarum ad Atticum judico, quoniam eas Latinæ linguæ studiosis pervolutandas, manibus atque oculis conterendas, ad verbum, si fieri possit, ediscendas censeo, idcirco earum interpretationem suscepi, nihil veritus eorum stultitiam, qui, speciosa utilibus anteponentes, ita me, quasi quiddam hujus loci auctoritate inferius susceperim, criminantur. At iidem me su-

perioribus annis, cum Aristotelis libros de moribus, cum Platonis libros de republica, nuper etiam cum Tacitum interpretarer, ita calumniabantur, quasi, omissis iis, quæ juventuti utilia forent, ea quærerem ac consectarer, in quibus ostentare me et venditare populo possem. Quid istis canibus facias? aut quomodo te aliter, quam contemptu, ab eorum latratibus vindices? Præclare Aristoteles, cum idem ab aliis avarus, ab aliis prodigus haberetur, argumento id esse ait, eum liberalem esse. Ita isti, cum me nunc ut nimis sublimia petentem, nunc ut me justo inferius demittentem culpare instituunt, ut mihi quidem tum demum medium secare videar, efficiunt. Magis me movent exempla eorum, qui memoria nostra primos ordines in litteris duxerunt, quorum ut quisque doctissimus habitus est, ita plurimum operæ in his epistolis collocavit. Nunquam me pigebit eis in libris exerceri, in quibus duo ingentia decora Italiæ, Petrus Victorius et Paulus Manutius, acutissimus jurisconsultus Antonius Goveanus, Sebastianus Corradus, Leonardus Malaspina, lumen et ornamentum Galliæ Hadrianus Turnebus, aliique, quos enumerare longum est, ita desudarunt, ut præcipuam

sibi materiam gloriæ ex eis emendandis et illustrandis quæsiisse videantur. Quos si duces non sequerer, unum tamen opponerem, cujus auctoritas frangere, debilitare, obterere omnes contra sentientium rumusculos posset. Hujus enim consilii mei non approbatorem modo et adstipulatorem, sed auctorem ac laudatorem habeo illum uberrimum disciplinarum omnium fontem Gulielmum Sirletum cardinalem, cujus auctoritati dum paream, nunquam magnopere, quid alii de me judicaturi sint, laborabo. Sequitur nunc, ut iis obtrectatoribus respondeam, qui omnem epistolarum lectionem leve quiddam ac prope nugatorium esse ajunt, quo tanquam lacte pueruli, non, ut solido cibo, etiam grandiores ali debeant. In quibus hoc primum est, quod admirer: cum sermonis usum unum de præcipuis a Deo in hominem collatis muneribus esse fateantur, quomodo de scriptione epistolarum aliter sentire possint. Ut enim sermone inter præsentes, ita epistolis inter absentes animi sensa communicantur. Per epistolas mercatura exercetur, qua si careremus, innumerabilibus commodis careremus; per epistolas pater cum liberis, vir cum uxore, fratres ac propinqui inter se, tum quoque,

cum multi inter eos montes multaque maria interjecta sunt, ita colloquuntur, ut una omnes domi esse videantur; per epistolas et indicuntur et geruntur bella, paces componuntur, inter remotissimas nationes constituuntur societates, fœdera feriuntur, amicitia, quæ condimentum vitæ est, quo sublato vita quidvis potius quam vita fuerit, nullo magis adminiculo quam mutuis epistolis continetur. Itaque si episolarum usus tolleretur, commercium quoque et naturalis illa hominum inter ipsos societas tolleretur. Sunt ista, dicet aliquis; sed tamen epistolis sua quisque negotia committit; graves et arduæ disputationes, et ad quas percipiendas doctore opus sit, epistolis mandari non solent. Hoc si quis de toto epistolarum genere dicere audeat, *ablegabo* eum ad Platonis, Isocratis, Senecæ et talium epistolas quæramque, numquid illas quoque de rebus vulgaribus et cuilibet sine doctoris opera perspicuis scriptas putet? jubebo, inspiciat illam, quæ a Cicerone ad Q. Fratrem in Asiam missa est, qua vir non eloquentissimus tantum, sed etiam tractandæ reipublicæ peritissimus omnia complexus est, quæ præstari debent ab iis, qui magnis provinciis summo cum imperio præsunt. Nam

illo quidem argumento vix in tam levi caussa utendum puto, quod præcipua religionis nostræ mysteria a sanctissimis illis æternæ veritatis doctoribus, qui nobis ad adspiciendam viam, qua iretur in cælum, facem prætulerunt, epistolis inclusa sunt. Quisquamne ita impie temerarius est, ut cum illorum procerum, Basilii, Nazianzeni, Cypriani, Ambrosii, Hieronymi, Augustini, Gregorii et similium epistolas si minus legerit, extare tamen audierit, totum epistolarum genus contemnere audeat? At in his Ciceronianis nihil simile, scriptæ enim sunt de rebus fere domesticis ac familiaribus simplici et sponte fuso dicendi genere, ad hominem usu domestico et intima familiaritate conjunctum. Hoc si faterer, tamen eas dignas, quæ diligenter et accurate legerentur, esse contenderem. Vere enim hoc sapientissimus scriptor Xenophon principio [90]) ejus libelli, qui convivium inscribitur, scriptum reliquit, magnorum virorum non seria tantum, sed et joca cognoscere operæ pretium esse, quod ex his quoque utilissima ad vitam exempla capiantur.

---

90) c. 1, quem locum respexit supra p. 4.

Narrat alicubi [91]) Horatius, Scipionem et Lælium interdum discinctos, dum olus decoqueretur, ludere et nugare; Cicero [92]) etiam legendis ad Lucrinum conchis et umbilicis animum relaxare solitus. Quis nostrum non quolibet pretio emat, ut interesse talibus ludis queat et eas fabellas audire, quibus tales viri inter se jocabantur? Præclare Plutarchus in Alexandro [93]), *Non*, inquit, *ut quæque maxime illustris actio est, ita maxime ingenium hominis patefacit; imo vero interdum exiguum aliquod factum dictumve aut jocus aliquis magis detegit hominis mores*, *quam urbium expugnationes et pugnæ*, *in quibus multa hominum millia ceciderunt.* An, cum principes viri publicis se negotiis subduxerunt et, exclusis admissionibus, paucos quosdam deligunt, quibuscum libere ac familiariter jocentur, invidemus iis, qui admittuntur ad interiores illorum sermones, eosque beatos esse ac cælum digito contingere putamus; nos si

---

91) serm. II, 1, 73. sqq.

92) de orat. II, 6.

93) c. 1.

ad Ciceronis et Attici arcana penetrare eosque nunc jocantes, nunc inter se qua publicis, qua domesticis de rebus colloquentes audire liceat, parvi id esse ducemus? Sed longe aberrant a vero, si qui res tantum domesticas et familiares jocos his epistolis contineri putant. Historia illorum temporum, quibus imperium orbis terrarum immutatum est, et vel eversa vel certe conversa ea respublica, quæ ita bonis legibus atque institutis fundata erat, ut in perpetuum duratura videretur, non aliunde melius quam ex his libris percipi potest. Tum præterea Ciceronis admirabilis prudentia et scientia reipublicœ tractandæ nusquam se magis quam in his epistolis prodit. Quod ne quis me temporis caussa confingere arbitretur, præstantis viri et illorum temporum æqualis Cornelii Nepotis verba ipsa recitabo, quibus suum de illis judicium posteritati contestatum ac consignatum reliquit. Qui in Attici [94]) vita cum inter Ciceronem et Atticum summam conjunctionem animorum fuisse dixisset, *Ei*, inquit, *rei sunt indicio*, *præter eos libros*,

---

[94]) c. 16. cf. c. 5.

in quibus de eo facit mentionem, qui in vulgus sunt editi, sexdecim volumina epistolarum ab consulatu ejus usque ad extremum tempus ad Atticum missarum, quæ qui legat, non multum desideret historiam contextam eorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, æmulationibus in republica perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat, et facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quæ vivo se acciderunt, futura prædixit, sed etiam, quæ nunc usu veniunt, cecinit ut vates. Hæc Nepos, cujus non vanam esse prædicationem, res ipsa quotidie ostendit. Ad eas caussas, quas attuli, cur in his epistolis mecum pervolutandis cupide versari debeatis, accedit hæc quoque, quam, dubitavi equidem, num adferre deberem, ne vineta mea, ut ajunt, cædere et de ea ipsa facultate, cujus opinio, falsa fortasse, (neque enim impedio) sed opinio tamen, ad aliquam me provexit hominum famam, quippiam detrahere viderer. Sed vincat veritas, quæ aliis omnibus rebus præponderare debet, præsertim cum de commodis vestris agatur. Hodie, adolescentes, si verum amamus, omnis prope usus eloquentiæ, præterquam in scri-

bendis epistolis, ita de medio sublatus est, ut nec vola nec vestigium appareat. Dominabatur olim in judiciis, regnabat in consultationibus, vincebat fere ea caussa, quæ eloquentiorem patronum nacta erat.

Sed hæc prius fuere, nunc recondita,
(ut de phaselo ait Catullus [95])
Senet quiete.

Judicia, Romæ saltem, ita exercentur, ut in eis nullus plane locus eloquentiæ sit. In deliberationibus de magnis et seriis rebus, quid quisque dicat, non quam ornate dicat, attenditur. Recte omnino, neque enim negari potest; sed tamen isto modo magna disertis hominibus subtracta materia est. Eloquentia, quasi ætatis beneficio immunitatem consecuta, jussa est oblectare se in his nostris scholasticis ac pulverulentis disputationibus, in sacris concionibus, quæ ad populum habentur, et interdum in gratulationibus, quæ fiunt ad principes, aut in eorum funeribus exornandis. Ita ex illis tribus Aristoteleis dicendi generibus solum epidicticon, quod olim minimi pretii habebatur, in usu

---

[95]) IV, 25 sq.

relictum est. Mansit tamen illud, ut, qui bene, id est, tum diserte tum prudenter et ad res, ad personas, ad tempora accommodate epistolam scribunt, facillime ad intimam principum familiaritatem perveniant et ad maximarum rerum tractationem adhibeantur, maximis plerumque honoribus augeantur. Hac facultate cum alii tum Jacobus Sadoletus et Petrus Bembus viam sibi ad dignitatem summæ proximam munierunt. Nolo de viventibus dicere, ne aut adulari videar aut aliter eos laudem, quam ipsi fortasse laudari se volunt. Vos, adolescentes, (vestra enim res agitur, et satis jam verborum factum est) adjuvate attentione vestra industriam meam, et mihi hoc credite, integritatem Latinæ linguæ, cognitionem antiquitatis, prudentiam in rebus gerendis, ex nullo Ciceronis libro posse a vobis melius aut facilius, quam ex his epistolis, comparari. Cuperem, Paule Foxi, vir non tantum in primis illustris, sed ad illustrandum hoc seculum nate, novo quodam et minime vulgari modo tibi, quem nihil obsoletum, nihil vulgare delectat, gratias agere, quod talis tantusque vir, omissis negotiis, quibus assidue distineris, honoris mei caussa, hodie, multum deprecante me,

ne id faceres, huc tamen venire volueris. Sed, cum animum in omnes partes versavi, nihil, quod te dignum sit, excogitare possum. Tacebo igitur et hoc toto genere gratiarum actionis supersedebo. Nisi forte hoc ipsum novum quoddam gratias agendi genus est, cum is, qui beneficium accepit, magnitudinem illius verbis a se coæquari non posse confitens, conticescit. (II, 16. hab. Romæ pridie Non. Nov. MDLXXXII.)

15.

REPETITURUS LIBROS ARISTOTELIS DE MORIBUS.

Primum quidem Deum immortalem veneror, auditores, ut, si hos viginti annos, quibus huic muneri præfui, pro singulari erga me populi Romani caritate ac benevolentia proque maximis in me cum aliorum pontificum tum præcipue Gregorii XIII. principis immortalitate dignissimi beneficiis eo semper animo fui, ut de utilitate vestra non minus sæpe quam de mea cogitaverim, ut nunquam rationes meas vestris anteposuerim, ut semper eam docendi rationem tenere studuerim

non quæ aut minus laboris aut plus ostentationis habitura, sed quæ vobis plus veræ ac solidæ eruditionis paritura videretur, ita me, quod reliquum est ætatis, in ejusdem muneris procuratione placide ac tranquille exigere patiatur, deinde autem, ut vobis omnibus inspiret amorem erga honesta studia et cupiditatem ea in isto ætatis flore discendi, quæ vobis aliquando tum privatim tum publice et utilitatis et dignitatis plurimum allatura sint. Quod cum peto, non tantum vestra, sed etiam mea caussa peto. Nam cum quietis ac tranquillitatis meæ, cujus et semper natura amans fui et hac ingravescenti ætate quotidie magis indigeo, magna pars in eo posita sit, ut a vobis attente ac libenter audiar; non dubito, quin id facile impetraturus sim ab iis omnibus, qui ipsi prius a se, ut se ament neque unquam per ludibrium et pervicaciam animi et suis et alienis commodis obstare cupiant, impetrarint. Quam spem cum de vobis hujus annui curriculi nostri principio ut si unquam alias aut potius majorem quam unquam alias animo perceperim, obsecro obtestorque vos, auditores, ut vel mea caussa vel vestra vel etiam tot virorum dignitate præstantium, quos hodierno

die huc convenisse et industriæ meæ judices atque arbitros et modestiæ vestræ testes ac spectatores futuros videtis, eam unius horæ attentione ac silentio comprobetis. Etenim qui pulcerrimos et a me semper in prima commendatione habitos libros Aristotelis de moribus ad Nicomachum, quos vicesimo abhinc anno ex hoc ipso loco interpretari cœpi, nunc denuo (quod Deo volente ac propitio fiat!) interpretari constituerim, cum sciam, hoc consilium meum non prius quam hesterno die plerisque vestrum notum esse potuisse; ideoque multos esse, qui non modo meditati ac parati, ut par est, huc venire, sed vix libros sibi prospicere potuerint: decrevi hodie, quæ illorum librorum propria sunt, non attingere, sed universe ac communiter de tota studiorum nostrorum ratione disserere et quærere, verane an falsa sint ea, quæ plerique putant de caussis, cur hodie neque tam docti neque tam diserti homines, quam olim fuerunt, reperiantur. Sæpe enim interfui querelis eruditorum et ingeniosorum hominum, qui de temporum nostrorum infelicitate quererentur: quod, cum et ingenia nihilo quam antiquitus deteriora sint, et aliis majoribus et magis arduo ac difficiliore

in loco positis virtutibus ætas nostra facile vetustatis gloriam æquaverit, si quidem et rei militaris ductandorumque exercituum et reipublicæ in pace atque otio tractandæ scientia, satis multi memoria nostra, qui nulli veterum cederent, extiterunt, hac molliore, ut videtur, et parabiliore eloquentiæ et eruditionis laude, nemo prorsus exoriatur, qui antiquitati controversiam facere audeat; sed præclare secum actum esse ducant, si qui hoc tempore multo sudore multisque vigiliis hoc consecuti sunt, ut a veterum præstantia non longissime abesse videantur. Atque illud quidem facile conveniebat inter omnes, non eandem esse diligentiam in hominibus nostris, quæ in veteribus illis, quos admiraremur, fuisset; merito abesse nos ab illorum gloria, quorum non imitaremur industriam; labore venalia esse præclara omnia; inique facere, qui industriorum præmia peterent otiosi; neque esse, quod quisquam nostrum sibi blandiretur, aut cujusquam e nostris studium et diligentiam cum illa veterum pertinaci et indomita discendi cupiditate contenderet. Illos, incensos et inflammatos amore doctrinæ, omnibus sibi aliis voluptatibus interdixisse, rei familiaris curam abjecisse, cibo, potu,

somno sæpissime abstinuisse, omne sibi tempus perire ratos, quod non in studio poneretur, non modo valetudinis dispendio, sed ipsius vitæ periculo bene emi putantes, quod tam ferventer adamassent. Nos, quod somno, quod voluptatibus, quod avaritiæ, quod ambitioni temporis superest, collocamus in litteris et, cum quidvis potius agamus, miramur, impares esse nos iis, qui hoc unum agebant. Memoriæ proditum est, cum populus Atheniensis decreto cavisset, ut capite lueret, si quis Megarensis pedem in Astu intulisset, Euclidem, qui indidem erat Socratemque ante id decretum audire cœperat, cum sermonibus illius carere nollet, quotidie, cum advesperasceret, tunica longa muliebri indutum et versicolore pallio amictum, capite atque ore velato, Megaris Athenas ad Socratem commeare et sub lucem eodem ornatu ad suos redire solitum. Tanti putabat studiosissimus adolescens aliqua saltem noctis parte Socratem audire, ut ea de caussa et singulis noctibus amplius quadraginta millia passuum conficere et vitam suam in apertum discrimen exponere non vereretur. Mirum non est, tanto nos eis inferiores esse doctrina, quanto doctrinæ amore inferiores sumus. Sed

de neglectu bonarum artium et de illo quasi torpore ac veterno, qui jam pridem juvenum nostrorum animos occupavit, et dixi sæpe alias et dicturus sum, si forte dicendo eum excutere et aliquos eorum, qui me audient, excitare ad vigilantiam possim. Alteram caussam esse dicebant, quæ profectus nostros impediret, quod multo durior ac difficilior esset nostra, quam veterum, conditio. Illi enim eum sermonem, quo in discendis tractandisque bonis artibus usuri essent, a nutricibus cum lacte bibebant, a populo condiscebant, neque aut Atheniensibus, ut Attice, aut Romanis, ut Romane loquerentur, sudandum, neque aut consulendi magistri aut libri pervolutandi erant; a poetis, quorum lectione puerilis ætas oblectari et ad humanitatem informari solebat, et in quibus interpretandis nullum fere aliud grammaticorum munus erat, quam ut fabulas explicarent et aliquas, si forte, peregrinas voces, quas illi glossas vocabant, et interdum genera quædam dicendi abstrusiora et a vulgari loquendi consuetudine remotiora indicarent: ab eis igitur, prout cujusque ingenium aut voluntas ferebat, aut ad politicos sive rhetores deducebantur aut, imbuti prius mathematicis disci-

plinis, ad dialecticos et ad physicos sese applicabant et, verborum cura liberi ac soluti, ad res modo ipsas intelligendas ac pervidendas omnem industriam ac diligentiam conferebant. Qui eloquentiam adamarant, iis theatra, iis forum, iis curia pro schola; qui caussas diserte agebant, qui ad populum verba faciebant, qui sententiam de publicis negotiis dicebant, pro magistris erant; unum aliquem ex eis deligebant, quem colerent, quem sectarentur, cujus ad exemplum se conformarent, cujus consuetudine et disertiores fierent et sapientiores. Nos non unam, sed duas peregrinas linguas discere cogimur, neque peregrinas modo, sed jam pridem extinctas quodammodo ac sepultas. Nam si aliqua urbs aut aliqua gens esset, in qua vulgo homines Græce Latineve loquerentur; mitteremus eo pueros nostros, ut, cum a teneris unguiculis sermonis usum combibissent, grandiusculi de rebus modo ipsis cogitarent. Nunc nobis diutius luctandum ac sudandum est circa principia et in ipsis, ut ita dicam, carceribus, quam priscis illis, ut a carceribus ad metam pervenirent. Nobis antequam Latine aut Græce balbutire possimus, multa cura, multis vigiliis, multis magistris opus

est et iis plerumque magistris meliorum inopia utendum, qui ad id, quod se docere profitentur, aliis ipsi magistris indigerent. Ita quam illi facultatem ac copiam sine ullo labore a matribus et a nutricibus et a populo hauriebant, ejus nos ut umbram aliquam consequamur, meliorem ætatis partem in eo consumere cogimur. Itaque gravis illa conquestio, qua nobilis olim poeta 96) usus est in deploranda bellorum civilium calamitate:

Heu, quantum terræ potuit pelagique parari
Hoc, quem civiles hauserunt, sanguine, dextræ;

ad nostra quoque studia non inconcinne accommodari potest. Sic enim et nos dicamus licet. Heu quantum rerum ac sapientiæ parari potuit eo labore, qui necessario nobis ad intelligentiam usumque linguarum capiendus fuit. Hæc una ratio tantum apud nonnullos potuit, ut publice persuadere conati sint, inutile esse totum illud studium, quod in Græcis ac Latinis litteris poneretur; sua cuique lingua philosophandum, ut et illi fecissent. Non enim Democritum, Platonem, Aristotelem aut Hebræorum aut Ægyptiorum sermone in disputando aut in scribendo usos

96) Lucanus Pharsal. I, 15 sq.

esse, sed eo, qui popularibus suis notus esset; neque Demosthenem Persica aut Macedonica, sed Attica lingua habitum eloquentem; meram insaniam esse tantum operæ ac temporis perdere, ut eum sermonem intelligamus eoque utamur, quo uti homines multis abhinc seculis desierunt. *) Ne Demosthenem quidem aut Ciceronem curasse, illum, quomodo Cecropis aut Thesei; hunc, quomodo Evandri aut Romuli temporibus cives sui locuti essent; suæ quemque non gentis modo, sed et ætatis sermone contentum esse oportere. Addebant, id eo facilius factu esse hominibus Italis, quod præclara illa Græcorum Latinorumque monumenta jam pleraque omnia in eam linguam, qua vulgo utimur, conversa essent: ut, illo peregrinitatis quasi cortice ac putamine detracto, nucleis vesci et, ut osse confracto, succum ac medullam ipsam exugere liceret. A qua opinione quoniam ita dissentio, ut avocandis a Græcæ ac Latinæ linguæ studio adolescentibus ipsa fundamenta disciplinarum convelli ac labefactari putem; neque ullam pestem præsentiorem aut ullum

*) Constructionis ratio postulat *desiissent*. *R.*

certius exitium omnibus ingenuis artibus adferri posse arbitrer, quam si linguæ illæ, quæ quasi sacraria quædam earum sunt, negligantur: exponam hoc loco breviter caussas judicii mei efficiamque, si potero, ut linguas quidem illas omni studio dignissimas esse, sed multa hoc tempore in earum tractatione peccari, liquido intelligatis. Duæ præcipue mihi quidem caussæ esse videntur, adolescentes, cur et Græcam et Latinam linguam amare et in earum utraque præcipuum studium ponere debeamus. Una, quod Græce et Latine, Græce quidem et plures et præstantiores, sed tamen Latine quoque sat multi, ejusmodi viri scripserunt, ut propter admirabilem quandam sapientiam (qua illi tanto supra ceteros mortales floruerunt, ut aliarum gentium homines, cum eis collati, idiotæ quidam et agrestes fuisse videantur) dignissimi sint, ad quos intelligendos omnis ab omnibus elegantioris ingenii hominibus opera conferatur. Nam si Platones, Xenophontes, Aristoteles, Theophrastos, addo huc etiam Plutarchos, Galenos, sed quo plures nomino, eo plures occurrunt digni, qui nominentur, si tales etiam viros Italia extulisset, qui cogitationes suas perscripsissent eo sermone, quo

vulgo Italia utitur; non ego quidem propterea ne sic quidem veteres illos sapientes patres ac duces negligendos dicerem, sed tamen æquiore animo ferrem, si quis Græco sermone accuratius discendo supersedere vellet. Nunc cum domi nata et vernacula omnia tanto jaceant infra illorum dignitatem, quanto imæ maximeque depressæ convalles infra editissimorum cæloque, ut poetæ loquuntur, minantium montium cacumina; quis iste tam mollis ac delicatus, quis tam ab omni vera pulcritudine aversus est, qui laborem non maximum neque fortasse tantum, quantus vulgo putatur, ad illos maximos viros intelligendos capiendum neget? Quod et ipsum de vetere Latina lingua dictum accipi volo. Nam ita me ille amet omnium præpotens Deus, auditores, ut ego vobis de meo sensu libere atque ingenue loquar. Si ex Latinis scriptoribus neminem haberemus præter Ciceronem, Virgilium, Senecam, Livium, Plinium, Tacitum; et constat, multos esse alios, qui in idem album referri queant: sed si eos solos haberemus, justa tamen mihi caussa videretur, cur ad eos intelligendos linguam Latinam avide disceremus. Nunc accedit alia longe gravissima, quæ nos incendere utriusque studio de-

beat. Nam cum earum linguarum, quarum usus eruditis cum vulgo communis est, unaquæque et certis et angustis limitibus circumscripta teneatur, harum, de quibus agimus, usus toto propemodum terrarum orbe diffusus est. Italice loquentem soli Itali intelligent; qui tantum Hispanice loquatur, inter Germanos pro muto habebitur; Germanus inter Italos nutu ac manibus pro lingua uti cogetur; qui Gallico sermone peritissime ac scientissime utatur, ubi e Gallia exierit, sæpe ultro irridebitur; qui Græce Latineque sciat, is quocunque terrarnm venerit, non intelligetur tantum, sed apud plerosque admirationi erit. Atque hæc caussa vel maxima est, cur Græce aut Latine potius, quam Italice aut Gallice scribere, quicunque id egregie præstare possunt, debeant. Nam qui scribunt, aut utilitatem publicam aut gloriam suam sequuntur. Si utilitatem publicam: certe multo pluribus proderunt, si ea lingua scribant, quæ apud omnes gentes, quibuscum modo aliquid nobis usus aut commercii est, intelligatur. Gloriam quoque suam longius latiusque diffundent, si ea scribant, quorum pulcritudo ab omnibus populis ac gentibus percipi queat. Ut igitur peregrinantibus optabile

esset, reperire genus aliquod numorum, cujus eadem apud omnes æstimatio esset, multoque libentius uterentur iis, quam illis, qui tertio aut quarto quoque die, cum detrimento et cum molestia mutandi sunt, cum ibi tantum utiles sint, ubi imperat is princeps, cujus in ditione cuduntur; ita nemo non videt, quanto commodius sit, uti ea lingua, quæ in omni gente ac natione reperit aliquos, et quidem non ex fece vulgi, sed ex quaque honoratissimos quosque, a quibus sine interprete intelligatur, quam iis, quæ simul atque pedem ex hac aut illa provincia extuleris, alios atque alios interpretes requirunt. Quomodo ex hac florentissima et nobilissima urbe in omnes terrarum partes, quomodo ex omnibus terrarum partibus in hanc urbem legationes mitterentur, si aliam linguam, quam eam, cujus apud suos publicus usus est, nemo didicisset? Quomodo in illo augusto ac sacrosancto cardinalium collegio de gravissimis rebus, et quas sæpe iis solis notas esse expedit, qui sententiæ dicendæ jus habent, deliberaretur, si, quot ex nationibus consessus ille constat, totidem interpretes adhibendi forent? Qua in re majorem Latinæ quam Græcæ linguæ utilitatem esse fateor, intelli-

gitur enim a pluribus. Itaque ad usum Latina potior est, ad doctrinæ copiam Græca. Argumenta, quibus nituntur, qui contrariam sententiam tuentur, infirma prorsus et imbecilla sunt. Ajunt, veteres illos, qui tanta in admiratione sunt, sua quemque lingua philosophatos. Ego autem ita respondeo: si illis quoque temporibus lingua aliqua fuisset communis omnium, qui ubicunque essent, eruditorum, ignota ceteris, quales hoc tempore Græcam et Latinam esse constat; non est dubium, quin ea potius cogitationes suas explicaturi fuerint, quam ea, quæ vulgo quoque communis esset. Nam ut poetæ [97]) vulgus sibi invisum esse profitentur; ita ipsi quoque ad mysteria philosophiæ turbam admittendam non putabant ideoque obscurabant ea de industria, alii numeris, alii allegoriis, alii tenebroso quodam dicendi genere, ut ostenderent, se sapientiæ tantum studiosis scribere: quæ caussa fuit Aristoteli [98]), cur

97) v. c. Horatius carm. III, 1, 1.

98) ep. Aristot. in epp. Græcan. p. 316. ed. Aurel. Allobrog.

libros quosdam suos et editos esse et non editos diceret. Ajunt, Græcam Latinamque linguam jam pridem mortuas esse. Ego vero eas nunc demum non tantum vivere et vigere contendo, sed, si in tralatione perstandum est, firma valetudine uti, postquam esse in potestate plebis desierunt. Quam diu enim populari imperio regebantur, id est, quam diu penes populum erat, ut ait Horatius [99], arbitrium et jus et norma loquendi, assidue agitabantur, fluctuabant, nihil habebant certum, nihil stabile, unum seculum eodem vultu durare non poterant; nunc, ex quo ad optimates, ut ita dicam, redactæ sunt, et certis a scriptoribus petuntur, certis regulis ac præceptionibus continentur, multis jam seculis fixæ atque immutabiles permanent. Si in vulgi potestate mansissent, hodie Ciceronem non intelligeremus: quemadmodum ne Ciceronis quidem temporibus intelligebantur ea, quæ regnante Romulo aut Numa scripta erant; immo vero ipsas XII. tabularum leges pauci, qui intelligerent, reperiebantur. Et videmus, quæ vulgari lingua abhinc qua-

---

99) A. P. 72.

dringentos aut quingentos annos scripta sunt, hodie non intelligi.

Ut sylvæ foliis (ait Horatius [100]) *pronos mutantur in annos,*
Prima cadunt; ita verborum vetus interit ætas,
Et juvenum ritu florent modo nata vigentque.

Illæ igitur linguæ quotidie moriuntur, quotidie nascuntur, quæ pendent ex libidine imperitæ multitudinis; quas autem ex populi servitute eruditorum usus vindicavit, illæ non vivunt tantum, sed immortalitatem quodammodo et immutabilitatem adeptæ sunt. At, quod temporis in linguis discendis consumitur, melius rebus ipsis cognoscendis impenderetur. Hoc argumentum ita demum aliquid valeret, si ab aliis scriptoribus verborum elegantia, ab aliis rerum cognitio peteretur. Nunc ita nobis a Deo consultum ac prospectum est, ut, qui Græce Latineque politissime scripserunt, iidem etiam sapientissime scripserint: ut non ab aliis verba, ab aliis

100) A. P. 60. sqq.

rerum cognitionem petere oporteat, sed utraque ex iisdem fontibus eodem tempore haurire liceat. At omnia aut e Græco sermone in Latinum aut etiam ex utroque in eum, qui laniis quoque et salsamentariis notus est, conversa sunt ita, ut aut neutro illorum opus sit aut certe altero tantum. Heu me miserum! Cur non hujus loci consuetudo fert, ut possim, quantum cuperem, arbitratu meo dicere? Quomodo ego istos acciperem, qui interpretibus fidunt? Sed quando id facere temporis angustiæ prohibent, polliceor vobis, me, quæ dabitur dicendi occasio, in hoc argumento versaturum esse et ostensurum, quam necesse sit in crassissima rerum ignoratione perpetuo versari eos, qui præsidio interpretum freti Græcæ ac Latinæ linguæ studia negligunt, simulque indicaturum, quibus in rebus a plerisque in studiorum caussa peccetur, quæque veræ caussæ sint, cur ætas nostra tantopere veteribus cedat. Vos, auditores, efficite, ne vobis prior illa caussa, quam dixi, torporis ac negligentiæ noceat. Afferte huc amorem doctrinæ, afferte diligentiam et attentionem! ego, ut quotidie vobis res attentione dignæ affatim suppetant, providebo. Idque eo magis, quod in his ethi-

corum libris tantum usque a puero studii posui, ut, nisi aliquid exspectatione vestra dignum præstitero, recusare non debeam, quin hujus loci amplitudine parum dignus habear. Vos vero, ornatissimi viri, ignoscite, si, quod a vobis tam benigne auditus sim, ne gratias quidem vobis agendas putem. Nam sive oratio mea vobis molesta fuit, eo molestior erit, quo eam longius protraxero; sive, quod magis cupio, quam spero, jucunda, videor jam vobis gratiam aliqua ex parte retulisse. (II, 17. hab. Romæ pridie Non. Nov. MDLXXXIII.)

16.

DE VIA AC RATIONE TRADENDARUM DISCIPLINARUM.

Plerique eorum, qui quotannis ex hoc loco verba faciunt, laudare litteras et ingenuas artes, vosque, adolescentes optimi, ad eas toto pectore amandas ac colendas exhortari atque incitare consueverunt. Quorum ego neque consilium reprehendo neque tamen omnia in eo posita esse censeo. Nam ut, si quis

bonæ valetudinis commoda exponat eaque dicendo amplificet atque exaggeret et ad eam omni studio conservandam homines cohortetur neque tamen admoneat, quo genere victus quibusque exercitationibus ea maxime comparari ac contineri debeat, non valde utilis videri possit illius oratio; ita parum prodest aut laudare eas artes, quas certo nemo usque eo perfrictæ frontis est ut vituperare audeat, aut ad eas cohortari eos, quos illarum studiis deditos esse constat, nisi indicetur etiam via, qua quis ad illas facillime ac certissime pervenire posse videatur. Ego igitur, quando mihi a te, Laurenti Blanchette, vir clarissime, munus hoc impositum est, non laudabo litteras: satis eas homines eruditissimi, collegæ mei, ex hoc ipso loco his proximis annis ornate copioseque laudarunt; ne multum tum *) quidem temporis ponam in his nobilissimis adolescentibus ad eas cohortandis: et ipsi per se satis eas amant neque oratione mea melius incitari possunt, quam si te, Blanchette, intueantur, de te cogitent,

---

*) *tum* temere repetitum ex voce præcedenti. *R.*

in te oculos animumque defigant, cui litterarum tractatio senilem in isto ætatis flore non modo gravitatem ac prudentiam, sed dignitatem quoque atque auctoritatem comparavit. Quænam igitur orationis meæ futura materia est? quibus de rebus dicens hunc ornatissimorum virorum atque hanc honestissimorum juvenum coronam, quam ex ore meo pendentem video, demulcere et delinire conabor? Exponam breviter ac perspicue a carceribus, ut dicitur, ad calcem ei, qui semel imbiberit in litteris et in bonarum artium scientia excellere, quam studiorum viam ac rationem tenendam putem. Quod dum facio, quidam ex vobis decursum jam a se et confectum curriculum agnoscent, alii, quod iter ad veram gloriam ferat, me monstrante, cognoscent. Attente ut me audiatis, ne orandos quidem esse vos puto. Frustra id postulem, nisi attentionem mihi res ipsa, de qua dicere ingredior, conciliaverit. Principio igitur positum sit, Græcæ Latinæque linguæ cognitionem instrumentum esse ad parandam doctrinæ copiam, hoc quidem tempore plane necessarium. Id qui negant, aut, quid verum sit, non vident aut contendendi studio in oppugnando eo, quod verum est, ostentare in-

genii acumen volunt. Quare puer is, quem informare ac describere ordimur, honesto loco natus, modicis opibus instructus, ea corporis firmitate, ut studiorum laborem perferre possit, ingenio neque agresti et hispido nec molli et effeminato, sed eleganti et ad honestatem propenso præditus, sextum ætatis ingressus annum Græcarum Latinarumque litterarum formas, nomina, potestatem per ludum jocumque condiscat et, ut id libentius faciat, non metu ac verberibus, sed præmiolis, quibus ætas illa capi solet, identidem excitetur. Ubi annum in eo posuerit, ut et Græce et Latine satis facile atque expedite legat, jam septimo primis illis maximeque grammaticorum utriusque linguæ præceptis imbuatur, nomina et verba flectere ac variare et inter se sine vitio conjungere ac copulare discat. Huic uni rei annum septimum tribui velim. Octavo incipiat jam aliquid audire, aliquid legere idque ejusmodi, ut et ad formandos mores non nihil conferat et voluptatem potius adferat, quam magnam ullam animi contentionem requirat. In hoc genere apud Græcos excellunt Aesopi fabulæ et Phocylidis carmina; Latini talium scriptorum inopia laborant, nisi quis easdem illas fabulas, ab

optimo et eruditissimo viro Gabriele Faerno Latinis versibus elegantissime expressas, illi ætati proponendas putet et addendum, si quod exiguum poema puris verbis vitæ præcepta continens reperiatur. Biennium consequens, id est, nonum ac decimum annum, ita libentissime posuerim, ut puer matutinis quidem horis libros Xenophontis de institutione Cyri, quibus nihil purius aut suavius reperiri potest, pomeridianis autem Cæsaris potissimum commentarios legat, qui mihi unus ex omnibus Latinis ad illam nitidissimam Xenophontis simplicitatem proxime videtur accedere. Undecimus annus comœdiis detur, ita tamen, ut ex Terentio Plautoque et multo magis ex Aristophane, quidquid inquinare pueriles animos potest, aut resecetur aut omittatur. Quod idem de omni scriptorum genere semel a me dictum accipi volo. Duodecimo Theocriti, Moschi, Bionis idyllia cum Virgilii bucolicis, Hesiodus cum georgicis, cum Aeneide utrumque Homeri poema copuletur. Neque hos libros totos a præceptoribus exponi arbitror debere. Cum tantum cujusque a præceptore audierit, ut sine cortice, quod ajunt, nare possit, quod reliquum est, suo ipse privato studio persequa-

tur. Huic rei biennium suffecturum puto. Illud interea ad magistri curam et sollicitudinem pertinet, ut puer loquendo quidem quotidie, scribendo autem alternis saltem diebus exerceatur. In ipso pubertatis ingressu primum exercebo eum in eis, quæ Græci vocant progymnasmata, id est, præludia quasi quædam et præcursiones ad eloquentiam, de quibus extat aureolus libellus Theonis sophistæ, qui, si quid ego auctoritate possem, quotannis exponeretur in scholis, et ad præcepta, quæ illic traduntur, juvenes perpetuo exercerentur. Sed et hoc genus exercitationis et omnis propemodum recta et antiqua instituendæ juventutis ratio non tantum intermissa jam pridem, sed oblivione obruta ac sepulta est, quæ si revocaretur, paucis annis existerent homines vere copiosi et eloquentes, isti autem clamatores, qui nomen eloquentum gesticulatione pantomimica et volubilitate linguæ et impudentia sibi pepererunt, ita jacerent, ut eos audire nemo posset. Ita igitur exercitatus adolescens totum se Ciceroni dedat ingurgitetque se in illum uberrimum et abundantissimum eloquentiæ fontem, retinens perpetuo illam, quam a principio instituimus, consuetudinem, ut Græca cum La-

tinis, similia cum similibus conferat. Ciceronis epistolas cum leget, evolvat eodem studio Platonis, Isocratis, Demosthenis aliorumque Græcorum epistolas, quæ in duo volumina congestæ reperiuntur. Ad libros de rhetorica scriptos adjungat Aristotelis libros ejusdem argumenti, quæque eadem de re Dionysius Halicarnasseus, Demetrius Alexandrinus, Hermogenes, Longinus aliique Græci litteris prodiderunt. Ciceronis orationes cum Demosthenis, Aeschinis, Lysiæ aliorumque veterum orationibus comparet, dialogos de philosophia cum dialogis Xenophontis et quibusdam Platonis. Interea oblectamentum sibi ex alio genere, poetarum, petat, Pindarum cum Horatio, Euripidem, Sophoclem, Aeschylum cum Seneca, Apollonium cum Valerio Flacco, epigrammata Græca cum Catullo et Martiale committat. Idem faciat in historicis, Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Polybium cum Livio, Sallustio, Tacito conferens. Et quoniam neque historia, nisi cognito orbis terrarum situ, neque hic sine aliqua mathematicarum artium cognitione percipi potest, his quoque utrisque temporis aliquid impertiat. Cum ad plenam, ut juris auctores loquuntur, pubertatem, id

est, ad annos octodecim pervenerit, graviora meditetur: ac primum quidem analytices et dialectices præcepta non ex barbarorum lacunis, sed ex Aristotele ipso et Græcis Aristotelis interpretibus hauriat in eisque vere ac serio biennium exerceatur. Hoc modo præcultus ac præparatus adolescens, si totam ætatem exigere in otio litterario volet, abunde habet, quod agat; nunquam deerit, quo pascat animum, etiam si ei ad multa secula vivendi spatium prorogetur *). Sin aut ad medicinam aut ad juris scientiam aut ad theologiam applicare ingenium cogitat, medicus quidem futurus in physicis, jurisconsultus in ethicis ac politicis, theologus in utrisque sese prius diligenter exerceat, hic tertius Hebraicas præterea litteras discat; tum

---

*) Rectius *propagetur*, ut nunc editur apud Ciceronem de finib. V, 11. *propagabat tamen vitam aucupio*. De confusione et discrimine horum verborum critici sæpe disputarunt, ut Græv. ad Cic. ad div. V, 15. et Oudendorp. ad Sueton. Aug. 23. *R.*

eorum quisque ad ea, quæ dixi, studia accedat. Quocunque enim se naturæ suæ ductum secutus contulerit, dubitandum non est, quin, ut longissime, antequam annorum illum numerum expleat, quem Lycurgus adamasse dicitur, quique solus post senarium intra centum perfectus est, talis in suo genere futurus sit, qualem in suo fuisse Roscium Cicero [101]) prædicat, qualem apud inferos esse Tiresian ait Homericus [102]) Ulysses, quem solum sapere dicit, ceteros umbrarum in morem vagari. Exposui vobis, adolescentes, iter non ad inanem scientiæ opinionem, sed ad veram et solidam eruditionem: arduum illud quidem et difficile, sed cogitate, nullo modo fieri posse, ut ad excelsa et sublimia per plana veniatur; et alioqui credite hoc mihi, summum in studiis laborem summa voluptate condiri. Quod si quis ea, quæ dixi, præstare omnia non potest, præstet certe quisque, quod potest. Cum alia multa, quæ sæpe ex hoc loco audistis, ad

---

101) vid. supra 86.

102) Od. X, 494 sq.

amandas litteras incitare vos debent, tum mirifica plane ac singularis erga eas Gregorii XIII. optimi ac maximi pontificis voluntas. Qui non tantum pulcerrimos fontes aperuit, quibus urbem prius aquæ penuria laborantem multo et ornatiorem et salubriorem et commodiorem reddidit, sed alios longe pulcriores et utiliores fontes disciplinarum reclusit. Quid enim aliud sunt tota illa Neophytorum, Græcorum, Germanorum, Britannorum aliarumque gentium ac nationum collegia, quam totidem aperti et expositi omnibus religionis et bonarum artium fontes, ab inexhausto pontificiæ liberalitatis fonte manantes? Quid scholæ nostræ, quæ quotidie tot eruditissimorum hominum vocibus personant, quibus ipse majora, quam quisque ante eum pontifex præmia statuit, quid aliud, quam incredibilem ipsius erga bonas artes amorem voluntatemque declarant? Quid tanta multitudo hominum, doctrina quam opibus instructiorum, quibus ipse subsidia vitæ large prolixeque suppeditat? Ut non verius Bononia studiorum mater, quam is civis, quo ipsa maxime gloriatur, studiorum pater vocari queat. At tu, Laurenti Blanchette, vir clarissime, quando nos ipse in fide ac patro-

cinio tuo esse voluit, quantum apud eum potes, quod te plurimum posse scimus, tantum confer ad paternam ipsius erga nos voluntatem magis magisque in dies confirmandam. Multa jam ipsius benignitate consecuti sumus, ego quidem plura et majora, quam ut ea me unquam promeriturum esse confidam; sed alia quædam sunt nec iniqua nec inusitata, quæ, ut alibi conceduntur, si hic quoque concederentur, mirabiliter et professorum et studiosorum adolescentium animi ad omnia egregia accenderentur. Ea tibi, cum voles, exposituri sumus et per te aliquid nos effecturos esse confidimus. Suscipe cogitationem te dignam, para tibi immortalitatem apud omnes litterarum amantes et gratiam et gloriam, perfice, ut eæ artes, quæ in te tantum ornamentorum contulerunt, ipsæ vicissim ornamentorum aliquid tibi se debere fateantur. (II, 18.)

IV.

M. ANTONII MURETI

VARIÆ LECTIONES.

1.

Duræ compositionis duo insignia exempla: ex Euripide unum, alterum e Sophocle.

Inter ea, quæ duram atque insuavem orationis compositionem efficiunt, vix quidquam est, quod magis reprehendatur a dicendi magistris, quam crebra et continuata ejusdem litteræ repetitio. Itaque in Virgilio [1], *casus Cassandra canebat;* in Terentio [2], *tantam, tam improvisam*, et *consilia consequi consimilia;* in Cicerone [3], *statua tua stabat*, et [4] *invisæ visæ*, et in Cœliana [5], *unquam quanquam*, ejusdemque modi alia in aliis

[1]) Aen. III, 183.

[2]) Prius exemplum, verbis ita junctis, *tantam tam improvisam*, nusquam, puto, exstat apud Terentium. Sunt autem simillima apud alios passim. Posterius est ex Heaut. I, 2, 35. *F. A. Wolfius.* Illud videtur mutatum ex Phorm. V, 8, 2: *tantam fortunam de improviso esse his datam.*

[3]) Verrin. IV, 64.

[4]) in fragm. ap. Quinctilian. IX, 4, 41.

[5]) c. 4.

primæ classis auctoribus notantur. Sed enim, quæ duo ejus rei exempla in duobus optimis ac praestantissimis poetis reperi, ea (ita insignia visa sunt) hoc loco proponenda esse duxi. Eorum unum Euripidis [6]) est, apud quem Medea, cum Jasoni exprobraret, illum sua opera servatum esse, ita loquitur:

Ἔσωσά σ᾽, ὡς ἴσασιν Ἑλλήνων ὅσοι
Ταυτὸν συνεισέβησαν Ἀργῷον σκάφος.

Quorum versuum in priore crebra illa repetitio litteræ σ locum etiam comicis jocis ac salibus dedit, si quidem Plato comicus et Eubulus, ejusdem homo artificii, Euripidem ea de caussa urbanissime tetigisse traduntur. Alterum Sophoclis, et quidem ea in fabula, quæ quasi regnum possidere inter tragœdias dicitur. Ibi [7]) enim Oedipus, cum Tiresia jurgans eique et aurium et mentis et oculorum cæcitatem objiciens, hoc eum versu indignabundus incessit:

Τυφλὸς τά τ᾽ ὦτα, τόν τε νοῦν, τά τ᾽ ὄμματ᾽ εἶ.

Ubi cum sæpius etiam inculcaverit litteram τ, quam ille alter litteram σ, tamen Euripides

---

6) Med. 476. ibique schol. et Barnes.

7) Oed. Tyr. 371.

dicacium aculeos expertus est: Sophocles a nemine, quod sciam, notatus. Sophoclei non dissimilis est Ennianus [8]) ille, me puero, decantatus in scholis,

O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti.

Neque valde ab eo abludit Homericum [9]) illud,

Μηδὲ γέροντα κάκου κεκακομένον.

(V. L. I, 15.)

2.

Theocriti Ἀδωνιαζούσαις *correctus et explicatus locus.*

Non puto, me rem studiosis ingratam facturum fore, quanquam hic Latinorum præcipue scriptorum caussa susceptus a me labor est, si non nunquam etiam Græcis opis aliquid afferre coner. Jam pridem enim persuasum esse existimo omnibus, qui versantur in litteris, sine Græci sermonis cognitione mancam omnem ac mutilam esse doctrinam, et, qui ejus expertes sunt, ab eis ne Latine quidem scripta penitus percipi. Nunc igitur Theocriti versus quosdam, quos neque satis

---

8) auct. ad Herenn. IV, 12.

9) Od. IV, 754.

emendate scriptos circumferri neque satis intelligi arbitror, quomodo scribendi, quoque modo accipiendi videantur, aperiam. Sed primum eos describam ita, ut leguntur [10]:

Γ. Μᾶ πόθεν ὤνθρωπος; τίδε τὶν εἰ κωτίλαι εἰμές;
Πασσάμενος ἐπίτασσε. Συρακοσίαις ἐπιτάσσεις,
Ὡς εἰδῇς καὶ τοῦτο. Κορίνθιαι εἰμὲς ἄνωθεν,
Ὡς καὶ ὁ Βελλεροφῶν, Πελοποννασιστὶ λαλεῦμες.
Δωρίσδεν δ' ἔξεστι, δοκῶ, τοῖς Δωριέεσσι.
Π. Μὴ φυῇ μελιτῶδες, ὃς ἁμῶν καρτερὸς εἴη,
Πλὰν ἑνός, οὐκ ἀλέγω, μή μοι κενεὰν ἀπομάξῃς.

Inducuntur autem ibi duæ mulieres Syracusanæ, Gorgo et Praxinoa, quæ, profectæ ad spectandam pompam sacrorum Adonidis, cum, qui mos mulierum est, assidue garrientes, implerent omnia strepitu et aures eorum, qui prope erant, obtunderent; offensus tanta earum garrulitate hospes quidam, illamque ferre amplius non valens, subcontumeliose

[10] Idyll. XV, 89.

imperavit eis, ut tacerent. Tum indignata Gorgo, Quæso, inquit, quid hoc tandem hominis est? quid vero tua refert, si garrulis esse nobis libet? Addit deinde: πασσάμενος ἐπίτασσε. Ubi legendum censeo πασάμενος, non πασσάμενος. Neque vero parum interest. Nam πάσασθαι, prima syllaba brevi, est γεύσασθαι. Ex quo poetae, cum eam syllabam producere volunt, faciunt πάσσασθαι. At πάσασθαι, prima longa, est κτήσασθαι. Unde est πολυπάμμων. Estque ea vox Dorum propria. Erit igitur πασάμενος, κτησάμενος. Atque hoc dicet Gorgo hospiti: Impera ancillis tuis, ἐπίτασσε αἷς κέκτησαι. Nobis enim cum imperas, scito, te Syracusanis imperare: ne forte nos viles aliquas et abjectas esse feminas putes. Corinthiae sumus a prima origine, non minus quam Bellerophon. Postremo, quoniam hospes reprehenderat eas tanquam πλατειασδοίσας, id est, lato et diducto ore pronuntiantes: (erat enim Dorum in Græcia eadem fere pronuntiatio, quæ in Italia Bergomatium) idcirco addit, se ita loqui, ut in Peloponneso loquerentur; ceterum non putare, caussam esse ullam, cur non Doribus Dorice pronuntiare fas esset. In iis autem duobus versibus, qui postea dicuntur

a Praxinoa, mihi quidem tenebræ sunt. Nam quod scholiastes ait, *μελιτώδη* vocari Persephonem, vix credibile mihi videbatur, ante quam legerem Porphyrii commentariolum *περὶ τοῦ ἐν Ὀδυσσείᾳ τῶν Νυμφῶν ἄντρου*, qui mihi omnem hac de re scrupulum exemit. Ita enim ibi [11]) scriptum est: *Πηγαὶ δὲ καὶ νάματα οἰκεῖα ταῖς ὑδριάσι Νύμφαις· καὶ ἔτι γε μᾶλλον Νύμφαις, ταῖς ψυχαῖς· ἃς ἰδίως μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν, ἡδονῆς οὔσας ἐργαστικάς· ὅθεν καὶ ὁ Σοφοκλῆς οὐκ ἀνοικείως τῶν ψυχῶν ἔφη· Βομβεῖ δὲ νεκρῶν σμῆνος, ἔρχεται δ' ἄλη. Καὶ τὰς Δημητρὸς ἱερείας, ὡς τῆς χθονίας θεᾶς μυστίδας, μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν, αὐτήν τε τὴν Κόρην μελιτώδη.* Optat igitur mulier a Persephone, quæ partubus præest, ne quis unquam nascatur, qui in ipsas imperium exerceat. Addit autem, præter unum: quoniam alioqui male precari videretur reginæ et optare, ne quis unquam ex ipsa filius nasceretur. Jam quod sequitur, *οὐκ ἀλέγω, μή μοι κενεὰν ἀπομάξῃς*, quam sententiam habere voluerit scholiastes, ipse viderit, cum illa sua præclara expositione: *μή μοι κενεὰν ἀπο-*

[11]) c. 18. p. 18 ed. van Goens.

μάξης, μή μοι κενὸν τὸ μέτρον ἀποψήσῃς. Et ille alter, qui ita reddidit:

Non metuo, ne mensura tibi ludar inani.

Ego non dubito, quin pro κενεὰν legendum sit κονίαν, ut hoc mulier dicat: Non vereor, ne in me pulverem abstergeas, id est, ne me impune contemptam ac despicatam habeas. Esset enim extremi contemptus signum, si quis pulverem e calceis aut e veste sua, ludibrii caussa, abstergere in alios vellet. Sed et in illo versu, qui paullo infra est [12]):

Ἄτις καὶ Σπέρχιν τὸν Ἰάλεμον ἠρίστευσε,

pro Ἰάλεμον legendum crediderim Ἰαλέμου. Sed et illud κενεὰν defendit et explicat in novis lectionibus Canterus, idque ex Aurati sententia. Cedamus igitur non inviti. Aurato enim in litteris adversari, οὐ θέμις. (II, 20.)

3.

De quorundam admirabili memoria.

Hippias apud Platonem [13]), tanquam de magno quodam et præstanti bono gloriatur, posse se quinquaginta nomina semel tantum

---

12) v. 98.

13) Hipp. maj. p. 14 ed. Bipont.

audita recitare. At hoc nihil est, præut quæ de se Seneca scribit, cujus hæc sunt e libro primo [14]) declamationum: *Sed cum multa jam mihi ex me desideranda senectus fecerit, oculorum aciem retuderit, aurium sensum hebetaverit, nervorum firmitatem fatigaverit; inter ea, quæ retuli, memoria est, res ex omnibus partibus animi maxime delicata et fragilis, in quam primum senectus incurrit. Hanc aliquando in me floruisse, ut non tantum ad usum sufficeret, sed in miraculum usque procederet, non nego. Nam duo millia nominum recitata, quo ordine erant dicta, referebam et ab iis, qui ad audiendum præceptorem nostrum convenerant, singulos versus a singulis datos, cum plures quam ducenti efficerentur, ab ultimo incipiens usque ad primum, recitabam. Nec ad complectenda tantum, quæ vellem, velox erat mihi memoria, sed etiam ad continenda, quæ acceperat.* Hæc Seneca: quæ semper mihi mirabilia ac, prope dixerim, incredibilia visa erant, donec vidi ipse, quod nunquam credidissem. Habitabat Patavii in vicinia mea homo adolescens, genere Corsi-

---

[14]) controv. princ.

cus *), honesto, ut ferebatur, et credibile erat, apud suos loco natus, qui eo venerat ad jus civile discendum, quo in studio ita diligenter et attente annos aliquot consumpserat, ut magna jam esset de doctrina illius hominum opinio. Ventitabat autem fere quotidie in ædes meas, devexo jam et inclinato sole, aestas enim erat, ibique, quod ædes satis amplæ erant satisque apricæ, aut sub dio ambulans et cum æqualibus suis jucundissime colloquens aut saltu aut lucta aut trigonali pila corpus exercens, fessas studiorum laboribus vires honestissime reficiebat. Rumor erat, tenere eum artem quandam memoriæ, cujus auxilio multa efficeret, quæ credi, nisi spectata, non possent. Is cum ad aures meas perlatus esset, cupido me incessit mirabilia illa et inaudita spectandi. Ejusmodi enim in rebus minime omnium auditis credulus esse soleo. Visum est igitur, quando ipse domo mea arbitratu suo utere-

*) Ego nomen hominis tam mirabilis citius, quam patriam, requisissem. Idque pertinebat ad fidem narrationi faciendam. *R.*

tur, hoc ab eo quasi *ἐνοίκιον* exigere, ut, quod sibi commodum foret, præsente me, artis suæ specimen aliquod daret. Ille nihil gravatus, lubentissimo animo se, cum vellem, facturum esse respondit. Placuit. Statim, cum per ipsum mora non esset, una omnes, qui aderamus, in proximum cubiculum ingressi, consedimus. Cœpi ego dictare nomina Latina, Græca, Barbara, significantia, nihil significantia, tam varia, tam nihil inter se cohærentia, tam multa, ut et ego dictando, et puer, cui mandatum erat, ut ea exciperet, scribendo, et ceteri, qui aderant, audiendo atque exspectando, fessi jam miris modis essemus omnes. Ipse unus ex omni numero alacer ac recens, assidue plura poscebat. Sed cum ego ipse modum aliquem fieri oportere dixissem, abunde mihi satisfactum iri, si vel dimidiam partem eorum, quæ dicta erant, recitare potuisset; tum ille, fixo ad terram obtutu, magna nostra omnium exspectatione, tacitus aliquamdiu stetit. Quid verbis opus est? vidi facinus, ut ille ait, mirificissimum. Ὁ *δαιμόνιος ἐκεῖνος* exorsus loqui, plane omnia eodem ordine, nusquam prope insistens, nusquam haesitans, nobis stupentibus, reddidit. Deinde ab ultimo in-

cipiens, sursum versus pervenit ad primum. Rursus ita, ut primum, tertium, quintum ac sic deinceps omnia diceret. Quo denique quisque volueral ordine, sine ullo errore omnia referebat. Idem postea, cum ei jam familiarior factus essem, sæpe expertus, usquequaque verum deprehendi. Ipse mihi aliquando affirmavit, et erat ab omni jactantia alienissimus, se triginta sex millia nominum eo modo recitare posse. Quodque admirabilius est, ita hærebant omnia in animo, ut vel post annum diceret se, quæcunque memoriæ commendasset, minimo negotio repetiturum. Ego certe post multos dies, facto periculo, verum comperi. Neque hoc satis. Diversabatur apud me Franciscus Molinus, patricius Venetus, adolescens optimarum artium studiis mirifice deditus, qui, cum se memoria parum firma esse sentiret, oravit hominem, uti se artem illam doceret. Vix ostenderat, se id velle, cum Corsicus operam ei suam prolixissime detulit. Dictus est locus, dicta hora, ad quam quotidie convenirent. Nondum sex aut septem dies abierant, cum ille quoque alter nomina amplius quingenta sine ulla difficultate, aut eodem aut quocunque alio libuisset ordine, repete-

bat. Hæc ego vix auderem litteris prodere, mendacii suspicionem reverens, nisi et res adhuc recens esset, (nondum enim annus est) et Nicolaum Lippomanum Petri Alexandri filium, Lazarum Mocenicum Francisci filium, Joannem Malipetrum Nicolai filium, Georgium Contarenum Laurentii filium, patricios Venetos, optimos et nobilissimos adolescentes, aliosque præterea innumerabiles ejus rei testes haberem. A quibus, si mentirer, vanitatem meam coargui nollem. Artem vero illam Corsicus accepisse se dicebat ab homine Gallo, quo puer domestico præceptore usus esset. Huic ego, ne ex antiquitate quidem, quem opponam, habeo: nisi forte Cyrum, quem Plinius, Quinctilianus [15]) et alii Latini scriptores tradiderunt tenuisse omnium militum nomina. Sed hoc, ut verum fatear, semper veritus sum, quam considerate atque explorate tradidissent. Xenophon enim, a quo illi vel uno vel præcipue, quæ de Cyro dicebant, accipere potuerunt, istud tam incredibile non dicit, sed tantum, eum tenuisse nomina τῶν ὑφ' αὑτὸν

---

15) Plin. H. N. VII, 24. Quinctil. instit. or. XI, 2.

ἡγεμόνων. Quod ut in imperatore laudabile est, ita non excedit fidem. Locus, si quis requirit, est libro quinto [16]) παιδείας. Fieri autem potest, ut Latinorum aliquis, qui locum illum Xenophontis male accepisset, alios postea auctoritate sua in errorem induxerit. Hoc enim non semel novimus contigisse. Sed tamen hac de re nihil affirmo. Non erit alienum, ut puto, ascribere hoc loco distichon, quo Simonides [17]), qui ejus, de qua locuti sumus, artis pater fuisse traditur, jam octogenarius gloriatus est, neminem sibi memoria parem esse:

> Μνήμην δ' οὔτινά φημι Σιμωνίδῃ ἰσοφαρίζειν
> Ὀγδωκονταετεῖ, παιδὶ Λεωπρεπέος.

At Apollonius Tyaneus, cum centum haberet annos, tum quoque memoria excelluisse fertur. (III, 1.)

4.

Quae se facturos juraverint Græci cum Xerxis copiis congressuri.

Præclarum sane et magni animi plenum est jusjurandum illud, quo se obstrinxerunt

---

16) c. 3. §. 47 ibique v. Zeun.

17) Anal. Brunck. T. I. p. 137.

Græci omnes, cum adversus copias Xerxis dimicaturi essent. Id autem in hæc verba conceptum est: *Vitam libertate pluris non faciam. Neque deseram imperatores, neque vivos neque mortuos, sed eos e sociis, qui in prælio occubuerint, omnes sepeliam; et, ubi barbaros devicero, ex iis quidem civitatibus, quæ pro Græcia pugnaverint, nullam devastabo, quæ autem barbari partes sequi maluerunt, omnes decimabo. Fanorum, quæ a barbaris incensa et diruta sunt, nullum omnino excitabo, sed sinam, impietatis barbaricæ extet in omni posteritate monumentum.* Adscribam et Græca, si quis ea forte cognoscere cupiat [18]: Οὐ ποιήσομαι περὶ πλείονος τὸ ζῆν τῆς ἐλευθερίας· οὐδὲ καταλείψω τοὺς ἡγεμόνας, οὔτε ζῶντας οὔτε ἀποθανόντας· ἀλλὰ τοὺς ἐν τῇ μάχῃ τελευτήσαντας τῶν συμμάχων ἅπαντας θάψω. καὶ κρατήσας τῷ πολέμῳ τοὺς βαρβάρους, τῶν μὲν μαχεσαμένων ὑπὲρ τῶν Ἑλλάδος πόλεων οὐδεμίαν ἀνάστατον ποιήσω· τὰς δὲ τὰ τοῦ βαρβάρου προελομένας ἁπάσας δεκατεύσω· καὶ τῶν ἱερῶν τῶν ἐμπρησθέντων καὶ καταβληθέντων ὑπὸ τῶν βαρβάρων οὐδὲν

---

18) Lycurg. or. in Leocrat. p. 193.

ἀνοικοδομήσω παντάπασιν, ἀλλ' ὑπόμνημα τοῖς ἐπιγινομένοις ἐάσω καταλείπεσθαι τῆς τῶν βαρβάρων ἀσεβείας. (III, 10.)

5.

Historia de Pindaro poeta, multato a suis, ornato ab Atheniensibus.

Pausanias in Atticis [19] narrat, Athenienses, quod a Pindaro in quodam asmate laudati essent, tanti fecisse ampli illius ac grandiloqui poetæ testimonium, ut et dona ei plurima ob id miserint et statuam in civitate sua statuerint. Non igitur mirum est, si illis temporibus multi ac præstantes poetæ fuerunt: cum, qui ea facultate excellebant, et maximis muneribus honestarentur et honoribus amplissimis mactarentur. Aetate nostra vocalis ille olim Musarum chorus conticuit; quæque avaritia marsupia potentium clusit, eadem venas Heliconii liquoris obstruxit. Sed quod de Pindaro perstringit Pausanias, id fusius edisserit in quadam epistola [20] Aeschines. Ait enim, illum, cum Atheniensium

19) I, 8. p. 20.

20) ep. 4.

urbem commendasset his verbis, αἴτε λιπαραὶ καὶ ἀοίδιμοι Ἑλλάδος ἔρεισμ' Ἀθᾶναι, multatum esse a civibus suis, ægre ferentibus, alienis eum potius, quam suis, illam tantam laudem dedisse. Quod ubi rescivere Athenienses, confestim miserunt ei duplum ejus pecuniæ, quam multæ nomine erat exactus, ipsumque ænea statua ornarunt. Ea statua visebatur Aeschinis ætate ante regiam porticum: sedens Pindarus cum pallio et diademate, lyram tenens et supra genua apertum librum. (IV, 11)

6.

Insularum fortunatarum descriptio et situs.

Proditum est a veteribus poetis, esse quasdam in Oceano insulas, ad quas post mortem deferantur eorum animi, qui sancte religioseque vixerint. Ibi eos inter se jucundissime ac suavissime vivere, in amœnissimo quodam prato, quod gemmea florum oculis naribusque gratissimorum varietate perpetuo distinctum picturatumque *) sit. Nunquam

*) *Picturatus*, poeticum verbum. *R.*

non illic nitere cælum, frondere arbores, pubescere herbas, ridere omnia, spirare assidue mollissimos Favonios, quorum flabellis arborum comæ leniter ventilatæ placidissimo murmure auribus blandiantur. Eo accedere innumerabilem vim ac copiam immortalium avicularum, quæ, usque et usque liquidissimos cantus tenui gutture funditantes, intimos audientium sensus incredibili voluptate permulceant. Pratum ipsum perennibus rivulis varie intersecari, quorum aquula nitidissima ad versicolores lapillos molliter fracta et allisa susurrum efficiat dulcissimum. Ita, qua flosculorum ambrosios odores exhalantium suavitate, qua Zephyrorum viridantibus arborum ramis illudentium sibilo, qua volucrum concentibus, qua blando murmurantium rivulorum strepitu beatas illas mentes continenter hilarari. Ergo alios ad Orphei Amphionisve lyram choreas agere, alios psallere, alios corollas texere, alios in herba fusos, qua tellus tremulis laurorum ac myrtorum opacatur umbraculis, jucundissimos sermones conserere, humum ipsam opum suarum prodigam, sine ullo cultu, ter quotquot annis, ubertate summa, alimentorum copiam eis suggerere ac subministrare. Hæc

aliaque similia de insulis illis poetæ, ut dixi, fabulantur. Sed de earum situ non idem ab omnibus traditur. Nam cum plerique omnes, Homerum secuti, eas in Hispaniæ finibus collocent, non desunt tamen, qui Indiæ vicinas esse dicant; in primis autem mihi visum est admirabile et absurdum, quod apud Græcum quendam grammaticum *) reperi, eas in Britannia esse. Talem enim quandam fabulam narrat: esse in littore ejus maris, quod insulam Britanniam alluat, homines quosdam piscibus capiendis victitantes, qui Francis quidem pareant, neque tamen sint vectigales. Ii nonnunquam, in ædibus suis dormientes, audiunt vocem, qua inclamantur, sentiuntque, pro foribus adesse mul-

---

*) Significat Tzetzen ad Lycophr. Cass. v. 1204, qui videtur hausisse e Procopii loco, generis sui unico, de bell. Goth. IV, 20, ubi mira narrantur de Brittia insula, animarum sede; sub cujus insulæ nomine an Hibernia lateat, an quid aliud, geographi viderint. Adhuc neminem scio recentiorum, qui commenta ista ad examen devocaverit. *W.*

titudinem quandam hominum summa cum hilaritate plaudentium; expergefacti autem et domo exeuntes, neminem quidem conspicantur, naves tantum quasdam reperiunt, non suas, quas, ex ipso strepitu, vectorum plenas esse, intelligunt; subeunt igitur illas et ex consuetudine remigant Britanniam versus et, quo alioqui ne velis quidem passis, secundo vento, suis navibus pervenire breviore quam quatuor et viginti horarum spatio solent, eo tum unica, eaque non longa, remigatione deferuntur, ibi incognitos illos vectores exponunt; cumque neminem omnino videant, sentiunt tamen, ingentem concursum fieri ad littus hominum congratulantium iis, qui recentes venerunt, eosque maxima cum lætitia excipientium. Audiunt etiam eos inter se humanissime consalutantes, cum alius alium proprio nomine, alius a tribu, alius ab artificio, alius etiam gentis ac cognationis nomine appellet, tum, iisdem illis navibus conscensis, qua celeritate venerant, eadem revehuntur domum. Quin etiam a quodam historiæ scriptore *) proditum est, C. Julium

*) Scriptorem hunc ignoro, nec vacat quærere. *W.*

Cæsarem eo aliquando una triremi cum centum hominibus delatum, cumque, incredibili loci amœnitate captus, sedes ibi capere vellet, ab illis ἀειδέσιν incolis invitum et reluctantem ejectum esse. (V, 1.)

7.

Brevitatem et obscuritatem aptam esse ad terrorem inferendum, aliquot exemplis confirmatum.

Brevitas loquendi et sermonis obscuritas imperiosum quiddam habet, ideoque aptissima est minantibus utraque mirificeque prodest ad animos eorum, quibuscum agimus, perterrefaciendos. Nam, ut in tenebris magis timentur omnia, quam in luce; sic illæ orationis quasi tenebræ terribiliora reddunt ea, quæ proponuntur. Idque, ut opinor, secuti sunt Lacedæmonii, cum ad Philippum ita scripserunt: *Lacedæmonii Philippo. Dionysius Corinthi.* Multo enim fortior et, ut Lucretii verbo utar, penetralior illa brevitas fuit, quam si ita dixissent: Dionysius, cum aliquando præpotens tyrannus fuerit, uti tu es, nunc tamen regno exutus privatam Corinthi vitam agit. Vide, ne, dum aliorum libertatem studes opprimere, idem tibi quoque con-

tingat. Quæ jam non deterrere, sed admonere cupientium fuisset oratio. Neque dissimile illud Demetrii [21]) ad Locrenses: *Faxo, cicadæ apud vos humi canant;* cum significaret, totam a se illorum regionem devastatum iri. Atœas quoque, Scytharum rex, hanc olim epistolam ad Byzantinos misisse fertur: *Nolite vectigalibus meis detrimento esse, ne equæ meæ ad vos aquatum eant.* Idanthuras autem, qui et ipse Scythis regio imperio præfuit, multo etiam obscurius. Nam ad Darium, qui Istrum trajecerat, litteras quidem, quibus ei minaretur, misit nullas, sed pro litteris symbolum hoc: *murem, ranam, avem, sagittam, aratrum.* Cumque hæc in Darii castris alius aliter interpretaretur; Orontopagas, tribunus militum, censuit, significari,

---

[21]) Stesichoro hoc dictum tribuit Aristoteles rhetor. II, 21. III, 11. *Στησίχορος ἐν Λοκροῖς εἶπεν, ὅτι οὐ δεῖ ὑβριστὰς εἶναι, ὅπως μὴ οἱ τέττιγες χαμόθεν ᾄδωσιν,* Dionysio, Siciliæ tyranno, Demetrius *περὶ Ἑρμην.* §. 99. Ac nescio, an Muretus *Dionysii* pro *Demetrii* scribere voluerit. *R.*

eos omnium rerum deditionem esse facturos. Domorum: hoc murem innuere *). Aquarum, aeris, armorum, regionis: harum rerum symbola esse ranam, avem, sagittam, aratrum. At Xiphodres, longe alio modo interpretatus, Nos vero, inquit, quantum hæc symbola ostendunt, nisi aut terram subeamus, ut mures; aut aquam, ut ranæ; aut evolemus, ut aves; non effugiemus ipsorum tela. Neque enim terræ, quam ipsi arant, domini sumus. Hoc Pherecydem Syrium narrare, ait Clemens Alexandrinus [22]). Herodotus autem in Melpomene [23]) hanc ipsam historiam aliquanto aliter narrat. (V, 18.)

8.

Homerum et Aeschylum Athenienses, Tyrtæum Lacedæmonii quo honore affecerint.

Homeri poemata quanti fecerint Athenienses quamque utilia esse ad inflammandos honestatis ac dignitatis amore animos judicarint,

---

*) *Innuo*, pro significo, barbarum est. *R.*

22) Strom. V. p. 567. D.

23) IV, 127.

hinc existimari licet, quod legem tulerunt, ut quinto quoque anno in Panathenæis ejus unius ex omni poetarum numero carmina publice canerentur. Ita enim cogitabant, leges præcipere quidem, quid faciendum fugiendumque sit, sed, propter brevitatem, non docere; at poetas, qui, vitam hominum imitantes, res præclare ac fortiter gestas copiose exponerent easque propemodum ante oculos constituerent, aptiores esse ad persuadendum. Similem autem honorem habuerunt Lacedæmonii Tyrtæo. Cum enim ceteroqui a poeticis studiis alieni essent neque poetarum cantus libenter audirent, lege tamen constituerant, ut, quoties cum hostibus dimicaturus in procinctu constitisset exercitus, convocarentur milites in tabernaculum regium ibique audiendis Tyrtæi carminibus ad spernendam *) pro patria vitam incitarentur. Aeschylo quoque idem prope honos a populo Atheniensi tributus est. Unius enim

---

*) Lambinus in epistola ad Muretum T. I. p. 399 docte disputans de discrimine inter *spernere* et *contemnere* malit *contemnendam*. *R.*

ex omnibus tragicis fabulæ, ipso etiam mortuo, ut docerentur, decreto publico statutum erat. (VI, 6.)

9.

Ecquid adhibenda sint in conviviis acroamata, an minus.

Rectene faciant, an secus, qui tibicines aut citharœdos aut alia id genus acroamata in conviviis adhibent, merito ut dubitari posse videatur, duorum in philosophia summorum hominum hac de re, ut videtur, dissentientium facit auctoritas. Nam apud Platonem in Protagora [24]) Socrates abjectos modo et imperitos et circumforaneos homines id facere solitos dicit, qui, cum eam vim non habeant, ut urbana aliqua et eleganti collocutione tempus illud epularis accubationis traducere et mutuis sermonibus animos suos hilarare possint, ejus rei remedium a mimis et ab histrionibus et a vocum fidiumve cantibus petunt. At, quas ad epulas boni et eruditi convivæ convenerint, in eis neque tibicinam neque psaltriam audiri, neque saltatricem spectari

24) p. 163. Bip.

ullam, ablegatis eos ejusmodi nugis atque ineptiis modeste inter se et hilare colloqui, neque unquam deesse ipsis, de quo sermones jucundissimos conferant, etiam si multam in noctem convivium producatur. Itaque ex illo nobili apud Agathonem convivio ejicitur tibicina et aut sibi aut mulieribus canere jubetur. At hercule alumnus ejusdem disciplinæ Xenophon in id convivium, in quo et Socrates esset et Antisthenes et alii sapientia præstantes viri, non modo Philippum excitandi risus artificem induxit [25]), verum etiam, sublatis epulis, Syracusanum illum comessatorem cum tibicina et saltatrice et formoso puero, qui et ipse tum saltando tum fidibus canendo summa eos, qui aderant, voluptate perfunderet. In Homericis etiam epulis et Phemius [26]) canit et Demodocus [27]), et in Virgiliano [28]) Jopas. Sed hæc fortasse aliquis intemperantium procorum et luxuriosi regis et reginæ jam tum amoris telo percussæ di-

---

25) conviv. c. 2.

26) Od. I, 154. XXII, 330 sqq.

27) Od. VIII, 44 sqq. 261 sqq. 482 sqq.

28) Aen. I, 740 sq. ibique v. Heyn.

xerit esse convivia. Quid, quod, epulantibus diis, canere Apollinem et Musas ferunt? Nam Euripidi [29]) quidem sententiam mirari sæpe soleo, qui non in conviviis, sed in luctu potius musicam adhibendam esse censet, quod convivia satis ipsa per se læta sint; in luctu autem quærendum sit aliquid, quo minuatur dolor. Ego vero, si usquam, inter pocula maxime talibus blandimentis et relaxationibus animi locum esse duco neque, dum ea moderatio retineatur, ut turpitudo omnis et obscœnitas absit, caussam video ullam, cur in mensa aut comœdum aversari aut aulœdum fidicinemve refugere sapiens debeat. Nam, si semper tam facundi ac diserti convivæ contingerent, quam illi sunt Platonici, tum fortasse non immerito talia omnia excluderentur. Quod enim esse potest tam mirabile acroama, quod non collatum cum illorum sermonibus sordeat? Quos equidem arbitror, si Apollinem vidissent ipsum cum lyra et plectro ingredientem, uno ore omnes oraturos fuisse, ut aut abscederet aut ne cantu suo sermones abrumperet institutos. Et

---

[29]) Med. 190 sq.

tamen, ni valde fallor, non multo turpius fuisset tibicinæ alicujus cantum audire, quam vel orationem Aristophanis vel ea, quæ de Socratis temperantia ebrius Alcibiades intemperantissime narrat. (VI, 15.)

10.

Poetarum et apum comparatio. Illustratus Horatii versus, Necte meo Lamiæ coronam.

Libenter ac sæpe faciunt poetæ, ut se quidem apibus, studium autem suum mellificio cuidam comparent. Neque, si quis diligenter inspiciat, parum multa utrisque inter se similia reperientur. Apes in struendis operibus suis naturam tantum magistram sequuntur, artem non adhibent. Sic et poetæ natura tantum valent; arte, si qui se poetarum nomen tueri posse confidunt, eos gravissimus auctor Plato [30] pronunciat, nihil unquam egregium ac memorabile effecturos. Itaque Pindarus eo se gloriatur adversariis suis, Bacchylide nimirum et Simonide, esse superiorem, quod ipse natura poeta sit, illi autem didicerint a magistris, in quo tantum esse

[30] in Ione, Phædro et alibi passim.

vult, ut eo potissimum nomine se aquilæ, illos corvorum similes esse dicat [31]),

σοφὸς, inquit, ὁ πολ-
λὰ, εἰδὼς φυᾷ·
μαθόντες δὲ, λάβροι
παγγλωσσίᾳ, κόρακες ὥς,
ἄκραντα γαρύετον
Διὸς πρὸς ὄρνιχα θεῖον.

Apes, nisi irritentur, innocuæ sunt; irritatæ figunt aculeis eos, a quibus læsæ sunt, et acerbissimos eis dolores infligunt. Idem poetis ingenium. Nulla, ubi non læduntur, innocentior hominum natio; lacessiti, ita se ulciscuntur, ut interdum eos, quibus offensi erant, ad mortem adegisse narrentur. Nam præter id, quod de Archilocho accepimus, novi ego, qui hac ætate tantum versibus suis inimico dolorem inusserit, ut ex eo ille sit mortuus. Neque non hoc de se ipsis poetæ prædicant, quorum sunt illa:

Cave, cave: namque, in malos asperrimus,
Parata tollo cornua [32]). Et,
Ne quisquam noceat cupido mihi pacis. At ille,

---

[31]) Olymp. II, 154.

[32]) Hor. epod. VI, 12.

Qui me commorit, (melius non tangere! clamo)
Flebit et insignis tota cantabitur urbe [33]).

Quocirca Plato in Minoe [34]) præcipit iis, qui bonæ famæ studiosi sunt, ut diligenter caveant, ne cum poetis inimicitias suscipiant. Apes, e variis floribus succum exprimentes, opus dulcissimum conficiunt. Poetæ quoque, vagantes per hortos illos Gratiarum et Veneris, de quibus est apud Pindarum [35]), et ex iis bellissimum quodque carpentes, ea concinnant carmina, quibus ne mel quidem ipsum mellitius videri potest. Inde igitur illa sunt:

Floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depascimur aurea dicta,
Aurea perpetua semper dignissima vita [36]). Et,
— *Ego apis Matinæ*
More modoque
Grata carpentis thyma per laborem
Plurimum, circa nemus uvidique

---

[33]) Id. serm. II, 1, 44.

[34]) p. 140. Bip.

[35]) Ol. IX, 39.

[36]) Lucret. III, 39.

Tiburis ripas, operosa parvus
Carmina fingo [37]).

Merito igitur Eustathius ait, apem ζῶον εἶναι συγγενὲς τῇ ποιήσει, διά τε τὸν μόχθον τὸν ἐπὶ τῇ ἐργασίᾳ, καὶ διὰ τὴν τοῦ ἔργου γλυκύτητα, καὶ τὸ τοῦ κηρίου εὐσύνθετον· ὧν πάντων μετέχει καὶ ἡ ποίησις, πόνῳ τε προϊοῦσα, οὐδὲν γὰρ τῶν καλῶν πόνου χωρὶς, ἔχουσα δὲ καὶ γλυκύτητα οὐκ ὀλίγην, ἐναγλαϊζομένη δὲ καὶ τῇ τοῦ μέτρου εὐσυνθεσίᾳ. Est etiam, cum poetæ, jucundissima quadam allegoria utentes, poemata sua coronas vocant, quibus ajunt ornari ac redimiri a se caput illius, quem laudant, ut in Pythiis [38]): σὺν εὐμενείᾳ δέξαι στεφάνωμα τόδε, et alibi sæpe. Quod imitatus Horatius [39]) dixit:

— *o quæ fontibus integris*
Gaudes, apricos necte flores,
Necte meo Lamiæ coronam,
Pimplea dulcis.

Deliciæ autem meæ, Euripides, Hippolytum quoque de hymno, quo Dianam celebrare-

---

37) Hor. carm. IV, 2, 27.
38) XII, 8.
39) carm. I, 26, 6.

rat, ita ut de corona quapiam loquentem facit [40]):

Σοὶ τόνδε πλεκτὸν στέφανον ἐξ ἀκηράτου
λειμῶνος, ὦ δέσποινα, κοσμήσας φέρω,
ἔνϑ' οὔτε ποιμὴν ἀξιοῖ φέρβειν βοτὰ,
οὐδ' ἦλϑέ πω σίδηρος. ἀλλ' ἀκήρατον
μελίσσα λειμῶν' ἠρινὸν διέρχεται.
αἰδὼς δὲ ποταμίαισι κηπεύει δρόσοις.
ὅσοις διδακτὸν μηδὲν, ἀλλ' ἐν τῇ φύσει
τὸ σωφρονεῖν εἴληχεν εἰς τὰ πάντ' ἀεὶ,
τούτοις δρέπεσϑαι, τοῖς κακοῖσι δ' οὐ ϑέμις.
ἀλλ', ὦ φίλη δέσποινα, χρυσέας κόμης
ἀνάδημα δέξαι χειρὸς εὐσεβοῦς ἄπο.

Atque equidem hos versus, si potero, vel potius, utcunque potero, Latine exprimam, ut etiam ii, qui Græce nesciunt, singularem eorum suavitatem quoquo modo odorentur. Ab iis autem, qui Græca per se satis intelligunt, valde peto, ut hæc mea aut ne legant aut conniventibus oculis legant:

Tibi hanc corollam, diva, nexilem fero,
Aptam e virentis pratuli intonsa coma,
Quo neque protervum pastor unquam inigit pecus,
Neque falcis unquam venit acies improbæ.

---

[40]) Hippol. 73.

Apis una flores vere libat integros,
Puris honestus quos rigat lymphis Pudor.
Illis, magistri quos sine opera perpetem
Natura docuit ipsa temperantiam,
Fas carpere illinc; improbis autem nefas.
At tu aureæ, regina, vinculum comæ
Amica suscipe, pia quod porgit manus.

Et quoniam semel audere cœpi, subjungam etiam versus aliquot ex edyllio, quod abhinc annos novem ad Franciscum Turnonium, cardinalem omnibus maximis honoribus dignissimum, scripsi. In eo igitur ita erat, in extremo:

Ipse ego tum, e terra pennis sublatus Amoris,
Per Charitum Venerisque hortos pictosque perenni
Flore ferar campos et vulgo incognita prata,
Unde metens violasque et purpureos hyacinthos
Intactasque rosas immortalesque amaranthos,
Non prius audito texam tibi more corollam,
Quæ, damnosi expers senii, tua tempora circum
Ardeat æternoque nitens scintillet honore,
Donec ad æquoreis ignotos fluctibus ignes
Clara Ariadneæ rutilabunt signa coronæ.

(VIII, 1.)

11.

Locus Platonis e Phædro, allata vetere quadam Atheniensium consuetudine illustratus.

Socratem Phædrus cum adducere vellet ad idem argumentum tractandum, quo ipse scriptam Lysiæ orationem paullo ante recitarat, ita ei blandiens apud Platonem [41]) inducitur: *Καί σοι ἐγὼ, ὥςπερ οἱ ἐννέα ἄρχοντες, ὑπισχνοῦμαι χρυσῆν εἰκόνα ἰσομέτρητον εἰς Δελφοὺς ἀναθήσειν, οὐ μόνον ἐμαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ σήν.* Quæsitum est autem ex me, quænam esset aurea illa statua, quam Delphis ponere solitos archontas, ex eo intelligeretur, et qua de caussa id fieret. Respondi, novem Atheniensium archontas, id est, eponymum, regem, polemarchum et sex thesmothetas, cum magistratum iuirent, publice jurare solitos, se observaturos esse leges neque passuros, fidem suam donis muneribusve corrumpi; si quis ipsorum secus fecisset, eum multæ nomine auream statuam suam pensurum esse. Ejus rei auctor est Julius Pollux libro onomastici ad Commodum Cæsarem

---

41) p. 297. Bip.

octavo [42]. Cypselidarum autem anathema, de quo non ita multo post ea, quæ posui, verba apud Platonem mentio est, quodnam fuerit, copiose Pausanias in Eliacis docet [43]. (VIII, 18.)

12.

De lege quadam Persarum humanitatis plena.

Multæ olim apud Persas leges fuisse traduntur, ex quibus facile intelligi potest, singularem quandam ejus gentis sapientiam fuisse. Atque earum in unam nuper cum inciderim [44], quæ neque multis, nisi me fallit animus, cognita est et dignissima, quæ cognoscatur ab omnibus; judicavi, non ingratum fore iis, qui hæc legent, si eam hoc loco proponerem. Erat igitur apud eos ita constitutum, ut, cum quis in judicio argueretur aliquid fecisse contra leges, etiam si liquido constaret, eum culpæ affinem esse, non tamen statim condemnaretur; sed prius

42) c. 9. §. 86.

43) c. 17. p. 419 sqq.

44) ap. Herodot. I, 137.

inquireretur diligentissime in omnem illius vitam, inireturque ratio, plurane turpiter et flagitiose, an bene laudabiliterque gessisset. Tum, si vincebat turpium numerus, condemnabatur, sin præponderabantur *) honestis turpia, absolvebatur. Cogitabant enim, humanarum virium non esse rectum cursum perpetuo tenere: habendos pro bonis viris eos, non, qui nunquam peccarent, sed, qui sæpius honeste agerent. Hanc ipsam legem ego ab iis quoque, quorum in manus hi libri venient, observari summopere cupio, ut ne statim eos rejiciant ac condemnent, si quid in eis a me peccatum deprehenderint. Nam si, ratione fideliter inita, major *τῶν ἐσφαλμένων, ἢ τῶν κατωρθωμένων*, numerus fuerit, tum equidem, quin rejiciantur et sordeant, non recuso. (VIII, 25.)

13.

Illustratus Horatii ex odis locus.

Cum tanta esset apud veteres infamia eorum, qui abjecto clypeo fugerant, quosque

---

*) Forte Muretus scripsit *præponderabant. R.*

contumelioso nomine, ut notum est, ῥιψάσπιδας vocabant, quid in mentem venisse dicemus elegantissimo poetæ Horatio, eam ut notam sibi ipse versibus suis inurere voluerit? Nota enim sunt illa ex oda ad Pompejum Varum [45]:

Tecum Philippos et celerem fugam
Sensi, relicta non bene parmula:
Cum fracta virtus, et minaces
Turpe solum tetigere mento.

An id ei ingenium fuit, ut non in alios modo, sed in se ipsum quoque libenter dicta diceret vinetaque, ut alibi ait [46], ipsemet cæderet sua? An in homine minime militari Mercurialique potius, quam Martiali, neque ad arma, sed ad amores et ad pocula et ad libros tractandos nato aperta illa et simplex timiditatis suæ professio jucunda potius, quam ignominiosa est? Nam, quod eum quoque ipsum, ad quem scribit, in ejusdem culpæ societatem vocat, videri potest fecisse Xenæneti Atheniensis exemplo, cujus est nobilis illa responsio ad cives suos objurgantes eum, quod fugisset, Μεθ' ὑμῶν γε, ὦ φίλαι κεφα-

---

45) II, 7, 9.
46) Hor. ep. II, 1, 220.

λαί. Omnino tamen verisimilius esse arbitror, Horatium hac quoque in re Archilochi, ad cujus se imitationem studiose comparaverat, similem esse voluisse. Si quidem et ille, ut alia turpiter a se facta, quod apud Aelianum [47]) legimus, prædicaverat, ita, cum in prœlio adversus Sajos, Thraciæ populos, eadem ratione expediisset salutem suam, notum id posteris suo ipsius præconio esse voluit cecinitque hoc modo:

Ἀσπίδι μὲν Σαΐων τὶς ἀγάλλεται, ἣν παρὰ θάμνῳ
Ἔντος ἀμώμητον κάλλιπον οὐκ ἐθέλων.
Ψυχὴν δ' ἐξεσάωσα φυγών· ἀλλ' ἀσπὶς ἐκείνη
Ἐῤῥέτω· ἧς αὖθις κτήσομαι οὐ κακίω [48]).

Ita enim eos versus lego, etsi aliter Alciatus. Sed et ille bello ferox, ille tyrannorum exactor Alcæus, quem etiam apud inferos, ut hic [49]) ait, canentem pugnas et exactos ty-

---

47) V. H. X, 14 ibique v. Perizon.

48) ap. Aristoph. Pac. 1296. Strab. XII. p. 827. Plutarch. inst. Lacon. c. 34. p. 357 ed. Wyttenb. T. I. P. II. et Sext. Empir. P. H. III, 24.

49) carm. II, 13, 26 sqq.

rannos mirantur umbræ, non ita fuit prodigus animæ, ut non fugere aliquando maluerit, quam mori; qui et ipse, ne hoc nesciremus, versibus id suis mandavit, ut auctor est Herodotus in Terpsichore [50]), in quo malitiam quandam Herodoti notat Plutarchus [51]). Ita ut videatur ἡ φιλοψυχία poetarum quasi quidam morbus; possintque ad multos eorum accommodari, quæ apud Homerum [52]) Veneri Jupiter dicit:

Οὔ σοι, τέκνον ἐμὸν, δέδοται πολεμήϊα ἔργα·
Ἀλλὰ σύ γ' ἱμερόεντα μετέρχεο ἔργα γάμοιο·
Ταῦτα δ' Ἄρηϊ θοῷ καὶ Ἀθήνῃ πάντα μελήσει.

(IX, 2.)

14.

De Mitylene Horatii loci duo illustrati.

Non temere est, quod Horatius Mitylenen inter urbes pulcerrimas numerat, tum in odis [53]):

---

50) V, 95.

51) de Herod. malign. c. 15. p. 446. ed. Wytt. T. IV. P. I.

52) Il. V, 528.

53) I, 7, 1.

Laudabunt alii pulcram Rhodon aut Mitylenen;
tum in epistolis [54]):

Incolumi Rhodos et Mitylene pulcra facit, quod
Pænula solstitio, campestre nivalibus auris.

Talem enim fere fuisse proditum est, quales sunt, quæ hodie non Italiæ modo, sed universo orbi terrarum ornamento sunt, Venetiæ. Nam et in Mitylenen influens mare multis eam euripis distinguebat ac dissecabat, et pontes tota urbe plurimi erant ex candido ac polito lapide facti, ut non urbs, sed insula amœnissima videretur. Id ita exponit dulcissimus ac suavissimus scriptor, Longus, principio [55]) *ποιμενικῶν* his verbis: *Πόλις ἐστὶ Λέσβου Μιτυλήνη μεγάλη καὶ καλή. διείληπται γὰρ εὐρίποις, ὑπεισρεούσης τῆς θαλάσσης, καὶ κεκόσμηται γεφύραις ξεστοῦ καὶ λευκου λίθου. νομίσεις οὐ πόλιν ὁρᾷν, ἀλλὰ νῆσον.* Eo autem libentius ex eo pauca hæc protuli, quod et confirmant Horatii de nobilissima urbe testimonium, et Longi liber lectu dignissimus nondum, quod sciam, publicum accepit. (IX, 16.)

---

[54]) I, 12, 17.

[55]) c. 1.

15.

De duobus locis ex primo libro commentariorum Cæsaris de bello Gallico.

Legebamus animi caussa primum librum commentariorum Cæsaris de bello Gallico, ego et Horatius Macaranus, elegantissimo ingenio et honestissimis moribus præditus adolescens; et, ut ei quidque occurrerat, in quo hæreret, ita aut ex me sciscitabatur sententiam meam aut etiam suam ipse modeste ac verecunde proferebat. Cum igitur ventum esset ad eum locum, ubi Ariovistus Cæsaris legatis respondet [56], *Aeduis se obsides redditurum non esse, neque iis neque eorum sociis injuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe iis fraternum nomen populi R. afuturum;* iis recitatis, paullulum substitit Horatius et, Quando, inquit, mihi licere voluisti omnia dicere, quæ in mentem venirent, non dissimulabo, vereri me, ne hoc loco, ubi est *afuturum*, una littera extrita, legi debeat *futurum*. Re-

---

[56]) c. 36.

cens enim sum a lectione ultimi Aeneidos, ubi commemini ita Turnum loqui [57]):

Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem
Feminea tegat, et vanis sese occulat umbris.

Ut ergo illic Turnus minatur, longe Aeneæ futuram matrem; ita hic Ariovistus, longe Aeduis fraternum nomen populi R. fore. Tum ego, Acute, inquam, istuc a te, Horati, et ingeniose cogitatum est; et, quo tibi magis etiam de ista tua conjectura placeas, scito, eandem adprime eruditi hominis Gabrielis Faerni fuisse, cum uno illo, quo tu quoque usus es, Virgilii testimonio niteretur, certeque eodem modo locutus est optimus et ipse Latinitatis auctor Ovidius octavo metamorphoseon [58]):

Pone, age, nec titulos intercipe femina nostros,
Thestiadæ clamant; nec te fiducia formæ
Decipiat, ne sit longe tibi captus amore
Auctor.

Sed tamen, cum eadem veterum librorum scriptura sit, quæ vulgata, nihil est caussæ, cur quidquam mutandum putemus. Nam hoc quoque alterum loquendi genus veteribus

---

57) XII, 52.

58) v. 433.

non inusitatum fuisse, ex eodem illo, quem modo citavi, Ovidio cognoscitur, apud quem ita legimus libro quarto [59]:

Huic quoque, vade procul, ne longe gloria rerum,
Quas mentiris, ait, longe tibi Juppiter absit.

Paullo autem infra eum, quem dixi, Cæsaris locum locus alius [60] est in omnibus, quos ego quidem viderim, libris depravatus, quem qui nuper emendare voluerunt, magis etiam corruperunt. Nam, cum dixisset Cæsar, e Gallorum sermonibus de Germanorum virtute tantum extitisse in exercitu Romano metum, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret, *Hic*, inquit, *primum ortus est a tribunis militum ac præfectis reliquisque, qui, ex urbe amicitiæ caussa Cæsarem secuti, magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari usum habebant.* Ita enim habent veteres tum calamo notati tum typis descripti libri. At in iis, qui postea editi sunt, addita est negatio, hoc modo: *Non magnum periculum miserabantur.* Sed, qui attente totum locum consideraverit,

59) v. 648.
60) c. 39.

facile intelliget, legendum esse *Magnum periculum esse rebantur.* (X, 4.)

16.

Emendati loci aliquot ex primo libro annalium Taciti ab excessu divi Augusti.

Multa jam pridem notaveram in C. Cornelium Tacitum eaque, ut soleo, cum amicis compluribus communicaveram cogitabamque eum, si daretur occasio, edere a multis, studio atque opera mea, errorum maculis vindicatum. Sed, dum diem ex die duco, exspectans ejus, quod animo conceperam, efficiendi atque exequendi maturitatem: ecce tibi Justus Lipsius, adolescens eleganti ingenio præditus mihique, dum Romæ fuit, perfamiliaris, tam diu sibi cunctandum esse non putavit. Sed, cum ipse quoque ex veteribus libris, quos hic nactus erat, multa correxisset, nonnulla etiam acute et ingeniose excogitasset, Taciti libros a se emendatos et illustratos publicavit. Qui cum ad me perlati essent, eosque una ego et Gibertus Oddus Perusinus, quicum ego ante hos duodecim annos Tacitum totum diligenter evolveram, curiose cum eo, qui tum a me emen-

datus erat, conferre ac contendere cœpissemus, deprehendimus, ita sæpe incurrisse utrumque nostrum in eadem vestigia, ut, qui rem non nosset, pleraque sumpsisse alterum ab altero suspicaretur. Quam tamen suspicionem et a me, si nihil aliud, temporum ratio facile amolitur, neque cadere in Lipsium sinit fides ipsius ac probitas, qua ille non minus, quam ingenio excellit. Gavisus sum, adolescenti, cujus ego crescenti gloriæ plurimum faveo, tantam extitisse mecum his quoque in rebus consensionem ac judicii similitudinem; et tamen pauca quædam, in quorum nonnullis non prorsus mihi cum illo convenit, subjicienda duxi, non tam certandi studio, quam propter amorem, ut ait vetus poeta. Primum igitur sub principium libri primi annalium [61]) lego: *Donec gliscente adulatione detererentur*, ut Aemilius; non *deterrerentur*, ut Lipsius. Libertate enim aluntur et gliscunt ingenia; adulatione, qua nihil servilius est, degenerant et deteruntur. Est autem oratio venustior illa contrariorum contentione. *Gliscere* enim est crescere, *de-*

61) I, 1.

teri deminui. Illud *pluribus munimentis insisteret* [62]), jam pridem a me ita emendatum erat, eodemque modo versus Ennianus apud Ciceronem [63]):

Nam tibi munimenta mei peperere labores.

Paullo autem infra eum locum ita lego: *Igitur verso civitatis statu, nihil usquam prisci et integri moris: omnes, exuta æqualitate, jussa principis adspectare*, non, ut vulgo, *omnis.* Et de Tiberio [64]): *Ne iis quidem annis, quibus Rhodi, specie secessus, exul egerit*, ubi vulgo, *exulem egerit.* Jam illud: *Serviendum feminæ duobusque insuper adolescentibus, qui remp. interim premant, quandoque distrahant*, prorsus integrum esse censeo, hoc sensu: fore, ut duo illi adolescentes interim, dum imperaturus est Tiberius, remp. premant, quæ eos quoque aliqua ex parte dominos habitura sit; quandoque autem, nempe Tiberio mortuo, quandocunque tandem id futurum sit, eandem distracturi sint. Cum verisimile sit, fore, ut uterque fautores et

---

62) annal. I, 3.
63) de fin. II, 32.
64) c. 4.

sectatores habeat, per quos operam det, ut, summoto altero, ipse in imperium succedat Tunc igitur remp. in partes ac factiones distractum iri. *Quandoque* autem ita positum est, ut in illo loco libri quinti [65]: *Et tu Galba quandoque degustabis imperium.* Sed nihil mihi tam præter opinionem accidit, quam eam conjecturam, qua ipse mihi præcipue placebam, quam eruditissimis hominibus sæpissime ostentaveram, quam ut filiolam amplexabar meam, legendum esse *Gnarum id Cæsari* [66], ubi ante me omnes nullo sensu legerant *C. Navum id Cæsari*, eam Lipsio quoque in mentem venisse. Cogitavi autem, idem mihi evenisse, quod multis patribus, qui, dum adultas ac nubiles filias nimium diu domi habent eisque conditionem quærere negligunt, efficiunt interdum, ut ipsæ sibi maritos quærant Sed, ut ut sit, quoniam de eo Taciti loco multa dicenda sunt, ea proximo capite exsequemur. (XI, 1.)

---

65) Non V, sed VI, cap. 20. *W.*
66) c. 5.

17.

Quiddam, quod occulte significaverat Homerus, non minori artificio a Virgilio significatum esse.

Ut inferos esse, ubi a sceleratis hominibus pœnæ post mortem exigantur, nemini unquam sano dubium fuit; ita excubantem pro inferorum foribus Cerberum et Acheruntis transvectionem et caussæ dictionem ad Minois tribunal et pertusis doliis aquam haurientes puellas et Ixionis sibi assidue imminentem fugam et metuentem, ne aut siti aut impendentis saxi casu denuo moriatur, Tantalum et totam denique illam in Plutonis domo tragœdiam, quicunque ex veteribus paullo cordatiores erant, in somniorum aut anilium fabellarum loco semper habuerunt. Itaque et Cicero primo libro [67]) Tusculanarum ea irridere ac pictorum et poetarum portenta vocare non veretur, quæ convincere nihil negotii sit; et aliorum quamlibet multa testimonia colligi possunt, ex quibus constet, eandem illorum quoque his de rebus fuisse sententiam. Sed et antiquissimus

---

[67]) c. 5 et 6.

poetarum Homerus tecta quadam urbanitate significavit, quæcunque ipse de inferis cecinisset, talia esse, qualia interdum mulierculis et puerulis ad focum sedentibus, aut fallendi aut conciliandi somni gratia, narrari solerent. Facit enim, Ulixem moneri [68]) a matre, ut quam primum superos repetat, quæque apud inferos vidit, mente condita teneat, ut habeat, quod uxori narrare possit:

'Αλλὰ φόωςδε τάχιστα λιλαίεο. ταῦτα δὲ πάντα
Ἴσϑ', ἵνα καὶ μετόπισϑε τεῇ εἴπησϑα γυναικί.

Ut tantum non aperte dicere videatur,

Πὰρ πυρὶ χρὴ τοιαῦτα λέγειν χειμῶνος ἐν ὥρῃ [69]).

Summus autem Homericarum virtutum imitator Virgilius [70]) aliam rationem commentus est, qua idem obscure ac symbolice indicaret. Nam, cum duas, ex Homero hoc quoque, Somni portas fecisset, corneam unam, qua vera, eburnam alteram, qua falsa insom-

68) Od. XI, 222.

69) Xenophanes ap. Athen. II, p. 209. ed. Schweighæuser. Vol. I.

70) Aen. VI, 894. Conf. Odyss. XIX, 563.

nia mitterentur; Aenean, spectatis illis inferorum portentis, porta eburna egredientem facit, ut sagacibus lectoribus suspicandum relinqueret, talem esse totam illam *τερατολογίαν*, qualia somnia ex inferis eadem illa porta exire dixisset. (XI, 7.)

18.

Ciceronis locus e Sophocle expressus.

Præclarum sapientiæ præceptum est, debere unumquemque nostrum majorem curam habere ejus temporis, quod post mortem nostram consecuturum est, quam brevis illius et exigui, quo in hac vita sumus. Itaque graviter et magnifice Cicero in quadam ad Atticum epistola [71]), *Longum*, inquit, *illud tempus*, *cum non ero*, *magis me movet*, *quam hoc exiguum.* Nam, quod ita locutus est, *cum non ero;* in eo secutus est consuetudinem vulgi, non, quod eos, qui ex hac vita migrassent, non amplius esse opinaretur. Quanquam autem hæc sententia suapte sponte in

---

71) XII, 18.

mentem ei venire facile potuerit; tamen facile adducor, ut hominem eruditissimum et in Græcorum poetarum lectione exercitatissimum cogitasse putem de loco Sophoclis, apud quem Antigone, cum fratrem insepultum jacere nollet et certo tamen sciret, si eum adversus Creontis edictum sepeliisset, sibi quoque moriendum esse; non tamen propterea absterretur ab illius pii erga fratrem muneris functione, cum dicat, multo longius esse tempus, quo se placere ac probari oporteat inferis, apud quos perpetuo futura sit, quam iis, qui in hac vita versantur. Verba ipsius hæc sunt [72]:

Φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα,
Ὅσια πανουργήσασ'. ἐπεὶ πλείων χρόνος,
Ὃν δεῖ μ' ἀρέσκειν τοῖς κάτω, τῶν ἐνθάδε.
Ἐκεῖ γὰρ αἰεὶ κείσομαι.

(XI, 12.)

---

72) v. 73.

19.

De Arimaspis, cur dicti sint unum tantum oculum habere; item de populis, apud quos pueri oblongo capite nascuntur.

Homines esse quosdam in Scythia, tradiderunt ex antiquis nonnulli, qui unum tantum in media fronte oculum haberent. *Arimaspis* nomen est, quos et Aeschylus [73]) ex eo μονῶπας vocat. Ipsum quoque Arimasporum nomen ex re illis inditum putant. Scythica enim lingua *ari* unum esse, *maspon* oculum [74]). Sed quibus curæ fuit veritatem rerum diligentius indagare, eam gentem arcu et sagittis excelluisse memorant, quas cum dirigerent alterumque, ut fit, oculum clauderent adsiduique in eo studio essent, dicti sunt uno tantum oculo uti. Fortassis etiam, quod ei rei a pueris adsuefierent, alterius oculi orbe erant contractiore; versaque paullatim, ut sæpe accidit, in naturam consuetudine, patrum similes filii nascebantur, quæque in patribus deformitas ex oculorum inæqualitate ἐπίκτητος et adventicia, eadem in

---

73) Prom. 810.

74) Herodot. IV, 27, ubi v. interpp.

filiis innata atque insita erat. Ita certe de quibusdam in Asia populis gravis auctor Hippocrates [75]) narrat: cum apud eos pulcrum haberetur oblongo capite esse, ob idque nutrices recens editorum infantium tenella capita manibus contrectando ac comprimendo globosam et orbicularem figuram corrumperent eaque fastigiarent *) ac fasciis etiam adstricta in acumen crescere cogerent, paullatim studium in naturam vertisse, ut omnes ea in gente oblongis capitibus nascerentur; ex eoque Macrocephalos vocari. Idem et hodie, serio an joco, de gente quadam in Italia dicitur. (XII, 8.)

20.

Dictum elegans Jo. Antonii Lucatelli, episcopi Venusini.

Vere et graviter dicere solitum memini Jo. Antonium Lucatellum, et virum et philosophum optimum, qui postea episcopus Venu-

---

75) de aëre, locis et aquis c. 8. p. 289 ed. Foes.

*) Rectius *fastigarent.* Vide Drakenborch. ad Sil. Ital. V, 50. *R.*

sinus fuit, tunc autem in familia magni illius Hippolyti cardinalis Ferrariensis mecum amicissime conjunctissimeque vivebat, quod Socrates in cibo ac potu faciendum esse monuisset, id contra fieri oportere in iis, quibus animus aleretur. Etenim apud Xenophontem [76]) Socrates eos cibos summo studio vitandos esse dicit, quibus etiam, qui non esuriunt, ad edendum provocantur, et eos potus, qui etiam non sitientem adducunt, ut bibat. Contra autem ii sermones utilissimi sunt atque omni studio consectandi, qui in animis languentibus excitant cognitionis et scientiæ cupiditatem. (XII, 18.)

21.

Puerorum lusus, quibus maximi momenti negotia præsignificata sunt.

Solent pueri interdum colludentes imitari ea, quæ maxime seria sunt; neque raro animadversum est, eorum ludicris quandam futuræ sortis ac conditionis significationem contineri. Romulus certe, cum adhuc ignarus

---

[76]) mem. Socr. I, 3, 6.

suæ originis inter pastores educaretur, rex ab illis per ludum creatus et per eam occasionem ad magnum patruum perductus, puerilis simplicitatis præsagitionem re ac factis comprobavit. Quod ipsum et de Cyro aliisque proditum novimus. Sed et L. Septimium Severum, qui postea Romano imperio præfuit, tradit Spartianus [77]), cum adhuc puerulus esset, nullum alium ludum inter pueros exercuisse, nisi ad judices: cum ipse prælatis fascibus ac securibus, ordine puerorum circumstante, sederet ac judicaret. Quod autem his omnibus multo majus ac præstantius est, sanctissimo viro Athanasio summus ordo in ecclesia Dei puerili quodam ludo præsignificatus est. Nam cum eum æquales sui, festo quodam die in littore maris colludentes, episcopum creassent et ad eum alios quosdam puerulos nondum baptizatos perduxissent ipseque eos, observatis ad unguem omnibus ecclesiasticis ritibus, salutari aqua tinxisset; Alexander episcopus Alexandriæ, qui totum illum ludum eminus spectaverat atque etiam a principio iniquo animo tulerat, cum, vo-

---

77) L. Septim. Sever. c. 1.

eatis ad se pueris, rem totam diligenter cognovisset, pronuntiavit, pueros illos rite baptizatos videri neque amplius baptizandos esse; adjicienda tantum ad illud mysterium ea, quæ more atque instituto Christiano a sacerdotibus obiri oporteret. Ejus autem Alexandri S. Athanasius successor fuit. Neque absimile est, quod de S. Ambrosio episcopo Mediolanensi S. Paulinus Nolanus episcopus memoriæ prodidit, eum adhuc puerulum solitum esse quasi per jocum manus sororibus suis osculandas dare, cum sacerdotibus eum honorem ab illis tribui videret, nam se aliquando episcopum fore. (XIII, 9.)

22.

Jucunda narratio super ambiguitate voculæ cujusdam, quæ duobus eruditissimis hominibus errorem objecit.

Interpretabar nuper publice librum Senecæ, quo sanctus ille philosophus quærit, quare mala bonis viris accidant, cum sit providentia. Cumque ventum esset ad eam partem, in qua ipse graviter insectatur luxum temporum suorum, accidit, ut ego quoque in eo loco tractando enumerarem multa genera peregrinarum avium, quas veteres Romani

e remotissimis totius orbis partibus petitas mensis inferre soliti essent. Venit ad me triduo post unus eorum, qui tum interfuerant, homo et suo judicio eruditissimus et meo non ineruditus. Isque, cum aliquot e familiaribus meis mecum una esse vidisset, dissimulanter quidem, sed ita tamen, ut artificium appareret, cœpit operam dare, ut sermo noster, aliis de rebus susceptus, in mentionem ejus disputationis, quæ triduo ante a me habita erat, sensim delaberetur. Tum quasi occasionem nactus ostentandæ eruditionis suæ, Nollem, inquit, a te tum prætermissam unius avis mentionem, ex qua una inexplebilis veterum libido in exquisitis dapibus conquirendis vel maxime cognosci poterat. Quam, quæso? inquam. Phœnicem, inquit ille. Obsecro te, etiam phœnicem illi esitabant? Certe, inquit. Neque multi, inquam, neque sæpe id facere poterant; ajunt enim, eam avem unicam toto orbe reperiri et vivere annos, opinor, sexcentos sexaginta et, cum ipsa sibi rogum construxerit funusque fecerit, tum eodem illo ex rogo renasci. Sed ego figmenta esse illa poetarum putabam. Tu vero, quem, ut illos raræ inventu dapes, ita omnia in studiis rara et exquisita dele-

etant, ede nobis nomen gulonis illius, qui tanti putaverit palato gratificari, ut tam pulcram avem in perpetuum sustulerit; certe enim, cum unica toto orbe sit neque nisi ex se renascatur, interfecta una, totum genus exstinctum est. Atque ea fortassis caussa est, cur nullus jam pridem phœnix reperiatur. Ludis tu quidem, inquit ille, et solita illa tua dissimulatione uteris; sed, si tum inspexisses librum Plutarchi de valetudine tuenda, didicisses ex eo, istius avis, quam tu nullam esse putas, cerebrum dulce quidem esse, sed dolorem capitis inducere, quod tam gravis auctor nunquam prodidisset, nisi saltem ab iis, qui id gustassent, audiisset. Istud vero, inquam, magis etiam mirum fuerit, qui semel eum cibum gustassent, neque enim potuere sæpius, tam cito et tam distincte naturam illius percipere potuisse. Nam ego ita ex Aristotele didiceram, e memoria ejus, quod sæpe eodem modo contigisset, experientiam, e multis autem (scio, hoc Latinum non esse, sed dabitis veniam) experientiis artem effici. De isto, inquit, tu videris; mihi satis erit, si tibi Plutarchi locum ostendero. Simulque librum e sinu protulit, in quo cum aliis quibusdam erant et ὑγιεινὰ Plutarchi,

Erasmo, ut puto, interprete; nomen enim ita deletum erat, ut tamen ex ductibus litterarum agnosceretur. In eo autem [78]) ita plane scriptum legebatur: *Nam phœnicis cerebrum cum sit admodum dulce, tamen ajunt, capitis dolorem parere.* Homo igitur, qui eam unam ob caussam venisset atque id unum operis habuisset, cum dicto, vix salutatis nobis, caussatus, sibi nescio quid negotii esse, discessit. Eo digresso, visum est iis, qui aderant, etiam Xylandri interpretationem inspicere. Is autem ita locum illum reddiderat: *Cerebrum phœnicis dulce admodum est, sed dolores capitis inducere fertur.* Tum ego, una, inquam, Græca vox paullo negligentius expressa, videte, quantum errorem et sodali illi nostro, qui modo discessit, et fortasse etiam aliis objecerit; *φοίνιξ* enim Græce palma est, cujus arboris non tantum fructus esui sunt, sed etiam medulla, quam et Græci *ἐγκέφαλον* et Latini *cerebrum* vocant. De illa autem loquitur Plutarchus, non de phœnicis commenticiæ avis cerebro. Theophrastus libro secundo [79]) *περὶ φυτῶν*, ubi de palmarum generi-

[78]) c. 18 p. 522. ed. Wyttenb. T. I. P. II.
[79]) c. 8.

bus agit: *καὶ γὰρ ἐξαιρεθέντος τοῦ ἐγκεφάλου, ζῶσι, καὶ κοπέντες ἀπὸ τῶν ῥιζῶν παραβλαστάνουσι.* Plinius [80]: *Sunt et cæduæ palmarum quoque silvæ, germinantes rursus ab radice succisæ. Dulcis medulla earum in cacumine, quod cerebrum appellant; exemptæque vivunt, quod non aliæ.* Meminit et Galenus libro octavo [81]) de facultatibus simplicium medicamentorum et alii. Quod autem hic ait Plutarchus, e Xenophonte videlicet sumpsit, apud quem id relatum est libro secundo [82]) anabaseos. (XIII, 12.)

23.

Cur major in nonnullis civitatibus, quam in aliis, existere fortium virorum copia soleat, ex Hippocrate explicatum.

Quod lauti ac sumptuosi homines facere in cibis solent, ut iis, quæ in mari nascuntur, magis in mediterraneis, quam in maritimis locis gaudeant; contraque, cum in mari versantur, iis vescantur libentius, quæ nisi in con-

---

80) H. N. XIII, 4.

81) extr.

82) c. 3. §. 16.

tinenti reperiri non solent, ut ipsa peregrinitas pro condimento esse et cibis præcipuam quandam gratiam conciliare videatur, idem ego in studiis interdum facio et, si quid aut apud grammaticos, quod ad jus civile, aut apud physicos, quod ad politicen, aut denique apud quemque, quod ad aliam artem, quam eam, quæ ab eo præcipue tractatur, pertineat reperio eo mirifice capior, multoque magis afficior, quam si id ipsum reperissem apud alium scriptorem, cujus ea tractatio propria esset. Ut nuper, cum quæstionem politicam et magni quidem momenti deprehendi a principe medicorum Hippocrate verissime ac sapientissime explicatam. Cum enim constet, majorem copiam virorum fortium existere solere in civitatibus liberis, quam in iis, quæ unius dominatu tenentur, ut in historiis veteribus multo plures legimus Athenienses, Lacedæmonios, Romanos, quam Assyrios, Persas, Medos, fortitudinis laude excelluisse; quæri non injuria potest, quæ id caussa efficiat. Ait igitur Hippocrates, id ex eo evenire, quod homines pro suis, quam pro alienis commodis, pro sua, quam pro aliena gloria, longe alacrius atque animosius pugnant. In iis autem civitatibus, quæ suis legibus vivunt,

si quid bello partum sit, ejus intelligit quisque civium aliquid ad se pro virili parte pertinere. At ubi summa rerum omnium penes unum est, ibi labores quidem militares et pericula et vulnera et cædes pertinent ad eos, qui imperio subsunt; gloriæ autem et imperii amplificatio et omnis denique fructus, qui ex victoria capitur, ad eum unum redit, qui ceteros oppressos tenet eosque habet in mancipiorum aut in pecudum loco. Hæc in hanc fere sententiam disputantur ab Hippocrate in libello [83]), quo explicat, quid efficiant cæli, aquarum et locorum varietates. (XIII, 14.)

24.

Duo gravissimorum scriptorum loci, quorum in utroque eadem macula hæserat, emendati.

Vereor interdum, ne sint quibus hoc totum scriptionis genus leve ac contemnendum esse videatur, quod ad maculas e veterum libris eluendas refertur. Ut enim vera sint, quæ scribimus; fere tamen, simulatque quis unam aut alteram litteram vocemve in libro suo aut

83) c. 12.

mutaverit aut deleverit aut addiderit, ita singula horum librorum capita concerpat licet, ut quorum vix usus præterea ullus esse alius possit. Sed tamen, si quis secum reputet, primum, quanta utilitas ex veterum scriptorum lectione capiatur, deinde, quantam difficultatem depravata scriptura illorum studiosis exhibere soleat, magnam gratiam habendam esse judicabit iis, qui suo labore laborem aliis minuunt et, in quibus ipsi fortassis aliquando hæsitarunt, in eis, ne alii quoque hæsitent, elaborant. Qua spe fretus, subsecivis horis eorum librorum, quibus olim usus sum, oras inspicio et, si quid in eis notatum video, quod usui etiam aliis esse posse arbitrer, colligo atque ita hæc qualiacunque concinno, ut, si minus ipse de meo excudere possum digna, quæ legantur; at certe aliquid efficiam, quo ii, qui lectione digna scripserunt, facilius intelligantur. Nunc igitur duos locos indicabo, quorum in utroque *διάνοια* legitur, cum utrobique *ἄνοια* legi debeat, idque eo libentius faciam, quod in utroque et eruditissimi interpretes lapsi sunt, neque id isti animadverterunt, qui, quasi ipsi nusquam offendant, exultant in aliorum erratis eaque mimico orationis

genere tam cupide persequuntur. Eorum prior est apud Thucydidem libro sexto [84]) in oratione, qua Alcibiades adversus Niciam de mittendis in Siciliam copiis disserit. Cum enim prior eum tetigisset Nicias, quod majores sumptus, quam pro re faceret; respondet delicatus ac sumptuosus adolescens, sumptus illos ad ostentandam externis hominibus civitatis magnitudinem ac potentiam pertinere, neque illam imprudentiam inutilem esse (ita enim *εἰρωνευόμενος* vocat), cum quis sumptibus suis non sibi solum prodest, sed etiam civitati. Verba ejus hæc sunt: *καὶ οὐκ ἄχρηστος ἥδ' ἄνοια, ὃς ἂν τοῖς ἰδίοις τέλεσι μὴ ἑαυτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν ὠφελῇ.* Ita enim legendum esse, non, ut omnes pervulgati libri habent, *διάνοια*, vel de scholiis Græcis intelligi poterat, in quibus ita notatum est: *εἰρωνεύεται ὁ Ἀλκιβιάδης, λέγων ὅτι, εἰ καὶ ἀνόητος φαίνομαί τισιν, ἀλλ' οὖν τῇ πόλει οὐκ ἄχρηστός μου ἐστὶν ἡ ἄνοια, ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμος.* Idemque plane confirmat, quod in eadem oratione haud ita multo post legitur: *καὶ ταῦτα ἡ ἐμὴ νεότης καὶ ἄνοια, παρὰ φύσιν δοκοῦσα εἶναι, ἐς τὴν Πελοποννησίων*

84) c. 16.

δύναμιν λόγοις τε πρέπουσιν ὡμίλησε καὶ, ὀργῇ πίστιν παρασχομένη, ἔπειςε. Alter locus est in libello, qui Plutarchi quidem non videtur, sed inter ipsius opuscula tamen legitur, de liberis educandis [85]), ubi graviter peccare ostendit eos, qui parvulos quidem liberos sub magistris ac pædagogis habent; sed puberes jam factos suo more ac modo vivere patiuntur; ait enim, eos non animadvertere, se in eo imprudentiæ ac temeritati licentiam ad faciendas injurias dare. Atque hoc exponit his verbis: ὥσθ' οἱ μὴ τῆς ἡλικίας ταύτης ἐῤῥωμένως ἀντιλαμβανόμενοι, τῇ ἀνοίᾳ διδόντες ἐξουσίαν ἐπὶ τὰ ἀδικήματα λανθάνουσι. Sed hic quoque τῇ διανοίᾳ perperam in vulgatis libris legitur. (XIV, 1.)

25.

Qui sint versus ἰσόψηφοι. Declaratum epigramma Græcum. Item aliquot quæstiones ludicræ, quæ apud Gellium proponuntur, dissolutæ.

Non equidem unquam cuiquam auctor fuerim, ut quærat apud Homerum versus ἰσοψήφους; si quis tamen neque habet, quod

85) c. 16. p. 42 ed. Wyttenb. T. I. P. II.

agat, et nihil agere non potest, indicabo ei, qui versus dicantur *ἰσόψηφοι*, quos si quærere postea volet, præstabo, non defore illi, ubi se exerceat. Cum igitur litteræ Græcorum etiam ad numeros significandos, ut notum est, adhibeantur, quorum versuum omnes litteræ, pro numeris acceptæ, eundem numerum efficerent ac constituerent, eos versus *ἰσοψήφους* vocabant. Ejus rei exemplum ostendam in duobus nominibus, eademque declarabo epigramma Græcum incerti auctoris e libro secundo anthologias [86], quod qui explicarit, neminem adhuc video extitisse. Primum igitur illud adscribam:

Δαμαγόραν καὶ λοιμὸν ἰσόψηφόν τις ἀκούσας
Ἔστησ' ἀμφοτέρων τὸν τρόπον ἐκ κανόνος.
Ὡς τὸ μέρος δὲ καθεῖλκετ' ἀνελκυσθὲν τὸ τάλαντον
Δαμαγόρου. λοιμὸν δ' εὗρεν ἐλαφρότερον.

Jocatur, quisquis est, in flagitiosum quendam, Damagoran nomine; cujus nomen cum pestis nomine *ἰσόψηφον* esse, quidam cum au-

---

86) T. IV. p. 135 ed. Jacobs. T. III. p. 167 Brunckii anal.

diisset, quasi in statera expendit ingenium pestis et ingenium Damagoræ; præponderasse autem eam lancem, in quam Damagoræ ingenium impositum erat, quod videlicet multo leviora essent mala, quæ a peste, quam quæ a Damagora, importarentur. Sunt autem *ἰσόψηφα* plane nomina *Δαμαγόρας* et *λοιμὸς*, ut e subjecta descriptione perspici potest:

δ	4	λ	30
α	1	ο	70
μ	40	ι	10
α	1	μ	40
γ	3	ο	70
ο	70	ς	200
ρ	100		
α	1	420	
ς	200		
420			

Multum igitur negotii habuit, aut potius multum ei ab re sua otii superfuit, quicunque ille fuit Gellii [87]) familiaris, qui con-

87) N. A. XIV, 6.

quisierat, quinam ita inter se affecti versus apud Homerum forent. Quod autem præterea notarat, quorum nominum in Homerico poemate reperiretur παραστιχὶς, notat Eustathius, e primis litteris quinque primorum versuum ultimi libri Iliados effici nomen λεύκη, ubi etiam tradit, veteres ejusmodi quæstiunculis lusitare solitos esse, quales aliquot ponit et explicat, leves illas quidem et ludicras, sed tamen cognitu non injucundas. Nam quod ibidem amicus ille Gellianus quærit, quis Homeri versus sit, qui per singula vocabula singulis syllabis increscat; non dubito, quin illum significaverit e tertio [88]) Iliados:

Ὦ μάκαρ Ἀτρείδη, μοιρηγενὲς, ὀλβιόδαιμον!

Sed et illius quæstionis explicationem, qua ratione dicat Homerus, singulas pecudes in Africa in singulos annos terna parere, reperiet, qui hoc tanti putabit, apud Eustathium in quartum Odysseæ. Levia hæc esse fateor; sed, ut in eis quærendis defatigari stultum fuerit, ita, cum se sponte offerunt, non omnino repudianda esse arbitror. (XIV, 13.)

---

[88]) v. 182.

26.

Sermo habitus cum Dario Bernardo de stultitia quorundam, qui se Ciceronianos vocant.

Venerant ad me in Quirinalem, visendi ac salutandi caussa, nobiles aliquot Germani adolescentes, qui, cum totam prope Italiam perlustrassent neque quemquam fere prætermisissent eorum, qui nomen aliquod habent in litteris, quin eum vidissent allocutique essent, me quoque, ut ipsi quidem dicebant, eadem de caussa videre mecumque colloqui voluerant. Cumque ipsi me de studiis meis, ego contra eos de Germaniæ statu deque iis, qui illic hodie florere dicerentur, eruditis hominibus interrogarem, quæ cujusque ætas esset, quæ habitudo corporis, quæ fortuna ac conditio vivendi, inprimis autem, quinam ex eis patritam atque avitam religionem constanter tuerentur, neque illo se pestiferarum opinionum æstu abripi sinerent; varie illis, ut de quoque interrogati erant, respondentibus, una atque altera hora consumpta est. Complexus igitur illos et abeuntes faustis ominibus prosecutus dimisi. Interfuerat illi sermoni ac colloquio nostro Darius Bernardus, juvenis et festivo ingenio et sanctis plane atque

incorruptis moribus, qui, eis digressis, Verum omnino, inquit, est, quod dicitur, in nullis hominibus hoc tempore, præterquam in Transalpinis, promptam atque expeditam reperiri Latine loquendi facultatem. Vel ii, qui modo abierunt, ut nusquam in loquendo hærent, nusquam titubant, nusquam offendunt, ut omnia in numerato habent, ut tota eorum sine ullo impedimento ac salebris decurrit oratio. At nostri homines, etiam ii, qui sibi e studiorum laboribus pallorem et maciem et senium contraxerunt, si quando Latine loquendum est, ut luctantur, ut sudant, ut anhelant. Credas, eos magna vi ex imis pulmonibus verba eruere, cum istis contra sine ulla cura ac cogitatione jugis quædam ac beata Latinarum vocum copia ultro ex ore manare ac decurrere videatur. Est istuc quidem, inquam, ita, ut dicis, Dari; sed tamen habet et Italia præclaros viros, quique et ornatissime scribant et disertissime ac copiosissime, cum opus est, loquantur. Manutium, inquit, fortasse dicis et Sigonium et Petrum Joannem Maffejum aut ex eadem sodalitàte eum, cujus audita morte ubertim tibi nuper lacrymas isse memini, Perpinianum et, si quos tales vix singulos singulæ

ætates ferunt. Et istos, inquam, et alios, quanquam is quidem, quem tu postremo loco nominasti, Hispanus, non Italus, fuit; sed ita diu in Italia fuerat, ut pro Italo haberi posset. Quem tu virum, Dari, utinam audire potuisses, neque te, quo tempore ille in hac urbe eloquentiæ præcepta tradebat, alio vitæ genere implicatum aula tenuisset. Nunquam enim quemquam audiisti ac ne audies quidem, ut opinor, in quem illud de Nestore [89]) eclogium melius conveniret: *Cujus ex ore melle dulcior fluebat oratio.* Sed quid est, quod tu, colloquentibus nobis, bis terve nutu mihi nescio quid significare visus es? Egone? inquit; dolebam, excidere interdum grandiori illi, qui tecum colloquebatur, voces quasdam minus Latinas, quibus ille perpetuus subitæ orationis nitor quasi maculis quibusdam infuscaretur. Quas quæso? inquam, nam me quidem alia cogitantem prætervolarunt. *Cælos*, inquit, et *cælorum orbes* aliquoties dixit et *eam doctrinam, quæ cælitus ad homines lapsa esset.* Quid tu? recte hæc dici, non putas? *Cæle-*

---

[89]) Hom. Il. I, 249. Cf. Cic. Cato 10.

stia, inquit, *corpora* et *orbes cælestes* et *cælo lapsam doctrinam* dixissem lubentius. Non male tu quidem, sed tamen ne illa quidem suos auctores non habent. Citat hæc Servius [90]) e Ciceronis Hortensio, *Epicurei plures volunt esse cælos.* Et Lucretii sunt hæc e libro secundo [91]):

Quis regere immensi summam, quis habere profundi
Endo manu validas potis est moderanter habenas?
Quis pariter cælos omnis convertere?

Quamvis autem *cælos* illi dicebant mundos, quos putabant esse innumerabiles; tamen ex eo satis constat, *cæli* nomen apud Latinos et singulare esse et multitudinis. Nam de illo *cælitus*, me quoque olim reprehensum memini a quodam, qui, nisi quod Ciceronis esset, nihil Latine dici putabat. Itaque irridebat me, non modo cum citarem Servium, qui versum illum e primo [92]) georgicon,

Si te digna manet divini gloria ruris,

---

[90]) ad Virgil. Aen. I, 331.
[91]) v. 1094 sqq.
[92]) v. 168.

ita exponit, *si id tibi concessum est cœlitus, ut gloriam ruris habeas;* sed etiam, cum multo meliorem istis omnibus Ciceronis imitatorem, Lactantium, cujus hæc sunt e libro quinto [93]) institutionum: *Nemini dubium potest esse, quin is doctor, qui cœlitus mittitur, tam scientia sit rerum omnium, quam virtute perfectus.* Quid tu igitur? inquit, satisne istos idoneos auctores Latinitatis putas? Ego dicam tibi, inquam, Dari. Diu et ipse in eo errore versatus sum, ut, nisi qui aut Ciceronis ætate aut paullo ante vixissent aut certe illi ætati suppares fuissent, non satis dignos esse arbitrarer, quorum exemplo, qui Latine aut scribere aut loqui vellent, niterentur. Sed postea, re tota mecum accuratius considerata, visus ipsi mihi sum nimio plus mihi sumere, qui de Seneca, Livio, Valerio, Celso, Quinctiliano, Columella, utroque Plinio, Tacito, Suetonio, Vellejo, Q. Curtio, Lactantio aliisque ejusmodi scriptoribus, quos et ab iis ipsis temporibus, quibus Latina lingua floruisse diceretur, propius afuisse et suo quemque sæculo disertissimos

---

93) Non V, sed IV, 24, 4.

habitos esse constaret, temere pronuntiare auderem. Certe enim neque quisquam unquam veterum eos male Latine locutos esse dixit, neque nos, tam longo intervallo, valde boni ejus rei existimatores sumus. At multa simplicia vocabula, multa etiam loquendi genera in eorum libris leguntur, quæ apud Ciceronem et ejus æquales nusquam reperias. Primum quis hoc præstare audeat? Ciceronis scriptorum vix decimam partem reliquam habemus, eamque multis partibus mancam ac mutilam, multis vulneribus, multis cicatricibus deformatam, Sallustii vix centesimam, Varronis tantundem, Catonis e tam multis voluminibus unum de re rustica commentariolum, tot philosophorum, tot oratorum veterum, tot poetarum, tot historicorum, tot jurisconsultorum scripta perierunt, et ex illis fractis ac laceris, quæ ad nos pervenerunt, Romani sermonis reliquiis adfirmare audemus, si quid in eis non reperiatur, id apud veteres in usu non fuisse? quanto credibilius est, nova multa atque inusitata nobis videri, quæ, si eorum libri exstarent, in frequentissimo usu posita fuisse constaret? Illi autem, quos stulte et arroganter, ut minus eleganter locutos, despicere audemus,

cum et bibliothecas haberent omni genere librorum instructissimas et eas diligentissime pervolutarent et acerrimo judicio præditi essent; quis scit, an ea ipsa ex vetustioribus sumpserint, quæ frustra nobis aut novitatis aut peregrinitatis nomine suspecta sunt? Cum sæpe contingere videamus, ut multæ voces diu ab istis censeantur inter novas, quæ postea usque ab ultima antiquitate a nobilissimis auctoribus proditæ ac propagatæ reperiuntur. Quid, quod in istis ipsis Ciceronis reliquiis multæ sunt, quæ semel tantum leguntur? Ergo si paullum chartæ aut mus aut tinea adrosisset, aut situs aut caries corrupisset, aut scintilla e lucerna in certam aliquam libri partem incidisset, hodie *pigrandi* et *controversandi* verba multaque alia istis delicatis barbara essent, quæ nunc ita non refugiunt, ut inculcent. Et, ut magis intelligas, totum hoc e stulta quadam opinione pendere, scito, multos ex istis inepte fastidiosis, quibus qui quid dicunt, quod Ciceronis non sit, meros lapides loqui videntur, quibus, ut olim athletis in arenam descendentibus, circumdandæ essent amphotides, quoties in publicum prodeunt, ne delicatæ ipsorum aures vocum non Ciceronianarum ictibus contun-

derentur, sæpe esse a me magna cum voluptate delusos. Nam cum voces quasdam observassem, Ciceronis quidem illas, sed minus contritas neque a Nizolio in illum præclarum indicem, qui istorum obruza est, relatas; admiscebam eas de industria orationi meæ, cum ad me audiendum amici quidam hoc, de quo loquor, morbo laborantes venissent. Illi, ut earum quamque audierant, cervicem contorquere, humeros attollere, frontem contrahere, alius alii in aurem insusurrare, excuti sibi cerebrum, perire aures, cum talibus vocibus verberarentur. Quin etiam, cœtu dimisso, cum me, ut fit, officii caussa domum reducerent, male se a me habitos atque acceptos esse conquerebantur. Ego, aliquandiu eos ambiguo sermone frustratus, tandem sponsione lacessebam, ni illæ ipsæ voces, quibus auditis caput sibi condoluisse dicerent, ipsius Ciceronis essent. Quid quæris? cum id ita esse pervicissem, jam voces illæ omnem duritiam atque asperitatem deposuerant, jam lenes, suaves, jucundæ auditu factæ erant et, ut lupini aqua macerati, omnem amaritiem exuerant, simul atque eas Ciceronis esse constiterat. Meministine, cum vox *illustrissimus* apud istos censores in urbe jus

togæ tueri non poterat, sed pro peregrina habebatur? *Nec miseræ prodesse in tali tempore quibat*, quod Gellius *illustrissimas orationes* et *illustrissimos philosophorum* alicubi dixisset. Itaque, si quis Latine loquens *cardinalem* quempiam *illustrissimum*, ut fit, vocaverat, in eum *ὅλῳ τῷ μυκτῆρι*, ut Græci dicunt, utebantur. Neque extorqueri eis poterat, ut non *maxime illustrem* pro *illustrissimo* dicerent, nisi postquam ex Varrone [94]) audierunt, *illustrissimum quemque ex veteribus pastorem fuisse.* Et quidem eam vocem nemo majori cachinno excipere solitus erat, quam ille, quem sui ita esse Ciceronis similem prædicabant, ut dicerent, *σύκῳ μὰ τὴν Δήμητρα*, eique illud occinerent, *οὐ παῖς Ἀχιλλέως, ἀλλ' Ἀχιλλεὺς αὐτὸς εἶ.* Qui cum aliquando ad me libros tum Aristotelis ad Nicomachum interpretantem venisset audissetque adfirmantem, innumerabilia esse in omnibus philosophiæ partibus, quæ Latine dici non possent ab iis, qui tam severi esse vellent; egresso mihi, cum circumfusa nobis esset magna eruditorum hominum corona,

---

94) de R. R. c. 1.

mirari se dixit, quid ita mihi videretur fieri non posse, quod jam egregie Perionius præstitisset. Credo, inquit, illum dicis, qui, quod quinto quoque anno *) faciendum significari vellet, id *singulis quinque annis* fieri oportere scripsit. Eum ipsum, inquam, et Ciceronis eloquentiam vides. Sed, ut me ad propositum referam, etiam si hoc demus, novata esse multa ab iis, qui post Ciceronem fuerunt, quid caussæ est, cur ea rejicere debeamus? Quorsus igitur illud Horatii [95])? *Ut folia in silvis*, et illud [96]):

---

*) Huc pertinet animadversio Gasp. Scioppii de stilo histor. p. 226: „Fugit Muretum ratio, cum pro *singulis quinque* „*annis* dicendum putat *quinto quoque* „*anno*. Nec enim eadem utriusque di„cti est sententia. Si quid enim fiat, „quod quinquennio seu singulis quin„quenniis semel, nihil necesse est, id „quinto semper anno fieri, cum etiam „primo, secundo aut quocunque quin„quennii anno factum intelligatur." *R.*

[95]) A. P. 60.

[96]) ibid. v. 58 sq.

— licuit semperque licebit
Signatum præsente nota producere nomen.

Nonne Cicero et multa novavit ipse et Catonem, Varronem, Brutum aliosque, ut idem facerent, hortatus est? An fortassis personale illud privilegium fuit, ut cum Cicerone et cum iis,

Qui tum vivebant homines atque ævum agitabant [97]),

exstinctum esse videatur? *Incomprehensibile* Ciceroni fingere licuit, quidni aliis alia ad eundem modum postea licuerit? Equidem existimo, Ciceronem, si ad Quinctiliani et Plinii et Taciti tempora vitam producere potuisset et Romanam linguam multis vocibus eleganter conformatis eorum studio auctam ac locupletatam vidisset, magnam eis gratiam habiturum atque illis vocibus cupide usurum fuisse. Nam istorum quidem audire est operæ pretium amentiam. Ad Taciti aut Suetonii voces nauseant; ipsi eas scriptis suis intexunt, quæ ne in culina quidem illorum patienter audiri potuissent. Mentior, nisi tibi, cum voles, in scriptis quorundam, qui hujus sectæ co-

97) Ennius ap. Gell. N. A. XII, 2.

ryphæi habentur, *speculationem*, *ingratitudinem*, *contrarietatem* aliaque ejusdem generis plurima ostendero. *Sed satis est dixisse, ego pulcra poemata pango* [98]). Cum semel in hanc disciplinam nomen dederis, quocunque modo et scribas et loquare, dicas licebit:

Ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἵματος εὔχομαι εἶναι [99]).

Fuit hæc de principio laboriosa quædam et exquisita diligentia, nunc in ignaviam vertit, quid enim magis in promptu est, quam, cum quid scribere ingressus sis, de singulis voculis Nizolium consulere? Quid tu igitur? inquies, ex omnibus antiquis scriptoribus, nullo discrimine, verba, quibus utare, depromes? Immo vero adhibebo judicium, habebo dilectum et, cum ex iis potissimum, qui antiquitatis quoque ipsi principes visi sunt, Cicerone, Cæsare, Terentio, aliis quam plurima sumpsero, cum orationis meæ genus ad eorum exemplar, quam maxime potuero, conformaro, ex aliis quoque bellissimum quodque carpam et, quo quisque maxime excel-

---

98) Hor. A. P. 416.

99) Hom. Il. VI, 211.

luisse videbitur, id imitari atque exprimere conabor neque in iis modo, quos paullo ante nominavi, sed in Tertulliano *), Arnobio, Hieronymo, Augustino, Ambrosio et, quod magis mireris, Appulejo, Cassiodoro, Martiano etiam et Sidonio Apollinari multa reperiam, quibus suo loco positis oratio ube-

---

*) G. Scioppius rhetor. exercit. p. 17 et de stilo histor. p. 64 existimat, hæc Muretum non ex animi sententia scripsisse, sed ut in hac professione, si quid sibi minus Ciceronianum excidisset, latebram haberet. Adversus Scioppium disputat Jac. Thomasius præfat. p. 8. Mihi in tali re non, quid quisque dixerit, præsertim tempori serviens, sed quid certo et constanti judicio fecerit, spectandum videtur. Atqui res ipsa loquitur, Muretum non alios, nisi Ciceronem et reliquos optimæ ætatis scriptores, imitando expressisse; Appuleji autem, Cassiodori, Sidonii et similium verba, tanquam scopulum, fugisse. Vera igitur est Scioppii sententia. *R.* Conf. Wyttenbach. Vita Ruhnkenii p. 230 ed. Lugd. Bat.

rior et ornatior fiat. Tibi quoque, Dari, auctor sum, ut idem facias, inprimisque, ut ne eorum stultitiam imiteris, qui usque eo antiquitatis studiosi sunt, ut voces quoque Christianæ religionis proprias refugiant et in earum locum alias substituant, quarum nonnullæ etiam impietatem olent: qui non *fidem*, sed *persuasionem;* non *sacramentum corporis Dominici*, sed *sanctificium crustulum;* non *excommunicare*, sed *diris devovere;* non *angelos*, sed *genios;* non *baptizare*, sed *abluere* dicunt aliaque eodem modo depravant, qui, ut opinor, nisi sibi metuerent, etiam pro Christo *Jovem Optimum Maximum* dicerent, est enim magis Ciceronianum. Quæ autem insania est, cum *porricere*, cum *impetrire*, cum *tripudium solistimum*, cum *pateras* et *sympuvia* legimus, notare ea tanquam dicta sapienter, quod ex auguralibus et pontificalibus libris deprompta sint; propria Christianæ fidei et Christianorum rituum verba, ut non satis Latina, contemnere! Plura dicere cum pararem, amicorum quorundam interventus institutum sermonem abrumpere coegit. (XV, 1.)

27.

Hippolyti cardinalis Estensis prudens de severitate sermo.

Sæpe mihi obversatur ante oculos Hippolytus cardinalis Ferrariensis, sæpe de illo vigilans, sæpe etiam dormiens cogito; et magna caussa est, cur id facere debeam. Primus ille fortunarum mearum, quantulæ illæ tandem cunque sunt, auctor atque inceptor fuit. Quindecim annos et eo amplius cum eo familiarissime vixi, cum optimus et humanissimus princeps sua mecum gravissimis de rebus consilia sæpenumero communicaret, nonnunquam etiam eodem plane modo, quo magistri discipulorum ingenia interrogando experiri solent, meam super eis sententiam exquireret, a se interdum dissentientem æquissimo animo ferret, errantem amantissime redargueret multarumque rerum ad vitam pertinentium pro singulari prudentia, qua præditus erat, admoneret. Præcipue autem, cum Tibur secesseramus, ubi ille quotannis æstivos menses transigere solebat, nullus fere abibat dies, quin per studiorum speciem, aliis omnibus exclusis, horas aliquot una jucundissimis sermonibus consumeremus. Uti-

namque eorum, quæ quotidie ab illo audiebam, commentarios et confecissem diligentius et studiosius conservassem. Sed hominum incogitantium more, qui, quorum in præsens copia est, ea sibi perpetuo parata fore confidunt, et e plurimis paucissima seligebam, quæ memoriæ caussa consignarem litteris, et eas ipsas scidas, in quas illa conjeceram, postea ita negligenter habui, ut earum bona magnaque pars perierit. Incido autem nonnunquam in earum nonnullas, quæ me acriore reliquarum desiderio incendunt. Ut hæc est, quæ nunc aliud agenti venit in manus. Habitus erat in prandio sermo de summo quodam et potentissimo principe, qui, cum in omnibus ætatis partibus admirabilem quandam integritatem et innocentiam præstitisset, jam senex ad imperium evectus, peccata hominum ferre non poterat eaque durioribus ac severioribus legibus, quam inveterata sæculi licentia postulare videretur, coercebat. Multi ac varii sermones fuerant: aliis, ut fit, rigidam illam et præfractam severitatem commendantibus neque aliter vitia resecari posse dicentibus; quibusdam modice culpantibus, cum dicerent, ab illis repentinis mutationibus naturam quoque ipsam abhorrere,

quæ nos non statim ab hieme ad æstatem aut ab æstate ad hiemem, sed, interjecto inter illas vere autumnoque, perduceret. Abscessus quoque et vomicas in corporibus nostris a medicis lenibus primo fomentis ac cataplasmatis molliri solere neque prius incidi, quam suppuraverint. Cardinalis, cum et blande omnes ad dicendum invitaret neque patienter modo, sed et libenter audiret, dicebat, in iis reprehendi posse severitatem, qui ad formulam suam non viverent, sed alia facerent ipsi, alia publice facienda præscriberent; in eo non posse, qui nullam aliis legem poneret, quam non ipse sibi multo ante posuisset. His aliisque in eandem sententiam sermonibus super mensam habitis, Hippolytus, dimissis ceteris ex more, me in cubiculum ad se vocari jubet. Ibi cum alia multa sapientissime dixit, quibus ne sibi quidem illam tantam severitatem prorsus probari ostenderet, quam tamen certo sciret ab optima mente proficisci, tum has, quas subjiciam, sententias adspersit orationi suæ, quas ego, quod et graves et eleganter expressæ viderentur, ut primum ab eo discessi, in libello, quem tum forte in sinu gestabam, annotavi: *Nihil prohibet, esse aliquem et optimum*

virum et non optimum principem. Optandus est medicus, qui aliquando ægrotarit. Non satis aptus est ad regendos homines, qui ab hominibus ea, quæ sunt supra hominem, exigit. Miseros homines, si sola innocentia tutos facit! Cogitet, qui imperat, quomodo sibi olim alios imperare voluisset. Deinde, quasi eum ipsum, de quo sermo erat, alloqueretur, *Quod tu*, inquit, *alios præstare non posse miraris, id te alii præstare posse mirantur. Si quid tu quoque olim tale fecisti, ignosce et aliis, ut ignotum est tibi: sin nihil; cogita, non eandem a Deo datam esse omnibus animi firmitatem. Qui ad minora peccata interdum connivere non vult, sæpe ad majora homines cogit. Aliud ultio est, aliud correctio. Qui ulcisci vult, iratus est; qui corrigere, amicus. Ille eum, qui peccavit, non amplius esse vult; hic esse quidem, sed non amplius talem esse. Non sunt ferenda vitia. Sed, qui nullum vitium fert, nullum hominem feret.* Hæc optimus et longo rerum usu exercitatissimus senex, quæ tanquam oracula quædam fuisse, eventus ipse postea docuit. (XVI, 4.)

28.

Servi ad pedes cœnantibus stabant. Magdalenam pedes Domini stando unxisse.

Discumbentibus olim cœnandi caussa servi retro ad pedes stare consueverant, qui dominorum jussa exciperent. Quod vel ob eam caussam observatione dignum putavi, ut magis intelligeretur, quod in sacrosancto evangelio scriptum est, Magdalenam, cum in domo *) pharisæi, cœnanti communi omnium Domino, ingressa esset, retro ad pedes ipsius stetisse. Neque enim adveniens ulla ratione majorem animi summissionem significare poterat, quam cum eum sibi nobilissima mulier locum delegit, qui servis proprie erat attributus. *Stans retro,* ait S. Lucas [100]), *ad pedes ejus, lacrimis cœpit rigare pedes ejus.* Seneca libro tertio [101]) de beneficiis: *Ut primum diluxit, servus, qui cœnanti ad pedes steterat, narrat, quæ inter cœnam ebrius dixisset.* Martialis [102]):

---

*) A Mureto scriptum videtur *cum in domum pharisæi, cœnante communi* etc. *R.*

[100]) VII, 38.

[101]) c. 27.

[102]) III, 23.

Omnia cum retro pueris obsonia tradas,
Cur non mensa tibi ponitur a pedibus?

(XVI, 6.)

29.

Peregrinatio sitne utilis, quæsitum, et, liceatne laudare aliud, aliud sequi.

Peregrinatio ad tempus, homini præsertim adolescenti, neque injucunda neque inutilis est, nam et novitas ac varietas mirificam oblectationem habet; et, qui mores multarum gentium novit, magnum sibi ad prudentiam instrumentum comparavit. Sed plerique juvenum hodie, qui longinqua itinera suscipiunt multasque regiones perlustrant, id sibi fere unum studio habent, ut, quo quæque urbs loco sita sit, cujus generis ædificia habeat, quæ in quaque sit mercium ceterarumque rerum ad explendas cupiditates accommodatarum copia, cum domum redierint, narrare æqualibus possint: quibus legibus atque institutis temperata sit, quibus magistratibus utatur, quomodo ea, quæ ad se conservandam utilia sunt, persequatur declinetque contraria, horum omnium ne cogitationem quidem suscipiunt ullam. Et tamen

nihil prodest multa loca vidisse, nisi harum rerum notitiam adjunxeris. Præclareque de Ulysse Homerus [103]):

> Πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω.

Urbes, inquit, *multorum hominum vidit, ingenia naturasque cognovit.* Quæ re ipsa distincta sunt, ea distinxit etiam verbis. Negligentius Horatius [104]):

> *Qui mores hominum multorum vidit et urbes.*

Urbes etiam a prætereunte videri possunt, mores cognosci, nisi adhibita cura et studio, non possunt. Solon, Pythagoras, Plato aliique olim magni ac præstantes viri eo consilio peregrinati sunt, ut quam maximam sibi talium rerum supellectilem compararent. Quanquam enim, ut in aliena domo, sic in aliena rep. negant curiosum esse oportere; hæc tamen, quam dico, curiositas et privatim semper et publice utilis fuit. Aliam quandam rationem secutus est Plato [105]), qui

---

103) Od. I, 3.

104) A. P. 142.

105) de legg. XII, p. 195 et 197. Bip.

hujus generis peregrinationes neque nisi magistratus permissu neque nisi a quinquagesimo usque ad sexagesimum ætatis annum suscipi voluit, quod probarem et ipse, si qua usquam civitas, qualem ipse describit, reperiretur. Nam quod ille verebatur, ne alienigenarum hominum multitudine in provinciam aliquam confluente ibique sedes figente, et adolescentibus, quorum improvida ætas ad libidinem plerumque quam ad virtutem pronior est, extra patrios fines vagantibus, externa potius vitia importarentur, quam domestica tollerentur; hunc metum ipsius non vanum fuisse, satis declarant eæ gentes, quæ, cum multa sæcula floruissent, nunc in exitium suum versæ, peregrinis potius moribus laborant quam suis. Sed, ut me ad propositum referam, cum et utilis et jucunda sit bene instituta peregrinatio, tranquillam tamen et quietam vitam amantibus domi vivere jucundissimum est. *Οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος*, dixisse ait testudinem Aesopus. Quid senex ille, an corporis oculis captus, nescio, mentis certe oculo lynceus?

Οἴκοι βέλτερον εἶναι, ἐπεὶ βλαβερὸν τὸ θύρηφι [106].

---

[106]) Hesiod. O. et D. 365. cf. hymn. in Mercur. 36.

Ubique enim, ut vafer quidem et improbus, sed politus et urbanus scriptor ait Lucianus, εὐκαταφρόνητον πρᾶγμα ὁ ξένος. Itaque in illa aurea ætate, si qua poetis fides, nemo peregrinabatur,

Nullaque mortales præter sua littora norant [107].

Equidem afficior intimis sensibus, cum illud Claudiani poemation [108] lego, quo senex ille Veronensis describitur, qui nunquam e patriis finibus excesserat, de quo vere et eleganter idem poeta:

Erret et extremos alter scrutetur Iberos,
Plus habet hic vitæ, plus habet ille viæ.

Præclareque Horatius [109]:

Romæ laudetur Chios et Samos et Rhodos absens.

Sed, ut aliud ex alio; quid est, quod longinquas sive urbes sive insulas laudari jubet, adire vetat? Certe enim hoc dicit: laudato peregrinationes, sed ipse te domi contineto.

---

107) Ovid. met. I, 98.
108) epigr. VI, 21 sq.
109) epist. I, 11, 21.

An aliud laudare jubemur, aliud sequi? At aliud in ore, aliud in pectore habere turpissimum est. Et tamen multa talia sunt poetarum, ut illud Hesiodi [110]: laudandam esse parvam navim, sed merces in magnam imponendas; et hoc Virgilii [111]:

— Laudato ingentia rura,
Exiguum colito.

Et hodie in Italia usitatum est simile proverbium agricolarum: laudandos montes, sed a planitie non recedendum. Capitale in eodem genere illud Sophoclis [112]: laudandam justitiam, sed hærendum lucro:

τὰ μὲν
Δίκαι' ἐπαίνει, τοῦ δὲ κερδαίνειν ἔχου,

a quo præcepto etiam improbissimi verbo, re et factis ne ii quidem, qui boni viri habentur, omnes abhorrent. Nunquid igitur, ut aliam vestem domesticam habemus, aliam forensem, ita alia aliis laudabimus, alia ipsi consectabimur? An hoc potius significant ve-

---

110) O. et D. 643.

111) georg. II, 412 sq.

112) fragm. Aethiopum.

tera illa poetica proverbia, cum sæpe variæ ac multiplices sint hominum sententiæ, ita ut eadem alii laudent, alii vituperent, gravesque interdum inimicitiæ ex ejusmodi dissensionibus oriantur, debere nos sinere unumquemque judicio suo uti et potius, quam ullam dimicationem aut contentionem suscipiamus, laudare judicium ipsius, sed tamen id, quod optimum est, sequi? Ita mihi quidem videtur. Et cetera quidem hoc sensu accipi queunt, Sophocleum illud non potest, neque alia ratione summum poetam defendi posse arbitror, quam ut dicamus, eum habuisse rationem decori et sententiam protulisse convenientem ei personæ, quæ tum loquens induceretur. (XVII, 8.)

30.

Roma cur et a quo orbis compendium *dictum. Gregorii XIII. pontificis laus.*

In excerptis e primo [113]) libro deipnosophistarum Athenæi legimus, non aberraturum, si quis urbem Romam *epitomen totius orbis* vocaverit, quod et Romam ex omnibus ter-

113) c. 36. p. 75 ed. Schweigh. Vol. I.

rarum partibus longe plurimi confluunt, et, quidquid usquam visendum ac spectabile est, Romæ spectari potest. Quam laudem etiam hodie post tot barbarorum insultus, tot strages, tot direptiones, *æterna urbs*, ut eam veteres vocarunt, magna ex parte retinet, ut nunc quoque cum Propertio [114]) vere dicere liceat:

Omnia sunt pariter rerum miracula Romæ,
Natura hic posuit, quidquid ubique fuit.

Atque haud scio, an unquam eam epitomen orbis aut communem patriam verius vocare licuerit, quam hoc tempore, cum Gregorius XIII. pontifex maximus, incredibili animi magnitudine et deprædicanda omnibus sæculis in universum hominum genus caritate, Hebræorum Christianam religionem suscipere volentium, Græcorum, Armeniorum, Germanorum, Britannorum collegia instituit, magnifica eis, ubi habitent, ædificia exstruxit, reditus, quibus alantur, attribuit, templa ingentia posuit: ut, singulari temporum nostrorum felicitate, sacrosanctum Christi nomen ac numen omnium populorum linguis ac ri-

114) III, 22, 17 sq.

tibus una in urbe celebretur. Cujus pontificis inexhausta et indefessa liberalitas, orbis nostri finibus non contenta, penetravit etiam ad gentes veteribus incognitas et nostro primum sæculo repertas, constitutis quaternis numorum aureorum millibus, quæ quotannis usque in Japponem ad sustentandos eos, qui cælesti doctrina populos illos imbuerent, mitterentur. Hoc est vere communem omnium pastorem, vere Christi vicarium, esse. Sed ad laudes illius pleniore ore celebrandas alius mihi, si Deus volet, constitutus est locus. Nunc, quod dicere cœperam, cum Athenæus non indicarit, quis e veteribus Romam *epitomen* τῆς οἰκουμένης vocasset, visum est monere, ejus appellationis auctorem fuisse oratorem Polemonem, ut testatur Galenus commentario primo in Hippocratem de articulis. (XVII, 12.)

31.

Xenophontis libri primi anabaseos locus non satis fideliter ab erudito interprete redditus.

Non fraudabo gloriola sua scito et eleganti præditum ingenio puerum, M. Antonium, fratris mei filium, qui hodie jussus a me Xe-

nophontis primum [115]) anabaseos conferre cum interpretatione Romuli, cum alia satis multa notavit ab interprete partim omissa, partim negligentius reddita, tum hoc, quod mihi animadversione dignum visum est, cum et insigne sit neque ab optimo typographo, qui tamen in notandis Romuli erratis satis alioqui diligens fuit, animadversum. Xenophon enim, cum, exposita Cyri morte, de moribus et ingenio ipsius, ut solet, dissereret multaque argumenta colligeret, quibus ostenderet, eum multitudini eximie carum fuisse, hoc quoque inter cetera utitur, quod, quamvis ipse fratris servus foret, nemo tamen, desertis ipsius partibus, ad fratrem transfugerit, cum multi contra quotidie a Xerxe deficerent seque in Cyri castra conferrent. Unum excipit Orontem, qui conatus sit a Cyro transfugere, sed conatum illum infaustum ei atque infelicem fuisse. *Καὶ οὗτος δέ*, inquit, *ὃν ᾤετο πιστόν οἱ εἶναι, ταχὺ αὐτὸν εὗρε Κύρῳ φιλαίτερον, ἢ ἑαυτῷ*, quæ verba ita interpretatur Romulus: *Quem ta-*

---

[115]) c. 9. §. 29.

men rex, dum sibi fidelem putat, Cyro pene, quam sibi, amiciorem invenit. Atque nihil minus dicit Xenophon, quam quod eum Romulus dicentem facit. Neque de rege loquitur, sed eum, cui uni ex omnibus plurimum fidei Orontas habebat, repertum esse dicit Cyro, quam Orontæ, amiciorem. Litteras enim, quas ad regem de proditione ferre jussus erat, ad Cyrum attulit, atque, ita proditione detecta, Orontas capite pœnas luit. Hoc, cum et ad historiæ veritatem vel maxime pertineret et, mirante me, a puero nondum duodecim annos nato sagacissime animadversum esset, dignum, quod adscriberem, judicavi. (XVII, 20.)

32.

Sacrum pro populi salute in domo consulis fiebat quotannis, idque Atheniensium exemplo.

Occultum quoddam sacrum antiquitus in consulis domo quotannis ab ipsius consulis uxore pro salute populi, unde et *Damium* vocabatur, fieri solitum, in quod maribus ingredi non liceret, omnes sciunt, cujus etiam violati tam sæpe Cicero Clodium accusat. Sed, ejus sacri originem Græcam esse, fortassis non æque multi sciunt. Monebo igitur, Athenis quo-

que in consuetudine positum fuisse, ut quotannis in domo ejus, qui eo anno rex esset, ejusdem generis sacrum quoddam fieret ab uxore regis. In hac autem urbe consules ipsi quoque quasi annui quidam reges erant. Hoc, quod dixi de Atheniensibus, si quis, unde sit, quærat, reperiet apud Demosthenem in oratione adversus Neæram [116]. (XIX, 11.)

33.

De Horatio Coclite Senecæ narratio, ab aliis prætermissa.

Observatione dignum arbitror, quod, cum P. Horatius Cocles in ponte sublicio solus impetum hostium excepisset rescissoque ponte incolumis tranasset ad suos, gratus erga tantam virtutem populus Romanus fuit et, præter statuam aheneam in comitio positam, tantum ei agri, quantum uno die circumarasset, dedit, cum in modicis opibus necesse esset modica esse magnarum virtutum præmia. Sed illud quoque memoratu di-

[116]) Vol. II. p. 1369 sqq. ed. Reisk.

gnum est, eum illud ipsum quantulumcunque præmium accipere noluisse, non, quod aspernaretur, ut parum, sed, quod inutilem reip. civem esse duceret, qui ob operam publice navatam opulentior esse aliis civibus vellet ac non potius in ipsa recte facti conscientia et in caritate ac benevolentia civium suorum satis sibi magnum præmium poneret. Hoc tamen neque a Livio [117]) neque a Dionysio [118]) neque a Plutarcho [119]) ponitur, quin potius ii omnes ita loquuntur, ut ab eo acceptum fuisse præmium significent. Seneca tamen, alios videlicet auctores secutus, aliter narrat, cujus verba subjiciam e capite septimo libri septimi de beneficiis: *Illam alteram possessionem agnoscet, hanc nolet habere, etsi poterit, emittetque illam vocem, quam Romanus imperator emisit, cum illi ob virtutem et bene gestam remp. tantum agri decerneretur, quantum arando uno*

---

117) II, 10.

118) antiq. Rom. V, 25.

119) Poplicol. c. 16.

die circuire posset. Non est, inquit, *vobis eo opus cive, cui plus opus sit, quam uni civi.* Hæc Seneca, qui, quanquam Coclitem non nominat et eum, de quo loquitur, quod in Coclite mirum videri potest, Romanum imperatorem vocat, *Coclitem* tamen intelligere videtur. Sed et in veterum Galliæ regum annalibus egregia facta perexiguis olim præmiis decorata legimus, non, quod minoris fieret virtus, sed, quod avidiores tunc homines gloriæ minus avidi pecuniæ forent gloriamque suam contaminari ac pollui crederent, si quod aliud præmium acciperent, nisi tam leve, ut appareret, eos non id quæsiisse. Sic antiquis temporibus victores sacrorum certaminum non auro ac gemmis nitentem, sed pineam aut oleaginam coronam ferebant, quæ virtutis non præmium, sed indicium esset. Nostra ætas virtutem gratis colere desiit, versaque vice exigua hodie lenonibus præmia videntur, quæ olim exercituum ductoribus nimis magna visa essent. (XIX, 18.)

V.

M. ANTONII MURETI

COMMENTARIORUM

ALIQUOT LOCA POTIORA.

Ut villici, si quando dominum, venatu fessum aut imbri subito deprehensum, tugurio suo exceperunt, cum praeter panem cibarium et vappam aut loream nihil fere habeant, quod ei apponant, perlustrant tamen penariam cellam et, sicubi forte aut pernam sale ac fumo duratam aut tergus suillum aut callum aprugnum reconditum ac sepositum habent, promunt ac proferunt pauperes divitias, ut animum saltem suum hero atque hospiti probent: ita ego nunc excutio omnes arculas memoriae meae et, *Floriferis ut apes in saltibus omnia libant*, *Vagor* itidem, quod de se alicubi Pindarus ait, *per prata Musarum*, si forte possim ex multis et variis floribus sertum aut corollam non prorsus injucundam contexere.

Muretus ad Platonem
de repub.

1.

IN CICERONIS CATILINARIAS COMMENTARIUS.

I, 1. Animadversione dignum, esse hic integrum senarium jambicum,

Senatus hæc intelligit, consul videt,

et quidem aliquanto meliorem eo, quem ex oratione in Pisonem annotavit Fabius [1]:

Pro di immortales, hic quis illuxit dies?

At jambicos quidem vel sexcentos e Ciceronis scriptis possit aliquis minimo negotio colligere. Neque fortasse mirandum. *Magnam* enim *partem*, ut ipse [2]) ait, *ex jambis nostra constat oratio.* Ὁ δὲ ἴαμβος, ait Demetrius [3]), τῇ τῶν πολλῶν λέξει ὅμοιος. πολλοὶ γοῦν

---

1) Quinctil. inst. or. IX, 4.
2) Cic. orat. 56.
3) de elocut. c. 43.

μέτρα ἰαμβικὰ λαλοῦσιν, οὐκ εἰδότες. Aristoteles autem lib. 3 [4]) de arte dicendi, Ὁ ἴαμβος, inquit, αὐτή ἐστιν ἡ λέξις ἡ τῶν πολλῶν. διὸ μάλιστα πάντων τῶν μέτρων ἰαμβεῖα φθέγγονται λέγοντες. Idem etiam confirmat ἐν τῷ περὶ ποιητικῆς [5]). Ideoque Flaccus [6]) vocat jambum *Alternis aptum sermonibus.* Quid, quod heroicos quoque non paucos in Cicerone aliisque antiquis scriptoribus reperias? atque adeo haud ab re fuerit aliquot indicare, ne cui forte hoc audentius, quam verius, protulisse videamur. Orationis pro Archia principium est: *Si quid est in me ingenii, judices, quod sentio quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi,*

In qua me non inficior mediocriter esse versatum. Nonne videtur poetam poetice velle defendere? at hic quidem, quod in media periodo est, minus fortasse sentiatur. Quid, hic ex oratione ad Quirites post reditum [7]): *Denique omnes, qui vestris maximis beneficiis*

---

[4]) c. 8.

[5]) c. 22.

[6]) Hor. A. P. 81.

[7]) c. 6.

honoribusque sunt ornati, producti ad vos ab eodem, non solum ad me conservandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum

Auctores, testes laudatoresque fuerunt.

Et pro Plancio [8]): *Victoriæ nostræ graves adversarios paratos:*

Interitus nullos ultores esse videbam.

Et lib. 1 [9]) Academicarum quæstionum: *Quæ*

Cum sunt dicta, in conspectu consedimus omnes.

Et 4 [10]) Tusculanarum: *Illud animorum corporumque dissimile est, quod animi valentes*

Morbo tentari non possunt: corpora possunt.

Et 5 [11]): *Hoc loco multa ab Epicureis disputantur:*

Hæque voluptates singillatim extenuantur.

Sed nihil admirabilius, quam integrum di-

---

8) c. 38.
9) c. 4.
10) c. 14.
11) c. 33.

stichon, quod lib. 3 [12]) de oratore annotavi. Ita enim loquitur Crassus: *Ac mihi quidem veteres illi majus quiddam animo*

Complexi, plus multo etiam vidisse videntur,
Quam quantum nostrorum ingeniorum acies

intueri potest, etc. Ponam etiam aliquot exempla ex aliis scriptoribus, ne quis eos hac in parte Cicerone fuisse diligentiores putet. Sallustius [13]): *Alii autem equites illos,*

Cnæi Pompeji veteres fidosque clientes,

voluntate ejus Pisonem aggressos. Livius lib. 7 [14]): *Pugnatum haud procul*

Porta collina est totius viribus urbis.

Idem eodem libro [15]): *Ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit*

Sedulo, ut adversus montes consisteret hostis.

At hoc quidem rarum in Livio non est. Quid plura? M. Cato [16]), cum oratione simplicissi-

---

12) c. 5.
13) Catil. c. 19.
14) c. 11.
15) c. 14.
16) de R. R. 1.

ma de agris judicium faceret, heroicum effugere non potuit. Ejus verba sunt: *Vinea est prima, si vino multo siet, secundo loco hortus irriguus, tertio salictum, quarto oletum, quinto pratum, sexto campus frumentarius, septimo silva cædua,*

Octavo arbustum, nono glandaria silva.

Vereor, ne paullo, quam pro re, longior fuerim. Sed tamen, quod omnes artis rhetoricæ magistri tantopere clamant, vitiosissimum esse versum in oratione soluta facere, semel mihi faciendum putavi, ut prolatis exemplis ostenderem, ne ipsos quidem, qui hoc præcipiunt, perpetuo id præstare potuisse. (T. II. p. 535 sqq. ed. Ruhnk.)

Video, interpretes conturbari, quod idem et pontifex maximus et privatus esse dicatur. In eo autem nulla repugnantia est. Pontificatus enim magistratus non est. Quare nihil prohibet, eundem et pontificem maximum esse et privatum. Nisi forte quis putet, omnes honores, qui a populo mandantur, esse magistratus. Quod longe abest a vero. Nam pontificatum magistratum non esse, vel hinc licet intelligas, quod, nisi morte, non finiebatur. At magistratus nullus

erat hujusmodi. Nam in Sylla et Cæsare, dictatoribus perpetuis, alia quædam ratio est. Item duos magistratus simul gerere poterat nemo. At nihil vetabat, qui pontifex maximus esset, eum vel prætorem vel consulem fieri vel alium ejusmodi honorem capere. Ramus aliter hoc explicare conatus est. Ita enim scribit: *Privatum esse et cum imperio esse contraria sunt; at sacerdotes tum imperium non habuere.* Primum, quod ait, sacerdotes tum non habuisse imperium; *cur illud tum* addiderit, nescio. Nunquam enim sacerdotes imperium habuerunt. Nisi forte respexit ad religionis nostræ pontifices: quod non puto. Deinde quod illa, tanquam contraria, opponit: privatum esse et cum imperio esse; mea quidem sententia, fallitur. Valdeque miror, etiam Fr. Hotomanum jurisconsultum in explicatione prioris actionis in Verrem idem tradidisse. Ego vero multos reperio, et qui privati essent tamen cum imperio et qui imperium non haberent neque tamen essent privati. Cn. Pompejus, quo tempore contra Sertorium missus est, privatus erat, ut Cicero aperte testatur undecima Philippica [17]), et tamen cum imperio consu-

[17]) c. 8.

lari. At contra censores privati, opinor, non erant, qui tamen imperium non habebant. Ne tribuni plebis quidem. Itaque non pro imperio summovebant populum, sed blande, hoc modo: *Si vobis videtur, decedite, Quirites.* Verius igitur erat illud, privatos esse, quicunque magistratum non gerunt. (T. II. p. 539.)

I, 4. Vereor interdum, ne mea in scriptoribus reprehendendis ab aliquo culpetur audacia. Quod si id obtrectandi studio facerem, egomet ipse me temeritatis impudentiæque damnarem. Nunc cum investigandæ atque eruendæ veritatis desiderio incensus faciam, pro qua summus philosophorum non aliena tantum, sed sua etiam cuique, si res ferat, evertenda esse placita pronuntiavit; neminem puto æquum rerum æstimatorem fore, qui mihi non id laudi potius, quam vitio adscribat. Etenim sive eos merito accuso: quis me propterea vituperandum duxerit? sive injuria: prodeat aliquis, qui eadem opera et culpa illos et errore me liberet. Nam, quemadmodum ait Aeschines, privatorum inimicitiis multa in republica corrigi; ita in litteris quoque plurima litteratorum homi-

num non inimicitiis quidem, sed modestis et ab omni contumelia remotis dissensionibus corriguntur. (T. II. p. 547.)

I, 9. Cupiditates, quæ in hominum mentibus enascuntur, itemque consilia, quæ capiuntur, a diis immitti, multi veterum crediderunt. Hinc in poetarum scriptis videmus, heroas omnia de consilio alicujus dei facere: Agamemnona Junoni, Achillem, Ajacem, Diomedem, Ulyxem, Jasonem *Palladi*, Paridem Veneri, alios denique aliis *deis* obtemperare. Etiamque, ut quisque deus cuique homini bene aut male consultum cuperet, ita putabatur bonum aut malum consilium *ei* dare, profuturas aut nocituras cupiditates in animum illius immittere. Cujus rei exempla ab iisdem poetis innumera peti possunt. Et ex hac sententia dictum est a Virgilio [18]:

Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
Confusam eripuit mentem.

Et a Catullo [19]:

---

[18]) Aen. II, 734 sq.
[19]) XL, 5 sq.

Quis deus tibi non bene advocatus
Vecordem parat excitare rixam?

et a Cicerone in Miloniana [20]): *Hic dii immortales, ut supra dixi, mentem dederunt illi perdito ac furioso, ut huic faceret insidias.* Alii contra ipsas cupiditates ceterasque affectiones animi deos esse autumarunt. Quæ utraque dogmata Virgilius [21]) hic versibus complexus est:

Dine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale, an sua cuique deus fit dira cupido?

Cum enim animum ipsum aut deum aut partem quandam dei putarent esse (id quod postea Pythagorei comprobarunt), quidquid in deo esset, deum esse credebant. Neque vero, quod quasdam cupiditates malas esse atque exitiosas viderent, idcirco de sententia dimovebantur, nam deos quoque alios bonos faciebant, alios malos. Ex hac opinione amor in deos relatus est; ex hac spei, timori, impudentiæ consecrata sunt fana; ex hac Euripides εὐλάβειαν [22]), id est, cautionem, utilis-

[20]) c. 33.
[21]) Aen. IX, 184 sq.
[22]) Phœn. 789.

simam deam, φιλοτιμίαν [23]) vero, id est, ambitionem, deam perniciosissimam, et φθόνον [24]), id est, invidentiam, deum injustissimum nominavit. At harum quidem opinionum utramque falsam esse constat. Vera autem et, quoniam, ut ait Aristoteles, verum vero pugnare non potest, religioni nostræ consentanea est Plotini, gravissimi ac sanctissimi philosophi sententia: omnes honestas et laudabiles cupiditates, omnia recta et honesta consilia immitti divinitus in animos nostros; vitiosa autem quæ sunt, ea ex naturæ nostræ corruptione ac depravatione proficisci. In hanc me disputationem deduxerunt verba illa Ciceronis: *Utinam tibi istam mentem dii immortales donarent.* Vere autem ut dicam, libenter facio, ut excurram in hujusmodi locos, quo rerum minutiorum tædium admista graviorum et majoris momenti argumentorum tractatione minuatur. (T. II. p. 561 sq.)

Romanorum legionum proprium signum fuisse aquilam, constat. Cum autem legio

---

23) ibid. 534.

24) Androm. 492.

divideretur in decem cohortes, prima cujusque legionis cohors semper suscipiebat aquilam, ut est apud Vegetium [25]). Erat autem *aquila* parvum sacellum sive, ut Cicero hic loquitur, *sacrarium*, in quo inerat aquilæ effigies vel argentea, ut hic videmus, vel aurea. Id sacellum, hastæ impositum ex inferiori parte acutæ, quo in terram defigi posset, portabat is, qui *aquilifer* dicebatur. Narrat Dio lib. 40. [26]) Aquilas autem illas divino cultu affici solitas esse, et ea, quæ modo recitavi, indicant, et Ciceronis hoc loco verba confirmant. (T. II. p. 565 sq.)

I, 11. Usum quendam verbi *mactare*, paucis, ut arbitror, notum, quem ante hos decem *) annos annotavi et publice docui, cum, etiam tum adolescentulus, Limoni, quod Pictonum oppidum est et humaniorum litterarum et juris civilis studiis florentissimum, Amphitruonem Plautinam enarrarem, tradere hoc loco institui simulque locum Plautinum, a quibusdam, qui eum non intellige-

---

*) MDXLVI.

[25]) de re milit. II, 6.

[26]) c. 18.

bant, corruptum, declarare. *Mactare* igitur *hostiam* alicui *deo* usitate dicimus, ut

Cœlicolum regi mactabam in littore taurum [27].

At *mactare deum* quempiam aliqua *hostia*, minus sæpe usitatum illud quidem, sed tamen a veteribus dictum esse constat. Atque inde jocandi occasionem arripuit Plautus, apud quem Mercurius, assumpta Sosiæ forma, cum Amphitruonem advenientem *ludificaretur* et a foribus repelleret, multis ultro citroque jactis conviciis, ad postremum ita eum alloquitur: *Sacrufico ego tibi* [28]. Cumque miratus Amphitruo subjunxisset, *Qui?* respondet ille: *Quia enim te macto infortunio.* Ubi jocus est, ut dixi, e vocabuli ambiguitate quæsitus. Nam cum *mactare aliquem* interdum sit ei sacrificare, ad hanc verbi notionem Mercurius respiciens ei se sacrificaturum pollicetur. At postea illudens pro *hostiæ* nomine ponit vocem *infortunio.* Quid autem sit *mactare aliquem infortunio*, nemo nescit. Hoc qui non intelligebant, corru-

---

27) Virg. Aen. III, 21.
28) IV, 2, 14.

perunt et versum et sententiam, adjectis duabus voculis, hoc modo: *Sacrufico ego hunc tibi, Jupiter.* Ejusdem autem locutionis exemplum est in interrogatione in Vatinium [29]: *Cum inaudita ac nefaria sacra susceperis, cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis deos Manes mactare soleas:* At extra hos duos locos, haud scio, an ullum præterea illius exemplum in veterum scriptis reperiatur. (T. II. p. 567 sq.)

II, 10. Barbam aluerunt Romani usque ad annum ab V. C. quadringentesimum quinquagesimum quartum, quo tempore primum e Sicilia tonsores in urbem adduxit P. Licinius Mena, ut est apud Plinium lib. 8 [30], ideoque tam sæpe Cicero veteres illos barbatos vocat, pro Murena [31]: *Apud illos barbatos,* pro Cœlio [32]: *Aliquis mihi ab inferis excitandus est ex barbatis illis*, pro Sextio [33]: *Unum te aliquem ex barbatis illis.* Tunc radi cœperunt. Itaque multo ante Scipionis Africani æta-

---

29) c. 6.

30) H. N. VII, 59.

1) c. 12.

32) c. 14.

33) c. 8.

tem et ipsa Scipionis ætate non senes modo, verum etiam adolescentes radebantur. Ipse autem Africanus (credo, propter mollitiem quandam) primus radi quotidie instituit, ut idem Plinius auctor est. Quin etiam, cum reorum mos esset barbam promittere, ipse tamen, die sibi a tribuno plebis ad populum dicta, radi non desiit. Postea increbuit consuetudo, ut barbam alerent juvenes, raderent senes, ut cognoscitur ex A. Gellio [34]). Cicero igitur hoc loco *bene barbatos* cum dicit, homines adolescentulos significat. Sic ad Atticum [35]): *Concursabant barbatuli juvenes.* (T. II. p. 599.)

III, 1. *Fatum* Cicero vocat interitum. Idemque Græcis in usu est, qui *μοῖραν* et *πότμον* et *κῆρα* pro *morte* dicunt etiamque *πεπρωμένην*, ut in illo versiculo:

Ἄφυκτόν ἐστι τὸ τῆς πεπρωμένης κακόν.

Quæ harum vocum usurpatio unde mihi manasse videatur, aperiam. *Fatum* re vera significat consilium voluntatemque divinam,

34) N. A. III, 4.
35) ep. I, 14.

qua omnia ex omni æternitate ita constituta sunt, nihil ut accidere possit, quod non deus infinito ante tempore præsciverit, et quidem certo ac præfinito præsciverit. Nefariæ enim impietatis esset dicere, Dei scientiam aut non omnium esse aut incertam esse ac fluctuantem. Quod tamen non ita accipiendum est, ut, quod quidam scelerati faciunt, malorum caussas referamus in Deum. Nam, ut medicus, qui certo prænoscit, ægrotum ex hac aut illa infirmitate periturum, non tamen ægroto mortis caussam afferre dicendus est; ita Deus, quamvis hunc aut illum flagitiosum fore præcognoscit, minime tamen in caussa est, ut ille flagitiosus evadat. Cavendum est etiam diligentissime, ne stoicorum vesaniam insequamur aut aliorum, qui spoliatas omni libertate hominum mentes servitute devincire conantur tolluntque e rebus omnibus casum et, quidquid de rebus futuris affirmatur negaturve, id definite verum aut definite falsum esse confirmant. Quod longissime abest a vero. Etenim permulta sunt, quæ, antequam fiant, vel fieri vel non fieri possunt; estque ita plane libera hominum voluntas, ut nemo invitus bonus fiat, nemo invitus malus, alioqui enim frustra

virtutibus præmia, frustra vitiis supplicia constituerentur. Sed tamen et ea ipsa, quæ eam naturam habent, ut et hoc et illo modo evenire possint, certo prænoscuntur a Deo: et, quamvis liberum erat Catilinæ conjurare in patriam vel non conjurare, Deus tamen conjuraturum illum ex omni æternitate præsciverat. Dei autem scientia nullam necessitatem rebus imponit. Nam, ut vere et sapienter ab hominibus eruditissimis iisdemque sanctissimis dictum est: *modus cognitionis non immutat naturam rei cognitæ.* Ac Deus quidem uno prorsus modo prænoscit omnia, neque tamen omnia uno eodemque modo eveniunt. Nam, ut insistamus in exemplo proposito, non minus certo sciebat Deus, fore, ut Catilina bellum faceret patriæ, quam fore, ut aleretur, ut cresceret, ut somnum caperet, ut quotidie ad senium magis accederet. Aliter tamen hæc contigerunt et aliter illud. Nam hæc, etiam ipso Catilina invito, allatura erat naturæ necessitas, illud in ipsius voluntate atque arbitrio positum fuit. Hunc igitur rerum ordinem in mente divina constitutum proprie accepto *fati* nomine significari ajo. Credebant autem veteres, quo temporis puncto quis nasceretur, eo ipso fatali-

ter constitui de morte atque interitu ipsius, quod indicat hic versiculus Manilii [36]):

Nascentes morimur, finisque ab origine pendet,

et illud Senecæ:

Primusque dies dedit extremum.

Atque hac potissimum in re vim fati elucere arbitrabantur. Inde factum opinor, ut morti atque interitui *fati* nomen tribuerint. Quod autem hic annotat Silvius, *fati* nomen non accipi pro morte naturali, sed tantum pro morte violenta, longe falsissimum est. Immo vero, violentam mortem qui oppetunt, *præcipere* aut *præoccupare fata* et *præter fatum mori* dicuntur. Et ita accipiendus est locus ille e secunda [37]) Philippica: *Multa autem impendere videntur præter naturam præterque fatum*, et versus ille Virgilii [38]):

Nam, quia nec fato merita nec morte peribat.

(T. II. p. 608 sq.)

---

[36]) astronom. IV, 16. Senec. Oedip. 988.

[37]) Non II, sed I, 4.

[38]) Aen. IV, 696.

III, 5. Veteres, ut nunc quoque fit, in annulis signatoriis, quas cuique libitum erat, imagines exprimendas curabant. Sæpissime tamen imagine alicujus præstantis viri in signando utebantur. Sylla dictator traditione Jugurthæ semper signavit. Intercatiensis quidam, cujus patrem Scipio Aemilianus ex provocatione interfecerat, cum hoc ipsum sibi gloriosum duceret, quod pater suus cum tanto viro dimicans interfectus fuisset, signasse postea dicitur ejus pugnæ effigie, *vulgato Stilonis* Præconini sale, quidnam fuisse facturum eum, si Scipio a patre ejus interemtus esset. Scipio, superioris Africani filius, imagine patris sui. Divus Augustus primo sphinge, mox imagine Alexandri Magni. postremo sua, quam expresserat Dioscorides. Atque hac etiam insecuti principes signare perseveraverunt. Mæcenas rana. Nostris temporibus Viglius Zuichemus, præstantissimus jurisconsultus, Pallade signavit. Vidi aliquot Erasmi epistolas, quæ omnes signatæ erant Termino, additis duabus vocibus, *nulli cedo*, non sine suspicione arrogantiæ. (T. II. p. 619 sq.)

III, 10. Supplicationes interdum huic aut illi deo, interdum *ad omnia pulvinaria*,

id est, omnibus diis, constituebantur. Ibant per urbem coronati pueri, matronæ, virgines, nonnunquam etiam lauream manu tenentes, canebantque hymnos compositos in laudem deorum, ac decernebatur supplicatio vel ad avertendum aliquod malum, quod aut premeret aut immineret, vel ob rem bene ac feliciter gestam. (T. II. p. 630 sq.)

IV, 2. Unaquæque urbs suos quosdam habere putabatur deos, quorum in tutela esset. Ideoque Romani cum obsiderent aliquam urbem jamque inibi essent, ut eam caperent, prius deos illos certo quodam carmine evocabant: quod aut aliter urbem capi posse non crederent aut, etiam si posset, nefas existimarent deos habere captivos. Eademque de caussa et deum, in cujus tutela urbs Roma esset, et ipsius urbis Latinum nomen ignotum esse voluerunt. Vide Macrobium libro tertio [39]) Saturnaliorum. (T. II. p. 639.)

---

[39]) c. 9.

2.

SCHOLIA IN TERENTIUM.

Scena quid sit, notum est omnibus. Quod autem actus fabularum partimur in scenas aliamque *primam scenam*, aliam *secundam* et sic deinceps dicimus; quam perite et intelligenter id fiat, quærendum puto. Equidem, libere ut dicam, grammaticorum hanc, non poetarum, esse partitionem arbitror neque credo, *scenam* pro parte actus apud *ullum* probatum scriptorem, si grammaticos excipias, legi. Itaque neque apud Plautum ulla *scenarum* mentio est, et in Terentii fabulis aliter ab aliis distinguuntur, et in veteribus Terentii libris, etiam impressis, neque prima neque secunda neque ulla omnino scena nominatur. (T. II. p. 661.)

Heautont. III, 2, 1. Hoc loco potissimum libet pusillum quiddam neque tamen contemnendum cum studiosis communicare, id est, super ratione scribendæ vocis *ocium*, quam video ab aliis per *t*, ab aliis per *c* litteram scribi. Ac jam pridem Pierius, quo nemo unquam subtilius, nemo accuratius istius generis minima maxi-

ma perscrutatus est, in optimis illis bonæque frugis plenissimis annotationibus in Virgilium suis, quid hac de re sentiret, aperuit. Nam, cum in Romano libro versum illum [40]) ita scriptum esse dicat:

Parthenope studiis florentem ignobilis oci,

aliis tamen locis omnibus eo ipso in libro *otium* affirmat legi. Profert etiam inscriptiones antiquas librosque veteres aliquot, in quibus ea vox per *t* litteram legatur. Ego tantum Pierio tribuo, ut, cum antea *ocium* et *negocium* scribere consuevissem idque verius putarem, postea, sola ipsius auctoritate motus, a mea consuetudine discesserim. Neque tamen, quid sentiam, dissimulandum puto. Marmora numismatave antiqua, quæ hanc aut illam scripturam confirmarent, mihi quidem inspicere adhuc non contigit. Libros veteres nonnullos vidi, in quibus *otium*, multis partibus plures, in quibus *ocium* scriberetur. Adeoque nunc ipsum, de quatuor manuscriptis Terentii libris, quos habeo, in duobus *otium*, in aliis duobus *ocium* perpetuo scribitur. Habeo et Sallustium satis anti-

---

40) Virg. georg. IV, 564.

quum, in quo nunquam aliter, quam *ocium* et *negocium* legas. Ciceronis autem quotquot vidi veteres libros, in eis eodem modo scriptum animadverti. Paulus quidem Magnolus, magna homo doctrina, diligentia etiam admirabili, cum Ciceronis libros de officiis accuratissime cum antiquis exemplaribus contulisset, testatum reliquit, se in antiquis omnibus *ocium* et *negocium* per *c* litteram reperisse. Movet me quoque vehementer Donati auctoritas, qui in locum illum ex Eunucho [41]):

Suspectiones, inimicitiæ, induciæ,

Induciæ, inquit, *sunt pax in paucos dies, vel quod in diem dentur vel quod in dies ocium præbeant.* Quæ si posterior notatio vera est, dubitationem res amplius nullam habet. Quin etiam, si vera non sit, credibile tamen est, Donatum aliquam probabilitatem secutum, quæ nulla fuisset, si ipsius temporibus *inducias* per *c*, *ocium* autem per *t* scribere eruditi consuessent. Piget super re tam tenui plura verba facere, neque sane magnopere laboro, utra opinio recipiatur. Non enim in

---

41) I, 1, 15.

eo positas esse, ut ille dicebat, Græciæ fortunas, satis intelligo. Cum tamen eruditissimi olim homines de singulis litteris singulos libros scripsisse memorentur; non est, cur ego, qui præclare mecum agi duco, si per illorum vestigia repere liceat, has disputationes mihi parum decoras putem. (T. II. p. 685 sqq.)

Phorm. III, 5, 6. Profecto nunquam quisquam satis attente veteres inspexit libros. Hoc adeo ea ex re venit in mentem mihi. Ego abhinc triennium, cum primum hæc scholia divulgare meditarer, Terentii fabulas cum plurimis calamo exaratis voluminibus, quam potui, diligentissime contuli. Præcipue autem unum, quod adhuc habeo, quia ceteris emendatius videbatur, ita diligenter inspexi, liquido ut me jurare posse arbitrarer, nihil in eo, quod quidem alicujus momenti esset, non accuratissime excussum. Sed cum postea eundem librum evolverem, valde equidem opinione falsum esse me comperi. Nam cum alia multa minime negligenda deprehendi tum locum, quem nunquam antea intellexeram, illius ope percepi. (T. II. p. 699.)

3.

IN CATULLUM COMMENTARIUS.

XXXI, 12. Mos erat, ut, qui primum ingrederentur regionem aliquam ad eamve ex intervallo reverterentur, religiose eam salutarent, idque, quoniam cuique loco suum quendam genium præesse arbitrabantur. Itaque Pythagorici ob id aliis alios *locis* fortunatiores esse rebantur: prout *videlicet cum* cujusque loci genio cujusque hominis genius conveniret. (T. II. p. 764.)

LI, 1. Libet hoc loco singularem gratiam inire ab iis omnibus, qui antiquitatis studio et delicatorum versuum suavitate capiuntur. Etenim, cum Dionysii Longini libellum περὶ ὕψους [42]), qui nondum a quoquam editus est, hortante eodem, qui me ad hæc scribenda impulit, singularis doctrinæ eximiæque virtutis viro, Paulo Manutio, Latine interpretari cœpissem, ut eodem tempore optimus liber et Græcus et mea opera La-

---

42) c. 10.

tinus factus ederetur; cum alia in eo sane plurima deprehendi digna, propter quæ liber ipse communi omnium elegantium hominum desiderio expetatur, tum oden suavissimam poetriæ Sapphus, quam versibus maxima ex parte Catullus expressit. Quis autem est, duntaxat eorum, qui aliquem litterarum atque humanitatis sensum habent, qui non summam voluptatem capiat mulieris in hoc genere longe post homines natos præstantissimæ et poetæ Latinorum omnium mollissimi versibus invicem comparandis? Eam autem oden, cum locis aliquot depravata esset, versusque ipsi permisti confusique invicem essent, jam, ante quam liber in meas manus veniret, emendaverat distinxeratque homo et Latinarum et Græcarum litterarum cognitione excellens, Franciscus Portus, qui idem cum in aliis optimis utriusque linguæ scriptoribus tum in Aeschylo multa felicissime emendavit, quæ adhuc in omnibus impressis libris depravata circumferuntur. Eum igitur merita laude fraudare nolui. Sed jam neminem esse arbitror, qui non decimam illam Musam audire gestiat.

Φαίνεταί μοι κεῖνος ἴσος θεοῖσιν
Ἔμμεν' ἀνὴρ, ὅςτις ἐναντίον τοι
Ἰζάνει καὶ πλασίον ἀδὺ φωνού-
σας ὑπακούει,
Καὶ γελώσας ἱμερόεν, τό μοι τὰν
Καρδίαν ἐν στήθεσιν ἐπτόασεν.
Ὡς ἴδον σε, βρόγχον ἐμοὶ γὰρ αὐδᾶς
Οὐδὲν ἔθ' ἥκει.
Ἀλλὰ καμμὲν γλῶσσ' ἔαγ', ἂν δὲ λεπτὸν
Αὐτίκα χρῷ πῦρ ὑποδεδρόμακεν
Ὀμμάτεσσιν δ' οὐδὲν ὄρημι· βομβεῦ-
σιν δ' ἄκοαί μοι·
Καδδ' ἰδρὼς ψυχρὸς χέεται· τρόμος δὲ
Πᾶσαν αἱρεῖ· χλωροτέρη δὲ ποίας
Ἔμμι· τεθνᾶναι δ' ὀλίγου δέοισα
Φαίνομαι ἄπνους.

(T. II. p. 784 sq.)

LXI, 81. Nihil est, quod magis juventutem deceat, quam honestus pudor. Itaque et M. Cato dicebat, *Placere sibi juvenes, qui erubescerent, non, qui pallescerent;* et Diogenes verecundum illum ruborem *colorem virtutis* esse dicebat; et Pythias, Aristotelis filia, interrogata, qui sibi color videretur pulcerrimus, *Eum*, respondit, *qui in ingenuis ex pudore enasceretur.* Virgines autem præcipue commendat: unde tam sæpe *virgineum*

pudorem virginalemque verecundiam in scriptis veterum legimus. (T. II. p. 797.)

LXVI, 1. Ptolemæus cognomento Euergetes Berenicen seu Beronicen (utroque enim modo nomen hoc scriptum reperio), Ptolemæi Philadelphi ex Arsinoe priore filiam, sororem suam, in matrimonio habuit. Neque enim ea conjunctio inhonesta Aegyptiorum legibus habebatur. Ea recens ducta, contigit, ut expeditionem adversus Assyrios susciperet. In quam cum proficisceretur, vovisse crinem suum Veneri Berenice dicitur, si sibi vir suus sospes victorque rediret domum. Cujus devotionis suæ cum, re præclare a Ptolemæo gesta, convictam se judicio deorum immortalium videret, quo se religione exolveret, crinem rite in Veneris æde appendit. Is cum postridie repertus non foret, magnoque ob eam rem rex reginaque in mœrore essent; Conon, mathematicus ea tempestate excellens, persuasit ipsis, crinem deum numine sublatum in cælum et in sidus conversum fuisse; idque Callimachus, qui principem illum propter singulare bonarum artium studium numinis loco habebat, poemate [43]) complexus est. (T. II. p. 832 sq.)

[43]) epigr. LV.

XCV, 4. Hic versus intelligi non potest, nisi in vetere aliquo libro insequens, qui temporum injuria amissus est, reperiatur. Sed et ante hunc ipsum in veteribus libris tantum spatii est, quantum uni, quod minimum sit, disticho scribendo sit satis. Has plagas sanare ipsi non possumus. Non enim vates aut harioli sumus. Procul autem a nobis absit tantus furor, ut imitemur, quod, malo exemplo, alii quidam fecerunt: *quibus* religio non fuit, ubi quid deerat, *hasce sacrosanctas* venerandæ antiquitatis reliquias admistis ineptiis suis, intolerabili audacia, contaminare. Licuerit fortasse diis, (ut in fabulis est) cum humerum Pelopis Minerva depasta esset, veri loco eburneum apponere: nobis certe non licet, ubi veros bonorum poetarum versus absumsit vetustas, alios a nobis confictos eorum loco substituere. Docui supra, hoc a Parthenio in versibus Sapphicis factum fuisse. Idem (ut incitata semel audacia non novit modum, multisque, ut iterum peccare audeant, satis argumenti est semel peccasse), hoc etiam loco fecit, pentametrumque suum Catulli versibus immiscuit. Id ipse fassus ni esset, hodie fortasse versus ille sine ulla dubitatione Catullo tribuere-

tur. Itaque verba ipsius ascribam: *Hic quum manifeste desit pentameter versus, ac ejus subtractione sensus poetæ sit imperfectus; nemini bono viro arrogans aut impudens, sed potius pium atque officiosum factum meum videri debebit, si meo civi, Catullo, de patria nostra bene merito, versum meum hoc in loco, quousque suum poeta inveniet, mutuabo, immo etiam, si poetæ placuerit, benigne donabo. Omnia enim amicorum inter bonos cives sunt communia. Suppleatur itaque hic Catulli nostri locus hoc modo:*

Vilia cum interea quingenta Hortensius uno
In pede stans fixo carmina ructat hians.

Hoc mihi faciendum quoque fuit superius, ubi Adonium versum vetustate abolitum Sapphicis supplevi.

Apage ista officia, Partheni: non placent. Nemo, opinor, sanus bonos libros isto modo juvari velit. Ut in signis, ita in scriptis quoque veteribus, si quam labem importaverit vetustas, mutila potius ipsa nos, quam a recenti aliquo artifice interpolata, delectant. At, tanquam unum insanisse non esset satis, accessit alius, qui spatium hoc ita impleret:

Millia cum interea quingenta Hortensius uno
Accipit autumno versuum ab Antimacho.

Mihi ita videtur: quæ in bonis auctoribus desunt, ut e libris veteribus, adhibita ope ingeniosorum exercitatorumque hominum, suppleantur, omni studio laborari debere: sin minus, τὸν δεύτερόν, φασι, πλοῦν; cavendum quidem certe esse, ne quid alieni admisceatur. (T. II. p. 861 sq.)

CXIII. Ne hic quidem me pudebit fateri, hos quatuor versus a me non intelligi. Possem, quæ ab aliis afferuntur, refellere; possem ipse quoque, si liberet, aliquid eorum exemplo confingere. Malo simpliciter id, quod est, dicere neque facere, quod isti, qui, dum integra, corrupta, facilia, difficilia, nusquam hæsitantes, sine ullo discrimine interpretantur, imperitis fortasse docti, doctis quidem et intelligentibus imperiti atque audaces videntur. Sed nimirum cæcorum oculis tantundem intempesta nocte, quantum vel meridie, lucet. Accuset in his locis inscitiam meam alius, dum ipse, quod probemus, afferat. Gaudebimus. (T. II. p. 869.)

4.

IN TIBULLUM SCHOLIA.

II, 3, 11 sqq. cf. III, 4, 67 sqq. Sequitur Tibullus Rhiani, veteris poetæ Græci, et Callimachi *μυθολογίαν*, qui Apollinem sponte Admeto serviisse tradunt, ipsius amore captum. Nam alii ajunt, eum damnatum a Jove hac pœna ob interfectos Cyclopas, ut Euripides [44], apud quem Apollo ipse ita loquitur:

Ω̃ δώματ' Ἀδμήτει', ἐν οἷς ἔτλην ἐγὼ
Θῆσσαν τράπεζαν αἰνέσαι, θεός περ ὤν.
Ζεὺς γὰρ κατακτὰς παῖδα τὸν ἐμὸν, ἄιτιος,
Ἀσκλήπιον, στέρνοισιν ἐμβαλὼν φλόγα.
Οὗ δὴ χολωθεὶς, τέκτονας δίου πυρὸς
Κτείνω Κύκλωπας. καί με θητεύειν πατὴρ
Θνητῷ παρ' ἀνδρὶ τῶνδ' ἄποιν' ἠνάγκασεν.
Ἐλθὼν δὲ γαῖαν τήνδ', ἐβουφόρβουν ξένῳ.

Est autem hic ille Admetus Pheretis filius, cui cum fatales anni expleti essent, Apollo a Parcis obtinuisse dicitur, ut ipsius morti mora aliqua produceretur, si quis reperiretur, qui pro eo mori vellet. Tunc igitur neque

---

[44]) Alcest. 1 sqq.

Pheres, grandis natu pater, neque jam exacta ætate mater Clymene, neque denique quisquam amicorum repertus est, qui non suam, quam alienam, vitam servare mallet. Sola uxor Alcestis ea in virum fuit caritate ac fide, ut se sponte pro eo ad mortem obtulerit. Sed et eam ipsam postea Hercules liberavit. Ex eo cœptum est vulgo cani Athenis *σκόλιον* quoddam, cujus alii Alcæum, alii Sappho, alii Praxillam Sicyoniam auctorem esse dicebant. Cujus principium hoc fuit:

'Αδμήτου λόγον, ὦ 'ταῖρε, μαθὼν, τοὺς ἀγαθοὺς φίλει,
Τῶν δειλῶν δ' ἀπέχου, γνοὺς, ὅτι δειλῶν ὀλίγα χάρις.

Hæc autem uxor ei Apollinis beneficio venerat. Cum enim Pelias pater nuptias illius proposuisset ei, qui leonem et caprum ad eundem currum jungeret; id ei Apollo ipse confecit. (T. II. p. 893 sq.)

5.

IN PROPERTIUM SCHOLIA.

I, 20, 6. Est operæ pretium cognoscere, puer hic [Hylas], qui tantopere heroi fortissimo carus et acceptus fuit, quo modo in ipsius manus pervenisse dicatur. Ea de re ita memoriæ proditum est. Hercules cum Dejaniram Oenei filiam duxisset uxorem, Calydone degebat. Quodam die accidit, ut Cyathus puer Architelis filius, qui Oeneo pocula ministrabat, Herculi manus abluturo aquam eam, quæ abluendis pedibus comparata erat, insciens infunderet. Indignatus Hercules pugno eum interfecit. Quam ob cædem profugus, cum una cum uxore se in viam dedisset, ad Evenum fluvium Nesso centauro mortem attulit, ut et Archilochus narrat. Deinde progrediens, in Dryopiam venit. Est autem ea gens rapinis ac latrociniis dedita, contermina Mileensibus, ut est apud Pherecydem in tertio [45]). Ibi cum Hylus filiolus, quem secum ferebat, esuriret, Lycas autem

---

[45]) historiarum. Vid. Pherecydis fragment. p. 107 ed. Sturz.

pædagogus procul relictus esset, a Thiodamante, in quem inciderat, Hercules pauxillulum cibi petere occœpit. Negat ille. Commotus Hercules abreptum interfectumque unum e bobus ipsius cum sacrificasset, epulabatur. Currit propere in Dryopum urbem Thiodamas evocatosque eos adversus Herculem educit. Tum in eam necessitatem Hercules adductus est, ut uxorem quoque armaverit. Quam etiam in pugna vulnus accepisse propter mammam, ferunt. Sed tandem superior effectus Hercules, Thiodamante interfecto, filium ejus Hylam abduxit eumque in deliciis habuit. (T. II. p. 919 sq.)

II, 3, 19. Tres veteres poetriæ, Sappho, Corinna et Erinne. Quarum de prima nihil dicere necesse est, non enim potest illa cuiquam ignota esse, nisi qui litteras nesciat. De duabus autem aliis, quoniam non æque notæ sunt, aliquid commemorare haudquaquam alienum fuerit. Corinnæ igitur duæ fuerunt: una Thespia, altera aut Thebana aut Tanagræa, utraque poetica laude insignis, hæc quidem ita, ut Pindarum quinquies vicisse tradatur, sed Pausanias [46]) id

[46]) in Bœoticis sive IX, 22.

eo factum putat, quod Pindarus Dorica lingua caneret, quæ non satis intelligeretur ab Aeolibus, illa autem Aeolica, neque non illud ad conciliandam victoriam profuisse tradit, quod mulier esset omnium per id tempus formosissima. Erinnen autem Sapphonis æqualem et sociam fuisse accepimus, quæ poema scripserit, quod colum vocavit, partim Aeolica dialecto, partim Dorica, trecentis versibus constans, tanta felicitate, ut eam cum Homero ex æquo contulerit antiquitas. Obiit autem virgo annos habens undeviginti. Ac, ut de Homeri, ita de hujus quoque patria ambigitur. Sunt enim, qui Tejam, sunt, qui Teliam, sunt, qui Lesbiam, sunt, qui Rhodiam faciant. (T. II. p. 923.)

III, 1, 1. Philetæ secundas partes in elegia tribui solitas, ait Fabius [47]). Eum ita exili corpore fuisse prodit Athenæus [48]), uti necesse habuerit pilas plumbeas ad pedes gestitare, ne subverteretur a vento. Mortuum autem e labore, quem capiebat in studiis, et

---

[47]) Quinctil. inst. or. X, 1.

[48]) Athen. IX, 64 p. 485 et XII, 77 p. 551 ed. Schweigh.

e molestia, quam contraxit, cum fallacis et captiosæ stoicorum conclusiunculæ, quam Græci ψευδόμενον, Cicero [49]) *mentientem* vocat, dissolutionem reperire non posset. (T. II. p. 928.)

6.

IN HORATIUM SCHOLIA.

Poteram facile supersedere hoc labore annotandi quidquam in epistolam de arte poetica: tot enim eruditi homines in eam scripserunt scribuntque quotidie, ut ea brevi pauciores aliquanto versus, quam interpretes habitura videatur. Accedit huc alia caussa, quod is, quem sæpe jam nominavi, Achilles Statius Lusitanus, mihi homo conjunctissimus omnique elegantis doctrinæ genere affatim excultus, suos in eandem commentarios propediem editurus est, tanta diligentia atque accuratione confectos, ut facile confidam, omnes homines judicaturos, non frustra eum post tot alios in eandem incubuisse curam. Suspenso igitur, ut ajunt, brachio

---

49) de divinat. II, 4.

eam percurrere satis habebo et, veluti dicis caussa, pauca quædam annotare, quæ an alii jam notaverint, nescio. Non enim sane nisi per admodum paucorum scripta legi. Sed cum omnes, qui tractamus litteras, iisdem fere utamur libris; fieri nullo modo potest, ut non eadem animadvertantur a pluribus. Itaque mirari soleo, cum quidam ventosi homines conqueruntur, ea notare alios, quæ ipsi quoque antea viderint; in eoque ita disputant, gravem sibi minimeque tolerandam injuriam fieri; nullam esse rationem, quæ ipsis quoque in mentem venerint, ea dicere alios sine honorifica ipsorum appellatione. Atque operæ pretium est quorundam ea in re cognoscere amentiam. Deprehensi *) enim sunt, qui cum legissent commentariolum, quem proximo superiori anno in Catullum edidi, missis ad amicos litteris me accusarent, quod quædam afferrem ut mea, quæ ipsi plus triginta jam annos in libris suis notata haberent. Quasi vero magnopere mihi laborandum fuerit, quid in libro suo notasset is, quem ego

*) *Deprehensi sunt* minus proprie pro *reperti sunt. R.*

natum mehercule nesciebam. Sed, ut ad rem si quid ab aliis dictum, tacito ipsorum nomine, attulero, testificor, id me eo facere, quia, quod bona ipsorum venia dictum sit, quidquid mihi datur ocii, soleo non paullo libentius in veterum quam in recentiorum scriptorum lectione consumere: non, quod hos contemnam, sed quod, a quibus ipsi didicerunt, ab iisdem volo ego quoque, si liceat, discere. (T. II. p. 967.)

7.

IN SENECAM SCHOLIA.

Ep. 1. Antiqui breves quasdam sententias, quibus multum sapientiæ paucis verbis adstrictum contineretur, ad Deum referebant auctorem. Ejusmodi fuerunt: *Nosce te ipsum; Deum sequere; Ne quid nimis;* ejusdemque generis aliæ. Fuit et hæc in nobilissimis atque omnium sermone celebratissimis: *Tempori parce.* Mentio ejus apud Ciceronem libro tertio [50]) de finibus; apud hunc nostrum epistola, ut a me quidem numerantur, nona-

---

[50]) c. 22.

gesima quarta, ut ab aliis, nonagesima quinta; apud Clementem Alexandrinum stromate primo [51]); apud Stobæum λόγῳ γ [52]), alios. Et, quod ait princeps medicorum, *Vitam esse brevem, artem vero longam*, non de medendi modo arte, sed et de sapientia, quæ vivendi ars est, multo etiam verius dici potest. Zenonis [53]) est, *Nulla re ita nos egere, ut tempore.* Nos autem ridicule de vitæ brevitate querimur: partem ejus multo maximam sine fructu effluere patimur. Et cum mortem nobis imminere sentimus, si quis se triduum aut quatriduum ad vitam nobis adjecturum profiteatur, omnia dare ac profundere parati sumus: cum sæpe integros menses atque annos ita nobis eripi passi sumus, ut si ex pleno ac redundanti et superfluenti aliquid nullius pretii largiremur. At Theophrastus [54]) *συνεχῶς ἔλεγε, πολυτελὲς ἀνάλωμα εἶναι τὸν χρόνον.* (T. III. p. 24.)

---

[51]) Non I, sed V, p. 658 ed. Potter.
[52]) p. 98 ed. Schow.
[53]) Diog. Laert. lib. VII. segm. 23.
[54]) Stobæo teste.

Ep. VI. Aristides quidem vel ex ipso aspectu ac contactu Socratis mirificam se quandam utilitatem percipere solitum esse profitetur his verbis: *Ego enim, o Socrates, nihil unquam a te didici, ut et ipse nosti; proficiebam autem, quoties tecum una eram, etiam si tantum una in domo essemus, quanquam non in eodem cubiculo; magis tamen, si quando in eodem etiam cubiculo. Et tum quoque magis, si in te dicentem intuerer, quam si oculos aliam ullam in partem dirigerem; multo autem maxime ac plurimum proficiebam, si quando proxime te sederem tangeremque te et hærerem tibi.* Hæc, ut potui, expressi e Platonis Theage in extremo [55]. (T. III. p. 29.)

Ep. XI. Omnia scribebant veteres iis litterarum formis, quas hodie majusculas vocamus. Neque ulla fere erant inter singulas voces intervalla. Punctis interjectis vocem a voce distinguebant, hoc modo: QUANQUAM. TE . MARCE . FILI. (T. III. p. 46.)

Ep. XLV. Præstigiatores sunt, quos Græ-

---

[55]) p. 23 sq. Bip.

ci *psephopaectas* vocant, frequentissimum etiam hodie circulatorum genus, qui celeritate quadam ac dexteritate manuum e pluribus acetabulis, quæ in mensa exponunt, efficiunt, ut, quos calculos sub uno ab eis conditos putares, eos statim sub alio ostendant, ita ut calculi illi ex uno acetabulo in aliud transisse videantur. (T. III. p. 47.)

Ep. LVIII. Ut *essentiæ*, sic *entis* nomine uti necesse habent, qui Latine philosophari volunt. Neque vero ita defungi queunt, ut pro *ente* dicant *id quod est*, alioqui in magnas sæpenumero se induent difficultates. Idem accidit iis, qui *possibile* et *impossibile* dicere, saltem in disputationibus philosophicis, reformidant: cum Plato, Aristoteles, Epicurus, Zeno in lingua infinitis partibus copiosiore innumerabilia tamen vocabula fingere necesse habuerint. Equidem, ut de meo sensu libere atque ingenue fatear, multa puto ab istis delicatis in S. Thoma, in Joanne Scoto aliisque ejusmodi eruditissimis hominibus irrideri, quæ et necessaria sunt et talia, ut, si quis ea vetustis illis temporibus protulisset, magnam ei gratiam omnes philosophiæ studiosi habituri fuisse videan-

tur. Nos, dum teneris auribus videri volumus, tenera nobis ac puerilia esse ingenia neque veræ ac solidæ eruditionis capacia, ostendimus. (T. III. p. 52 sq.)

Quod hic de Platone dicitur, eum sibi vitam moderata vivendi ratione produxisse, idem fere de Herodico Selymbriano memoriæ proditum est et a Platone ipso et ab Aristotele et a Plutarcho. Et Galenus quiddam de se non *absimile narrat*. Ejusdem rei luculentissimum maximeque commemorabile exemplum vidi olim Patavii, Aloysium Cornelium Venetum, hominem splendidissimo genere natum eundemque amœnissimo ingenio et suavissimis moribus præditum, cujus etiam libellus extat de commodis, quæ ex parca et moderata vivendi ratione capiuntur. Is, cum anno fere quadragesimo ita profligata valetudine esset, ut a medicis prope depositus ac desperatus mortem potius, quam vitam, ad breve aliquod tempus ægre extracturus videretur, ita vitam instituere cœpit, ut cibum ad pondus, potum ad mensuram sumeret neque unquam ne tantulo quidem modum, quem ipse sibi præscripserat, excederet, modicis corporis

exercitationibus uteretur, curas omnes procul ab se ablegaret, animum sermonibus amicorum aliisque honestis oblectationibus hilararet: quibus rebus id consecutus est, ut et morborum expers vixerit et diu medicis suis superstes ad extremam senectutem pervenerit. (T. III. p. 56.)

Ep. LXXXVIII. Liberalia studia vocabantur Romæ, quæ apud Græcos ἐγκύκλια μαθήματα, id est, certa quædam, quæ omnes fere ingenui et honesto loco nati, non illi quidem accurate et exquisite perdiscere, sed delibare tamen modice ac degustare consueverant. Nam et grammaticis operam dabant, a quibus rectam orationis structuram et syllabarum modum cognoscerent historicorumque ac poetarum intelligentia imbuerentur, et geometriam, musicen arithmeticenque, quidam et picturam discebant et præterea luctandi, equitandi aliarumque corporis exercitationum magistros habebant. (T. III. p. 68.)

De ira I, 13. Scio, Græce dici φρενῖτιν; sed in omnibus cujusque generis Latinis veteribus libris scriptum video *phrenesim* et *phreneticus*,

non *phreniticus.* Et tamen olim quidam plane phreneticus sive, ut ipse dici malebat, phreniticus, cum quendam Varronis versum ita edidissem, ut repereram:

Phrenetici, septem trionum filii.

clamabat, omnes, qui ita scriberent, et Græci et Latini sermonis imperitos esse; in me, quasi primus ita scripsissem, invehebatur, ridente me et cum homine ad conviciandum exercitatissimo certamen refugiente. Non debet autem cuiquam aut mirum aut novum videri, in voce peregrina, quam veteres Latini sibi utendam sumerent, unam litteram mutatam esse. Illi, quæ erat apud Græcos ὕλη, non *sulvam* aut *sylvam*, sed *silvam* fecerunt; iidem, littera η in diphthongum mutata, *scænam* dixerunt, quæ illis fuerat σκηνή; neque *tropæum*, sed *trophæum*; neque *hyemem*, quamvis erat ab ὕω, sed *hiemem* vocarunt. Nilum *Melonem*, Ganymedem *Catamitum*, Odyssea *Ulixem*, Ajanta *Ajacem* nominarunt et talantum noluerunt, quod erat τάλαντον, *talentum* maluerunt. Sed apud insanos et in eo, quod semel dixerunt, obstinatos nihil momenta rationum valent. (T. III. p. 98.)

De brevitate vitæ c. 20. Quod hic de Turannio dicitur, simile quiddam, me

puero, narrabatur de mercatore quodam Parisiensi, ceteroqui viro bono, sed, qui tota vita nihil unquam vacui temporis a litibus forensibus habuisset etiamque tunc capularis senex fora omnia quotidie pervagaretur. Quod cum ad Franciscum primum, Galliarum regem, elegantissimi hominem ingenii, perlatum esset; quietis se aliquid misero homini confecturum et cum omnibus, tum qui quid ab ipso peterent, tum a quibus ipse peteret, bonis et æquis conditionibus transacturum recepit. At infelix senex ad regem accurrit provolutusque ad illius genua supplex orat, ut sibi una saltem aut altera lis, in qua se exerceret, relinqueretur: vitam sibi, adempta illa exercitatione, injucundam et insuavem fore: Risit rex et homini, qui quiescere, nisi inquietus, non posset, lites suas, ubi se arbitratu suo defatigaret, reliquit. (T. III. p. 116 sq.)

Natural. quæst. II, 31. Mihi hoc contigit, ut paucis mensibus ante, quam Hippolytus cardinalis Ferrariensis, qui ita de me meritus est, ut perpetuo animæ ipsius bene precari debeam, ex hac vita discederet, fulmen, in palatium ipsius deci-

dens, ad mea usque cubicula pervenerit. Ibi gladii, qui ad lectum unius e famulis meis pendebat, mucronem ipsum ita colliquefecit, ut in globulum converterit, vagina prorsus illæsa. (T. III. p. 126.)

8.

IN ARISTOTELIS ETHICA COMMENTARIUS.

I, 6. Exponam, quid Plato ideæ nomine intellexerit. Duo sunt ex sententia Platonis in Timæo [56]) genera rerum: unum earum, quæ sensu percipiuntur; alterum earum, quæ mente et intelligentia. Prius illud ait *esse nunquam, semper fieri;* posterius *nunquam fieri, semper esse.* Etenim esse ea demum, quæ semper sunt, quæ immutabilia sunt, quæ nunquam neque oriuntur neque occidunt; fieri autem, non esse ea, quæ assidue mutantur, quæ et orta sunt et interitui obnoxia. Jam vero omnia, quæ sub sensum cadunt, et orta et interitura sunt, eademque per-

---

[56]) p. 301 et 348 sq. Bip.

petuo labuntur ac fluunt neque diutius permanent uno et eodem statu. Itaque veteres philosophi, Protagoras, Heraclitus, Empedocles, cum ad hæc tantum respicerent, omnia fieri, nihil esse dicebant, ut est apud Platonem in Theæteto [57]), et refertur in Cratylo dictum Heracliti [58]): Ὅτι πάντα ῥεῖ καὶ οὐδὲν μένει. καὶ ὅτι δὶς εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης. At species et genera, quibus singulæ res continentur, et uno verbo τὰ καθόλου, et fuerunt ex omni æternitate neque unquam esse desinent neque ulli mutationi obnoxia sunt, sed semper eodem modo se habent. Non enim homo aut animal aut nascitur aut interit, sed hic homo atque hoc animal: neque semper verum fuit eritve, Socratem esse animal ratione præditum; at idem de homine ex omni æternitate verum fuit semperque erit. Neque semper verum est, Aristidis justitiam esse virtutem, non enim semper est Aristides; at semper verum, justitiam esse virtutem. Hoc intuens Plato statuit, τὰ καθόλου sola proprie esse atque

---

57) p. 70 Bip.
58) p. 267 Bip.

idcirco esse πρώτας οὐσίας καὶ μάλιστα οὐσίας, cetera autem esse tantum κατὰ μέθεξίν τινα τῶν καθόλου. Hæc autem universa vocabat εἴδη aut ἰδέας, id est, species aut formas rerum et αὐτοέκαστα, ut αὐτοάνθρωπον idean hominis, αὐτόιππον idean equi. (T. III. p. 191.)

III, 10. Philoxenus, genere Cytherius, poeta, scripsit dithyrambos et poema, quod inscripsit δεῖπνον, quo lauta edulia et instruendi apparandique convivii rationem exposuit. Hunc narrant non tantum ipsum studiosum fuisse laute opipareque vivendi, verum etiam curam adhibuisse, ut cives sui bene conditis epulis vescerentur. Itaque ejus rei caussa quotidie, cum lavisset, urbem circuibat, comitantibus pueris, vinum, oleum, acetum aliaque ad cibos condiendos necessaria ferentibus, et singulorum domos ingrediens inspiciebat, quid cuique in cœnam paratum esset, ac, si quid minus recte conditum erat, ipse de suo condiebat. Tum, ita lustrata urbe, domum reversus epulabatur. Hic cum aliquando Ephesum venisset ac forum cupedinarium vacuum offendisset, percontatus, quid esset rei, cum accepisset, quid-

quid erat obsoniorum, in ædes cujusdam, qui nuptias celebrabat, delatum esse, ipse quoque, quanquam et hospes et invocatus, eodem ad prandium profectus est et cum ceteris accubuit. Cumque dominus epuli, ejus ingenio delectatus, dixisset: *Philoxene, numquid cras quoque nobiscum epulaturus es? etiam*, inquit, *si*, *ut hodie*, *nihil erit in macello.* Adhibitus ad mensam aliquando a Dionysio tyranno, cum ipsi quidem Dionysio ingentem mullum, sibi autem multo minorem appositum videret, suum a patina sublatum ad aurem admovit simulavitque, quasi quiddam ex eo percontaretur. Quærenti caussam Dionysio, *Ego*, inquit, *o rex*, *poema quoddam de Galatea scribo*, *quare quærebam ex hoc pisce quiddam de Nereidibus*, *quo poema meum exornarem*, *sed ipse juniorem se captum ait*, *quam ut illa per ætatem cognoscere potuerit*, *e grandiore illo*, *qui tibi appositus est*, *si quæram*, *illum mihi facile ea*, *quæ volo*, *explicaturum.* Conversus in risum Dionysius, piscem, qui sibi appositus erat, ad Philoxenum misit. Ab hoc tamen ipso tyranno conjectus est in latomias, cujus rei hæc caussa a Plutarcho traditur libro de fortuna et virtute Alexan-

dri [59]. Dionysius ipse quoque poemata scribebat eaque, cum inconcinna et illepida essent, optima videri volebat. Cum igitur tragœdiam quandam scripsisset, eam Philoxeno inspiciendam dedit, ut corrigeret, si quid forte corrigendum videretur. Ille vero una litura totam emendavit. Indignatus Dionysius compegit eum in illum carcerem, quem modo nominavi. Unde tamen postea liberatus, cum iterum Dionysium audiret sua poemata recitantem, adulantibus et plaudentibus ceteris, exurgens ipse, *Mitte me*, inquit, *denuo in latomias; illic enim ætatem degere satius est, quam tam mala poemata audire.* (T. III. p. 298 sq.)

V, 1. Græci sua lingua vocant *clein*, quem Latini *jugulum*, id est, os, quod a summo humero ad imum collum pertinet, et eodem nomine vocant *clavim*. Unde jocus elegans Philippi, Macedonum regis, cui cum læsus in bello jugulus esset, medico, a quo curabatur, assidue numorum aliquid poscen-

---

[59]) orat. II. c. 2. p. 570 ed. Wyttenb. T. II. P. II.

ti, *At tu*, inquit, *quantumvis sume; habes enim in manu tua meam clavim.* Hoc Latine friget, quia Latini ad significandum *jugulum clavis* nomine non utuntur; Græce autem propter illam nominis ambiguitatem elegantissime dicitur. (T. III. p. 361.)

V, 5. Locrensibus leges tulerat Zaleucus, qui, cum intelligeret, nihil tam periculosum esse in republica, quam, abrogatis vetustis legibus, novas ferri, statuit, ut, qui novam legem rogare vellet, collo in laqueum inserto, id faceret, et, si quidem lex justa et honesta ab eo ferri videretur, id illi impune esset, sin minus, fracta laqueo gula interiret. Rem totam graviter et luculenter narrat Demosthenes orat. adversus Timocratem [60]). Est et apud eundem oratorem de legibus non temere antiquandis novisque condendis locus insignis in ea adversus Leptinem [61]). (T. III p. 389 sq.)

Vix existimo, ullo in genere sæpius a

---

[60]) Vol. I. p. 744 ed. Reisk.

[61]) p. 80 sqq. ed. Fr. A. Wolf.

librariis peccatum esse, quam cum unam eandemque vocem haud ita longo intervallo bis sæpiusque positam reperiebant. Facile enim tum eveniebat, ut, properantes et operi suo non satis intenti, modo voces, modo versus, interdum etiam paginas totas transilirent. Innumerabiles propemodum locos, si opus sit, proferre possum ex Hippocrate, Platone, Aristotele, Polybio, Plutarcho, Athenæo, Galeno, Laertio et aliis optimæ notæ scriptoribus, in quibus per ejusmodi oculorum errorem factæ sunt maximæ ac fœdissimæ labes. (T. III. p. 403.)

9.

IN I. ET II. LIBRUM PLATONIS DE REPUBLICA COMMENTARIUS.

II. p. 250. Primum hoc principium est, ut nihil Deo affingamus, sed eum, qualis re vera est, talem etiam exprimamus. Sed hoc majus et difficilius est, quam ut humanis viribus præstari queat. Dei enim essentiam capere humanus animus non potest: solus Deus capax est sui, solus perfecte novit se et in se omnia. Caligat humana mens ad illam

immensam lucem omni luce superiorem et, quo se altius attollere conata est, eo se longius infra id, quod petit, jacere sentit. Apud Aegyptios in adyto Minervæ, quo nomine illi sapientiam divinam, id est, Deum ipsum intelligebant, ita scriptum erat: *Ego sum, quæ sunt, quæ futura sunt, quæ fuerunt. Tunicam meam nemo unquam retexit.* Quibus significabatur, Deum esse omnia; ejus autem plenam cognitionem neminem unquam consecutum. Vulgatum illud est de Simonide [62]), qui, cum ex eo rex Hiero quæsisset, quidnam esset Deus, unum sibi diem ad cogitandum postulavit. Cum idem postridie sciscitaretur, biduum petiit. Idem cum sæpius fecisset, admiratus Hiero, cur ita rem traheret, quæsiit. Tum ille, *Quo magis*, inquit, *cogito*, *eo mihi res videtur obscurior.* Nam nedum essentiam ipsius comprehendamus, ne nominare quidem eum ullo idoneo, quodque cum re significata adæquetur, nomine possumus. Vereque eum Mercurius ille, quem Ter maximum vocant, anonymon esse dixit. Neque immerito Socrates

62) Cic. N. D. I, 22.

in Philebo [63]) cohorrescere se dicit, quoties Deus aliquis nominandus est, metuentem, ne ei nomen aliquod parum conveniens tribuat. Et Platonici motum, quo animus noster fertur ad contemplandum Deum, σιώπησιν ψυχῆς, id est, silentium et taciturnitatem quandam animi vocant. Et D. Hieronymus principium psalmi apud Hebræos 65. ita convertit: *Tibi silentium laus, Deus*, quod eum silentio tantum et admiratione venerari, non etiam pro dignitate de eo aut loqui aut cogitare possimus. Neque tamen absterreri debemus, quo minus Deum, qualicunque possumus orationis genere, celebremus; sed perpetuo, quantum in nobis est, potentiam, sapientiam, bonitatem ipsius deprædicare, ita tamen, ut et agnoscamus et fateamur, omnia, quæ a nobis de ipso aut dici aut cogitari queunt, minus nihilo esse, si cum infinitate atque immensitate ipsius conferantur. (T. III. p. 577.)

---

63) p. 210. Bip.

10.

IN PRIMAM CICERONIS TUSCULANAM SCHOLIA.

Non eodem plane modo scripserunt dialogos Aristoteles et Theophrastus, quo eos scripserat Plato. Nam Plato quidem, cui omnes dicendi veneres, omnes lepores, omnes festivitates domi, ut ajunt, nascebantur, ubertate quadam et abundantia orationis non res tantum ipsas explicat, sed multa etiam extrinsecus adhibet ornamenta, dum et loca describit et arborem patulis diffusam ramis et fluvium Ilissum ita frigidum, ut eum Socrates pedibus contingere vereatur; et personarum mores ac *) ingenia prope comicorum more subjicit oculis, Thrasymachi confidentiam et impudentiam, Hippiæ levitatem ac vanitatem, Protagoræ arrogantiam et jactationem et similia. Aristoteles autem et Theophrastus, quamvis homines eloquentissimi, cum tamen sibi suavitatem illam Platonicam deesse sentirent, statim a rebus ipsis exordiebantur neque illa tentabant, in quibus tanto se Platone inferiores fore videbant. (T. III. p. 780 sq.)

*) *Ac* nunquam ponitur ante vocalem. *R*

11.

IN CICERONIS OFFICIA SCHOLIA.

I, 7. Antigono regi duo milites ex ipsius exercitu noctu in lutosa et salebrosa via impediti maledicebant maleque precabantur. Prope aderat ignotus ipse et eos nullo negocio ulcisci poterat. Sed eos, quibuscunque modis potuit, adjuvare cœpit, donec ex illa aspera et molesta via evasissent. Tum placide et comiter, *Ite*, inquit, *et Antigono quidem, ut libet, maledicite. Sed ei bene precamini, qui vos adjuvit.* (T. III. p. 810.)

I, 25. Longe aliud est judicio et sententia, aliud voluntate atque animo dissidere. Nam etiam in sententiarum dissimilitudine ac discrepantia animorum tamen conjunctio servari potest, neque unquam boni viri quemquam, quod a se dissentiret, propterea in inimici loco habendum existimarunt. Evertendam Karthaginem Cato, conservandam Scipio Nasica censebat. Num igitur eos inimico inter se fuisse animo credimus? Stultorum et imperitorum ista consuetudo est, qui, quoniam, ut ait comicus [64],

[64]) Terent. adelph. I, 2, 20.

nisi, quod ipsi faciunt, nihil recte fieri putant, idcirco a se ne levissimis quidem in rebus dissentientes ferunt. (T. III. p. 813.)

12.

IN TACITI ANNALES COMMENTARIUS.

In Cornelii Taciti annalibus explicandis hanc rationem tenere constitui: ut in iis, quæ quotidie interpretanda sumam, primum quidem ea, quæ ad historiam pertinebunt, accuratissime ac subtilissime persequar efficiamque, quoad potero, ne quid illorum intelligentiam vestram, si me attente audietis, effugiat; ea deinde, quæ ad verborum elegantiam, quibus hic scriptor lectissimis et ad id, quod vult, exprimendum accommodatissimis perpetuo utitur, quæ ad structuram ac conformationem orationis, in qua nemo unquam diligentior fuit, quæ denique ad eloquentiam facere putabo, indicem eorumque vos commonefaciam; postremo colligam et excerpam ex eo præcepta ad prudentiam præcipueque ad civilem prudentiam pertinentia, quorum incredibilem quandam vim his libris contineri, omnes summo consensu, etiam, qui alioqui Tacito iniquiores sunt, confitentur. Quod si semper eundem ordinem tenere non potuero,

certe tamen horum trium nunquam ullum sciens omittam. Ita nullus fere abibit dies, quo non ii, qui mihi operam dabunt, et veteris historiæ scientiores et Latinæ linguæ intelligentiores et aliquo ad instituendam vitam præcepto auctiores instructioresque discedant. Cujus rei ut gustum jam nunc capere aliquem liceat, agedum, principium hoc, quo reddendam rationem consilii sui viamque sibi ad id, quod instituerat, præmuniendam censuit, mecum una considerate.

I, 1. *Urbem Romam* et cet. *usque ad illud Postquam Bruto*] Exponit, quæ caussa fuerit, cur, Romanam historiam scripturus, extremis potissimum Augusti temporibus sibi exordiendum putaverit. Caussa autem hæc est, quod res Romanæ ab urbe condita usque ad id tempus claros ac luculentos scriptores nactæ essent, a quibus memoriæ proderentur; at ea, quæ subsecuta erant, satis cum fide nemo scripsisset, id autem a se facilius posse præstari, quod, quæ res aliis scriptoribus, ne veram et incorruptam historiæ fidem retinerent, obstiterant, earum sibi nulla impedimento esse posset.

Reges habuere] Ita, quod antiquissimum in terris nomen imperii est, idem in urbe primum fuit. Regnatum autem est in urbe annos CCXLIV. aut, ut alii, CCXLV.

Libertatem] Pulsis regibus, regioque nomine in perpetuum sublato, ob constupratam per vim a Sexto Tarquinio, Superbi filio, Lucretiam, quæ animæ quidem suæ exitum, populo autem Romano aditum ad libertatem eodem pugione patefecit.

Et consulatum] Duo autem consules instituti, ut ne amplius summa rerum omnium potestas penes unum esset, tum ut in altero perfugium foret, si quid alter moliretur injusti. Creati annui, ut modestius et innocentius imperarent, cum scirent, se quoque, exacto anno, privatos fore, et a se administrati magistratus rationem postulatum iri. Ex illo igitur, quam diu viguit respublica, summum in urbe imperium consulum fuit. Quod si quæ inciderunt mutationes, breves tamen illæ fuerunt, usque ad imperium Augusti; quodque his verbis exequitur Tacitus:

Dictaturæ ad tempus sumebantur] Objicere fortasse poterat aliquis: Quid consules modo nominas? Nonne respublica et sub dictatoribus interdum et sub decemviris et sub tribunis militum fuit? Respondet, illa omnia brevia et extraordinaria fuisse. Quis et quoto primum anno ab urbe condita dictator creatus fuerit, inter auctores ambigitur; et Li-

vius[65] ipse in tanta discrepantia negat id pro certo constitui posse. Plures tamen in hoc consentiunt, creatum esse anno nono post reges exactos. Primum alii M. Valerium Volusum, alii T. Lartium faciunt. Creabatur fere periculosis reipublicæ temporibus. Regia plane dictatori potestas aut etiam major. Inconsulto enim populo animadvertere in cujusque civis Romani caput poterat, neque ab eo antiquis temporibus provocatio erat, *quam etiam a regibus fuisse*, ex *libris Ciceronis de* republica notat Seneca epistola CIX. Postea tamen etiam a dictatoribus provocari ad populum potuit. Antiquitus magister populi dicebatur. Creabatur e consularibus et ab altero consulum viva voce sine populi suffragiis. Interdum tamen senatusconsulto permissa populo ejus creandi potestas. Equum ascendere non poterat, nisi prius rogato populo, ut id facere liceret. Id temperamentum quoddam immensæ illius potestatis fuit. Creato eo, aliorum omnium magistratuum cessabat auctoritas. Soli tribuni plebis manebant, qui etiam aliquando dictatoribus intercessisse memorantur. Terminabatur sexto mense, nisi, ita postulantibus reipublicæ ne-

65) II, 18.

cessitatibus, prorogaretur. Ideoque ait Tacitus, dictaturas ad tempus sumi solitas. Duo soli dictatores perpetui creati, L. Cornelius Sulla et C. Julius Cæsar, quorum ille, cum amplius XL millia civium occidisset, ausus est dictaturam deponere seque publico sine ulla custodia credere; Cæsar, qui ob id Sullam litteras nescisse dicebat, cum et eam retineret et regium nomen, specie recusantis, flagrantissime ambiret, anno post oppressam rempublicam tertio et dictatura simul et anima spoliatus est. Quales Romæ dictatores, tales propemodum in Græcia Aesymnetæ.

Neque X. viralis potestas] Anno ab urbe condita, ut Livius (III, 33.) numerat, CCCI, ut alii, CCCII, cum jam consularis imperii, quo plerique superbius et immoderatius utebantur, plebem pertæsum esset, creati sunt ex senatusconsulto decemviri legibus ferendis consulari imperio sine provocatione, qui tum ex patriis institutis ac legibus tum ex moribus ac legibus Atheniensium ceterarumque Græciæ civitatum, quas legati, ob eam rem triennio ante in Græciam missi, tum primum attulerant, jura describerent, quibus postea in perpetuum senatus populusque Romanus uteretur. Editæ tum ab iis decem tabulæ. Qui-

bus cum duas adhuc deesse percrebuisset; creati in annum quoque sequentem decemviri, qui illud quasi corpus juris absolverent. Grata, ut solet, ea mutatio plebi fuit, quam diu se decemviri comiter modesteque gesserunt. Sed ubi, dulcedine dominationis abrepti, superbiam ac libidinem, prope perpetuas immodicæ potentiæ comites, non exercere tantum, sed et ostentare cœperunt, jamque eos in perpetuum sibi imperium continuare velle constabat; commota plebs non prius tumultuari desiit, quam, rejecto decemviratu, respublica in pristinum statum restitueretur. Præcipua tumultus caussa App. Claudii libido, qui cum, Virginiæ, ingenuæ ac pudicæ virginis, insano amore correptus, nihil precibus, nihil pretio, nihil minis perficere potuisset; allegato M. Claudio, cliente suo, qui eam in servitutem postularet, ausus etiam adversus omne fas contraque legem a se latam vindicias in servitutem dare, patrem, virum fortem, eo necessitatis adduxit, ut medio foro, in ipsius Claudii et universi populi oculis, filiam unice caram jugulare ipse manibus suis maluerit, quam pati, ut ipsius pudicitia a quoquam minueretur. Ut igitur regibus Tarquinii, sic decemviris Appii

vesana cupiditas e manibus imperium extorsit. Quod autem Tacitus negat, decemviralem potestatem ultra biennium valuisse, cum decemviri etiam ex tertio anno aliquid delibaverint, recte facit. Etenim cum illud tempus, in quod eis mandatus populi suffragiis erat decemviratus, abiisset; privati jam erant, etiam si per vim magistratuum nomen et insignia retinebant. Livius quoque ait, eam primam evenisse in reipublicæ Romanæ forma mutationem, sed eo minus insignem, quod diuturna non fuerit.

Nec tribunorum militum] Ab anno urbis CCCVIII, usque ad annum CCCLXXXVI. summa inconstantia creati sunt modo consules, modo eorum loco seni plerumque tribuni militum consulari potestate. Caussa tumultuandi, quod plebs consulatum, ad quem usque ad id tempus soli nobilitati aditus patuerat, secum quoque communicari volebat. Tribuni autem militum terni ex patriciis sive nobilibus, terni ex plebe creabantur. Neque quievit, donec, quod volebat, obtinuit, creato primo plebejo consule, L. Sextio. Tribunorum igitur militarium consulare jus neque diu valuit et sæpe interruptum est.

Non Cinnæ, non Sullæ] Anno urbis

DCLXVI. Cinna et Cn. Octavius coss. civitatem in partes distraxerunt: cum Cinna Italicos, cives novos, in XXXV. veteres tribus distribueret, Octavius veterum civium caussam dignitatemque defenderet. Pulsus ab urbe per seditionem Cinna et in ejus locum L. Merula, flamen dialis, consul suffectus. Cinna, magnis copiis collectis, ad urbem venit. Oppugnata urbs eodem tempore a quatuor exercitibus, quibus Marius, Cinna, *Carbo* et *Sertorius* præsidebant. Qui tandem *ingressi*, *hostilem* in modum, rapinis omnia cædibusque vastarunt. Trucidati omnes prope principes civitatis. Cinna, velut in urbe capta dominans, cum sibi consulatum in triennium continuasset, postremo in apparatu belli adversus Sullam a militibus suis interfectus est. Non igitur longa ejus dominatio fuit. Ne Sullæ quidem multo longior: qui, cum, profligatis Cinnanis Marianisque partibus, omnia civili sanguine cruentasset civiumque, quos proscripserat, bona hastæ subjiciens, prædam se suam vendere dixisset, dictator perpetuus factus, quadriennio post dictaturam sponte deposuit.

Et Pompeji Crassique] Cum plurimum in civitate possent M. Crassus et Cn. Pompejus

Magnus, sed infensis animis dissiderent; conciliavit eos inter se C. Cæsar seque cum eis ita conjunxit, ut jam ex eorum trium nutu tota respublica omniaque Romæ ex ipsorum voluntate gererentur, ut recte cecinerit Lucanus [66]):

Facta tribus dominis communis Roma.

Sed non ita multo post trium potentia in unum Cæsarem cessit, qua fretus rempublicam oppressit. Rursus, interfecto Cæsare, cum spes quædam libertatis affulsisse videretur, tres extiterunt, qui inter se imperium partirentur, M. Antonius, M. Lepidus et C. Julius Octavianus, qui postea vocatus est Augustus. Is brevi, fuso ac profligato Antonio, Lepido Circejos amandato, omnia in potestatem suam redegit. Nota hæc etiam vulgo, ideoque in eis non immoror.

Qui cuncta discordiis civilibus fessa] Ob idque ad domandum faciliora frænique, ut ita dicam, patientiora.

Nomine principis sub imperium accepit] *Principis* nomen multo levius est ac mollius, quam aut regis aut dictatoris aut imperatoris. Nam, si vim vocabuli spectes, nulla eo signi-

66) bell. civ. I, 85.

ficatur potestas in alios, *princeps* enim nihil aliud est quam primus. Lucretius [67]):

Quod patrio princeps donarat nomine regem.

Et *princeps senatus* non plus potestatis habebat quam ceteri senatores, sed tantum primus sententiam dicebat. Principio igitur Augustus non illo odiosiori et invidiosiori nomine imperatoris utebatur, quo tum summa omnium rerum potestas indicabatur; cum tamen ex senatusconsulto, quod Cæsare dictatore factum erat, eo tanquam Cæsaris filius uti posset. Sed illi immodicæ nullisque circumscriptæ finibus potestati *principis* nomen obtendebat. Ita sæpe, quæ aspera et intoleranda sunt, mitioribus vocabulis molliuntur. Suetonius in Augusto [68]): *Domini appellationem*, etc. Sic postea Tiberius cuidam se *dominum* vocanti succensuit vetuitque, ne se amplius contumeliæ caussa appellaret, cum diceret, se servorum tantum dominum, militum imperatorem, ceterorum civium principem esse. Tanta plerumque vulgi vecordia est, ut, quæ maxime aversari et horrere se dicit, ea sibi sub aliis nominibus patiatur obtrudi. Sed imperatorum Romanorum aures

67) I, 95.

68) c. 53.

(tanta est vis consuetudinis) paullatim factæ sunt talium contumeliarum patientiores, ut se jam non modo dominos, sed et deos vocari æquissimo animo sinerent; quid dixi: sinerent? nonnulli etiam juberent.

Puto in iis, quæ hucusque ex Tacito recitata sunt, nihil superesse obscuritatis. Nunc, ut instituimus, ea denuo relegentes, quæ ad sermonis elegantiam pertinent, adnotemus. Ac primum illud *urbem Romam*, quod principio positum est, habet aliquid granditatis, imitatumque fortassis est ex illo Sallustii [69]: *Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani.* Sed et illud *habuere* ita proprie eleganterque positum est, ut nihil supra. *Habere* enim tenere, possidere dicebant eos, qui dominarentur, ut et apud juris conditores is demum proprie possidere dicitur, qui animo domini possidet. Virgilius [70]:

— genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum et victor ditione tenebat.

Horatius [71]):

69) Catil. c. 6.
70) Aen. I, 621.
71) carm. III, 26, 9.

O quæ beatam, diva, tenes Cyprum.

Et *potentes* dicebant τοὺς κρατοῦντας. Idem[72]): *Sic te diva potens Cypri*, id est, Κύπρου κρατοῦσα, Κύπρου μεδέουσα καὶ ἀνάσσουσα. Atque inde, ut opinor, non a pedibus neque a sedibus ductum est verbum *possidendi*, ut, cujus quis rei potens est, eam possidere dicatur. Eodem igitur modo et hic accipitur verbum *habuere*. Sic in illo dicto Aristippi: cui cum objectum esset, quod haberet Laidem, *Habeo*, inquit, *sed non habeor*. Ita enim vertit Cicero in epistolis [73]) ἔχω, ἀλλ' οὐκ ἔχομαι. Sappho: Κύπρου Πάφου τ' ἔχουσα πάντα κλῆρον. Sic alicubi Seneca [74]), *Avaros*, ait, *non divitias habere, sed a divitiis haberi*, id est, non ipsos pecuniæ, sed ipsis pecuniam imperare. *Habere* est regere, *haberi* regi. Sic *vir uxorem habere* dicitur, *uxor a viro haberi*. Nunc considerate mihi orationem singulari artificio conformatam. *Dictaturæ*, inquit, *ad tempus sumebantur*, hoc seorsum; deinde, quia in-

---

[72]) carm. I, 3, 1.

[73]) ad div. IX, 26.

[74]) epist. 19.

ter decemviros et tribunos militum consulari utrosque potestate magna similitudo erat, utrosque eodem verbo devinxit. *Neque decemviralis*, inquit, *postea u. b. n. trib. m. c. jus diu valuit.* Eademque caussa fuit, cur Cinnam Sullamque conjungeret. *Non Cinnæ*, inquit, *non S. l. d.* Illa quoque plane gemina: triumviratus, ita enim vocari potest, Pompeji, Crassi, Cæsaris, qui Cæsari, et triumviratus Antonii, Lepidi, Augusti, qui Augusto gradus ad opprimendam rempublicam fuit. Convincienda igitur et hæc fuerunt. Cumque illos plurium dominatus cæsim membratimque dixisset, simplicem et absolutam unius dominationem simplici et absoluta verborum comprehensione conclusit: *Qui cuncta, discordiis civilibus fessa, nomine principis sub imperium accepit.*

Hic vero, auditores, licet mihi cum Virgilio [75]) dicere:

— major rerum mihi nascitur ordo,
Majus opus moveo.

Sequitur enim, quod tertio loco me facturum esse dixi, ut ex his Taciti verbis ea, quæ ad civilem prudentiam pertinent, colligam, qui ma-

---

[75]) Aen. VII, 44 sq.

ximus historiæ fructus est. Hoc igitur dum facio, quæso, diligenter attendite. Inprimis diligenter animadvertendum censeo luculentum exemplum eorum, quæ de rerumpublicarum conversionibus ac mutationibus deque earum caussis homines sapientissimi tradiderunt. Justissimum enim est maximeque naturæ consentaneum imperium regium, ut quod plane simile ac geminum sit paterno. Itaque poetæ Jovem eundem patrem ac regem hominum ac deorum vocant. Et Homerus, Ulixem, ait [76]), erga populos suos tanquam mitem quendam patrem fuisse. Sed humani animi vitio regnum in tyrannidem facile degenerat. Magna enim potestas inebriat homines eoque interdum eos perducit, ut unicum potentiæ argumentum contumeliæ licentiam putent. Irritantur ergo et exasperantur multitudinis animi, quæ, si ducem nacta sit, non conquiescit, donec aut tyrannum cum stirpe extinxerit aut, eo pulso, jugum servitutis excusserit. Ita Sex. Tarquinii libido, ut non regnum modo longa jam vetustate confirmatum ac corroboratum, sed,

---

76) Odyss. II, 234.

ut nomen ipsum regium ex republica Romana in perpetuum tolleretur, effecit. Debent igitur reges eo ipso putare sibi minimum licere, quia plurimum licet; neque posse se populos regere, nisi cupiditates suas rexerint, ac præcipue cavere, ne in se viros fortes ac magno animo prœditos provocent. Humiles enim et abjecti, quanquam eis quoque abstinendum est, plerumque tamen accepta injuria aut mussant aut, si quid moliri voluerint, non magno negocio comprimuntur; at provocata virtus acres sub pectore stimulos subjicit, neque facile restinguitur ardor vindictæ, quem in viri fortis animo indignitas contumeliæ accenderit. Minore periculo in vili aliqua et abjecta muliercula peccasset Tarquinius; at, quod in ea peccatum foret, cui pater Sp. Lucretius, vir Collatinus esset, sola regni eversione poterat expiari. Simile quiddam et postea decemviris accidit, quorum potestatem, quasi incendium aliquod, in civitate grassantem, Virginiæ sanguis extinxit. Expulsis igitur tyrannis, servitutem consecuta libertas; isque, qui antea minimum poterat, populus plurimum posse cœpit. Neque tamen ἄκρατος illa libertas fuit, qualis Athenis erat, ubi Plato ait non hominibus

modo, qua servis, qua liberis, sed mulis etiam et asinis summam licentiam fuisse; immo vero rudis ille et expers Græcarum artium populus, qui usque ad id tempus nihil præter ligones et arma tractaverat, ita rempublicam suam temperavit, ut non Solon, non Lycurgus, melius id ac sapientius præstare potuisse videatur. Nam, cum tria sint recta reipublicæ genera, regnum, potestas optimatum et potestas populi; *eaque omnium optima ac firmissima sit, quæ non simplex omnino atque unius generis fuerit, sed e singulis, quod in quaque optimum videtur, excerpserit*, qualis antiquitus Lacedæmoniorum fuit: summo consilio videntur veteres, Romani suam ex tribus illis generibus permiscuisse ac temperasse. Ac regium quidem nomen aversabantur et oderant, regiam tamen potestatem multas ad res præcipueque ad bellicas necessariam intelligebant. Multo enim melius administrantur bella, cum unus summæ rerum præest, quam cum multorum expectanda sententia est; et hoc vel præcipue Demosthenes [77] superiorem Philippum Atheniensibus dicit. Ac videre est

[77]) or. de Chersones. Vol. I. p. 92 ed. Reisk.

hodieque in eis civitatibus, quæ a multis reguntur, cum bellum gerendum est, unum deligi, cui potestas in exercitu summa tribuatur. Ut igitur Lacedæmone bini reges erant, quorum unus domi jura civibus redderet, deque iis, quæ tempus postulare videretur, ad senatum referret; alter, cum e finibus eduxisset exercitum, vitæ necisque potestatem in eos, qui militabant, obtineret: ita Romani binos consules potestate prope regia creaverunt, qui in urbe quidem civium controversias disceptarent, senatum consulerent, haberent comitia, ad populum, quæ ex usu erant, referrent *), milites conscriberent, exercitibus autem summo ac plane regio cum imperio præessent, ita tamen, ut scirent, rationem se postea eorum, quæ gessissent, exigendos. Hoc Romani sapientius, quod Lacedæmoniorum regnum et perpetuum erat et hereditarium, Romani con-

*) Latinitas postulat *ferre ad populum*, *referre ad senatum*. Nec moveor exemplis, quæ pro *referre ad populum* attulit Ernestus clav. Cic. v. *Referre*. Mox etiam Muretus minus proprie scripsit *populus leges ferebat* pro *jubebat*. *R.*

sules et creabantur suffragiis civium et annui erant. Hoc igitur temperamento adhibito, quod in regibus odiosum erat, sustulerunt, quod salutare ac necessarium reipublicæ, retinuerunt. Jam ut apud Lacedæmonios in senum collegio, sic apud Romanos in senatu optimatum potestas perspici poterat. Ut apud illos in omnibus vitæ partibus probatum esse oportebat, qui se in collegium senum admitti postularet; sic apud hos non nisi *spectatæ* virtutis et prudentiæ viri in *senatum* a censoribus legebantur et, si qui non satis ex illius ordinis dignitate se gererent, movebantur. Senatus de gravioribus criminibus aut cognoscebat ipse aut cognitionem mandabat, pecuniam publicam in potestate habebat, legationes mittebat, missas ab *aliis* audiebat, de publicis omnibus negociis consulebatur ac decernebat, sine senatus auctoritate non bellum suscipi, non pax fieri poterat. Summa in illo concilio gravitas, summa dignitas, summa majestas erat: ut non immerito Cyneas, Pyrrhi legatus, interrogatus, quæ sibi Romani senatus visa facies esset, totidem sibi regum consessum visum esse responderit. Ut igitur, si quis consulum modo potentiam spectasset, facile putasset, Ro-

mam regio adhuc imperio subesse, ita, qui senatus tantum auctoritatem considerasset, optimatum eam gubernationem esse existimasset. Præcipua tamen potestas penes populum erat. Et hoc significat Tacitus, cum ait: *Libertatem et consulatum L. Brutus instituit.* Libertatem enim cum dicit, democratiam intelligit, cujus præcipuum finem esse Plato et Aristoteles [78]) docent *ἐλευθερίαν καὶ ἰσηγορίαν καὶ ἰσονομίαν*, id est, ut omnes in civitate libere vivant, libere loquantur et æquo jure sint. Itaque antiquitus, qui libertatem aut potius licentiam amabant et more ac modo suo vivere volebant, Athenas potissimum confluebant, quod illic maxime omnibus libera omnia essent; et eo respiciens ille ex adelphis [79]) Sannio:

Hiccine, inquit, *ajunt libertatem æquam*
esse omnibus?

Sed, ne extra septa, quod ajunt, evager, plurimum Romæ, ut modo dicebam, populus poterat: populus leges ferebat, quarum præcipuum in omni civitate robur est, et ex quibus maxime, qualis quæ-

---

78) Plat. rep. VIII. passim. Aristot. polit. VI, 2.
79) II, 2, 9.

que respublica sit, judicatur; populus honores et imperia mandabat; populus solus de capite civium judicabat. Ita, quibus duabus rebus vitam hominum contineri dicebat Democritus, pœna et præmio, earum utraque populi potestate continebatur. Admirabili etiam consilio provisum ac prospectum erat, ne harum partium ulla ceterarum utilitatibus carere: neve consules aut senatum aut populum, neu senatus populum aut populus senatum despicere suamque caussam a caussa communi sejungere ac separare posset; sed omnes mutuæ indigentiæ vinculo, quo nullum firmius est, inter se adstringerentur. Vix itaque videbatur ulla res evenire posse tanta, quæ perturbaret illam harmoniam, quæ tam bene fundata labefactaret, tam sapienter colligata dissolveret, si rerum humanarum fragilitas et instabilitas quidquam in eis æternum esse pateretur. Quidam, consulatu insolentius usi, rerum novarum studium in populi animis excitarunt. Creati decemviri, quod sparsa in plures potestas et licentiæ et invidiæ minus habitura videretur. Indignatur enim fere plebs, aut unum aut paucos posse omnia, plures dominos æquiori animo ferunt, cum sperent, obstituros alios, si quid unus

superbe aut improbe moliatur. His quoque potestate abutentibus ob idque dejectis, varie creati modo consules, modo tribuni militares, ut male affectis ac laborantibus jucunda, etiam interdum in deterius, crebra mutatio est. Sed res ipsa docuit, verissimum esse, quod scripsit Plato [80]), nihil tam cavendum esse civitatum fundatoribus, quam ne pro una duas faciant civitates. Sunt autem duæ pro una civitates, quoties pars altera civium dominatur ac floret, alteri ad honores et imperia ita præclusus aditus est, ut eum recludere ne virtus quidem, quæ sola veri honoris mater est, possit. Hoc inter cives perpetui cujusdam odii atque invidiæ seminarium est, neque potest quisquam ex animo eam rempublicam amare, in qua se laboris ac periculi participem, honoris ac dignitatis exsortem videat fore. Quo magis amanda et admiranda ecclesiastica respublica est, in qua, ut alia, sic hoc quoque divinitus institutum ac receptum est, ut neque paupertas neque generis obscuritas aditum ad summas dignitates cuiquam, qui modo virtute ac meritis nitatur, occludat. Huic incommodo Ro-

80) de rep. V. p. 29. Bip. (Locus Platon., quem supra p. 591 respicit, est ibid. VIII p. 223.)

mani de principio non satis prospexerant, qui soli nobilitati, id est, patriciis (illi enim tunc soli nobiles erant) consulatum et ordinem senatorium patere voluerant; plebejos, maximam, ut in omni civitate, multitudinem, excluserant. Neque hoc satis. Inter patres et plebem ne connubii quidem jus erat. Ea seges ac materia tumultuum, is fons, hæc origo seditionum fuit. Hinc illæ veteres secessiones, hinc, etiam his rebus utcunque compositis, Gracchanæ, Marianæ ac Sullanæ tempestates extiterunt, quæ, suæ utrisque partibus ambitioni aut plebem aut senatum prætendentibus, huic urbi excidium prope ac vastitatem attulerunt. Nam hoc quoque non immerito ægre ferebat plebs, nobile divitiis affluere, egestate se et aere alieno premi; agros, suis periculis, suo sudore ac sanguine comparatos, ab aliis, ignavia torpentibus, luxuria diffluentibus, possideri. Magna hinc paupertas, magnæ illinc divitiæ, periculosa res civitatibus: mediocritate servantur. Jam illa Pompeji primum et Crassi et Cæsaris, deinde, Cæsare extincto, Antonii, Lepidi et Octaviani conjuratio, aperte confirmat id, quod ab iisdem, quos ante nominavi, philosophis traditum est, non esse

patiendum, ut in libera civitate privatorum potentia supra modum augeatur. Facile enim hoc modo popularis status in paucorum imperium vertitur: quorum qui primus alios aut vi opprimere aut dolo circumvenire aut casu aliquo amovere potuit, is unus, nemine jam adversari audente, dominatur. (T. IV, p. 1 — 12.)

I, 2. Catonem ferunt, cum, quatuordecim fere annos natus, crebro in ædes Sullæ a pædagogo duceretur videretque, illic multos torqueri, multos duci, multorum nobilium civium oblita cruore capita adferri, quæsiisse ex magistro, cur nemo reperiretur, qui Sullam interficeret; cumque is respondisset, eum ab omnibus metui, *Cur tu ergo*, inquit, *venienti huc mihi gladium non dedisti, ut patriam liberarem?* Nemone igitur vir erat, qui Catonis vixdum puberis animum indueret? Vere vetus ille Rhintŏnis versus de Romanis tunc dici potuit:

Οἱ μὲν παρ' οὐδέν εἰσιν, οἷς δ' οὐδὲν μέλει.

Alii quidem tanti non erant, ut quidquam magnum ac memorabile susciperent, alii autem negligebant. (T. IV. p. 20.)

I, 8. Senatorem narrat Plutarchus in

commentariolo, quo docet, quomodo adulator ab amico internosci queat [81]), quendam fuisse, qui olim, cum Tiberius in senatu præsens adesset, surrexit ad dicendum et composito ad severitatem vultu, *Enimvero,* inquit, *liberos homines libere loqui oportet neque quidquam reticere eorum, quae ad rempublicam pertinere judicant, vel cum periculo offensionis.* Adstitere erectis animis omnes et taciti, quid hic tam libere loquax dicturus esset, exspectabant. Desitum jam pridem orationis genus ipsum quoque Tiberium adverterat. Tum ille, *Audi*, inquit, *Cæsar*, *quid sit, quod omnes nos tibi succensemus, neque tamen quisquam libere dicere audet.* Cohorruerant omnes dubitantes, quo tandem evasurus esset. At ille, *Negligis*, inquit, *temet ipsum (dicendum enim libere est) neque corporis tui curam ullam geris, maceras te assidue curis ac laboribus caussa nostra susceptis, neque interdiu neque noctu conquiesci.* Talia multa continuante ac contexente illo, Cassius Severus, ad eos, qui sibi assidebant, conversus, *Quam metuo*, inquit, *ne illa libertas huic homini exitiosa sit.* Sed ego sæpe notavi talem liber-

---

[81]) c. 18.

tatem in multis principum virorum familiaribus, neque tamen, quæ principum lenitas est, eam unquam cuiquam exitiosam fuisse cognovi. E multis autem adulationis generibus nullum puto esse, quod aut facilius fallat aut altius penetret. (T. IV. p. 49.)

I, 49. De sacra cohorte Thebanorum' quæ ex amatoribus et eis, qui amabantur, constabat, memoria proditum est, eam totam a Philippo Macedone in pugna Chæronensi esse concisam, qui, cum eos victor inspexisset, omnes adversis vulneribus confossos, *Male pereant*, inquit, *qui hos turpe quidquam aut facere aut pati arbitrantur.* Ex ea cohorte unus in prœlio cum pronus cecidisset, hosti, a quo se confossum iri videbat, *Quæso te*, inquit, *gladium mihi per pectus adigito, ne is, qui mihi in amoribus ac deliciis est, si me averso vulnere confossum viderit, erubescat.* Auctor Plutarchus in Pelopida. (T. IV. p. 70.)

III, 6. Fuit hæc apud veteres varietas, ut ad vocales longas, quæ antecederent litteram *s*, alii adderent litteram *n*, alii sine ea scriberent. Inde in quibusdam libris *thensau-*

rus, in aliis *thesaurus*. Inde et in marmoribus et in libris *cos*. pro *consul*. Inde alii *totiens*, *quotiens*, *deciens*, alii eadem omnia sine *n*. Inde in vetustis marmoribus *mesam* pro *mensam* et *mesem* pro *mensem* saepe reperias. Inde *isitium* et *insitium* pro eodem. Sic a *pinsendo Pisones*, sic, qui *pinsitores* fuerant, facti *pistores*. Sic *formonsus*, *aquonsus*, *glorionsus* multi veterum; et, qui hæc a Græcis primum fluxisse ajunt, nugantur. Fuit quidem et Græcis in usu, ut *Ὁρτήσιος* ab eis diceretur Hortensius et Οὐάλης Valens et Κλήμης Clemens. Sed idem veteres quoque Latini factitarant. O arida et infelicia studia nostra, si propter has minutias minus dormiendum est! Equidem nucibus ludere mihi videor, cum ista curiosius tracto. (T. IV, p. 106.)

13.

COMMENTARIUS DE ORIGINE ET PROGRESSU JURIS ROMANI etc.

Veteres ita pronuntiabant, etiam in oratione soluta, ut dicerent:

Mult' ill' et terris jactatus et alto [82],

[82] Virg. Aen. I, 3.

ceteraque ad eundem modum, quidam etiam ita scribebant. (T. IV. p. 228.)

Certum illud est, veteres Romanos multis in nominibus usos esse littera *s*, ubi postea *r* substituerunt in illius locum. Papisios dicebant et Valesios et Fusios. Cicero (ad div. IX, 21) primum L. Papirium Crassum ait Papisium vocari desitum esse anno post V. C. 415. Varro lib. 6. de lingua Latina: *In multeis verbeis, in quo antiqui dicebant s, postea dicunt r, ut in carmine Saliorum sunt hæc, Cosaullœ, dolosi, eso. Ennio vero ac Pacuvio misesia, incusia, mesidie, onese, rudesumque, Venese, quod Venere post, melios melior, fœdesum fœderum, plusima plurima, asena arena, janitos janitor.* Ita enim illum Varronis locum emendavit summo ingenio et incredibili doctrinæ copia præditus et, ut omnia, quæ de eo honorifice dici possunt, uno verbo complectar, patre dignissimus adolescens, Josephus Scaliger. Fabius lib. I, cap. 4: *Ut Valesii et Fusii in Valerios Furiosque venerunt, ita arbos, labos, vapos etiam et clamos ac lases aetatis fuerunt.* Festus: *Arbosem pro arbore antiqui dicebant et robose pro robore.* Paulus in epitome Festi: *S pro r littera sæpe antiqui*

posuerunt, *ut majosibus*, *meliosibus*, *lasibus*, *fesiis pro majoribus*, *melioribus*, *laribus*, *feriis*. Ab Aeolibus autem hoc sumpsere Romani, qui pro ἵππος dicebant ἵππορ et pro ἀδελφὸς ἀδελφὸρ, aut ab Atticis, qui κόρσην κόῤῥην et πύρσον πύῤῥον. Extant hujus consuetudinis etiamnum quædam in antiquis marmoribus vestigia. (T. IV. p. 231.)

Lycurgus quoque nullam pœnam statuerat in adulteros, quia sibi videbatur ita instituisse rempublicam suam, ut credibile non esset, quemquam Lacedæmone adulterum fore. Ergo Geradas quidam Spartanus interrogatus, quomodo apud cives suos punirentur adulteri, *Ne est quidem apud nos*, inquit, *adulter ullus.* Quid? si quis existeret? *Cogeretur*, inquit, *bovem exsolvere ita magnum*, *ut Taygetum montem capite supergressus biberet ex Eurota.* At quomodo ullus tantus bos reperiri posset? *Quomodo autem*, inquit, *o hospes*, *ullus Lacedæmone adulter existere?* Hæc ita Plutarchus in Lycurgo [83]. (T. IV. p. 255.)

Celsus lib. XXVI. digestorum: *Scire leges non hoc est*, *verba earum tenere*, *sed vim ac potestatem.*

83) c. 15. extr.

Si omnes, qui tenent legum verba, leges scirent, omnes pueri Romæ olim fuissent JCti; ita enim ediscebant legem XII tabularum, ut carmen necessarium, ait Cicero lib. II. de legibus cap. 23. Sed illud præterea requiritur, ut vis ac potestas earum intelligatur, quod sine magno et diuturno studio fieri non potest. Et hoc modo soli JCti dicuntur scire leges. — Vidi olim quosdam, qui, cum Latinæ linguæ ita imperiti essent, ut tria verba emendate conjungere vix possent, profitebantur tamen, se JCtos esse et stultitiam suam defendebant hoc JCtorum dicto, ita videlicet intellecto, ut cetera quoque in jure intelligebant. Fieri potest, ut quis verba legum teneat, qui tamen vim ac potestatem non teneat; illud certe non potest, ut, qui ne verba quidem intelligit, intelligat potestatem. (T. IV. p. 261.)

Legum in civitate summa esse debet auctoritas; neque statim ab earum præscripto recedendum est, etiamsi, cur quidque constitutum sit, videre nequeamus; alioqui enim, ut quisque plurimum ingenio atque eloquentia valebit, ita caussam quotidie reperiet, cur leges mutari ac corrigi debeant, quo nihil perniciosius civitati; sapientibus enim, ait Aristoteles, summam

diligentiam adhibendam esse in legibus recte ponendis; sed, ubi semel positæ sunt, eis standum: *Οὐδὲν γὰρ διαφέρει ἢ μὴ κεῖσθαι, ἢ μὴ χρῆσθαι.* Neque quidquam verius est, quam quod ait apud Thucydidem lib. 3. [84]) Cleon: *Civitatem, quæ legibus utatur minus bonis, sed inmutabilibus, meliorem esse ea, quæ bonis quidem legibus temperata sit, sed eas facile mutet.* Sic enim ægroto satius est, si obtemperet medico interdum etiam erranti, quam si se assuefaciat ad contemnendam medici auctoritatem. Neque sibi quisquam tantum arrogare debet, ut se legibus sapientiorem haberi velit. Ideoque veteres ita populis persuadebant, leges aut a diis aut deorum filiis aut alicujus dei consilio latas esse, quibus, ut ait Plato, etiam si nullam rationem adferant, cur ita sit, sine ulla dubitatione habenda est fides. Neque immerito a Platone commendatur lex Cretensium, qua cautum erat, ut juvenum quidem nulli prorsus liceret quærere, recte leges positæ essent, an minus; senum autem, si quis aliqua de re dubitaret, nullo juvenum teste adhibito, cum magistratibus id communicaret. (T. IV. p. 264.)

---

[84]) c. 37.

VI.

M. ANTONII MURETI

POEMATA.

1.

PSALMUS XV.

Quisnam, o Rex æterne, tuam admittetur in aulam,
Cui dabitur montis culmen adire tui,
Perpetua ut tecum compostus pace fruatur,
Carpens nota unis gaudia cælitibus?
Qui nulla ingreditur macula suffusus amatque
Ex animo rectum justitiamque colit;
Cui neque cor fraudes agitat, neque subdola lingua est,
A quo se læsum dicere nemo potest;
Quem fugiunt injusti et, quo præsente, liquescunt;
Quo viso, justis mens animusque redit;
Quem mutare fidem nunquam jactura coegit;
Fenore qui partas odit et horret opes.
Nullo unquam judex potuit qui munere vinci,
Ut duro insontes læderet ore reos.
Qui facit hæc, is demum, in cæli templa receptus,
Tecum una dempto fine beatus erit.

2.

AD PETRUM GERARDIUM.

O delicati blanda ruris otia,
Curis et ambitu procul!

O dulce murmur limpidorum fontium!
O grata nemorum opacitas!
O sibilantes arborum ingentum comæ!
O prata vere gemmea!
O solitudo amica cogitantibus!
O horror, o silentium!
Cui nunc canoro gutture obstrepunt aves,
Nunc canna pastoris vagi,
Seu mane oves in læta ducit pascua
Seu vespere reducit domum.
O mensa nec luxu affluens nec sordida
Dapibus parata rusticis!
Quas non, heri languentem ut irritet gulam,
Doctus saporavit coquus;
Sed filiis juvenibus et seni viro
Severa coxit villica.
O bibliotheca nota paucis! o libri,
Quos rara contrectat manus!
O cella tantum lectuli unius capax!
O somne liber et levis!
O ad beatam tuta vitam semita,
Ignota vulgi sensibus!
Ut vos requiro, ut mente vos tota expeto,
Alia perosus omnia!
Ut lætus ad vos tendit et gazis libens
Vos anteponit Persicis,
Quicunque puro pectus Olmeo lavit
Frondemque mordet Delphicam!

Quid tui, Gerardi, cui profanis invios
    Adire fontes contigit,
Partesne easdem sequeris, an, siti mala
    Opum aut perustus gloriæ,
Amœnitati ruris et dulci otio
    Vitam anteponis aulicam?
O per Lycei cognitos paucis specus,
    Quos sæpe lustrasti puer,
Ne sperne amicus consili, quod dat senex,
    Quodque sibi, sed sero, capit.
A litterato te otio avocantibus
    Occludito aures et fuge,
Canora monstra ut auribus cera oblitis
    Laertis effugit puer.
Beata vita non metallo aut Indici
    Spoliis paratur æquoris.
Animo appetenti pauca, quod sat est, sat est;
    Avido atque inexpleto, nihil.
Cum tibi sit, unde liber et plane tuus
    Vitam quiete transigas:
Quis heu furor te, quis, rogo, impellit furor,
    Vincla ultro ut induas tibi
Et more pulcrum vivere alieno putes,
    Nutus timentem divitis?
Age, rumpe nexus et jugum collo excute
    Vindexque et assertor tui
Aude esse felix et, procul cuncta amovens,
    Quæ mentem humo adfixam tenent,

Per liquida puri spatia decurre ætheris;
Aeterna tantum cogitans.
Et ista sortis lubricæ ludibria
Miranda vulgo desere.
Utinam mihi olim, flore cum primo rudes
Juventa opacaret genas,
Amicus aliquis ista monstrasset senex,
Quæ nunc tibi ipse cantito:
Non ego perisse lustra tot in aula mihi
Vanis dolerem questibus.

3.

AD JANUM TILIUM PARÆNETICON.

Modus tenellis quis tibi ab unguibus
Vitæ tenendus, Jane, sit, accipe,
Benigna quem natura finxit
Ingenio puerum sequaci.
Primum ergo amorem numinis intimo
Serva usque fixum pectore et illius
Ad jussa te compone: nulla est
Sors nocitura Deum colenti.
Fac et, parentes sis pius in tuos,
Honore et illos promerito colas:
Impune nunquam sprevit ullus,
A quibus ortus erat, parentes.
Fas et magistris, sint licet asperi
Nonnunquam, honorem reddere debitum.

Si quando te objurgent, id illos,
Te quod ament, facere arbitrator.
Nam primula ætas innumeris rapi
Affectionum turbinibus solet;
Frenari eam quare et magistri
Assiduo imperio necesse est.
Nil turpe factu dicere fas puta:
Quæ quisque gaudet dicere, eis quoque
Gaudere patrandis putatur.
Indicium sua cuique lingua est.
Disce et, sodales quos tibi debeas
Parare; nam omnes consimiles fere
Evadere illis assolemus,
Queiscum agimus; neque pestilenti
Si quis frequenter vixerit in domo
Nec si in malorum cœtibus, ut sibi
Contagio nil obsit, unquam
Arte cavere valebit ulla.
Vide ergo, ut illos, Jane, pares tibi,
Queis esse te olim consimilem voles.
At, immodestos quos videbis,
Et cane pejus et angue vita.
Laborem amato, dum juvenis viges,
Ut ocieris, cum senium premet:
Laboris osores nec ulla
Laus sequitur neque splendor ullus.
Hæc si sub imo pectore clauseris
Præcepta, Tili, spes bona nos tenet,

Tuis, fore, ut majoribus te
Persimilem videamus olim.

4.

IN JULIUM CÆSAREM SCALIGERUM.

Dicite mî, Musæ, cultissima nomina nobis,
Quonam Scaligeri pascitis ora cibo?
Sic ego. Sic Musæ: quam te sententia fallit?
Nectare quo potius nos alat ipse, roga.

5.

RAPHAELIS URBINATIS PICTORIS EXIMII TUMULUS.

Ipse loquitur.

Sic mea naturam manus est imitata, videri
Posset ut ipsa meas esse imitata manus.
Sæpe meis tabulis ipsa est delusa suumque
Credidit esse, meæ quod fuit artis, opus.
Miraris dubitasque? audito nomine, credes.
Sum Raphael, hei mî, quid loquor? immo fui.
Et tamen his dictis quid opus fuit addere nomen!
Alterutrum poterat cuilibet esse satis:
Nam mea et audito est notissima nomine virtus,
Et præstare vicem nominis ipsa potest.

6.

PROLOGUS IN PHORMIONEM TERENTII,

cum eam aliquot nobiles adolescentuli, Hippolyti cardinalis Ferrariensis jussu, acturi essent.

Etsi scio, esse hic neminem, qui nesciat,
Quid apparatus noster hic velit sibi,
Tamen mearum partium esse existimo,
Interea, dum se mei sodales comparant,
Bona cum venia vestra, pauca dicere,
Quæ scire vos, et vestra et ipsorum interest.
Comœdiam Terentii acturi sumus,
Cui Phormioni nomen ipsus indidit,
Quod parasitus in ea Phormio primas agit.
Neque hoc videri debet aut mirum aut novum,
Quandoquidem in omni vita, nedum in fabulis,
Parasiti, scurræ, sycophantæ, omne id genus,
Bonis repulsis, ipsi jam primas agunt.
Quod si quis est, parum decorum qui putet,
Juvenes ingenuos personatos conspici, in
Scenam prodire et quasi facere histrioniam;
Is sibi responsum hoc habeat, nulla re magis
Dijudicari omnia, quæ mortales agunt,
Quam fine, quem is, qui, quid agit, proponit sibi.
Qui scenicam artem victus caussa factitant
Et, ut coquis ac laniis risum excitent,

Distorquent ora, insulsa dicta dictitant;
Contundunt pugnis se invicem atque horum omnium
A plebe viles exigunt mercelulas,
Merito histrionum nomen et famam ferunt.
Nil simile nostrum est. Nos, ut nostram industriam
Vobis probemus omnibus, ut communi hero
Hilaremus animum, cui debemus omnia,
Unum id petentes, hunc laborem cepimus.
Quanquam, o supremi cælites, quem jam omnium
Pudere debet personatum conspici,
Cum id omnis ætas, omnis ordo factitet?
Sed nolo nunc ulcera cujusquam tangere,
Ne quis satyram hanc esse dicat, non comœdiam.
Nunc unum a vobis, priusquam hinc abeam, postulo,
Si vos, quod vestri honoris caussa fit, juvat,
Favete et vigilate animis, vigilate auribus,
Dormite linguis. Qui tacere non queunt,
Bene fecerint, si cesserint iis, qui queunt,
Ne et turbent alios et morbum prodant suum.
Facite, ad conanda in posterum nos talia
Bonitas ut vestra atque æquanimitas excitet.

J. GOMEZ DE LA CORTINA ET AMICORUM
FALLITUR HORA LEGENDO